A. KRIISA

KIRJANDUSE LUGEMIK

VIII KLASSILE

A-75306

A. KRIISA

KIRJANDUSE LUGEMIK

VIII KL.

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1964

8E+8V
K 75

Kaane kujundanud *E. Tali.*

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

ARHIIVKOGU
2
TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU
229376

EESTI KIRJANDUSEST XIX SAJANDI LÕPUS JA XX SAJANDI ALGUSES.

1. REALISTLIKU JA ROMANTILISE KIRJANDUSE PÕHIJOONED.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millistest kirjandusteostest on võetud järgnevad proosakatkendid? Võrdle neid siin esitatud küsimusi aluseks võttes:
   a) mida kujutatakse esimeses, mida teises katkendis?
   b) millise meeleolu loob esimene, millise teine katkend?
   c) mille poolest kahe kirjaniku kujutamisviis veel erineb?
   d) võrdle looduse kujutamist kummaski katkendis.

Kevad tuli — 1343-nda aasta kevad...

Ühel pilvisel ööl — see oli ju jüriöö — peatus üksik ratsamees kõrgel künkal, umbes poolteist penikoormat Tallinnast. Ratsanikul oli pikk talupojakuub õlgade ümber ja pehme kaabu sügavale silmile tõmmatud.

Öö oli, nagu öeldud, pilvine, taevas tume ja täpiline nagu mättane maa. Pilvetippude vahel väänlesid risti-põigiti heledamad jooned, mille kaudu kuu kiired nõrka kuma uinuva maa üle valasid. Kõle öötuul kohas tumedasti ümberkaudsetes metsades ja vingus ratsaniku pea kohal üksiku männi okstes.

Kaugel kiirgasid mõned Lodijärve lossi valgustatud aknad nagu kassisilmad metsa mustaval põhjal...

Ehk küll kõrgel seisupaigal, tuule käes sugugi palav ei olnud, võttis ratsanik siiski kübara peast ja pühkis käega paar korda üle otsaesise. Pilvetombud kärisesid ühest kohast ja vahelduv valgus langes mehe näole. See nägu oli veel noor, ja ehk küll kahvatu ning sissevajunud põskedega, siiski mehine ja väga tõsine.

Ratsanik pani kaabu jälle pähe, võttis siis kuue alt tõrvalondi välja, lõi tuld, pistis londi põlema ja hoidis seda nagu küünalt püsti. Leek lõkendas tuule käes kõrgele.

Imelik oli, mis nüüd sündis.

Ümberringi, niikaugele kui silm ulatus, välkusid pimeduses tulisilmad, mis paar silmapilku põlesid ja jälle kustusid.

Mees männi all hoidis tulelonti ikka kõrgel, seda aeg-ajalt pea ümber keerutades. Selle aja sees vilkusid ja kadusid üksikud tulu-

kesed ikka edasi. Siis jäi kõik mõneks ajaks jälle pimedaks; viimaks kustus ka tulelont mäekingul.

Kuid nüüd tõusis ühes kohas uus tuli, mis enam ei kustunud, vaid pilk-pilgult kasvas, kuni leegid torni kõrgusele lendasid ja ööpimedust ümberringi päevavalguseks muutsid. See ei olnud enam tuluke, see oli tulekahi. Üks mõis põles.

Ei kestnud kaua, ja juba purskas teises kohas veripunane leek otsekui maa seest välja, kasvas kiiresti ja paisus suuremaks kui esimene. Vaevalt oli see sündinud, kui kahes, kolmes, neljas uues kohas uued tulekahjud tekkisid. Näis, nagu oleks Eestimaa pind lõhkenud, nagu kipuks maakera tuline sisikond loendamatuist pragudest välja. Lähedal ei olnud enam ööd, pimeduse viirud tulede vahel kadusid kordamööda täiesti, siis laienesid jälle kõikudes, nii kuidas leegid kõrgemalt või madalamalt lõkendasid. Otsatus kauguses, kus silm tuleleeki enam ei näinud, punetas verekarvaline kuma taeva veerel. —

— Oktoobrikuu on lõpul. Taevas on paksus lumepilves ja vinge idatuul puhub Peipsi poolt. Sooloike, mida sügisvihmad suuremaks paisutanud, katab jää; kaikad ja kivid seal tunnistavad, et see juba kannab lapsi, kes siin oma tralli on ajanud.

Kurikas käes, seisab vanaldane naisterahvas Kukulinna esimese hüti ligidal, sooloigu ääres, madal pesupingike ees, mille peal ta üht riidetükki keerab ja sellele tublisti pihta annab. Ta ei hooli kõledast tuulest, millest käed ja nägu õhetavad, ega pilvis taevast, kust paksu lund hakkab maha tulema... Ometi sunnib kange tuul teda end korraks sirgu ajama, külmast kangeks jäänud käsi puhuma ja riideid, mis põlvini märjad, tuule vastu kaitseks kõvemini ihu külge tõmbama. Hästi ei taha see küll korda minna — selleks on need liiga närused, käed liiga kanged. Jalas on porised lapid, ühel king, teisel saapapea otsas. Viimane on nii katkenud, et punased varbaotsad välja paistavad. Viimaks ometi on ta tööga valmis ja rahul olles vaatab ta ümber, kuhu pesu kuivama panna. Ta laotas riide laiali, vaatas korra katusele, kas sinna mõnd kivi tuulehoidjaks vaja ei ole, ja puhus käsi... «Näe, sealt on ometi tuul katuse lahti kangutanud!» Tükk kanarbikku ja paar kivi katavad tehtud augu. Nüüd viimaks on aeg sauna minna...

Saunal on üksainus aken, väike kui silm, vastu lõunat. Aga sellel on haruldasel kombel klaasid ees, mida kogu Kukulinnast enam ei leita. Üks ruut on küll juba katki, ainult kolm on veel olemas, aga klaasitükid, näe, on seina vahel, ootavad aega, mil neid saadakse kokku seada ja tagasi panna. Puuduva ruudu asemele on pandud vana lauluraamatu laudne kaas, mille nahk küll juba nii hapraks on läinud, et kaas on ära tulnud. Akna all põrandal seisavad kaks puupinki, esimene söögilauaks, teine istepingiks. Vastu akent ukse kõrval on ahi, mille lõukal praegu ühe potisarnase asja all tuli põleb ja suitsu välja ajab. Ahju kõrval seisab must, suitsunud vokk, selle kohal ahjukapis paar värtnat, lõngakera, kannikas

leiba, tohust soolatops, paar kulbisuurust lusikat, tõrvane peahari ja ühe kaanega lauluraamat, kuna ta teise aknale klaasiks on pidanud andma... Keset tuba on kolmejalgne järg[1] *maas.*

Toodud katkendite võrdlemisest nähtub, et kirjanduslik kujutamisviis võib väga erinev olla.

Esimeses katkendis, mis on võetud *E. Bornhöhe* jutustusest «Tasuja», kirjeldatakse Jüriöö ülestõusu (1343) hakatust, kui «armutult kurnatud ja piinatud talupoeg võttis viimse jõu kokku ja müristas oma ärganud priiusehimu hirmsa valjusega isandaile kõrvu». Jutustusele tervikuna on iseloomulik võitluspaatos ja patriotismi idee, kontrastsed tegelased — ühel pool üllad ja legendaarsed kangelased (esijoones peakangelane Tasuja), teisel pool õelad ja salakavalad inimesed (Oodo), hoogne ja kaasakiskuv sündmustik, ebatavaline miljöö (hämar, põline laas, salapärane loss tornide ja süngete keldritega, maa-alused käigud). Olustiku ja tegelaste kujutamisel ei taotle kirjanik üksikasjalist maalimist; ka vastavust ajaloolisele tõele on ainult üldistes joontes silmas peetud. Jutustuse keel on rikas tunderõhuliste kujundite poolest.

Teine katkend on võetud *J. Liivi* jutustuse «Vari» algusest. See on pilt Kukulinna vaesteküla elust: lesknaine jäises sügistuules pesu pesemas ja seejärel saunahurtsiku kirjeldus. Kirjaniku pilk on terane, ta ei jäta tähele panemata ühtki üksikasja. Ja nii kerkib meie ette kurb maal tillukesel soosaarel virelevate inimeste armetust elust.

Need näited esindavad kaht peamist kujutamisviisi, kaht peamist loomismeetodit kirjanduses — romantismi ja realismi.

Alljärgnevas vaadeldakse nende kahe meetodi peamisi tunnusjooni.

Romantism tekkis XVIII saj. lõpul ja XIX saj. alguses inglise ja prantsuse kirjanduses. Selle aluseks on tormiline protest ja rahulolematus feodaalse ja kapitalistliku rõhumise vastu. Eesrindlikud kirjanikud-romantikud vihkasid rõhumist ja vägivalda, võitlesid vabaduse ja võrdsuse nimel ning unistasid paremast ja õiglasemast elust. Need on õilsad ning võitlevad ideed ja seepärast nimetatakse kõnealust suunda kirjanduses progressiivseks romantismiks. Nimekamad romantismi algatajad ja silmapaistvamad viljelejad on inglise luuletaja *G. Byron* (loe: bairon) ning prantsuse prosaist ja luuletaja *V. Hugo* (loe: ügoo). Vene kirjanduses esindavad romantismi *A. Puškin* ja *M. Lermontov* oma varasema loominguga. Eesti kirjanduses valitses romantism möödunud sajandi 60.—80. aastail, rahvusliku liikumise ajajärgul, eriti *L. Koidula* ja *M. Veske* luules ning *E. Bornhöhe* ajaloolistes jutustustes. Nende teosed õhutasid võitlusele rahva vabaduse ja rahvuslike õiguste eest.

---

[1] järg — väike pink.

Romantilistes teostes esinevad jõulised, võimsate tunnete ja kirgedega kangelased, kes võitlevad ülevate ideede ja tunnete nimel (näit. Tasuja, Dubrovski, Wilhelm Tell Fr. Schilleri samanimelisest draamast jt.). Sellised kangelased astuvad ägedasse võitlusse tagurlike jõudude vastu, mistõttu sündmused arenevad hoogsalt ja suure pingega.

Romantikud jätavad tähele panemata kõik argipäevase, tavalise ja eelistavad ebatavalist miljööd (lõunamaid, tormist, mässavat merd, süngeid losse) ning erakordseid olukordi, nagu «Tasuja» puhul juba märkisime.

Romantikud harrastavad meeleldi luulevormi (eriti poeemi, ballaadi ja draamat), mis pakub häid võimalusi neile omase tundekülluse väljendamiseks. Meenutame seesuguse luule näitena L. Koidula luuletust «Miks sa nutad?», milles orjuses vaevlevat isamaad sümboliseerib kastepisarais nuttev lillekene. Orjusaja ahistustest, ennemuistsest rõõmupõlvest ja loodetavast koiduajast — kõigest lauldakse erilise tunderõhuga, eredate kujunditega.

Romantilist kujutamisviisi iseloomustabki väljenduse emotsionaalsus, kujundirikkus. Ses suhtes on väga iseloomulik näide *Fr. Tuglase* «Meri», 1905. aasta revolutsiooni sündmuste ajel loodud proosaluuletus, millest siinkohal esitame katkendi.

Kesk pimedat ööd on mere peal torm. See müriseb, raksub, suur mere süda hõõgub ja tuksub. Ah, kui kaugele veerevad vahused lainete harjad kui kiskjad metsaliste karjad või kui võitlevad sõjaväed! Mere peal tekivad orud ja mäed; lained langevad, nõrkevad, kangevad, tõusevad, tungivad, pilguks siis hanguvad, kui haiged pöörlevad, kui rullid veerlevad, kui vihased sihisejad ussid siis keerlevad, oiates rannale vaovad, kaljut kui vasar'tega taovad ja raovad ning siis jälle oiates kaovad!

See on seal meri, mu nooruse paleus! See on seal meri, mu hinge igatsus! Veel vägevamaks saa, saa kangeks, mässa ning ulu, taevani tuiska, need paerahnud kui sõmerad paiska, et need müürid kord ümber langeks! Mürise, meri, väära ning murra! Kui oled sa tõusnud, siis võitle ka korra!

Ja tulekski rusude all minul surra, siis ihkaks, et süda minul meresse vaoks, ja et minu elu siis lainetes kaoks, ja et mina lainena uuesti mühaks kodumaa külmal ja liivasel rannal sest suurest murest oma südame sees — nii külmast ja teravast nagu need rauad, nii mustast ja sügavast nagu need hauad, või nagu meri seal haudade taga!

See on juba revolutsiooniliselt meelestatud looduspilt (mässav meri ongi revolutsiooni võrdpilt) ja ses mõttes lähedane *M. Gorki* revolutsioonilis-romantilisele palale «Tormilind».

*

Kui romantism vaatleb elu sellest seisukohast, mis elus peaks olema, siis **realism** seab ülesandeks elu kujutamise sellisena, nagu ta on. Elu tõetruu kujutamine ongi realistliku kirjanduse peamine juhtmõte.

J. Liivi jutustus «Vari», eriti selle alguspeatükid, on tõetruu pilt teoorjusaegsest Eesti külast. *E. Särgava* jutustuses «Ühe härja elulugu» jälgitakse üksikasjaliselt mõisarentniku elumuresid. Lugeja elab kaasa Kirjukannu pere vaevale ja hoolele, kes härgrasikat Punut kasvatades loodab painavast hädapõlvest lahti saada.

XIX sajandi teisel poolel sai realistlikus kirjanduses valdavaks inimese kujutamine ühenduses ta kannatustega ühiskondlikus ülekohtus. Elu õige nägemine tõi kirjandusse rahulolematuse, kriitilise suhtumise ühiskondlikesse pahedesse. Niisugust ühiskondlikke pahesid nägevat ja hukkamõistvat kirjandust nimetatakse kriitiliseks realismiks.

Kriitilised realistid seletavad elu väärnähtusi ühiskondlike põhjustega; mõned neist avastavad ühiskonna suurima pahe — inimese ekspluateerimise inimese poolt. Kuid kriitiline realist ei näe uue, parema ühiskonna võimalusi ega suuda seepärast näidata teed pahede kõrvaldamiseks. Muidugi mõista ei suuda ta siis kujutada ka uue ühiskonna loojat. Kõige paremal juhul jõuab kriitiline realism tuleviku eest võitlevate inimeste kujutamiseni. Võitleva tegelase astumine kirjandusse senise kannatava tegelase asemele on tähelepandavaks astmeks kriitilise realismi arenguteel.

Vastupidiselt romantismile areneb tegevus realistlikes teostes igapäevase elu keskkonnas, niisamuti on ka teoste tegelasteks tavalised inimesed kõigist ühiskonnakihtidest. Eesmärgiks on võimalikult laialt hõlmata rahva elu ja võitlust. *E. Vilde* romaanis «Mahtra sõda» elustuvad pildid raskest mõisaorjusest, talupoegade elust-olust ja sündmustest, mis talurahva ülestõusule viisid. Teos kujutab ajajärku üksikasjaliselt ja täies kooskõlas ajaloolise tõega ning on ses mõttes sootuks erinev *E. Bornhöhe* «Tasujast». Ehkki «Mahtra sõja» tegevusaeg oli minevikus, ei lähenda see teost romantismile. Talurahva suurte hulkade sõltuvus mõisast püsis ka romaani ilmumise aegu, mistõttu kujutatud olukorrad mõjusid kaasaegselt.

Sündmuste ja tegelaste üksikasjaliseks kujutamiseks sobivad kõige enam ulatuslikud proosažanrid, nagu jutustus ja romaan, mis realistlikus kirjanduses ongi valitseval kohal. Kuid realism on andnud kunstiküpseid saavutusi ka luules, proosa lühižanrides ja draamakirjanduses. Heaks näiteks realistliku luule kohta on *A. Alle* «Eesti pastoraal», mis loob kujuka ja emotsionaalse pildi karjalapse raskest põlvest. Realistliku proosapala näitena nimetagem *J. Liivi* «Peipsi peal».

Sageli põimuvad realistlikesse teostesse ka romantilised jooned ja vastupidi — romantilistes teostes leiame mõnikord realistlikke elupilte. Näiteks realistlikus romaanis «Mahtra sõda» lei-

dub rohkesti romantilist kujutusviisi (Mahtra sõjale eelneva suveöö pilt); jutustuse «Vari» esimesed peatükid on tüüpiliselt realistlikud, hiljem aga hakkavad üha enam kõlama romantilised noodid.

Realism kui kirjandussuund pääses võidule XIX sajandi esimesel poolel. Silmapaistvaid kunstilisi võite andis realism vene, prantsuse ja inglise kirjanduses. Väljapaistvateks kriitilisteks realistideks on prantsuse kirjanikud *H. de Balzac* ja *Maupassant* (loe: mopassaan). Kõrge meisterlikkuseni tõusis realism vene kirjanduses selliste meistrite loomingus, nagu *A. Puškin, N. Gogol, L. Tolstoi, A. Tšehhov.* Eesti kirjandusse tungis realism möödunud sajandi lõpul. Selle tekkimisest ja arenemisest on lähemalt juttu järgmises peatükis.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Selgita, milles on peamine erinevus romantismi ja realismi meetodi vahel. Nimeta romantilise ja realistliku kujutamisviisi tähtsamad tunnused. Anna seletus kriitilise realismi kohta. Millised on kriitilise realismi tekkimise ühiskondlikud põhjused?

2. Nimeta õpitud teoste hulgast realistlikke ja romantilisi proosateoseid ja luuletusi.

2. EESTI KRIITILISE REALISMI TEKKIMISEST JA ARENEMISEST.

I

Möödunud sajandi 60.—80. aastad tähistavad eesti kirjanduse jõudsat arengut, tema noorusiga. Ägedas võitluses balti parunite vastu sündis rahvuslik kirjandus, mis väljendas rahva vabaduspüüet, unistusi paremast tulevikust. Seda kirjandust tähistavad Kreutzwaldi, Koidula, Veske, Kunderi, Bornhöhe jt. nimed. See on põhijoontes romantiline kirjandus, sest romantiline kujutamisviis vastas kõige paremini ajajärgu võitlusmeeleoludele ja rahvuslikele püüetele, mistõttu seda kirjandust on nimetatud ka rahvusromantiliseks.

Järgnevail aastakümneil toimub kirjanduses otsustav murrang: romantilise kirjanduse taandumine ja uue, realistliku suuna võidulepääs. See protsess on kõige tihedamalt seotud suurte muutustega ühiskondlikus elus. Vaatleme neid alljärgnevas lähemalt.

XIX sajandi teisel poolel arenes kogu Venemaal, sealhulgas ka Eestis, kiiresti kapitalistlik tootmine. Ja seda niihästi linnas kui ka maal.

Linnades asutati suuri tööstusettevõtteid, näiteks Tallinnas vagunitehas «Dvigatel», masinatehas «Volta» jpt., kus tööliste arv ulatus juba mitme tuhandeni. Koos tööstusega tekkis ja arenes töölisklass, kes peatselt astus töörahva vabadusvõitluse etteotsa.

Maal pidas balti aadel oma õigustest küünte ja hammastega kinni. Talude päriseksostmise tulemusena oli tekkinud ka eesti soost jõukam kiht — mõldrid, kõrtsmikud ja rikkamad taluperemehed, kes samasuguse agarusega asusid ekspluateerima külakehvikuid. Polnud enam juttugi võrdsusest ja vendlusest eesti talupoegade vahel.

Linnatööliste olukord oli väga raske. Pikk ja kurnav tööpäev (12—14 tundi), vilets palk, ebatervislikud tööliskasarmud ja barakid, toores kohtlemine — seesugustes tingimustes vaevlesid töölised, kelle arv sajandivahetusel ulatus 12 000-ni. Parem polnud ka külakehvikute elujärg. Enamik talupoegi oli maata ning seetõttu mõisniku ja suurtalupidaja meelevalla all. Viljahinnad olid madalad, talude rendi- ja ostuhinnad aga tõusid. Suur hulk talupoegi oli sunnitud linnast tööd otsima.

Töörahva järjest kasvav ekspluateerimine kutsus esile ägeda klassivõitluse, mis võttis laiema ulatuse sajandi alguses, mil töölised hakkasid tutvuma marksistliku õpetusega. Teadlikule tööliseliikumisele Tallinnas pani aluse vene revolutsionäär Mihhail Kalinin, kes revolutsioonilise tegevuse pärast oli Tallinna välja saadetud. Tema eestvõttel organiseeriti siin esimesed marksistlikud ringid ja nende alusel 1904. aastal Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei Tallinna Komitee, kes hakkas juhtima töölisklassi revolutsioonilist võitlust. Revolutsioonilised meeleolud kasvasid, töörahvas valmistus astuma esimesse suuremasse lahingusse oma rõhujate vastu. See lahing puhkes esimeses Vene revolutsioonis 1905.—1907. aastal, millal Tallinna, Narva ja teiste linnade töölised liitusid ülevenemaalise revolutsioonilise võitlusega. Talurahva suured hulgad ühinesid revolutsiooniga esmajoones võitluseks mõisnike vastu.

Nende tähtsate muutustega ühiskondlikus elus ongi seotud eesti kriitilise realismi sünd.

Ühiskondlikus elus aina teravnevad vastuolud sundisid eesrindlikke kirjanikke töörahva hädapõlve ja teisi elu pahesid tõepäraselt kujutama ja karmilt arvustama. Selles suunas mõjutas noort eesti kirjandust ka kasvav tutvumine teiste rahvaste kirjandusega.

Sajandi lõpus ja uue sajandi alguses levis peamiselt ajalehtede kaudu rahva sekka vene ja lääne-euroopa kriitiliste realistide teoseid (L. Tolstoi, Zola, Maupassant, Tšehhov jt.) ning M. Gorki revolutsioonivaimust tulvil romantikat. Nende tõlked kujundasid lugejate maitset ja veelgi enam ideelisi nõudeid. Juba pöörasid ka mõned eesti kirjanikud enam tähelepanu elunähtuste kujutamisele ühiskonnas valitsevat ebaõiglust nähes ja mõistes. Hoopiski mõjuta polnud ka eelnev romantiline kirjandus, mis kujutas eredalt ajaloolist ülekohut (L. Koidula, C. R. Jakobson, E. Bornhöhe). Liiati oli selles romantilises kirjanduses märgatavaid realismi sugemeid (L. Koidula näidendid ja jutustused, J. Kunderi näidendid).

Eesti kriitilise realismi tekkimine on kõige tihedamalt seotud **Eduard Vilde** (1865—1933) nimega.

E. Vilde looming algas möödunud sajandi 80-ndail aastail naljaning põnevusjuttude loomisega (näit. «Vigased pruudid», «Musta mantliga mees,» «Karikas kihvti» jt.). Kuid juba kümnendi lõpupoole hakkab tema teostesse üha enam sugenema tõsielulisi aineid ja ühiskondlikke probleeme («Kännud ja käbid», «Kippari unerohi» jt.). Kriitilise realismi võitu aga tähistab romaani «K ü l m a l e m a a l e» ilmumine (1896) ja seda niihästi Vilde loomingus kui ka kogu eesti kirjanduses. See on pilt ahastavast viletsusest Väljaotsa saunikuperes, kus «pesitses popsi terve viletsus», kus haigus ja surm on sagedased külalised, kus «elurõõmu ja lõbupõlve päike» pole kunagi püsivamalt soojendanud. Romaani sündmuste arenedes ilmneb, kuidas Väljaotsa Jaan, noor, aus ja töökas pops, põhjatu viletsuse sunnil kurjategijaks saab. Tolle ühiskonna vägevad — külarikkad, pastorid ja võimumehed — ei usugi vaese inimese aususse, nende arvates käivad vaesus ja vargus käsikäes. Kui senine kirjandus oli vaadelnud eesti talupoegi ühtse massina, siis romaanis «Külmale maale» ilmneb talurahva hulgas ülepääsmatu lõhe: Väljaotsa saunikud ja jõukas Virgu peremees esindavad kaht klassi — maaproletariaati ja -kodanlust.

Sellel Vilde teosel oli suur mõju eesti kirjanduse edaspidisele kujunemisele.

Vilde oli esimene, kes eesti kirjanduses asus käsitlema töölisklassi elu. Romaanis «Raudsed käed» (1898) avaneb tõetruu pilt vabrikutööliste raskeist töö- ja elutingimustest. Kuid Vilde ei jõudnud veel proletariaadi v a b a d u s v õ i t l u s e mõtteni; töölisklass jääb tema romaanis k a n n a t a v a k s klassiks, kes lugejas kaastunnet äratab.

Tähelepandavaks saavutuseks Vilde loomingus ja kogu eesti kirjanduses on a j a l o o l i n e t r i l o o g i a, kolm mahukat romaani: «Mahtra sõda» (1902), «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» (1903) ja «Prohvet Maltsvet» (1908). Neid teoseid ühendab eesti talupoegade ajalooline võitlus mõisnike vastu. «M a h t r a s õ j a s» esineb üsna hilise mineviku talupoeg võitluses oma õiguste eest. Ja ehkki ülestõus veriselt lämmatatakse, erutab lugejat ülekohus, mis püsima jääb. Seetõttu on mõistetav, et Vilde romaan aitas revolutsioonileeki lõkkele puhuda.

Vildega kõrvuti astub esimesed sammud realismi teel ka **Juhan Liiv** (1864—1913). Tema proosa lühipalad, nagu «Peipsi peal» ja «Igapäevane lugu», on realistlikud elupildid maaolustikust. Pikemad jutustused «Vari» (1894), «Käkimäe kägu» ja «Nõia tütar» tähistavad realistliku kujutamisviisi olulist edasiarenemist. «V a r j u s» annab Liiv kujuka, realistliku elupildi vaesteküla (Kukulinna) elust, iseloomustab rasket teoorjust ja mõisniku vägivalda talurahva üle. Suurepäraselt on kirjeldatud suvist kesaküngi mõisapõllul:

«Kõrvetavalt paistab juulipäike, tulipalav on muld. Teomehed künnavad kesa. Higi tilgub inimeste otsaeest, vaht hobuste ja härgade selga mööda maha. Kubjas kõnnib, kepp käes, ühe juurest teise juurde, kiidab, laidab, kirub, ähvardab. Korra ilmub ka kirjutaja või opman õlgkübaraga välja serval nähtavale, vaatab, kaob jälle. Südamed tuksuvad, kui õlgkübar eemalt valendab, hingavad kergemini, kui ta kaob.

Õhk on raske kui saunaleil. Maa on kõva kui päepank, ammu juba oodatakse igatsusega vihma. Siin murdub ader, mida kohe parandama hakatakse, kuna kubjas kirub, seal aga — vaatab teomees, kuspool kubjas kõnnib, et nii tasakesi lasta kui võimalik, aega orjal, aega härjal!»

Juhan Liivi jutustuste peamine väärtus on uue, realistliku kujutamisviisi edendamises. «Vari» ja «Käkimäe kägu» süvendasid oleviku või lähismineviku kujutamisega seda ajaloolise ülekohtu tunnet, mida E. Bornhöhe ja A. Saali ajaloolised jutustused kauge mineviku varal olid ergutanud.

Sajandivahetusel astub kriitilise realismi viljelejana E. Vilde kõrvale **E. Peterson-Särgava** (1868—1958). Õpetajana mitmel pool töötades oli kirjanik rahva kisendava viletsuse tunnistajaks. Alljärgnevas on mälestuspilt kirjaniku Põltsamaal töötamise ajast:

«Põltsamaa ümbruses lainetasid põllud verstade pikkusel, kus rukkiväljade keskel ahervarred, kaevude rakked, isegi kaevude vinnad... jäänused endisist küladest, suurtest küladest, mis olid kaotatud ja millest rahvas oli välja aetud... Jumal teab kuhu! Ja siis käisid turul Põltsamaa närused talupojad, aleviku ümbrusest, vaesed, vaesed... Ja see pani mõtlema, see avas silmad... Ja kuidas sõitsid mõisnikud?... Üks saks istus sees, kolm-neli hobust ees; tõld, mis maksis talu hinna ja iga hobuse eest võis osta popsikoha! Ja sel ajal, kui minu köögis istus vaene vanamees ja pakkus mune müüa (10 tükki) ja kaebas, et seest hirmus valutab — tarvis osta soolast, mis seest terveks teeb, rääkis v. Sievers põllumeeste seltsis hobusekasvatusest ja soovitas varssadele anda söögi sisse 10 muna!... Ja selsamal ajal on inimesed närused, põdurad, alatoidetud, näljas...»

Sellised kisendavad elupildid sundisid sulge haarama, karmilt arvustama. Nende meeleolude ajel sündis jutustuste sari, mis kannab iseloomulikku pealkirja — «P a i s e d» (1899—1901); sellessesamasse sarja kuulub ka VII klassis õpitud jutustus «Ühe härja elulugu». «Paisetes» mõistetakse hukka mõisniku võimutsemine, kiriku silmakirjalikkus ja külarikaste varaahnus.

Särgava teostes on karmi kriitika kõrval selgesti tunda ka ägedat protesti ühiskondliku ebavõrdsuse vastu, mis valitses mitte ainult mõisniku ja talupoja vahel, vaid ka talurahva enda hulgas. Talurahva, eeskätt taluteenijate suu kaudu avaldatakse väga julgeid mõtteid, mis jõuavad ühiskonna ümberkorraldamise nõudeni.

Seda annab hästi edasi väike katkend hallparuni ja sulase kõnelusest (jutustusest «Oheliku-onu jõulunägemine»):

««Võõras vara! Kust saadik on võõra vara ja varga piir? Usu järgi oleme meie ju kõik vagad ristiinimesed, üksteise vennad; aga mistarvis veel need vaod ja peenrad seal põldude vahel ja kupitsad piirinurkadel on? Ja kust sina tead, et see must hobune, kes sul praegu sõidu tarvis on, minu jagu ei ole? Ma võtsin ta sündides vastu, mina olen teda söötnud ja jootnud, suureks kasvatanud, kannan ta eest veel praegugi hoolt, — miks ta's minu jagu ei peaks olema? Ja ega's sinu liha ja veri temas ei ole?»

«Aga kelle heinad, kaerad?»

«Mina külisin ja mina kündsin, mina niitsin, panin kuhja, ja sina aitasid kõrvalt!» vastas Anton.

«Aga kelle maa?»

«Maa ostsid sa paarisaja rubla eest ja maksid hea linasaagiga kinni, mitte aga omast väest!»

«Siis tuleb viimaks välja, et Oheliku koht sinu oma on!» naeris Madis kurjalt ja pilkavalt.

«Ja miks ei või ta minu oma olla?» küsis Anton aeglaselt ja külmavereliselt: «Miks ei ole lugu nõnda: ma teenin sind 30 aastat, annan oma jõu sulle ja saan selle eest natuke palka, ja siis annad sa koha mulle...»»

Särgava teosed paelusid oma karmi elutõe, usutavate tüüpide ja rahvapärase keele poolest. Tema loomingus on selgesti tunda vene realistlike sõnameistrite arendavat mõju.

*

XX sajandi algusaastail tungisid eesti kirjandusse uued ideed, mis väljendasid töötava rahva revolutsioonilist võitlust ja ennustasid revolutsioonitormi puhkemist. Ummikust, mida kriitilised realistid karmi tõepärasusega kujutasid, oli tarvis väljapääs leida. Revolutsiooni ajal sündis ka r e v o l u t s i o o n i l i n e k i r j a n d u s, esmajoones luule ja lühiproosa. Revolutsioonilaulikuks kujunes algusest peale H a n s P ö ö g e l m a n n (1875—1938), kes eestistas rea revolutsioonilaule («Marseljees», «Internatsionaal», «Varšavjanka»). Tema enda luule on kantud proletaarse vabadusvõitluse tundest (luuletused «Anname auru, vennad», «Kevadeleegid» jt.). Allegoorilises luuletuses «Raiun kui rauda» ennustatakse vana, pehkinud korra paratamatut hukku:

Raiun kui rauda —
jalale pidet
ja küüntele ka,
et tagasi orjusehauda
ei libiseks ma.

Ju verised käed
ja rakkus varbad,
kuid puhkepilgud on harvad,
nii harvad!
Ja iga silmapilk vaata, et mõni
hall elukas alt sulle järgi ei roni.
Kuid ees kumab koit,
rinnus lõõmab loit;
haud — taga,
elu — ees
valgus, vabadus kõrguses!

Ja koiduvalgel,
higi palgel,
ju lahkuvas öös
kuulen tuhandeid töös,
kuulen haamreid püsita
paukumas . . .
Töö edeneb!
Müür pudeneb!

Pöögelmanni kõrval viljeles Juhan Lilienbach (1870—1928) epigrammi laadis revolutsioonilist luulet, mille iseloomulikuks jooneks on revolutsiooni vaenlaste pihta suunatud tabav pilge, iroonia ja satiir. Esitame näitena epigrammi «Tõsiisamaalastele», mis naelutab kinni kodanluse saagiahnuse ja sõjapoliitika:

Sõda on leib
ja kasulik äri.
On veskile vesi,
tuul, mis purjele päri.
Sest lase ja torka
ja laima ja näri.
Sõda annab leiba
ja on isamaalik äri.

Hinnatav on Lilienbachi tegevus revolutsiooniliste ja demokraatlike kirjanike tööde kirjastajana.

Revolutsioonilisele proosale pani aluse Eessaare Aadu (1884—1937), tuntud revolutsionäär Jaan Anvelt, kes novellikogus «Räästaalused» ja jutustuses «Alasti» kujutab proletaarset keskkonda ja viib lugeja revolutsiooni vajaduse tunnetamiseni.

Revolutsiooniline, proletaarne kirjandus ei piirdunud ühiskonna arvustamisega, nagu see on omane kriitilisele realismile, vaid teenis vahetult proletariaadi vabadusvõitluse ideed, mis on eriti tähelepandav luules.

Revolutsiooni toetas aktiivselt Eduard Vilde, kes võttis

otseselt osa 1905. aasta sündmustest. Ühes oma artiklis pöördus ta rahva poole palava üleskutsega: «Kodumaa töölised, astuge võitluses kapitali vägivalla vastu radadele, mida töörahvad terves maailmas õigeteks on tunnistanud ja mida mööda nad ammugi juba võidukalt edasi sammuvad!... Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» Revolutsioonilist vaimustust sütitas tema ajalooline triloogia, mis hakkas ilmuma just revolutsiooni eelõhtul (1902—1908). Võitlussekutsena kõlavad mitmed jutustused, mis kujutavad revolutsiooni verist mahasurumist tsaarivalitsuse ja mõisnike poolt, eriti «Seadusemees» ja «Tooma tohter».

Revolutsiooni sündmused meelestasid mitmeid äsja kirjandusse astunud noori revolutsioonilise romantika vaimus, mis Maksim Gorki loomingus virgutavaid eeskujusid oli andnud. Üldrahvaliku kõla omandas Friedebert Tuglase (1886) proosaluuletus «Meri» ja eestistatud võitluslaul «Julgesti, vennad, nüüd tööle!». Reaktsiooniaja algusest pärinev «Kätkilaul» õhutab uuele võitlusele:

«Maga, maga, marjukene, maga! Kiigutab sind ema ise lauluga: Võllapuu meil õue taga, sinna kätki tegin ma.

Maga, laps, sa rahu süles! Kiigutab sind ema ise lauluga: Võllas isa poodi üles, sama köie otsas kätkis kõigud sa...

Kasvad suureks, tunda saad siis valu, orjapiina ilma otsata. Ära iialgi siis armu palu: armu sul ei ole oodata!

Kõnni ise elu adra taga, murra ise enesele teed! Maga, maga, marjukene, maga: palju ees meil on veel pilkast ööd!»

Revolutsioonilisi meeleolusid tabas ka luuletajateed alustav Gustav Suits (1883—1956) oma esikkogus «Elu tuli», mis ilmus just revolutsiooni ajal (1905). Paljud selle kogu mehised ja üleskutsuvad luuletused («Lõpp ja algus», «Noored sepad», «Mehed», «Noorte laul») teenisid revolutsiooni huve.

Sajandi alguses alustas realistlike külajuttudega («Vanad ja noored», «Kaks paari ja üksainus») oma kirjanikuteed Anton Hansen-Tammsaare (1878—1940). Reaktsiooniaja alguses avaldas ta jutustuse «Raha-auk», millest jääb kõlama revolutsioonist osavõtnu metsiku karistamise pilt. Nendele alustele ehitas Tammsaare järgnevail aastakümneil oma loomingu küpsema osa.

Nii kujunes eesti kirjandus kahekümnenda sajandi alguses esmajoones kriitilise realismi meetodi alusel, mida täiendas kaasaegselt kõlav revolutsiooniline romantika. Ühtaegu tekkis proletariaadi vabadusvõitlust teeniv revolutsiooniline kirjandus.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Iseloomusta ühiskondlikke olusid realistliku kirjanduse sünniperioodil. Millised ülesanded esitas uus ajajärk kirjandusele? Mispärast me nimetame selle perioodi realistlikku kirjandust kriitiliseks realismiks?

2. Meenuta varem õpitud E. Vilde teoseid. Iseloomusta E. Vilde osa eesti kriitilise realismi sünniloos.

3. Meenuta E. Särgava jutustust «Ühe härja elulugu» ja katkendit J. Liivi jutustusest «Vari» («Kukulinn»). Iseloomusta neid kui kriitilise realismi teoseid.

4. Nimeta revolutsioonilise kirjanduse tähtsamad esindajad. Milline on selle kirjanduse sisu ja eesmärk?

II

Eesti kriitilise realismi kõige küpsemad saavutused kuuluvad proosa valdkonda, kuid peatselt leidis tõetruu, realistlik elutunne tee ka l u u l e s s e.

Möödunud sajandi 80-ndail aastail lokkas luules rahvusliku liikumise aja luuletajate ideevaene järeleaimamine, mis ei vastanud hoopiski ajajärgu uutele nõudmistele. Realistliku luule eelkäijaks võib pidada J a k o b T a m m e (1851—1907), kelle rahvalikud lugulaulud («Orjakivi», «Odavad orjad») ja luuletused avaldavad protesti feodaalkorra jäänuste ja taluperemeeste varaahnuse vastu. Selle kõrval on Tamm tuntud valmi viljelejana («Punik», «Siga»), milles taunib ühiskondlikke ja üldinimlikke pahesid. Tamm õppis palju klassikalisest vene kirjandusest (eriti valmimeistrilt Krõlovilt); ta on eestistanud rohkesti vene klassikute (Krõlovi, Puškini jt.) loomingut.

Kõnesoleva ajajärgu luule kõige küpsem esindaja on J u h a n L i i v. Eelmise sajandi 90-ndail aastail on Liiv viljakas prosaistina. Edaspidi aga astub üha enam esiplaanile luule, mis kujuneb ka kõige väärtuslikumaks ta loomingus. Lootusetult haigena ja elust väljatõugatuna lõi ta elu viimaseil aastakümneil oma kõige kaunimad ja küpsemad luuletused.

Liivi luules paelub meid sügav kiindumus oma kodumaasse ja rahvasse. Mure rahva saatuse pärast sulab kokku luuletaja enda kurva elusaatusega:

Minu isamaa on vaene,
oh mu hella emake;
tema üle uhab laine —
aastasadu alati!

Oh mu isamaa on vaene,
mina ise vaene ka.
Ühest on ta siiski rikas —
murest, hädast otsata.

Liiv tõi eesti luulesse äärmiselt tundesooja ja kujundirikka loodusekujutuse, näiteks suvepildid luuletuses «Üks suvepäev», milles inimese töö ja loodus on toredasti ühendatud, maaliline sügis «Nõmmes» («Igav liiv ja tühi väli...») või siis karge talvehommik luuletuses «Külm»:

Loom koiduvalgel kisendab!
Hunt, põder, metskits ägavad
ja päiksetõusu ootavad.
Kord-korralt külm, ta plaksatab,
mets härmatises surnuvaik...
Koit idas veripunane...

Liivi luules peegelduvad ka ühiskondliku elu pahed, töörahva viletsus («Kerjaja», «Rändaja», «Omakasu» jt.), mida ta ise nii lähedalt tundis. Nendes luuletustes võime selgesti täheldada kriitilise realismi jooni.

Liiviga samaaegselt alustas luuleteed **Anna Haava** (1864—1957). Tema luules on esiplaanil armastuse teema. Need on lihtsad, siirad ja tundesoojad laulud, millest paljud on viisistatuina laialt levinud ja üldtuntuks saanud («Kui sa tuled, too mull' lilli», «Ei saa mitte vaiki olla», «Küll oli ilus mu õieke» jpt.). Hiljem luule temaatika avardub, uue joonena ilmub protest ühiskondliku ülekohtu vastu («Kandimees», «Kohus») ja imperialistliku röövpoliitika hukkamõistmine («Mõõk ühes, piibel teises käes»). Esitame A. Haava luule näitena luuletuse «Oh kodumaa!»:

Ainult peale varju ja kätele tööd,
üks suutäis leiba, üks jalatäis maad —
oh kodumaa!

Oh, valus on võõrsile veereda,
surmüksinda kaugele kaduda —
ja süda ning hing on kodumaal! —
Ma väsind — oh puhkaksin mulla all!...
Oh kodumaa!

Kõnealuse ajajärgu luules küünib esile veel **Karl Eduard Sööt** (1862—1950) oma südamlike kodulaulude («Mälestus», «Allik»), naljatlevate armastuslaulude («Malemäng», «Varas») ja lastelauludega («Häiu, lahke lapsuke», «Uni tuleb», «Maga, memme marjukene»). K. E. Söödi loomingus leidub luuletusi, mis mõistavad hukka ülekohtu ja ebavõrdsuse («Näojume pimedas kahvatab»).

Niihästi A. Haava kui ka K. E. Söödi luules on tooniandev realistlik elutunne; selle kõrval leidub nii ühel kui teisel ka romantilist luulet.

Haava ja Söödi luulelooming jätkus veel järgmisel, kodanliku diktatuuri perioodil.

Kõnesoleva ajajärgu luulet täiendab ideeliselt ja temaatiliselt revolutsiooniline võitlusluule (Pöögelmann, Lilienbach), G. Suitsu revolutsiooniliselt meelestatud värsid ja Fr. Tuglase proosaluuletused, mille lühivaatluse andsime eespool.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Nimeta eesti realistlikke luuletajaid ja nende luuletusi. Meenuta J. Liivi luuletusi. Võrdle neid 60.—80. aastate luulega (näiteks tema patrioodilisi luuletusi L. Koidula samateemaliste luuletustega).

2. Iseloomusta A. Haava ja K. E. Söödi luulet. Milliseid Liivi, Haava, Söödi viisistatud luuletusi tunned?

3. Meenuta revolutsioonilisi võitlusluuletusi ja selgita, milles seisis nende eriline tähtsus kõnesoleval perioodil.

III

Eesti kirjanduse ideeline ja kunstiline kasv sajandi alguses toimus peaasjalikult proosa ja luule vallas. Draamakirjandus, mis möödunud sajandi 70—80-ndail aastail küllalt lootusrikkalt võrsuma hakkas (Koidula, Kunder), jäi suhteliselt harimata pinnaks. Alles sajandi teise kümnendi alguses astub näitekirjandus tõhusa sammu edasi ja seda just kahe väljapaistva realisti E. Vilde ja A. Kitzbergi loomingus.

Kunstinõudliku näitekirjanduse sünd on otseselt seotud eesti teatri arenemisega. Sajandi alguses pandi nimelt alus eesti kutselisele teatrile — «Vanemuisele» Tartus, «Estoniale» Tallinnas ja «Endlale» Pärnus. «Vanemuise» teatri juht ja lavastaja K. Menning toetus vene ja lääne-euroopa paarematele lavakogemustele ning rajas realistliku suuna eesti teatrikunstis. Neis juhtivais teatreis lavastati vene ja lääne klassikute (L. Tolstoi, N. Gogoli, M. Gorki, H. Ibseni, G. Hauptmanni jt.) näidendeid. Mõistagi tekkis neis tingimustes tarvidus ka nõudlikuma algupärase repertuaari järele.

E. Vilde sulest ilmusid draama «Tabamata ime» (1912) ja komöödia «Pisuhänd» (1913). Esimeses naeruvääristab Vilde eesti intelligentsi jonnakat püüet maksku mis maksab euroopalikku kuulsust saavutada; «Pisuhännas», eesti parimas komöödias, on pilkealuseks eesti kodanluse rahaahnus ja kuulsuseiha.

Juba möödunud sajandi lõpul alustas oma loomingulist teed jutu- ja näitekirjanik **August Kitzberg** (1855—1927), kuid tema kõige kunstiküpsemad draamateosed ilmuvad kõrvuti Vilde paremate näidenditega. Draamas «Libahunt» (1912) on peategelase Tiina kaudu rõhutatud ebausu ja orjameelsuse vihkamist ning kirglikku vabaduspüüet. «Nõia tütreks» ja «libahundiks» peetud Tiina ütleb orjameelsusest imbunud inimestele julgelt näkku: «Mis te tahate minust! Inimesteks loete ennast, aga olete hullemad kui kiskjad loomad! Libahundiks ütlete mind? — Olen jah, te ju teisiti ei taha! Parem tuhat korda hunt, hunt metsas huntide keskel, kui inimene parem ei ole kui teie!» Draamas «Kauka jumal» (1915) kehastab keskne tegelane Mogri-Märt piiritut rahaahnust ja -võimu, mis laostab kõik inimlikud tunded ja lasub kogu ümbruskonnal nagu paine. «Kes rikas, on nagu jumal! Jaa, nagu jumal!

Võib kõik, — teeb, mis tahab... Mul ei pea naist olema ega last, sugulast ega sõpra, jumalat ega kuradit, raha peab mul olema, raha on jumal, raha on vägi, raha on võim!» kuulutab Märt oma ainsat tõde.

Kunstinõudliku näitekirjanduse sünd on lahutamatult seotud eesti teatri arenemisega, kutselise teatri rajamisega.

Need eesti draamakirjanduse tähtteosed märgivad kriitilise realismi mõjulepääsu ka näitekirjanduses.

Niiviisi küpses eesti kirjandus ideeliselt ja kunstiliselt ning avardus temaatiliselt ja žanriliselt, etendades tähtsat osa rahva vaimsel ja kunstilisel kasvatamisel Oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Mis põhjustas uute ideede sissetungi eesti kirjandusse käesoleva sajandi alguses?

2. Iseloomusta kirjanduse tihedat seost 1905. aasta revolutsiooniga. Esita sellekohaseid näiteid.

3. Nimeta eesti draamakirjanduse tähtsamad esindajad ja teosed.

JUHAN LIIV
1864—1913

ÜLESANDEID.

1. Korda VII klassi lugemikust J. Liivi elulugu ja ülevaadet tema proosaloomingust.
2. Meenuta tema luuletusi, mida oled varem õppinud.

Üks suvepäev.

... Siin perenaise käsi hoolel tegev,
hulk kistud rohtu eemal hunnikus.
Aed lehkab sõnniku ja õite lõhnast,
muld must kui siid — siin hool ja õnnistus:

seal ajab kõrvits ennast laiali
ja küüslauk peenra äärel nagu muru,
seal kaalik, porgand kasvab priskesti,
siit rohi kistud, kohendatud puru.

Ta hoolas olnud hommikuses vilus,
nüüd vaevatasuks hiilgavam tal kroon:
tööusinus siin viljakandvas ilus,
ja lillekuhi eemal nagu troon. — — —

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Millise pildi kaudu näitab luuletaja töö ilu?
2. Võrdle luuletusi «Üks suvepäev» ja L. Koidula «Tulnud». Kummas neist kujutatakse loodust realistlikult? Põhjenda vastust.
3. Korda: lüürika.

Tulen, tulen!

Paju otsast patsatas
lobjakuda,
lepa otsast latsatas
sula lunda.

Hüüti õhus üleval:
kuulen, kuulen!
Mina tulen, kevade,
tulen, tulen!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Millise meeleolu luuletus tekitab?
2. Iseloomusta J. Liivi loodusluuletusi.

Ta lendab mesipuu poole.

Ta lendab lillest lillesse,
ja lendab mesipuu poole;
kui kõuepilv tõuseb ülesse,
ta lendab mesipuu poole.
Ja langevad teele tuhanded —
neist koju jõuavad tuhanded.
Ja viivad vaeva ja hoole
ja lendavad mesipuu poole.

Nii hing, oh hing, sa raskel a'al —
kuis ihkad sa isamaa poole;
kas kodu sa, kas võõral maal:
kuis ihkad sa isamaa poole!
Ja puhugu sulle sealt surmatuul
ja lennaku vastu surmakuul:
sa unustad surma ja hoole,
kui kotkas tõused ta poole!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Millega seletada luuletuse sügavat tundemõju?
2. Õpi luuletust ilmekalt esitama.

Kerjaja.

Heategev selts, ta praegu on,
on pidusaalis koos,
ja vaeste eest seal tegevus
on — kõned täies hoos.

Üks hulgus, kõigil tõrjutud,
ta kuuleb kõnehäält, —
veel alles koertel hurjutud —
siin vaatab — nalja päält!

Ta kuulab. Räägib rääkija:
«kõikinimsus, head teod»
ja «inimesearmastus»,
«heategevuseks peod».

Ta naeratab — nii kibedalt!—
ja astub edasi,
külm salvab, — nälgki valusalt,
ei puhkust kusagil.

Nii rändab talust talusse,
öömaja tahab ta,
ta räägib palust palusse:
ei keegi kuulata!

Üks selleks liiga rikas on,
et hädas aidata.
Ja teine liiga vaene on,
et puudus endal ka:

Mul silt on juba ukse pääl,
mis keelab kerjamist.
Ja teine — nolune ta hääl —:
Mul isa toita rist!

Mul kümme tuhat võlgu on,
ei tea, mil kätte saan?
Mul koht veel poolel' maksmata —
viis tuhat vend saab, Jaan.

Nad silmad kinni hoiavad,
et nähes vast ei näe,
ja kõrvad kinni hoiavad,
et rind ei pehmeks läe.

Nii vastatakse ukse ees,
ei sisse lastagi,
ja vaene, väsind, nälgind mees,
ta astub edasi.

Ta tuleb saunahurtsiku',
kus elab vaene mees:
ta rahvast ära põlatud,
töö raske, higi sees.

Mis inimsus, ei tea ma, —
just nagu kuuldud ka, —
ja mis on südametunnistus,
poln'd aega mõtelda:

Siin on tükk leiba, siin toop vett, —
mu õhtusöök on ta, —
kui soovid, tere tulemast!,
ta jaga minuga!

Ülesanne: Leia luuletuse idee.

AUGUST KITZBERG

1855—1927

August Kitzberg, eesti algupärase draama rajaja, sündis 1855. aastal Halliste kihelkonnas Laatre vallas (praegu Abja rajoon) Puldre talu sulastemajas.

Kirjaniku vanematel oli kuus poega. August oli viimane laps perekonnas. Teised vennad olid temast tunduvalt vanemad, sest vahepealsed lapsed olid väga noorelt surnud.

August oli kolmeaastane, kui keskmine vend Jaan asus Penuja valda Niitsaadule koolmeistriks. Isa kolis kogu perekonnaga poja juurde Penujale. Augusti noorpõlvekoduks sai Niitsaadu koolikoht.

Kirjaniku lapsepõlveaastad ei olnud muretud. Koolmeistri kehvast sissetulekust ei jätkunud perekonnale lahedaks elamiseks. Augustil tuli varakult tööle hakata. Esialgu käis ta koolivaheajal karjas, hiljem abistas isa põllutöödel.

Kuigi perekond elas majanduslikult kehvades tingimustes, oli ta ümbruskonna rikkamatest kodudest vaimselt ees. Kirjaniku isa oli üks väheseid mehi oma koduvallas, kes lugeda ja kirjutada oskas ning raamatuid muretses. Kodus valitses perekondlik õhkkond. Vend Jaan suhtus oma väikeveljesse suure hoolitsuse ja tähelepanuga. Venna juures sai August ka oma koolihariduse. Niitsaadu kooliga ta kooliskäimine piirduski, enamaks polnud kehval kodul võimalusi.

1871. aastal asus Kitzbergide perekond Pöögle valda Maie koolikohale. Kool asus Maie talu maadel, mistõttu teda nimetati Maie kooliks. Vend Jaan hakkas koolmeistriameti kõrval ka vallakirjutaja ülesandeid täitma, et hankida perekonnale suuremat sissetulekut.

Pöögles kujunes Augustist venna abiline vallakirjutajaametis. Paari aasta pärast sai 18-aastane nooruk iseseisva töökoha, ta kutsuti kihelkonnakohtu kirjutaja õpilaseks. Sealtpeale jäigi

kantseleitöö kahekümneks aastaks August Kitzbergi kutsetööks. Neil aastail töötas ta mitmel pool valla- ja kohtukirjutajana. Nendes ametites puutus Kitzberg kokku mitmesuguste inimeste ja elunähtustega, mis andsid palju materjali kirjanduslikuks loominguks.

Alates 1893. aastast vahetas kirjanik sageli elu- ja töökohti. Ta töötas Mulgimaal, Viljandis ja Lätis. 1901. aastal asus Kitzberg Tartu elama, kuhu ta jäi oma elu lõpuni. Tartu periood kujunes loominguliselt kõige produktiivsemaks ja väärtuslikumaks.

1920. aastast alates hakkas Kitzberg kirjanikupensioni saama, mis võimaldas tal leivateenistusest loobuda ja täielikult kirjanduslikule tegevusele pühenduda. Neid tööaastaid ei jätkunud aga kauaks. 1927. aasta sügisel haigestus Kitzberg paratüüfusesse, millele järgnes kopsupõletik, mis viis kirjaniku hauda.

August Kitzbergi põrm sängitati maamulda Tartus Maarja kalmistul. Rahva rohkearvuline osavõtt matustest ja austusavaldused olid elavaks tõendiks kirjaniku loomingu populaarsusest.

1955. aastal asetati majale, kus A. Kitzberg elas, mälestustahvel.

*

August Kitzberg kirjutas enamiku oma teostest leivateenistuse kõrval õhtu- ja öötundidel.

Üle 30 aasta kestnud kirjanikutegevuse jooksul kirjutas ta 13 näidendit ja 5 annet külajutte. Seda ei ole muidugi palju. Oluliseks takistuseks oli leivateenistus, mis neelas suurema osa ajast, ja kirjaniku vähene ettevalmistus vaimseks loominguks.

Esimene teos, mis Kitzbergile kirjanikunime tõi, oli rahvapärimustel põhinev romantiline jutustus «Maimu», mis ilmus trükist 1892. aastal.

Jutustuse tegevus toimub XIV sajandil ja selle sündmustiku aluseks on legend eesti neiust, kelle ema olevat elusana müüritud kirikuseina ja kes ise nõiaks peetuna põletati kiriku korraldusel tuleriidal.

Kuigi jutustusel puuduvad ajaloolised tegelased ja sündmustik põhineb kirjaniku fantaasial, kujunes «Maimu» omal ajal paljuloetavaks teoseks. Elamuslikult kirjeldatud pildid rahva rõhumisest ja kiriku rahvavaenulikust tegevusest äratasid lugejas protesti saksa orjastajate, kiriku julmuse ning vaimupimeduse vastu. Jutustus tervikuna innustas võitlema pärisorjuslike igandite vastu.

Kitzbergi jututoodangu tähtsama osa moodustavad tema külaainelised jutustused. Kirjanik oskab inimesi realistlikult kujutada. Ta esitab usutavaid olustikupilte ja tegelasi oma kaasaegsest külaelust.

Hea maaelu tundmine, ladus ning mahlakas jutustamisviis tegid ta jutustused populaarseks.

Kitzbergi tuntumad külajutud on «Püve Peetri riukad», «Veli Henn», «Hennu veli», «Räime-Reeda 10 kopikat», «Sauna-Antsu oma hobune» jt.

Külajuttudes pilkab kirjanik omaaegse külaühiskonna pahesid. Kerge huumoriga naeruvääristab ta kadakasakslust, poolharitlaste peenutsemist, rikaste ahnust ja südametust. Kirjaniku soe poolehoid kuuluh vaestele ja ühiskonna poolt hüljatutele.

Elu kujutamises ei jõua Kitzberg teravate klassivastuolude tunnetamiseni. Tema maailmavaate kohaselt on need väärnähtused sellesama ühiskondliku korra juures kõrvaldatavad.

Jutustuses «Räime-Reeda 10 kopikat» esineb siiski teravam kriitika. Pastori satiirilise kujutamisega ütleb Kitzberg oma hukkamõistva sõna sotsiaalse korra ja kiriku aadressil. Selles jutustuses mõistab ta teravalt hukka sotsiaalsed pahed ja asub kindlalt rahva poolele.

Väärtuslikuma osa kirjaniku loomingust moodustavad tema draamateosed.

Kitzbergi esimesi lavateoseid, mis on põhiliselt tema külajuttude dramatiseeringud, iseloomustab dramaatilise pingsuse puudumine. Sellest on tingitud ka nende näidendite nõrk lavaline tase.

Riias töötades oli Kitzbergil võimalus heatasemelist teatrit külastada, millel mõistagi oli suur tähtsus tema kui draamakirjaniku edaspidisele arenemisele. Mõjuvaks teguriks tema draamaloomingu kujunemisel oli ka kutselise teatri «Vanemuine» asutamine Tartus 1905. aastal. Sealtpeale töötas kirjanik pidevas kontaktis uue teatriga, kellele ta hakkas soetama repertuaari. Tartu perioodil ilmusid kirjaniku parimad draamad «Libahunt» (1912), «Kauka jumal» (1915) jt.

Draama «Libahunt» tegevus toimub 19. sajandi alguses ja käsitleb kahe erineva mõttelaadi — orjameelsuse ja vabadusepüüde kokkupõrget.

Esimese vaatuse sisu on lühidalt järgmine: Tammaru pererahvas võtab kirikutulbas surnuks pekstud «libahundi» lapse oma kasutütreks. Esimene vaatus on draama s i s s e j u h a t u s e k s.

Teise vaatuse sündmustik toimub 10 aastat hiljem. Tiina ja varem võetud kasutütar Mari on neiuks sirgunud. Mõlemad armastavad perepoega Margust. Tammaru peremees ja perenaine on aga otsustanud, et Marist ja Margusest peab paar saama. Margus hoiab elurõõmsa ja ilusa Tiina poole. Siit saab alguse tegelastevaheline võitlus. Armukade Mari süüdistab Tiinat, et ta olevat libahunt nagu ta emagi. Ebausu kammitsais tüdruk väidab näinud olevat, kuidas Tiina moondas end libahundiks ja murdis Kivesti Kaarli varsa. Tiina ahastus on piiritu, ta kardab, et teda ähvardab ema saatus.

Kolmandas vaatuses, kus külarahvas on jaanitulele kogunenud, paiskab Mari kõigi kuuldes Tiinale näkku sama süüdistuse. Eba-

usust pimestatud rahvahulk usub Marit. Tiina jääb üksi. Ka Margusel ei jätku julgust Tiinat avalikult kaitsta. Meeleheitele viidud Tiina põgeneb metsa.

Kolmandas vaatuses jõuab konflikt h a r i p u n k t i.

Neljas vaatus algab kurbuse ja pahameele õhkkonnas. Margus on mures, sest Tiina on juba neljandat päeva kadunud. Vanemad on Margusele Tiina pärast pahased. Vanaema manitseb teda alluma isa-ema otsusele. Siis ilmub Tiina. Ta kutsub Margust enesega kaasa soode ja rabade taha, kus on vabadus. Kuid Margus ei nõustu. Ta ei julge orjameelsusele vastu astuda, kuigi ta pole teistega ühisel seisukohal. Tiina põgeneb uuesti metsa.

Viienda vaatuse tegevus toimub viis aastat hiljem. On sama rehetuba mis esimeses vaatuses. Väljas tuiskab ja kostab huntide ulgumist. Mari ja Margus on abiellunud, kuid nad pole õnnelikud. Margus ei suuda Tiinat unustada.

Kui hundid õue tungivad, võtab Margus püssi ja tulistab. Kostab kiljatus ja sisse vaarub surmavalt haavatud Tiina. Tiina surmaga saabub lahendus.

Tiina võitles inimväärse elu eest, võitles oma õnne eest, kuid ta jäi selles võitluses üksi. Tema traagilise huku põhjustasid ebausk, tuimus ja orjameelsus.

«Libahunt» on nii ainestikult kui ka ülesehituselt Kitzbergi parim draama, mis tänapäevalgi püsib teatrite repertuaaris ning pakub vaatajaile sügavat kunstilist naudingut.

August Kitzbergi kirjanduslooline tähtsus seisab eesti kunstilise draama algatamises. Tema draamalooming on eesti näitekirjanduse ajaloos silmapaistval kohal.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Milliseid Kitzbergi külajutte oled lugenud?*
2. *Missuguseid teemasid ta nendes käsitleb? Meenuta loetud jutustustest mõnd episoodi, kus esineb huumorit.*
3. *Jutusta Kitzbergist draamakirjanikuna. Millist tema näidendit oled teatris näinud?*
4. *Kes on enne Kitzbergi eesti näitekirjandust viljelnud?*
5. *Korda: draama, huumor, satiir.*

RÄIME-REEDA KÜMME KOPIKAT

Raskelt ja härgamisi ajas ta enese üles, — ta ei ajanudki ennast üles, ta nihutas ainult asemelt ja pööras ringi, pikkamisi, väga pikkamisi, nõndasama aeglaselt, nagu tuuleveski pea ennast pöörab, kui mölder tiivad tuulde sõtkub. Iga tema liikumine oli veniv, raske ja rahulik, nagu ei olekski tal elu sees, nagu ei voolakski tema soontes veri, vaid ainult — tasa ja pikkamisi — jumala rahu.

Ta nõretas rahust, tema nägu ja keha, terve tema ümbrus nõretas sellest. Kõik oli nii rõhuv, lasuv... ja tuletas mägesid meelde, mis asemelt ei liigu. Raskelt rippusid tema põsed, tema lõug, raskelt rippus ihu tema luude ümber. Raske ja rõhuv oli vana, musta nahaga ülekaetud kirjutuslaud tema ees, rasked raamatud rõhusid lauda, rasked olid vanamoodi vasksed küünlajalad laua peal, raske oli ka suur, tinast valatud tindipott lühtrite vahel. Raske ja lasuv oli isegi vana, rohelistest pottkividest ahi toa nurgas, mille kapis suur, kõhukas ja paks pudel konutas.

Selle pudeli kohta läksid kihelkonna inimeste arvamised lahku. Ühed arvasid teda ligunevaid kirsimarju täis olevat, teised ütlesid, seal seisvat kirikuviina tagavara käepärast. — Mõlemad arvamused olid ekslikud: pudelis oli ainult tint; must vedelik pidi soojas kohas tindipulbri seest enam ja enam musta välja imema.

Raskelt rõhus ülevalt ka madala lae jämedate aampalkide tihe rida, nagu nendega saja aasta eest tagasi hoonete lagesid toetati. Sada aastat oli tuba, olid toariistad vanad, sest kirik on alalhoidlik, aga kakssada aastat ja enam oli selle mehe sugu siin kiriku peal asunud, kes ennast nüüd — nagu öeldud — raskelt ja härgamisi istme peal ringi keeras.

Ta ulatas käega selja tagant kapist kallist puust kastikest võtma, mis äranipsitud sigaritipukesi nagu herneid täis oli. Siis võttis ta laua pealt piibu ja hakkas kastikese seest sigaritipukesi näpuga piibu sisse puruks pigistama.

Neid äralõigatud sigaritipukesi pidid kõik kihelkonna härrased kirikhärrale korjama. Iga mõisnik kogus neid linnas, kodus, võõraspeol, — kirikhärra oli ju kehv ja kokkuhoidja mees. Miks temale seda heameelt ei võinud teha, — tippude korjamine ei maksnud ju midagi. Ainult meeles pidada tuli iga põlemasüüdatava sigari juures kihelkonna isa ja hingekarjast, ja — kirikhärrale kogunes üle hulga mõnigi hea piibutäis kallist havanna tubakat. —

Tema ei olnud üksi; seal oli veel keegi. Vana, õige vana eideke, käbe ja kerge, üks kokkuvajunud luude kämps.

Kirikhärra oli eidekesel rahulisti kõik ära rääkida lasknud, rääkimine teeb südame lahedaks. Eidekese kõne oli siis ka voolanud kui veevoog, oli — kalju vastu põrganud ja selle jalal pihuks läinud.

«Ma ei või mitte. Sa pead need kümme kopikat siiski maksma, sellepärast et see nõnda on seatud!»

Kirikhärra mõtles oma poja ja pojapoja peale. Millest need siin pidid elama, kui tema ise vanu pruukisid muutma hakkas. See oli juba Rootsi ajast nõnda olnud . . .

Eit tõstis kümme küünt üles. Tema teada küll, et see nõnda on seatud, et tema tähekese eest peab maksma. Tema oleks need kümme kopikat ka tõesti toonud, aga temal ei ole neid mitte. Ja tähekest on tal vaja, — volikogu ei usu, et tema seitsekümmend aastat vanaks ära on saanud, ja ei anna temale ilma tähekeseta moona, mida temal ometi tuline õigus on saada, sest et mitu teist, temast palju nooremat seda juba saavad.

Eit valetas, arvas kirikhärra. Et inimesel, kes seitsekümmend aastat elanud, mitte kümmetki kopikat ei ole, — kes nüüd seda hakkab uskuma!

«Kas sina siis oma eluajal rohutirtsu kombel ainult oled laulnud ja tantsinud, et sul talvel, nüüd vanadusepäevil, midagi ei ole? Siis mine nüüd sipelga juurde, sina laisk . . .»

Väljas ajas lumelõrtsi taevast maha. Eit kiskus oma õhukest rätikuräbalat tihedamini pea ja õlgade ümber kokku ja kobas ettevaatlikult kepiga, et jäätanud astmete peal ei libiseks, kirikumõisa köögitrepist alla.

Tema ei kaevanud ega olnud õpetaja peale kuri, et ta tähekest ei olnud saanud. Mis siis õpetaja ka pidi tegema, kui see kirikuseaduse järgi nõnda pidi olema!

Eit oli juba natuke lapselikuks läinud, ta ei suutnud väga kaugele ette mõtelda, mis nüüd pidi saama — tema esimene mure oli kuhugi varju alla saada, sest lobjakat tuli taevast nii, et kolme sammu enese ette ei näinud, ja õhtu oli kätte jõudmas.

Aga seal oli ju kirikukõrts. Kõrtsirahvas annab temale vististi tükikese leiba ja lubab, et tema kuskil eeskõrtsi nurgas kikerdades öö mööda saadab.

Eit seadis sammud sinnapoole.

Oh, siin oli hea!

Eeskõrtsis küdes ahi, suured kuusepuulõhandikud raksusid aina, tuli lõõmas. Eit seadis enese harkjalu ahju suu ette, soputas märjad riided kohevile, nagu tiiki visatud ja kuivale pääsenud kana. Soojus oli vanadele kontidele nii hea.

Letikambrist, sealt kõlasid rõõmsad hääled ja elav kõnekõmin, — mis eidel sellega asja oli. Temal hakkas soojus läbi riiete tungima. Ühtlasi tulid ka mõtted; saamata jäänud vanadusetäheke ja volikogu poolt antav moon tulid meelde — eit hakkas nuutsuma. See tähekese nõudmine oli volikogu poolt ka selge jonni asi; kas volikogul silmi peas ei olnud, et ta ei näinud, et eidel moona vaja oli. Eit nuttis, nii et süda tahtis lõhkeda. Oh jumal! Et ka kuskilt abi ega armu leida ei ole!

Tuli letikambrist kraega kasukaga ja sooja talimütsiga tugev

mees ja pidi õue minema. Tema nägu, nii palju kui seda kähara musta habeme seest välja paistis, punetas aina — tervisest, rõõmsast tujust ja küllap vist ka kõrtsipapa kaubast. Silmapilguks jäi tema silm nutja eidekese peale peatuma, siis astus ta mööda, uksest välja.

Aga tagasi tulles viibis tema silm uuesti eidekese peal ja eit kuulis läbi poekile jäänud letikambri ukse, et võõras mees kõrtsmikult küsis:

«Mis vanainimene see sul seal eeskõrtsis nutab?»

Kõrtsipapa tuli vaatama.

«Näe, vana Räime-Reet. Mis sinul siis viga on, et sa ulud?»

«Ja, või teie minu viga ära aitate,» nuutsus eit.

«Ega ei tea ka,» ütles võõras mees läve pealt. «Tule siia, jutusta oma häda ära.»

Eit astus lähemale, nuutsus ja jutustas: temal ei ole neid kümmet kopikat, mis kirikhärra peab saama. Ega eit kirikhärra peale ei kaevanud; kirikhärra ei tohi ilma rahata anda.

«Kurat!» vandus musta habemega mees, kiskus punga põuest, võttis sajarublalise, viskas eide ette lauale ja karjus:

«Säh, vii ja topi talle kurku! Mis üle jääb, too tagasi!»

Eit oli umbusklik. «Kas see siis ka raha on?» küsis ta.

«See on sada rubla. Maksa kinni, mis maksta on, ja küsi üheksakümmend üheksa rubla üheksakümmend kopikat tagasi.»

«Aga hoia, et sa raha ära ei kaota,» manitses kõrtsipapa.

Eit vadis, mis jõudis. Kirikumõisas oli ta nüüd juba õigusemees ja nõudis julgusega õpetajaga uuesti kokku saada.

See tuli põleva küünlaga teisest toast. Eit pani raha laua peale ja nõudis tähekest.

«Kas ma kohe ei ütelnud, et sa valetad,» pilkas kirikhärra muigel suuga. «Nüüd on sul raha.»

Eit ei saanud kurjaks, et teda kahtlustati; ta hakkas nutma ja seletas loo ära, kust ja kuidas ta raha oli saanud.

See asi pani kirikhärra mõtlema. Ta usutas veelgi eite, ja kui selle jutt tõelik näitas, kirjutas ta tähekese valmis, vajutas kirikupitsati alla ja vahetas raha ära.

Kes oli õnnelikum kui eit! Kõrtsi juurde tagasi jõudes oleks ta võõrale mehele või põlvede ümber hakanud. Ja see — kinkis eidele tagasitoodud rahast — mõtelge ometi! — viis rubla. Oli see aga vaese inimese vastu helde! Kõrtsipapa läks kadeduse pärast näost siniseks. —

Kui kirikhärra nädala pärast linnas käies oma sajarublalist läks panka viima, leiti see — valeraha olevat.

Küll usutati Räime-Reeta, küll kõrtsimeest — heldet raha andjat ei teadnud keegi. Kes võibki kõiki ilma inimesi tunda, kes teeäärses kõrtsis sees käivad.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Jutusta Räime-Reeda käigust pastori juurde.*
2. *Kuidas pastori teguviis teda iseloomustab?*
3. *Millised omadused paistavad pastori juures eriti silma? Leia tekstis vastavad kohad.*
4. *Milliseid epiteete kasutab kirjanik hingekarjase iseloomustamiseks? Kuidas kirjanik iseloomustab teda ümbritsevate asjade kaudu?*
5. *Milline on autori suhtumine pastorisse? Milles see avaldub?*
6. *Miks võib jutustust «Räime-Reeda kümme kopikat» pidada realistlikuks jutustuseks?*
7. *Korda: tegelaste iseloomustamisvõtted.*

LIBAHUNT.

OSALISED:

TAMMARU PEREMEES
TAMMARU PERENAINE
MARGUS, nende poeg
MARI, TIINA | nende kasutütred
VANAEMA
JAANUS, sulane
MÄRT, sulane

Külarahvas, tüdrukud, poisid, karjalapsed, lapsed.

Aeg: XIX aastasaja alguses, orjapõlve ajal.

Esimese ja teise vaatuse vahel on kümme, neljanda ja viienda vahel viis aastat.

ESIMENE VAATUS.

Must ja nõgine rehetare. Ahjus hõõgub tuli ja punetab sealt seinte peale. Ahju ees savik (müüritud iste), kolde kohal ahela otsas pada. Ahju kõrval pink, kartsas ja vanaema voodi. Teisel pool vastasnurgas uhmripakk, leivalabidas, ahjuluud ja muud koli, seinas soone peal kinni ja lahti lükatav uks, pulk sees, ja all nurga sees kassiauk. Ukse peal lahtine laud, mille kaudu valgust sisse ja suitsu välja võib lasta, ukse kõrval sulase voodi. Tagaseinas väike sagarate peal käiv uks, lingi asemel köieots. Ahjusuu ees iste, selle ees vokk, saviku lähedal pihijalg põleva peeruga. Hiline talveõhtu, õues torm ja aeg-ajalt huntide ulumine.

(PERENAINE, 40-aastane, vaevatud näoga, lühikeseks lõigatud juuste peal valge (Halliste) pearätt, mille kolm nurka selja peale alla ripuvad, kasukpihik, must kõrtsik, linane põll, jalanartsud ja parkimata nahast pastlad, — istub saviku lähedal ja ketrab. MANN (MARI), 8-aastane valgetverd tüdrukuke, linalakk, lühi-

kesed juuksed, värviline villane lõng juuste peal, takune hame, rindade alt kirju vööga mässitud, kaela all väike vaskprees, — kükitab, paljad jalad hame all, savikul ja veerib suurest vanast lauluraamatust. MARGUS, 14-aastane valgetverd poiss, paklane hame kaela alt vaskpreesiga koos, kitsad (Halliste) keerdkaltsad, paljad jalad, — kepleb niisama. Temal on ametiks alati peergu kohendada ja vaadata, et see hästi põleks.)

— — — — — — —

VANAEMA *(60—70-aastane poolpime eideke, vana, paljas kasukas seljas, kobab kõndides enese ette, — astub tagakambrist sisse ja jääb kuulatama).* Kellega sa tõreled?

PERENAINE. Margusega! Tulise söe pani vokiratta vahele!

VANAEMA. Ära tee, pojake: süsi kargab kaugele, Laurits lendab lakke. *(Kobab oma voodi ääre peale.)* Mis sa's ka pühapäeva õhtul selle vokiga jahid!

PERENAINE. Ei ole enam pühapäev, tähed juba taevas. Mure ka, inimesed alles väljas! Leiavad nad selle tuisuga teed või ei leia ja eksivad metsa ära.

VANAEMA. Tea jah, kuhu nad nõnda hilja peale jäävad! *(Vaikus. Ei kuule muud kui tuule tuhinat ja vokiratta vurinat.)*

MANN *(on jälle savikule roninud ja raamatu võtnud, veerib).* E-si es, si-i si, esi-, mi-e me, esi-me-, ni-e, esi-me-ne, pi-e-a pea, ti-ü-ka tükk, pea-tükk . . .

(Korraga õues huntide ulumine. Kõik kohkuvad.)

MANN *(hirmul).* Hunt, näin, hunt!

VANAEMA. Ära nimeta, latseke, ära nimeta nimepidi! Metsakutsa saab kurjaks!

MARGUS *(on ukse pealislaua lahti lükanud; külma auru ja tuisku tungib tuppa; selgesti on kuulda, kuidas huntide kisa kaugemale läheb ja ära kajab).*

PERENAINE *(kohmetult).* Keela ja kaitse! Küll lähevad häbematuks, sest ajast kui Suli ära viisid. Õue tungivad sisse! Vaid mis nad ikka veel ära teevad!

VANAEMA. Kui ikka laudaustel toed taga on!

PERENAINE. Et Jaani-Jaanust juba ei tule!

MARGUS *(julgustavalt).* Esäl on püss ree peal õlgede all.

PERENAINE *(murelikult).* Püss kodus! Ja kui olekski kaasas, kas selle tuisuga kivi tuld annab! Lumi teeb niiskeks kõik!

MANN *(vähe aja pärast).* Huu! Külm! — Et isa ka niisuguse ilmaga kirikusse läks!

MARGUS. No kui käsk anti!

PERENAINE. Nojah, kui käsk anti: igast talust mees ja naine vaatama, kuidas nõida ja libahunti nuheldakse! Mina ei julgenud, siis läksid sulasega. Käsku ei tohi täitmata jätta.

MANN. Näin, õe, näin, mis see nõid on?

PERENAINE. Kui suureks kasvad, küll siis kuuled.

MANN. Jaa — aga — mis see libahunt on? Mina ei tea ju.

PERENAINE. Mis sa nõnda palju pärid, mis sul teada vaja ei ole! Libahunt on kuri inimene, kes ennast vahel hundiks moondab. Kui ta tahab, on ta hunt, kui tahab, inimene.

MANN *(ennast ema lähedale surudes)*. Näin, mina pelgan!

PERENAINE. Mis sa siis pärid niisuguseid asju! Võta raamat, mine savikule ja õpi! *(Kui Mannil head tahtmist ei näi olevat.)* Noh, mine, mine!

MANN *(võtab raamatu, läheb savikule, aga ei õpi, vahib pärani silmadega tühjusesse)*.

VANAEMA *(voodi äärel, iseenese ette õhates, nagu ei oleks ta millegi üle selgusele saanud)*. Jaah!

MARGUS. Sa ütlesid midagi, vanaema?

VANAEMA *(õhates)*. Ei midagi! Mõtlesin niisama, et... ilm on asju täis, millest meel-mõistus jagu ei saa. Vaatad ja vaatad küll, aga ei näe midagi! Vana usk, see tegi vahet hea ja halva vahel, sortse oli ja tarku inimesi, kes enam teadsid kui teised. Uus usk ei tee vahet midagi, kõik on — ühesugused nõiad! Aga ometi on seal nagu veesoonekesed mulla all varjul — hääd ja halba. Hääd ja halba, mida meel ei mõista!

(Tume meeleolu, ainult tuule tuhisemine õues ja voki vurin toas.)

(PEREMEES, 50-aastane tugev mees, temal on juba tublisti halle karvu juustes ja habemes, sulane JAANUS, 35-aastane. Mõlemad tugevates talveriietes, riideta kasukad vammuste all, lakaga mütsid, alusriieteks peremehel hall, sulasel must lühike pihik ja mõlemal valged keerdkaltsad, pikad mustad sukad ja parkimata nahast pastlad. Uks lendab lahti, pimedast tungib külma auru sisse.)

— — — — — — —

PERENAINE. Saite ikka eluga koju, ei murdnud hundid teid ära?

PEREMEES. Ei olnud meil viga midagi. Ei näinudki teisi.

JAANUS. Eks nende kõlin ikka läinud läbi Pähnipalu Sooniite poole. Siis olid ka vanal ruunal jalad!

PERENAINE. Meil tahtsid või tuppa tungida!

PEREMEES. Jah, niisuguse ilmaga on nad näljas!

VANAEMA *(tähtsalt)*. Nad on kurjad, et ühte sõsarat kirikutulbas peksti!

PEREMEES *(pealisriideid ära pannes, raskelt)*. Jah, hirmus see oli, ja veel niisuguse külmaga! Mina küll vaatama ei läinud, aga — eks teised ikka käisid!

JAANUS. Raudaas oli ümber kaela ja teine ümber keha. Siis timukas lõi...

MANN *(ema ümbert kinni hoides)*. Näin, mina pelgan!

PERENAINE. Jah, pelga, latseke, pelga pattu!

JAANUS. Seni kui ta neile kätte ära närvetas, pea rippuma jäi ja suu vait. Võtsid küll veel sambast maha, — mis valmis, see valmis!

(Piinlik vaikus, Margus on tuppa tagasi tulnud.)

PERENAINE. Kust see niisugune siis õige pärit oli?

PEREMEES. Kes teda teab! Meie kiriku kirjas ta ei olla seisnud. Olla kihelkonna teisel piiril kuskil laanes poolest saadik koopas elanud. Inimesi käinud ikka kaugelt tema juures abi otsimas. Olla saanud ka. Üks vanamees jutustas ise, et kui uss tema ära nõelanud ja paistetus südameni tõusnud... Räägiti teisest ikka head ja kurja, mõlemaid. Kes teab, kust ta siia oli tulnud ja saanud; õieti ei teadnud seda keegi.

JAANUS *(vähe aja pärast)*. Tal oli laps ka. See oli ka sinna toodud pealt vaatama, kui ema pekstakse. Kes teab, kust nad ta kinni olid saanud. Katkenud ja narmetanud, nälginud ja kõvaks külmanud! Ju ta sestsaadik, kui ema kinni viidi, hulkumas oli. Kes nõia last ka tulihoone katuse alla laseb!... Kui timukas esimese hoobi lõi, pani laps karjudes metsa poole. Joosti küll ka järele — kust veel kätte saad!... *(Piinlik vaikus. Peremees tahaks piipu seadma hakata, aga jääb äkki kuulatama: läbi tormi kiunumise on selgemini ja selgemini kuulda, kuidas huntide ulumine lähemale tuleb.)*

PERENAINE *(pead tõstes)*. Kuule, juba tulevad jälle!

(Keegi ei vasta ega liiguta ennast. Äkki kraapimine ukse taga. (Kohkumine, kõik kargavad üles. Mann jookseb savikule püsti.)

PERENAINE. Issand jumal, sisse tikuvad nüüd!

VANAEMA *(hakkab pomisedes lugema, siis tulevad sõnad selgemini kuuldavale)*.

. . . . . .

Meid kaitse oma vere sees,
Oh, Issand jumal, abimees!
Oh, Peeter, püha sulane,
Pane koerad kale'eie,
Hurdad ümber rõnga'eie,
Küüned kütkesse vajuta!

(Sellega ühel ajal.)

PEREMEES *(kargab üles, toob püssi ja tõmbab ukse lahti. Torm ja tuisk tungivad tuppa ja üle läve kargab LAPS, niisugune, kuidas Jaanus kirjeldanud; huntide kirglik ulgumine kõlab tema kannul)*. Mis see siis on? *(Nagu tahtmata tõmbab ta ukse lapse järel paugatades kinni, huntide kisa kajab kaugemale ära.)*

MANN *(jookseb karjudes tagakambrisse)*. Hunt! Hunt! *(Kõikide ehmunud silmad on lapse peal kinni, see ise on ka kohkunult, tulevalgusest pimestatud silmadega keset tuba seisma jäänud.)*

JAANUS *(kõigepealt toibudes)*. See on tema laps!

PERENAINE. Püha jumal! See ka inimeseloom! Sel ka hingekene sees!

(Kõik kogunevad lapse ümber, see vaatab suurte silmadega ühe otsast teise otsa. Mann piilub aralt ukse vahelt ja vanaema kobab lähemale.)

PEREMEES *(on püssi ära pannud ja lapse ette astunud)*. Kas sa huntide käes olid ja parajasti veel pääsesid?

(Laps vaatab temale otsa, aga ei vasta midagi.)

PEREMEES *(õrnalt)*. Kas sa ei mõistagi kõnelda?

(Laps nagu enne.)

PERENAINE. Mis su nimi ka on?

(Laps vaatab perenaise otsa, siis peremehe otsa tagasi, aga ei vasta.)

VANAEMA *(last nägema kummardudes)*. Ta on ju heitunud ja hirmunud. Keelekene on suhu kinni kohkunud! Tea, kas sellega veel keegi inimese viisi sõna kõnelnud on või ei ole!

PEREMEES *(lükkab last tasakesi ahjusuu poole)*. Mine sinna sooja! Sa oled ju kõvaks külmanud. Pärast kõnele, kuidas sa just meile juhtusid!

(Laps, nagu enne, vaatab ühe otsast teise otsa. Soe õhk ahjust mõjub. Nagu ei oleks temal enam millegi muuga asja, sirutab ta käed tule poole sooja saama ja unustab kõik muu.)

PERENAINE *(kaastundlikult lapse üle kummardudes)*. Kas sul kõhuke ka tühi on?

PEREMEES. Mis sa veel küsid! Kui sul midagi on — anna!

PERENAINE. Mul on teie jaoks leem pajas soe.

PEREMEES. Ei meile ole vaja midagi. Meie olime õemehe pool sees ja oleme küla head saanud.

PERENAINE *(võtab paja koogu otsast, toob leiba, tõstab kopakese sisse leent ja paneb ahju kõrvale pingi peale)*. Tule, väikene külaline!

(Laps vaatab temale korra tänulikult otsa, võtab siis ahnelt leivatüki ja lusika ja hakkab suure isuga sööma, ainult vahetevahel hiilgavate silmadega ringi vaadates.)

PEREMEES. Kuidas tal toit läheb!

PERENAINE. Kes teab, kunas ta viimati ivaraasu suhu sai!

(Väike vaikus. Kõik vaatavad rõõmsalt, kuidas laps aplusega sööb.)

MARGUS *(jalad harkis, isa otsa vaadates)*. Kas see siis nüüd meile peab jääma või?

PERENAINE *(nagu tõrjudes)*. Sellepärast siis nüüd kohe meile!

PEREMEES *(naeratades Margusele)*. Võib jätta ka, kui sa — teda endale noorikuks tahad.

MARGUS *(naerdes)*. Noorikuks? Mina? Seda!

(Kõik naeravad. Laps vaatab korra Margusele otsa ja sööb edasi.)

PEREMEES *(nagu enne)*. Ära ütle midagi, kui — sauna viime ja puhtaks peseme.

MANN *(aralt)*. Näin, kas see nüüd on libahunt?

PERENAINE. Rumal! See on inimeselaps nagu sinagi.

(Laps on kopakese tühjaks söönud, paneb lusika käest ja silmapilguks käed kokku. Vaatab siis tänulikkude silmadega ringi.)

PERENAINE *(peremeest müksates)*. Nägid, mis ta ka teha oskas?

PEREMEES. Jah! *(Lapse poole astudes, sõbralikult.)* Noh, kas kõht on täis?

(Laps vaatab temale otsa, aga ei vasta midagi.)

PEREMEES. Küll sa homme kõnelema hakkad! Roni nüüd ära üles ahju peale, seal on sul soe magada.

(Laps ei vasta ikka midagi, kaob kartsast mööda ahju peale, kus kõik vagusi jääb.)

PEREMEES. Noh, Margust-Manni, minge ka ära põhku!

MANN. Mina pelgan!

PERENAINE. Rumal! Margus läheb ka ja meie tuleme.

(Lapsed kaovad tagakambrisse. Jaanus on enese riidest lahti võtnud, et koikusse kasuka alla pugeda; vanaema ehib ka magama minema.)

PEREMEES *(tõmbab korraks ukse lahti ja vaatab õue)*. Tuisk ja sadu on järele jäänud, tähed siravad taevas...

VANAEMA. Sest et vaeslaps endale paiga leidis!

(Peremees ja perenaine on mõtetes ja vaatavad salakesi teineteise otsa.)

PERENAINE *(murelikult)*. Mis sest siis nüüd peab saama, Jaan?

PEREMEES *(kõrvale vaadates)*. Jah, mis peab saama! Või minagi tean! Mis südamega teda homme jälle tuisu ja külma kätte välja saadad!

PERENAINE *(vähe aja pärast)*. Kui leiba oleks! Meil on isegi sööjaid küllalt!

PEREMEES. Jah, eks neid ole omajagu! Kui kisuks kevadel kütist ja teeks tüki uut maad juurde?...

PERENAINE. Jah, kui teeks, — ei tea, mis mõis ütleb!

PEREMEES. Mis see mõis! Orjahingekene tuleb juurde. Aga — eks selle üle või nõu pidada, kui uni maetud. Võib-olla paneme kevadel Manni seltsi karja? Margus kuluks mulle juba äkke taha ja kergema töö juurde põllule ära.

PERENAINE *(õhates)*. Kuidas me võtame nõia lapse oma laste hulka!

PEREMEES. Nõia või mitte-nõia! Kes meile ütleb, kui suur nõid ta oli või ei olnud! Tema suu ei kõnele enam. Ja kas siis laps ema patu pärast hukka peab saama!

JAANUS *(voodi äärelt)*. Jah, ema luudekambris raejalgade peal. Nägin, kui sinna viidi. Ega neil ju kohe kirstu ega midagi käepärast olnud. Visati muudkui eest ära sinna!

PERENAINE. Vastu ööd veel niisugust asja kõneled! Ei tule või unigi enam silma.

JAANUS *(raskelt)*. Jah! Ega taha tulla!

(Vaikus. Peremees ja perenaine pööravad kambrisse minema.)

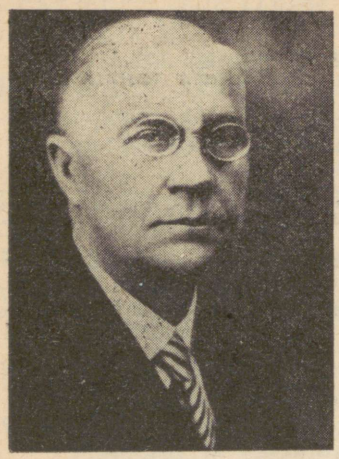
LAPS *(tõuseb ahju peal istukile ja pahvatab nutma. Esimene sõna tuleb tema suust: südantlõhestav hüüd)*. Ema!

(Surmavaikus. Peremees ja perenaine on kui tarretanud.)

(Eesriie.)

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Millest selgub, et rahvas elas pärisorjuse tingimustes?*
2. *Kelle korraldusel toimus «libahundi» peksmine? Põhjenda vastust tekstinäitega.*
3. *Mispärast pidas kirik Tiina ema nõiaks ja libahundiks?*
4. *Mis põhjustas ebausku rahva hulgas?*
5. *Põhjenda looduspiltide seost sündmustikuga.*
6. *Tõesta teksti najal tegevuse pingelist arengut.*
7. *Mis kutsub esimeses vaatuses esile sügava emotsionaalsuse?*
8. *Korda: dramaatika.*
9. *Nimeta dramaatilisi teoseid, mida oled lugenud või laval näinud. Millisesse dramaatika žanri need kuuluvad?*
10. *Loe klassiväliselt «Libahunt» lõpuni ja vasta küsimustele: miks nimetatakse «Libahunti» draamaks? milline osa on dialoogil dramaatilises teoses?*

EDUARD VILDE
1865—1933

SEADUSEMEES.

See võib ju olla ainult pöörane, äraräägimata pöörane eksimus, mis peab selgeks saama! Ega niisugune ülekohus siis kuigi kaua kotis seisa! Vaikse küla kallale tikkuda, hulka inimesi kinni võtta ja püsside vahel minema viia — tule taevas appi, õigus peaks ju maa pealt sootuks kadunud olema, kui see ei ole verine eksitus, mis peab ilmsiks tulema! Kui mitte enne, siis sõjakohtu ees. Ei, juba ennemini — juba poole tunni pärast! Kõige hiljemalt poole tunni pärast! Sest kas ei viida meid kirikualevi ja mõisa poole? Muidugi! Noh, eks komissarihärra, või maakonnaülema noorem abiline, või ka mõisasaks ise — eks nad ju tea, kas me oleme mässajad või mitte! Kas me oleme liiga teinud ühelegi ametnikule või mõisnikule, või kirikuõpetajale! Kas me oleme kellegi varasse puutunud! Kas me oleme keisripilti või kohtukulli teotanud! Ei midagi säärast... Mis mujal on sündinud, nagu lehed räägivad — Lätimaal, kus valitsusele sõjariistus vastu hakatud, Tallinna ligemal, kus mõisaid põletatud ja rüüstatud — mis on meil sellega tegemist! Meie naabruses paaris vallas olevat küll ka midagi ette tulnud, millega ülemus ei või leppida: vanad vallaametnikud lastud lahti ja valitud teise hääleõigusega uued, monopol ja paar õllekõrtsi pandud vägisi kinni, keiser võetud vallamaja seinalt maha, kogukonna rahaga otsustatud muretseda sõjariistu ja ei tea, mida veel... Aga meil — mitte kõige vähemat! Mitte sõrmegi pole me liigutanud... See on jõle eksitus, mis ei või selgumata ega karistamata jääda! Sest muidu oleks see meeletu vägivald, päris röövlite tegu, ja meie ei ela ju mitte Hiinas ega Türgimaal!

Ja ta tõstab, kuna see mõttevool mässates ta ajust läbi mühab, parema käe kõrvale, et naisi ja lapsi vaigistada, kes nuttes ja ulgu-

des rongile järele jooksevad, ja hüüab neile valjusti, et see olevat ju eksimus, mis varsti selgeks saavat. Pahema käega äigab ta oma otsmikul üle suure veripunase muhu, mille lõi vihane tragun talle püssipäraga, kui Kadaka-Jaan aru ei tahtnud saada, et ta on tema vang, kes teistega peab ühes minema. Ja kui ta uimaselt naise kaenlasse tuigerdas, murdsid soldatid kapi lahti ja võtsid sealt ta raha ära ja andsid talle toibumiseks veel ühe võmaku, millest ta sai kuklasse veel teise muhu.

Kõik, mis meil tehti, kui anti vabadused, oli kõnelemine — arutab hämmastunu oma mõtteid edasi. Et meile kooskäimiseks ja kõnelemiseks õigus oli kingitud keisrihärra armuliku käsukirja läbi, siis tegid inimesed ka suu lahti ja igaüks kõneles, mida arvas õigeks, ehk see minu meelest vahel küll oli võõriti... Pea — kas ehk kõned?...

Ta peatab äkitselt sammu, nii et järel tulija tema vastu põrkab.

Aga siis peaksid kõnelejad üksi olema püsside vahel, aga mitte ka tummad pealtkuulajad. Ja mitte ka pealtkuulajad, kes kõnedega nõuski ei olnud! Kuidas tulen näiteks m i n a vangide hulka? Miks on m i n u l muhud peas ja miks võeti m i n u raha ära? Kuidas sattus Kadaka peremees mässajate kilda?

Ühe käega katab ta lauba-, teisega kuklamuhu, sest tal on tundmus, nagu seisaks ta pea pragisevais leekides ja nagu soritaks ta aju tuletangidega.

Kõigepealt m i n a. Mina, Kadaka peremees... Kõnet ma ei pidanud, sest avalikult hulga rahva ees ma kõnelda ei saagi. Pole ma koosolekuil niuksatanudki. Minu arvamine on aga teada. Mida ma hulkadele ei öelnud, seda olen öelnud üksikuile. Ma olen seadusemees. Läbi ja läbi seadusemees. Alati olen olnud palumise poolt, mitte iialgi nõudmise või kättevõitlemise poolt, liiati kättevõitlemise poolt vägivallaga! Truualamliku palumise poolt olen olnud, ma mõistan hukka iga vägivalla, kardan ja austan valitsust ja iga ülemust. Ja ma olin ikka selle poolt, et palutaks v õ i m a l i k k e asju, et paludes peetaks targu m õ õ t u, ja tormajaid olen hoiatanud ja neile öelnud, et nad annaksid valitsusele ometi aega, ega kõike või korraga saada, vabadusi ja õigusi ei või pimesi pihust puistata... Ja inimesed teavad ka, et olen liiga suure vabaduse vastane, sest see kasvataks kõiksugu vallatust ja üleannetust, ja viimaks ei tea enam, kes on peremees, kes sulane ja kes peab sõna kuulama, kui kõik tahavad käskida ja valitseda...

Ei, see eksitus, see õnnetu eksitus — ta tuleb ju välja! Poole tunni pärast. Kõige hiljemini poole tunni pärast. Kadaka Jaaniga pole neil midagi pistmist. Kadaka Jaani nad kinni ei pea. Sest võhivõõrad vene soldatid ei tunne ju inimest, ei tunne ühtegi hinge külas, ja rääkida ei saa nendega ka mitte — umbkeelsed kõik ja pooljoobnud...

Ning jälle viipab ta käega — seekord oma naisele ja pojakesele, kes tema ligidale on jõudnud, sõrkides tragunite hobuste kõrval

sügava lume sees — ja valju häälega kuulutab ta, et eksitus tulevat ilmsiks, nad olgu üsna rahul ja mureta. Kadaka Jaani kinni ei peetavat — t e d a mitte! . . .

Aga ka teisi käsi kerkib üles rahustama ja vaigistama ja ka teised kahvatanud suud paistetanud ja kriimustatud nägudes kogelevad eksimusest, millele järgnevat varstine selgumine, p i d a v a t järgnema; ja ainult vallakirjutaja, kes rääkis oma kõnedes nõudmisest, ja metsavaht, maatainimeste kõnemees, kes välja astus kättevõitlemise eest, sammuvad tummalt ning hämaralt rongis, ehk küll ka nende naised-lapsed on järeljooksjate ahastavas salgas, ning mõned noored mehed, kes on tegemist teinud kihutavate lendlehtedega, vaatavad tühjal pilgul üksteise otsa ja hoiduvad ligistikku kokku, ning üks neist kiristab kuuldavalt hambaid, kui tragunihobuse puristamine tema põske niisutab.

Eksituseuskujaid ja naistetrööstijaid ei lasta aga kaua käsi tõsta ja hõikuda. Poliitilised kurjategijad peavad keeletud ja kurdid olema, ainult süda võib neil karjuda, niipalju kui tahab. Püssi päradelt sajab hoope igasse külge, ja uued muhud ning kriimud seltsivad endistele juurde, ja siin neelab keegi verd suust ja ninast, ja seal sülgab teine oma hambaid lumme.

Ei hõika varsti enam keegi ega tõsta kätt. Ka Kadaka rentnik mitte.

Sest sel on nüüd veel kolmas muhk ja poolik nina.

Eksitus kestab edasi — sedapuhku pole teha midagi.

Aga varsti hõiguvad jälle. Karjatavad. Ulguma panevad. Seisma jäävad. Käsi ringutavad.

Ka seda veel!

Mitte ainult, et tikutakse vaikse valla kallale, võmmitakse inimesi püssipäradega, röövitakse nende raha ja tehakse nad vangideks — ei, nende küla pistetakse ka veel põlema!

Kahe talu õlgkatusest pahvatavad üles nõgised sambad, mustad nagu põrgu vanded, veriste võõtidega nagu kuradite keeled. Säherdusi põrgulippe nähti eile õhtul paaris naabervallas lehvivat, ja siis ütles Kadaka peremees üleaedsetele: ennäe, mis tuleb mässamisest! Kes käskis seadusi rikkuda! Vaata nüüd!

Ametlikud tulesüütajad, salgake traguneid, kõik joobnud, jõuavad nelja ajades rongile järele, huilgavad läbisegi ja näitavad üksteisele lõbusat tulevärki.

Ja talupojad vahivad üles taeva poole, käed ristis ja ahastav ootus silmis, nagu peaks hall vaip kärisema ja mingi keelav ning õigust mõistev ilmutis välja raksatama. Aga taevas näitab neile tumeda türanni jääkülma kinnist palet. Tuhmilt ja sapiselt haub ta kõige häda üle nagu kuri südametunnistus. Ainult lumi vägistatud väetite tuikuvate jalgade all kriuksub kaastundlikult ning vihaselt ja külmetunud maapinnast hoovab üles nagu emalikku ägamist, ja üks vares saadab heledal kraaksumisel halli hulka, milles on näod talle viimaseni tuttavad.

Nad jõuavad kirikualevi lähedale, pöörduvad aga paremat kätt kõrvale — teed mööda, mis viib mõisa juurde.

Noh, eks parunihärra tea, ja ametnikud pole kaugel, ja hingekarjane, kui peaks tarvis olema, ka mitte.

Ta pole küll talurahva sõber, see mõisasaks, ja mitte pehme isand, kuid ega ta või salata. Ja valetada ammugi mitte. Seks on asi liiga tõsine.

Ja nõnda jõuavad nad mõisa juurde usalduse ja haljendava lootusega. Kõik vaikivad. Naised ei nuuksu enam ja lapsed kuivatavad silmi. Hingetu põnevus nöörib nende kurgud kinni.

Jõuk kasakaid peatub mõisaõues — parunihärra ihukaitsevägi, siia kutsutud juba rahutuste alguses. Nende punsunud näod vaatavad ükskõikselt vangide rongile vastu; selles aga läbib külm võbin kehad peast jalgadeni — hoolimata süütusest ja kindlast usust, et eksitus saab ilmsiks. Ilmsikstegijaist, päästjatest, ei ole aga ühtegi näha, ka parunihärrat mitte. Ainult üksikuid mõisateenijaid, silmad suured ja näod valged, piilub nurkade tagant välja; neetutele läheneda nad ei julge.

Rong juhitakse loomalauda ja hobusetalli vahelt puiestiku taha, kus see on plankaiaga lagedast väljast lahutatud. Tragunid hüppavad sadulast, noor ohvitser sammub kõlisevail kannuseil üles härrastemaja poole, kasakad lähenevad jalutades.

Vangide ja nende omaste hulk, kokku rudjutud, hunnikusse rüsitud, on seisma jäänud — äkitselt, ühe nõksuga, nagu oleks elu kõigist neist kehadest k o r r a g a põgenenud, nagu oleksid kõik südamed, kõik veresooned ühel ja samal sekundil tuksumise lõpetanud... Surnud, tardunud, rühm seisvaid laipu... ja hauavaikus — see vaikus, mis sunnib elavaidki vaikima...

Puusärgid!

Viis — kuus — seitse puusärki.

Hööveldamata laudadest suurte naeltega toorelt kokkuklopsitud kirstud.

Ja vitsad ning kepid, korralikult pinusse laotud, kaks kihti kõrvuti, natuke maad eemal kirstudest...

Mitte elu, mitte liikumine, mitte ringivoolav veri ei pöördu tardunud inimestehunnikusse tagasi, aga üks toon rebeneb lahti tema keskelt, tema ühisest suust, ta kokkukasvanud kehast — toon nagu tagakihutatud ja äkitselt kuristiku äärele jõudnud jahilooma summutatud, korisemiseni tasandatud möire — ehmatuse ja surmaviha ühiskisa, koondatud peaaegu hääletuist häälist...

Sellest pilgust peale algab unenägu.

Unenägu, millest sa unes tead, et see on unenägu.

Ja mida sa edasi unistad, sest et sa tema võimusest ei suuda vabaneda.

Sest et ärkamine ei taha tulla...

Unes ütleb Kadaka peremees enesele, kui ta kirste ja keppe küllalt on tunnistanud: «Eksitus läheb ju ikka suuremaks!... Mitte

pokri pista ei taheta meid, vaid peksta ja maha lasta! ... Otsekui mässajaid! ... Otsekui inimesi, kes on mõisaid põletanud ja sõjaväele vastu hakanud ... Nagu nad teevad lätlastega ja Tallinna poolt mässajatega ... Ja siin peab see sündima — siin, mõisa külje all? No kas siis parun sellest midagi ei tea? Ja politsei? ... Kus see sõjakohus peaks olema? Kas ehk ülal mõisamajas? ... Noh, küllap me paruni käest kuuleme ...»

Äkki tuksatab ta kobavast ajust läbi ja nagu nähtamatu valgusejuga puudutab see paljusid teisigi:

Vigur! ... Hirmutamisvigur! Et ka meie mässama ei hakkaks ... Ehk ka, et me arvatavad ülesässitajad eneste hulgast üles annaksime ... Vigurdamine kõik see siiaajamine ja kõik need kepid ja puusärgid! ...

Ja halvatud hunnikusse sigib natuke elu, hangunud kehasse ilmub pisut liikumist ... Ainult vallakirjutaja seisab paigal nagu tulp, ja metsavaht vahib silmi pilgutamata, ja noormehed, kel lendlehed süüks, seisavad õõnsa vaatega koos, ja üks neist, kes silmitseb kirste ja keppe, kiristab kuuldavalt hambaid.

Unelm kestab edasi. Eksitus suureneb.

Või on see ainult vigurliku naljamängu järg, ta teine vaatus?

Noor traguniohvitser ilmub jälle näitelavale. Ja temaga ühes kirikuõpetaja ametikuues. Veel üks kolmas härra — paruni vilajas kogu tuntakse ära — läheneb härrasmaja poolt, jääb aga vaatepaigast natuke maad eemal seisatama.

«Kordon sulgeda!»

Veltveeblile ja lipnikule annab ohvitser hiljukesi käskusid, mis näikse käivat teatavate ettevalmistuste kohta, sest mõlemad astuvad vitsa- ja kepihunnikute juurde.

«Kindralkuberneri-härra käsul —»

Vaeh, noor tragunileitnant oskab korraga eesti keelt!

Aga kui nad temaga külas püüdsid kõnelda, tõrjus ta neid vene keeli tagasi nagu mõni umbkeelne! Kodumaalane siis! Võsuke omade härraste hõimkonnast ...

«Kindralkuberneri-härra käsul saate teie mässamise eest ihunuhtlust ja seitse meest teie seast (ta loeb nimed sedelilt ära — need on metsavahi, vallakirjutaja, kooliõpetaja ja nende nelja omad, kes on levitanud lendlehti) lastakse siinsamas maha.»

Hingetu vaikus.

Kas peaks ka see veel vigurdamine olema? Ei, ei!

Õpetajahärral on liiga pühalik nägu, ja ohvitserihärral liiga kale pilk, ja parunihärra läheneb nii huvitatult ... Politseid aga pole nähagi — see on andnud ametitalitused nähtavasti sõjaväe hoolele. Sõjaväe ja mõisniku hoolele.

Ei, see ei või enam mäng olla.

Ja ka eksitus ei või see enam olla.

Ainult üks inimene on veel, kes veel ei kaota usku eksitusse. Hoolimata sellest, et kaks seletuseandjat ja päästjat seisavad

nende juures ja kuulavad kohtu otsust pealt, ainust seletavat sõna lausumata. Und nägev Kadaka peremees on see üks. Oma verekriimu silmnäoga, millest lihatu ninaluu välja valendab, astub ta ohvitseri ette ja ütleb:

«Meie ei ole mässajad, aulik härra, meie oleme süütud... Eksitus on, aulik härra, — kõik puhas eksitus...»

Aulik härra teeb, nagu ei näeks ega kuuleks ta teda.

«M i n a, Kadaka peremees, m i n a pole mässaja — ma olen seadusemees! Ma vannun seda kolmainsa jumala nimel!» Ja vanaldane mees langeb noore ohvitseri ette põlvili.

Otsekui niidetud kõrred laskuvad ka kõik teised vägevale jalgade ette, üksnes mitte metsavaht, vallakirjutaja ja see noormees, kes kiristab hambaid. Ja nad kordavad kooris:

«Meie ei ole mässajad, auline härra, me oleme süütud!» Ja seda vannub endast igamees veel üksikult!

Pahaselt, varjund suursugust jälkust suu ümber, taandub aadlik timukas nendest. Aga nad nihkuvad põlvedel temale järele ning püüavad ammu-unustatud orjakombel tema reisi kaabata. Ja nendega seltsivad põlvitades ja anudes ka naised ja lapsed.

«Armu, kõrgeauline härra! Jeesukese nimel armu!»

Vaene kooliõpetaja, kel jooksevad läikivad pisarad üle põskede, palub jumalakeeli, et ta antaks sõjakohtu kätte — ainult seda!

«Sõjakohus olen m i n a!» müristab noormees talle vastu.

Vallavanem, üpris allaheitlik mees, suudleb vägeva saapanina ja ägab hambaid lõgistades paluda, et viidagu tema kui hallpea peksu asemel pigemini vangi.

«Sõjakohus» aga tõmbab oma lakksaapa tema suu eest ära ja tõukab ta sellega põlglikult tagasi.

Noorim surmamõistetud poistest tuleb palvega, saadetagu tema Siberi kaugemaisse paigusse: suremiseks — võtku kõrge härra seda armulikult tunda — suremiseks olevat ta ju liiga noor.

Elu ja surma üle otsustama pandud noorisand hoiab teda mõõgaga endast eemal.

Kadaka peremees anub vaid ülekuulamist, üsna väikest ülekuulamist siinsamas kõrge armuliku härra enese poolt. Eksitus, õnnetu eksitus pidavat siis kohe selguma, eriti mis puutub temasse. Kunagi pole ta mässumõtteile oma peas ruumi andnud, ei kunagi sihukest sõna suust pillanud, ammuks siis säärast tegu teinud või teha kavatsenud. Alati hoidunud ta keisri ja tema seaduste poole, austanud iga liiki ülemust ning alistunud selle korraldustele. Seda võivat igaüks kogukonnas tunnistada ja selle peale vanduda. Tema, Kadaka peremees, olevat truu ja ustav seadusemees läbi ja läbi...

Ning lumes lamav, põlvedel nihkuv rahvahulk, kes nurus ühega sõjakohut, teisega vangipõlve ihunuhtluse asemele, nuuksub nüüd Kadaka peremehega koos ülekuulamist, üsna väikest ülekuulamist siinsamas kõrgeaulise armulise härra poolt, keda nimetavad paljud oma hädas kindralihärraks.

«Rahu! Mulle on küllalt teie armulise mõisahärra ja politsei tunnistustest!»

Naiivsed rahvahulgad teritavad kõrvu. Naiivsed ja mitteteadjad, need, kes ei ole kursis sündmustega kaugemal ega ole veel kuulnud, mäherdust osa mängivad parunid «kohalikkude rahutuste summutamises», või kes seda ei tihka uskuda. Ka Kadaka peremees jääb kuulatama ... Või siis see mees, kelt nad lootsid eksituse selgitust, kaitset, päästet, — otse see on tunnistanud nad mässajaiks, tõugates neid kepi ja püssipära, kuuli alla! Ülekohtuselt, parema teadmise vastu! ... Ja ta seisab nende ees kui õige mees kunagi — rahulikult, uhkelt, ühe inimese iseteadvusega, kelle tunnistus teeb ülearuseks kohtuliku ülekuulamise, — kelle tunnistusest piisab, et seitsme inimese elu kustutatakse t ä i e s t i ja sajal p e a a e g u! ... Ta seisab nende ees näoilmega, nagu oleks ta korda saatnud hea ja kasuliku teo! ...

Järsu nõksuga tõstab Kadaka peremees üles oma pareina jala — ta põlvitab ainult veel vasakul. Siis järgneb seegi, ja mees taarub otsejoont mõisniku poole ... Temale järele sõgedal, märatseval võisturoomamisel kõik need ikka veel naiivsed!

Ja nüüd, kus ta märkab nende tahet, ehib see õiglase näoga mees oma nägu ka veel helduse ilmega ja tuleb neile vastu. Ta ei ole kõrk, ta võtab nad jutule.

«Jaa, armsad inimesed,» algab ta, «leeme, mis te enestele keetsite, peate nüüd ära sööma. Ei saa osa võtta mässulistest mürgeldustest ja jääda karistamata ...»

«Härra,» kostab Kadaka peremees, «kas meie oleme puutunud teisse või teie omandusse —?»

«Küllap te oleksite puutunud, kui mul neid seal poleks olnud,» — ja ta näitab põidlaga üle õla kasakate poole.

«Ei, seda me poleks mitte teinud, sihukest mõtet meil kellelgi ei olnud --»

«Teil oli ju veel palju pahemaid mõtteid,» naeratab heldemeelne leplikult. «Kas te eneste miitinguil mitte täie tõsidusega ei nõudnud, maavalitsus ja ka riigivalitsus mingu rahva, see on talupoegade, tööliste ja kõiksuguste pättide kätte?»

«Meil kõneldi üldisest valimisõigusest, parunihärra.»

«Ja kas te ei tahtnud mõisnikult tema vanad seaduslikud õigused ning kirikuõpetajalt ta kirikumõisa ära võtta?»

«Ühetaolisest õigusest kõigile olen kuulnud kõneldavat, härra, ning eesõiguste kaotamisest.»

«No kas sellest siis küllalt ei ole? Kas te seda mässuliseks ei peagi? ... Ja vägivallaga tahtsite seda läbi viia, kui muidu ei saa —»

«Mina pooldasin palumist, truualamlikku palumist,» pudendab kooliõpetaja nuttes vahele.

«Jaa, aga, kas siis mässulisi asju himustada ei tähenda mässuline olla? Jäta sihuke põidamine ja jõhvipoolitamine, kulla

mees! ... Oma palvetega olete riigivalitsust muide juba küllalt tülitanud. Küünrapikkuse palvekirja saatsite kolme kuu eest Peterburi, täis ülekohtusi kaebusi mõisahärra ja maavalitsuse üle, ja selle kirja koostajad olid vallakirjutaja ja sina!»

«See sündis ju ministrihärra soovil, ja mitte üksnes meie, vaid enamasti kõigi valdade poolt —»

«Pidi aga sündima üksnes nende valdade poolt, kel tõesti asja on kaevata — nälgivate v e n e talupoegade poolt. Aga teie — tule jumal appi! — mis häda on siis õieti teil, — kõhud on teil kõigil täis?»

Heldet mõisavanemat, kes suvatseks talupoegadega vaidlusse laskuda, ei söanda ses punktis keegi vastulausega tusastada ... Meest, kel käsutada sõjavägi kuulide ja keppidega, ei maksa targu ärritada ... Seepärast piirdutakse vaid enesekaitsega.

«Vägivalda, parunihärra, — vägivalda pole meil keegi tahtnud appi võtta,» haarab sõna vallavanem, võbisedes kõigest kehast, käed rinnale risti pigistatud.

«Soo-oh? Aga kõnemeestele, kes teid üles kutsusid vägivalda tarvitama, — sellele ässitajale linnast ja me metsavahile ja kirjutajale — neile plaksutasite ometi kuuma kiitust — eh?»

«Ei, seda me ei teinud!» hüüavad paljud rahva seast.

«Aga olite nendega täitsa nõus.»

«Ei! Ei!»

«Kuidas? — Ja keegi ei vaielnud neile vastu?»

«Ei saa ju igamees avalikult kõnelda, härra!»

«Ohoo, aga minuga saate vaielda küll ... «Pea lõuad!» oleks teist igaüks osanud hüüda — eks?»

«Pidi ju olema kõnevabadus, parunihärra.»

«Rumalus! Kõnevabadus pole ässitajate ega mürgeldajate jaoks, vaid korra-austajaile ja käsutäitjaile ... Ja teie ei visanud neid rüüste-apostleid mitte uksest välja, ei toppinud neid mitte kotti, ei hassetanud mitte koeri nende peale, ei löönud seda mässulist linnavurlet mitte kaigastega surnuks — ega, teie vaesed süütud?»

«Meie hülgame iga vägivallategu, armuline parunihärra.»

«Vägivallategu? ... Mässajat hävitada ei tähenda mitte vägivaldset tegu teha, vaid korda kaitsta! Mässajat sallida ja säästa tähendab aga korda põlata, ja korra põlgajaid kutsutakse mässajaiks ... Siin te kohtuotsus ongi — sähke! ... Aga teil on veel enamgi patte soolas ... Need poisid seal, kes teile kätte sokutasid mässulisi lendlehti ja raamatukesi — kas andsite nad politsei kätte või klobisite läbigi? Võta näpust! Hoopis vastupidi. Te võtsite kihutuskirjad vastu, lugesite ära ja sallisite nende levitajaid, neid võllaroogi, otsekui korralikke kaasinimesi eneste seas! ... Ja Tartu kongressile, kus vastu võeti need tulipunased otsused, sinna läkitasite teiegi omad saadikud — vallakirjutaja ja metsavahi ...»

«Meie neid otsuseid ei teostanud, parunihärra.»

«Selle eest ka see pehme karistus teile: tinanööbid ainult ninameestele, teistele punased püksid, nagu nad mässajaile omased... Jah, armsad inimesed, teil oleks asja küllalt oma mõisavanemat tänada selle — selle armuandmise eest...»

Otsegu räpane käsi laksatab see künism inimestele näkku: nad võpatavad tagasi ja vaikivad. Üksnes Kadaka peremees jääb visaks. Pidevalt und nähes on ta rumaldunud. Ta kuulis juba kõik, aga õieti taibanud pole ta veelgi. Usna ligidale pealekaebaja ette nihkub mees; oma õudse näo verise ninajäänusega tõstab ta laialt tema poole üles, vahedalt lööb ta silma tema silma ja ütleb:

«Härra, mina olen korra-austaja ning käsutäitja. Kui karistate mind, siis karistate s e a d u s e m e e s t!»

Rahulikult vaatab junkur talle otsa, aeglaselt vastab temale:

«Noh, loodetavasti teeb karistus sinust veelgi suurema seadusemehe... Muide: mispärast sa siis õieti nii suur seadusemees oled? Kas tegid midagi, mis teised jätsid tegemata, ja jätsid midagi tegemata, mis teised tegid?»

Kadaka peremehel pole midagi ette tuua. Kõnelejaid ta maha ei karjunud, maha ei löönud samuti mitte, ei viinud proklamatsioonide levitajaid seotult politseisse ning märgukirjale, mis saadeti kohalikkude agraarolude üle ministeeriumile, oli temagi alla kirjutanud.

«Kas näed? Veel natuke enam seadusemehelikkust ei teeks sulle kahju — mis?» arvab parun.

Ja ta tahab talle selja pöörata. Kuid talupoeg tõstab jala talle ette. Veel kauem peab ta nägema tema veriselt irvitavat lõusta.

«Härra, ma olen juba raskesti küllalt karistatud: vigaseks on mind löödud, mu raha on röövitud, mu maja põlema pistetud...»

«Jaa, vaata, kulla mees, need on nii-öelda karistuse mittelõbusad kaasnähtused, millega peab juba leppima...»

«Härra, ma olen nigel ja põdur mehike. Peks teeks mu eluaegseks sandiks. Surmgi poleks võimatu. Ja ma olen nelja väeti lapse isa... Härra, siin ma põlvitan su ees ja palun sind oma süütute laste ja vaese naise nimel: jäta mind nuhtlemata! Kui sa inimene oled, härra, ja sul on süda rinnus, siis jätad mu nuhtlemata!»

Ja kuumas, kiimalises kooris kostab kõikjalt ja tõuseb otsekui pilv anuvat häda põlvitajate tihnikust:

«Kui sa inimene oled, härra, ja sul on süda rinnus, siis jätad meid nuhtlemata!»

Ning surmamõistetute omaksed — noori naisi hälbiva vaatega, raugalisi isasid ja emasid tudisevate peadega, vendi ja õdesid külmunud pisaratega veretuil nägudel — nad trügivad kallis kasukas mõnuleva mehe juurde, ja nagu palve kõigekõrgema poole paiskub nende tukslevailt huulilt:

«Kui sa inimene oled, härra, ja sul on süda rinnus, siis kingid neile elu!»...

Aga kui nad seejuures hingetul põnevusel üles vaatasid, oodates innukalt ta suust inimlikku sõna, haarab neid äkki nimetu jälestus. See inimene nende ees naeratas. Endamisi, vaevu märgatavalt. Ta oli lasknud pilgu käia üle maharõhutud, põrmusse tallatud rahvahulga ja — naeratas... Kõvade, puremisvalmite hammaste põgus välgatus... Ja nüüd pole see enam inimlik nägu, mis vaatab nende peadele maha, vaid see on murdja nägu... Jäleda murdja nägu... Klassimurdja nägu... See on see murdja, kes millestki ei hooli ega midagi ei kingi...

Ja et neil selle juurest midagi ei ole otsida, siis pöörduvad nad selle poole, kes on hakanud vahemeheks jumala ja inimese, inimese ja inimliku murdja vahel — lootusnõrgal südamel, kuid püüdega kasutada pääsuks kõiki vahendeid, kas või õlekõrt.

Kuid see püha maakler [1], see piirivalvur hea ja kurja vahel, see armu ja armastuse apostel — ta tõstab näo ette lähenematu üliväärikuse maski ning deklameerib jäise paatosega, kuna ta pilgud maiste võimude kiitust kosivad:

«Mitte teie ihude jaoks pole ma siin, vaid teie hingede jaoks! Teie patuste ihude üle otsustab ilmlik õigus, minu ülesandeks on muretseda teie vaeste eksinud hingekeste eest.»

Ning ilmlikud võimud, kes esindavad maist õigust — junkur ja sõdur, — nad noogutavad talle mõistmisagarat pooldust ja maine õigus asub tegevusse...

Kadaka peremehe suust vallandub tasane karjatus. Karjatus otsekui pimeda suust, kes äkki on nägijaks saanud.

Ta ärkas. Unelm oli otsas.

Uskmatu usub...

Ja tema paksus, hämaras unikolbas idaneb ja tärkab võimsasti, võimsasti.

Mitte minule, mitte sinule — mitte Jürile, mitte Jaanile — see on määratud m e i l e!... See on määratud neile, kes lõid astla vastu üles, — see on määratud neile, kes seda teha tahtsid, — see on määratud neile, kes seda edaspidi veel võiksid teha... See on määratud meile — massile — massidele... Astel ja ike — nad peavad j ä ä m a. Kes neisse puutub, selle sööb murdja nahka. See murdja, kes millestki ei hooli ega midagi ei kingi, kes ei tunne armu ega halastust...

Need seitse siin, need tundsid murdja varemini ära kui mina ja võitlesid ta vastu. Mina aga olin rumal ja sõge ja uinusin. Ja kuna uinusid teisedki minutaolised, sai murdja võitjaks ja nüüd murrab ta ärksad ning tahab uinujaile ajada verise ähvarduse, igavese hirmu liikmeisse...

Ja Kadaka peremees sülgab verd, sappmõru, ta viskab metsa lume, millega ta jahutas oma haava, ja ta käed krambivad rusikaiks.

---

[1] m a a k l e r — kaubavahendaja.

Roomasin ja kiunusin nende ees kui koer. Nad aiva irvitasid, põlglikult ja pilksalt. Nagu koer seda on pälvinud ... Need sellevastu, need nägijad ja võitlejad — metsavaht ja kirjutaja, isegi poistest teine — seisavad uhkelt ja sirgelt, alandamatult. Nad ei nõtkutanud oma põlvi tapjate ees, ükski palvetoon ei pagenud nende huultelt. Ja surm istub neil juba kukil. Ning neil on naine ja lapsed nagu minulgi, või isa ning ema ... Uhkesti seisavad püsti, teades, et nad õieti on teinud, ja et nad endid ei ole roojastanud nagu mina — nagu kõik teised ... Oi, kuis nad võivad koeri põlata! ...

Peied algavad. Elavate surnute peied. Seitse laipa juhitakse eraldatult nende puusärkide juurde ja kirikuõpetaja matab nad elusatena fraasikruusa ja sõnaliiva künka alla. Leinalaulu nuuksuvad nende mahajäänud omaksed, orelimängu teevad tragunite mõõgad, kannused, puristavate hobuste suurauad ... Üksnes koolmeister ja kaks poissi võtavad surisakramendi vastu, teised hülgavad. Ja usklik Kadaka peremees leiab, et need teevad õieti: sest mehelt, kes seisab viha teenistuses, kuna ta kiitleb, et ta teenivat armastust, ei võtaks temagi vastu lunastaja püha ihu.

Tragöödia lõppvaatus algab. Seitse surmalast viiakse pisut eemale, puiestiku äärde, ja seatakse seisma lattaia najale. Kuna teised oma silmad lasevad siduda, tahavad metsavaht, kirjutaja ja see noormees, kes kiristab vihases võimetuses hambaid, kustuda nägevate silmadega. Need kolm seisavad ka sirgelt ning kindlalt jalul, kuna nelja teist, kes tikuvad tuikudes lõdvalt kössi langema, köitega kinni peab seotama. Need surmatavad ongi juba surnud.

Tardunud ja hangunud on kõik inimlikud helid ringi. Rinda tardunud, kurku lämbunud on iga nuuksatus, iga õige toon ja ühestki silmast ei piiska enam pisar. Hukatavad on tummad, liikumatud, ka nende jäsemeist näib iga elu välja nõrgunud olevat.

Kuid ei! Sest niipea kui kajab ohvitseri komandosõna ja püssid praksatades tõusevad, niipea kui viimaste sinised rauad neile näkku sihivad, ärkab elu nende seas ja põues — visa, hävimatu elu, mis kolmest kurgust kähiseva võidukusena välja murdub:

«Elagu vabadus! Elagu vabaduse võitlus! Maha — —»

Prahvatav kogupauk matab lõpu ... Põlved nõtkuvad ... pead vajuvad ... verejoad sööstavad esile ... Põlved nõtkuvad ... Pead vajuvad ...

Kuid halvasti on sihitud. Visa eluga kolmest on ainult ühe suu kinni pandud: teised mõlemad täiendavad hüüdu — vihakuumalt, tasulõõmavalt keeb neil vahuste huulte üle:

«Maha mõrtsukad!»

Ja isegi pärast teist raginat seisab veel keegi püsti ja liigutab suud: metsavaht, maata inimeste, hoopis paljaste juht ... Ta tahab midagi öelda, aga ta suu täitub sooja, soolase märjaga, ja kuna ta selle laseb laias auravas kaares välja voolata, sirutab ta käe

ülespoole nagu vandudes ja paljud arvavad kuulvat, kuidas kõik kolm hüüdu vabisevad õhust läbi ja hõljuvad laiali üle kauge lumise lagendiku ... Hääletu hüüdja aga variseb kummuli auruva purpuri sisse ...

Surma vägeva vaikuse, mis selle sündmuse järel heidab verise vaatepaiga üle, käristab korraga lõhki lühike röögatav möire.

Selle tõukas välja Kadaka peremees.

Ta on hüpanud suure kivi otsa, mis vitsavirnade kõrval lumest välja paistab. Tema ninata nägu, must paatunud verest, punane auk keskpaigas, sarnaneb õudsele maskile. Ta kaelasooned on paisunud, ta kiiskavad silmad tikuvad aukudest punades välja ja sasiste salkudena ripuvad juuksed tal üle otsmiku. Parema käe on ta aia poole sirutanud, mille ääres ja küljes lamavad ja kõlguvad tapetud.

Mida ta tahab, see inimene?

Keegi ei saa sest aru.

Kas ehk kõnelda?

Kõnelda ta ju ei oska!

Siiski! Kadaka peremees oskab kõnelda. Korraga oskab ... Elu, hävitamata elu, välja pitsitatud nende ihudest seal aia ääres — ta on Kadaka peremehe sisse pugenud. Mässavalt käärib ta üles tema põue sügavusest, ta vihas voogavast hingest ja murrab endale hoolimatult ja hirmumatult tee vallale:

«Elagu vabadus! Elagu vabaduse võitlus! Maha mõrtsukad! ... Õige oli, mis nad kõnelesid, need keeletud seal aia ääres! Õieti kõnelesid surmas, õieti kõnelesid elus. Mina aga ei mõistnud seda, ja teie, mehed, teie ei mõistnud seda ka. Nüüd ma mõistan ja ka teie peate hakkama mõistma ... Vabadust ihaldate ja õigusi? Ja arvate, et seda saate? Te usute, et seda teile antakse, kingitakse! Ei, ebausulised, teile ei kingita. Sest k e s peab kinkima? Need, kes teilt on riisunud selle kalli vara, et hoida seda enestele üksi? Need, kes teid külmavereliselt maha kõmmutavad, sest et teie julgesite ilmutada paljast soovi selle vara väikesegi osa järele? Valitsus, kes koosneb aina säherdustest? ... Minge ikka, mehed, ärge unistage! Vabaduse peate endile kätte v õ i t l e m a, õigused peate endile v a l l u t a m a! Ja tasu andma tapjaile — silm silma vastu, hammas hamba vastu! Ja jala vajutama neile kaela peale, et nad teid inimesteks tunnistaksid ja õpiksid teie inimeseõigusi austama! Ja kõri peate neil vereimejail kinni nöörima, et nad kauemini ei saaks endid teie elumahlast nuumata! ... Talupojad, põllutöölised — —»

Kolm pauku kõmmuvad, Kadaka peremees kukub kivi otsast. Üks mõõgahoop lõhub ta pea pooleks.

Lööja oli uniformeeritud mõisnik isiklikult.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Meenuta E. Vilde elulugu. Kuidas kirjanik võttis osa 1905. a. revolutsioonist?*
2. *Missugust 1905. a. sündmust novellis kujutatakse? Kirjelda karistussalga metsikut arveteõiendamist süütute talupoegadega.*
3. *Missuguste eksiarvamuste küüsis oli peategelane Kadaka Jaan? Mille ajel ta sellest vabanes?*
4. *Mida ütleb kirjanik sõnadega: «Ja talupojad vahivad üles taeva poole, käed ristis ja ahastav ootus silmis, nagu peaks hall vaip kärisema ja mingi keelav ning õigust mõistev ilmutis välja raksatama. Aga taevas näitab neile tumeda türanni jääkülma kinnist palet.»*
5. *Vilde ütleb pastori kohta: ...«See püha maakler, see piirivalvur hea ja kurja vahel, see armu ja armastuse apostel...» Kuidas need sõnad ja pastori enese vastus surmamõistetutele usukuulutajat iseloomustavad?*
6. *Jutusta mõisniku rahvavastasest tegevusest.*
7. *Jälgi novelli ülesehitust järgmiste küsimuste najal: missuguse aja vältel novelli sündmustik toimub? kuidas areneb tegevus? missuguses ulatuses peategelast iseloomustatakse? kuidas tegevus lõpeb? Tee järeldus novelli kompositsiooni kohta.*
8. *Missuguste sõnadega on kirjanik väljendanud novelli idee?*
9. *Millest on tingitud «Seadusemehe» sügav emotsionaalne mõju lugejasse?*
10. *Korda: novell ja eepilise teose ülesehitus.*

HANS PÖÖGELMANN

1875—1938

H. Pöögelmanni elulugu on luuletaja-revolutsionääri elulugu. Tulihingeline revolutsioonilaulik sündis Viljandimaal talupoja perekonnas. Lõpetanud Paistu kihelkonnakooli ja Aleksandrikooli, töötas ta algul õpetajana ja postiametnikuna, hiljem ajakirjanikuna Tartus «Postimehe» toimetuses ja Tallinnas «Teataja» juures.

Noorusest peale oli Pöögelmanni sooviks õppida, ennast täiendada. 1903. aastal avanes tal võimalus õpinguid jätkata Saksamaal Leipzigi kaubanduslikus ülikoolis. Sellel sammul oli pöördeline tähtsus tema maailmavaate kujunemisel ja kogu tema edaspidises elus.

Majandusteaduse loengutes, mida ta ülikoolis kuulas, andsid professorid mahategeva hinnangu K. Marxi majandusteadusele ja suhtusid halvustavalt tema õpetusse. See asjaolu andis Pöögelmannile tõuke Marxi õpetuse tundmaõppimiseks. Ta asus innuga K. Marxi teoseid lugema ja uurima.

Pöögelmannist kujunes järk-järgult veendunud marksist, kes pühendas oma elu võitlusele töölisklassi huvide eest.

1905. aastal tuli Pöögelmann tagasi kodumaale ja hakkas aktiivselt osa võtma 1905. aasta revolutsioonist. Revolutsiooni lüüasaamisele järgnes ülestõusust osavõtjate halastamatu jälitamine tsaarivalitsuse poolt. Pöögelmannil tuli kiiresti põranda alla kaduda. 1907. aastal põgenes ta jälitajate eest Pariisi. Seal kasutas ta vaba aega enesetäiendamiseks, kuulates ülikoolis kirjanduse loenguid.

1909. aastal kodumaale tagasi tulnud, jätkas Pöögelmann revolutsioonilist tegevust, kuid juba sama aasta 1. mail sattus ta sandarmite küüsi. Ta vahistati ja saadeti kohtu otsusel Siberisse.

1911. aastal õnnestus Hans Pöögelmannil põgeneda New Yorki, kus ta asus toimetama eesti ajalehte «Uus Ilm».

Veebruarirevolutsioon tegi võimalikuks kodumaale tagasipöördumise. Nüüd asus Pöögelmann täie energiaga võitlema sotsialistliku revolutsiooni ja nõukogude korra eest Eestis.

Oma elu viimased kakskümmend aastat elas luuletaja-revolutsionäär Leningradis, kus ta tegutses luuletajana, ajakirjanikuna ja pedagoogina.

*

H. Pöögelmanni lauludel on tähtis koht eesti revolutsioonilise luule arenguloos. Tema luule põhiteemaks on töölisklassi revolutsiooniline võitlus.

Pöögelmann, nagu teisedki proletaarsed luuletajad, kes laulsid töölisklassi vabadusvõitlusest, võis tsaarikorra tingimustes väljendada oma mõtteid vaid peidetult, mõistu.

Luuletuses «Puid pillun küdevasse ahju» esitab ta allegoorilise pildi kaudu mõtte, et ühiskonna heaks tehtav töö on kasulik töö.

Mul korraks nagu kahju puudest,
mis tuli söönud sootumaks,
kuid siis ma märkan, tuba sellest
on saanud märksa soojemaks.

Jõurikas ja hoogne luuletus «Kevadetuuled» loob eelaimuse lähenevast revolutsioonist, mis pühib teelt kõik vana ja kõduneva ning toob rahvale ajaloo kevade.

Ja edasi vajub see laine —
jõud põues tal paisumas veel,
ta purustab müürid ja vallid,
ei tornidki püsi tal teel.
— — —
siis hoovab kui vagune värin
õrn tundmus üle maa
ja kuulutab: kevade õues!
Torm ilmale toonud on ta.

Allegooriat kasutas Pöögelmann ka teistes luuletustes. Talvelaulus «Hanged» kujutab ta tsarismi survet maad rõhuvate lumehangedena.

...nad kasvasid nagu ähvardav vall,
ja surmale suikus kõik nende all.

Ja kuigi mõnikord päike oma kiirtega hangede harju puudutas,

ei vääranud võimu tal päikese helk,
ta hari see sätendas kiirtetules,
kui kannaks kuldkrooni ta võidukalt peas.

Kuid siis tõusid tuulehood, mis koos vihmavoogudega käisid raskelt üle maa.

Lumi lobjakaks laguneb, kõduneb, kaob;
tore hangedemüür see väheneb, vaob.

Lugeja mõistab: on lähenemas revolutsioon, mis vabastab rõhutud rahva, nagu kevadmaru hävitab hangedemüüri.

H. Pöögelmanni luuletused on mehised, jõulised ja haaravad. Pöögelmann omab tähtsust ka rahvusvaheliste revolutsioonilaulude tõlkijana. Tema tõlkes on eesti keeles olemas «Marseljees», «Varšavjanka» jt.

H. Pöögelmannilt on ilmunud luuletuskogud «Kevadetuuled» (1926), «Neile, kes «langesid võitluses vendade eest»» (1936) ja «Luuletused» (1957).

Puid pillun küdevasse ahju...

Puid pillun küdevasse ahju —
tükk tüki järel sinna lä'eb,
nad kaovad kiirelt leegisüles,
on vähe, mis neist üle jääb —

tuhk, söed... Kurvalt vaatan sinna,
kus halud tuli hävitas,
ja kus neist nagu mälestuseks
on jäänused veel hõõgumas...

Mul on kui näeksin surnuaia
ma sütekuhjast kerkima;
seal küngas seisab künka kõrval,
rist ligistikku ristiga.

Nad vaikselt neid veel mälestavad,
kes ammu ilmast kadunud,
kes elus võideldes ja lootes
on mullarüppe langenud.

On vähe, mis neist üle jäänud —
rist, kalmuküngas kiviga...
Ma vaatan mõtte sütekuhja,
mis kattub tuhakorraga...

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Mul korraks nagu kahju puudest,
mis tuli söönud sootumaks,
kuid siis ma märkan: t u b a s e l l e s t
o n s a a n u d m ä r k s a s o o j e m a k s.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutusta luuletuse sisu.
2. Leia luuletuse idee. Missuguse võrdlusega luuletaja selle esitab? Põhjenda vastust sellekohaste värssidega.

Kevadetuuled.

Nad tõusevad idast ja läänest
ja põhja ja lõuna poolt.
Nad sõuavad tasa ja raskelt,
ja hoog nagu teed küsiks hoolt.

Kuid kiiresti kasvab neil kangus,
hoog hoogu kui õhutaks veel,
ja pea kui kohisev laine
nad tormavad ühiselt teel.

Öövaikuses vajub see laine
nii raskesti üle maa,
kui ähvardaks hävitust tuua
ja lagedaks rüüstata ra'a.

Ta kohutab uinujad unest
ja ärkvaile ahastust toob,
ta vangutab alustel hooneid
ja õudsust ning ehmatust loob...

Ja edasi vajub see laine —
jõud põues tal paisumas veel,
ta purustab müürid ja vallid,
ei tornidki püsi ta teel.

Ta pillutab vihaselt pilvi,
kui ähvardaks taevaidki ta,
kui ähvardaks rüüstata ilma
ja jäljetuks laastata maa...

Kui aga ju koidukullal
on vaibunud varjudevöö,
päev algab ja ärkaval valgel
eest taganeb võimetult öö,

siis hoovab kui vagune värin
õrn tundmus üle maa
ja kuulutab: kevade õues!
Torm ilmale toonud on ta!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missugustest kevadtuultest luuletaja kõneleb?*
2. *Tegevuse või meeleolu järkjärgulist tõusu nimetatakse astmeliseks tõusuks ehk gradatsiooniks. Kuidas seda võtet on kasutatud kõnealuses luuletuses? Põhjenda vastust näidetega luuletusest.*
3. *Missugune pilt kujutab revolutsiooni võitu?*
4. *Meenuta luuletusi ja proosapalu, kus esineb gradatsiooni.*

Marseljees.
(Tõlge.)

Kauem raudu me kanda ei taha,
ike kaelast ja köidikuist käed!
Üles! orjuse ahelad maha!
Viime võidule töörahva väed!
Maha verega võietud troonid,
ebajumalad kadugu eel!
Ainult kurnajaks kullased kroonid,
nende kandjad meil timukaks teel!

Sest ülesse! hüüab meid vabastustöö,
tund tulnud, kus tasuda vaja,
kus kutsub meid võitluse kaja:
Tee lahti! Lahti tee!

Vennad, vere ja vara meilt kisub
selle eluka täitmatu lõug;
väevõimul me õigused riisub
tema janune timukatõug.
Anna raha — neil prassida vaja,
mehi suurtükisöödaks neil' vii;
ise nälgid sa, laguneb maja —
ainult hauas võid puhata prii.

Sest ülesse! hüüab meid vabastustöö,
tund tulnud, kus tasuda vaja,
kus kutsub meid võitluse kaja:
Tee lahti! Lahti tee!

Eluaeg valad orjates higi,
verevaeval sa koorukest sööd;
kaarnaparved sul kaugel ja ligi
saagiks riisuvad toorelt su tööd.
Nendel paisuvad kukrud ja kõhud,
pettus, vägivald kroonib neil tööd;
pole õigust sul leida, ei kohut,
pead orjama päevad ja ööd.

Sest ülesse! hüüab meid vabastustöö,
tund tulnud, kus tasuda vaja,
kus kutsub meid võitluse kaja:
Tee lahti! Lahti tee!

Tahad igavest' orjaks sa jäädа?
Kanda teotust lõpmata veel?
Üles! Vabaks me tahame saada —
puruks lõhume tõkked kõik teel!
Välja kutsume vaenlaste salga,
valekatted neil kisume eest:
saagu rõhujad needmise palga —
rahvas otsustab nüüd omast väest!

Sest ülesse! hüüab meid vabastustöö,
tund tulnud, kus tasuda vaja,
kus kutsub meid võitluse kaja:
Tee lahti! Lahti tee!

Läbi verise udu meil kumab
eemalt tõsise priiuse koit;
üle võitlusevälja ees punab
kaugelt tõe ja vendluse võit;
vajub jäädavalt kurjuseoda,
kaob alandav orjuseöö —
vabal valgel siis käime uut rada,
kus meid ühendab õnnestav töö!

Sest ülesse! hüüab meid vabastustöö,
tund tulnud, kus tasuda vaja,
kus kutsub meid võitluse kaja:
Tee lahti! Lahti tee!

Laulu tõi revolutsioonilisse Pariisi Marseille'ist (loe: marssei) pärinev pataljon. Linna järgi hakatigi seda nimetama «Marseljeesiks». Revolutsioonilise lauluna sai «Marseljees» kuulsaks kogu Prantsusmaal ja hiljem ka Venemaal.

H. Pöögelmanni tõlkes tutvusid «Marseljeesiga» ka eesti töölised, kellele see kujunes armastatud võitluslauluks.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Millest kõneleb töötava rahva võitluslaul?*
2. *Mille eest võitles Hans Pöögelmann? Jutusta tema elust revolutsionäärina.*
3. *Nimeta teisi eesti revolutsionääre.*

GUSTAV SUITS
1883—1956

Gustav Suits sündis 1883. aastal Võnnus (praegune Tartu rajoon) külakoolmeistri pojana.

Tulevase luuletaja koolitee algas Võnnu külakoolist. Juba sel ajal tundis ta suurt huvi raamatute vastu. Nooruki lemmikteosteks kujunesid «Maimu», «Tasuja», «Käkimäe kägu», eriti aga «Vari».

13-aastaselt siirdus G. Suits edasi õppima Tartu kroonugümnaasiumi. Tartus algas võitlus majanduslike raskustega. Sageli tuli nälgida ja külmetada, kuid nooruk ei loobunud õppimisest.

Kroonugümnaasiumi õpilasena hakkas Gustav Suits toimetama kirjanduslikku albumit «Kiired». Noored kirjandushuvilised, kes olid «Kiirte» ümber koondunud, seadsid endale eesmärgiks arendada lugeja maitset kunstilise lugemisvara soetamisega. Töö raskus lasus noore Suitsu õlgadel: ta hankis albumile kaastööd, muretses aineliste võimaluste eest, luuletas ja tõlkis teistest keeltest. «Kiirte» esimene album ilmus 1901. aastal.

Albumi toimetamise töö kõrval ei unustanud G. Suits õpinguid. Kogu kooliajal oli ta oma klassis parim õpilane ja lõpetas 1904. aastal gümnaasiumi väga hea lõputunnistusega.

G. Suits jätkas hariduse saamist Helsingi ülikoolis, õppides kirjandust, keeleteadust ja esteetikat.

Ülikooli lõpetamise järel jäi ta esialgu Soome elama. Hiljem töötas G. Suits üle 20 aasta Tartu ülikoolis eesti ja maailmakirjanduse professorina.

1944. a. kevadel emigreeris ta Soome ja sealt edasi Rootsi. Gustav Suits suri Stokholmis 1956. aastal.

*

Poeedi esimene luuletuskogu «Elu tuli» ilmus 1905. aastal. See on romantiline värsiraamat, kus on esikohal optimistlik elutunnetus.

Jõuliselt ja mehiselt kõlavad luuletuskogu avaluuletuse programmilised värsid.

Elu tuli helgib kui sinitaeva päikene,
elu tuli sähvab pilvist kui äikene:
valgustab välkudes hämaras ööski,
sütitab mõttes, vaimustab tööski —
ja kaduvikku siis kustub.
(«Elu tuli»)

«Elu tule» laulud kajastavad noorte oma tee otsinguid ja igatsusi.

Las kasvame! Las suurdub vägi,
kel märgiks on see mäe tipp,
kel lehvib eel kui loide lipp,
kust muidu laulik kujutusi nägi.
(«Noorte laul»)

Neist luuletustest õhkub võitlusvaimu, kõlab üleskutse kindlaks jääda nooruse aadetele.

Kui Hannibalil veelgi seisku
nii kõrged Alpid silma ees.
Ja jälle üle nende harja
Itaaliasse ihkab mees.
Ja neiu — kui ei taha tulla
ta üles üle Alpide,
kui aatevõitlust ta ei salli:
siis lahkume, siis lahkume!

G. Suitsu esikkogu luuletused sündisid 1905. a. revolutsioonieelses õhkkonnas. «Elu tule» laulud kajastavad noorte haritlaste mõtteid, tundeid ja võitluspaatosest kantud tegudeiha. «Elu tuli» vaimustas lugejat oma pateetiliste, tegudele kutsuvate värssidega ja õhutas sellega revolutsioonilist meelsust.

G. Suitsu esimene värsiraamat mõjus värskelt ka oma vormilise täiuslikkuse ja rikkusega. Kõlavad riimid, mitmekesine värsimõõt, ilmestatud, piltlik ütlemisviis andsid luuletuskogule uudsuse sära.

«Elu tuli» omab teednäitavat tähtsust eesti luule arengus.

Poeedi järgmistes kogudes — «Tuulemaa» (1913), «Kõik on kokku unenägu» (1922) on taandunud nooruse vaimustus ja paatos, maad võtavad pettumusmeeleolud ja nukrus. Revolutsiooni nurjumisele järgnenud reaktsiooniajastu sünged elamused ja maailmasõja ängistavad meeleolud vallutavad luuletaja.

Pärast luuletuskogu «Kõik on kokku unenägu» ilmumist kirjutab Suits vähe uusi luuletusi. Tema luuletajategevus kodanliku Eesti perioodil seisab varem ilmunud luuletuste redigeerimises. Okupatsiooni ajal loodud luuletuste põhitoon on leinalik ja nukker. Emigratsioonis kirjutatud lauludes jääb kõlama kodumaatusetunne, mida tekitab elu võõraste keskel.

Pool sajandit on Gustav Suits viljelnud luulet. Meie ei saa tema loomingut valikuta omaks võtta, kuid paremiku sellest luulepärandist, ja seda ei ole vähe, paigutame eesti luule klassikasse

Noorte laul.

Las kasvame, me tõusev sugu,
ja ootame, et tuleb tund:
kord neile, kes veel näevad und,
me müristame kõrvu sõjalugu!

Las kasvame! Las kogub rammu
me lihastesse noortesse,
las õpetab meid ajatee,
kuis tuleb julgelt seada sammu.

Las kasvame! Las suurdub vägi,
kel lehvib eel kui loide lipp,
kel märgiks on see mäe tipp,
kust muidu laulik kujutusi nägi.

Siis aga tõuseme kui rahesadu,
mis sõuab rängalt taeva all,
ja tulikirjal välkuval
maas viletsaile kuulutame kadu.

Lõpp ja algus.

Kas tunnete: väriseb maa!
Kas kuulete: kisendab veri!
Nüüd tuleb kas e i või j a!
Nüüd on kallastest tõusnud meri.
Olge valmis!

Me seisame kahe riigi väraval:
see üks on pimedus ja teine valgus.
Me, noored, ootame pilgul säraval:
nüüd see ligineb: l õ p p j a a l g u s!
Viimaks ometi!

Mehed.

Tormi ees murduvad tammepuud:
kindlad on mehed aatele truud.

Välkugu teras ja raiugu raud:
mehi ei kohuta surm ega haud.

Kaartesse maha langegu hein:
mehed seisavad nii kui sein.

Seisavad. Tuld aga tuksatab rind:
suur on elu ja surma hind.

Sügise laul.

Hall on taevas ja must on maa.
Sajab ja sajab lõpmata.

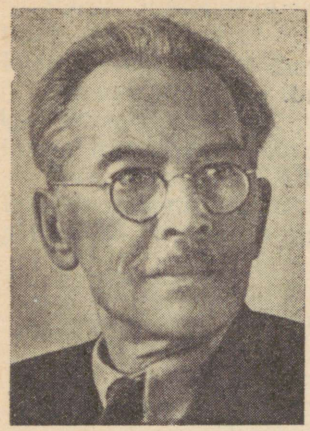
Udusse upuvad sihid kõik eel,
haige on süda ja väsinud meel.

Ah, kui nii palju, nii palju ei sajaks,
tuul selle udu kord laiali ajaks!

Ilm aga sumestub hääletu.
Sügisepäev jõuab õhtule ju.

Kuhu küll lõpeb rändaja tee?
Öö tuleb, pime ja pilkane.

Ah, kui nüüd taevatähtigi oleks,
kui veel see öögi nii otsatu poleks?

FRIEDEBERT TUGLAS

Friedebert Tuglas sündis 1886. aastal Ahja mõisas (praegu Põlva rajoon), kus tema isa oli puusepaks ja hiljem aidameheks.

Tuglase romaanis «Väike Illimar» esinev realistlik pilt mõisamajast annab elava kujutluse kirjaniku sünnikodust:

«Maja oli vana ja Illimari meelest väga suur. Ta oli ehitatud segamini maa- ja telliskivist ning paistis kord hall, kord punane olevat . . ., ainult kahes nurgas elati, aga vahepeal oli mõisa saun, suur eeskoda ja üks igavesti lukustatud salapärane ruum.

Majatagune oli Illimari ikka veedelnud. Siin ei näinud kedagi peale tema ja mõne hulkuva kassi. Siin polnudki mingit teed. Seina ääres kasvasid mõned paburitskipõõsad, nõgesed ja takjad ning nende taga algas põld, mis ulatus kuni suure maanteeni . . . Siinseal olid seinas suured maakivid, nende ümber valkjad lubjasõõrid. Siia-sinna oli lubjasse pistetud terashalle raudkivikilde. Siis tuli tükk telliskiviseina.»

10-aastaselt astus ta kihelkonnakooli. Kui vanemad 1901. aastal maalt Tartu kolisid, jätkas Tuglas õpinguid linnakoolis ja hiljem H. Treffneri eragümnaasiumis.

Kooliaastad Tartus avaldasid positiivset mõju noore Tuglase maailmavaate kujunemisele. Lähenemine tolleaegsetele põrandaalustele marksistlikele ringidele, osavõtt nende salajastest koosolekutest, tutvumine klassivõitluse teooriaga arendas noore Tuglase poliitilist teadlikkust.

Saabus 1905. aasta. Üle maa käis revolutsioonilaine — tööolised streikisid, maatamehed korraldasid koosolekuid ja esitasid nõudmisi. Tuglas esines kõnedega Tartus toimuvatel miitingutel. Ta käis korduvalt ka maal kõnelemas.

1905. a. sügisel korraldati Tallinnas valdade saadikute salajane

koosolek, millest ka Tuglas osa võttis. Sellele nõupidamisele sai aga politsei jälile. Osa delegaate, nende seas ka Tuglas, areteeriti ja paigutati Toompea vanglasse. Seal kirjutas ta revolutsioonilise proosaluuletuse «Meri» — jõulise kutse vabadusvõitlusele. Vanglast vabanedes õnnestus tal pakkimispaberile kirjutatud «Mere» esialgne visand salaja kaasa võtta.

Tuglase teistest revolutsiooniteemalistest teostest pälvib tähelepanu «Kätkilaul». Proosaluuletus on loodud sel ajal, kui maal käisid ringi karistussalgad, kui lasti maha ja poodi inimesi, kes võitlesid rahva õiguste eest.

«Kätkilaulus» jääb kõlama üleskutse võitluse jätkamiseks:

«Kui sa kasvad ükskord suureks, oda teed siis isa võllapuust.»

1905. aasta revolutsiooni peegeldab ka jutustus «Hingemaa». See on realistlik pilt kandimehe viletsast elust, tema igatsusest maa järele ja võitlusest selle eest. Kandimees saabki viimaks maad, kuid «seitse jalga pikkusele, neli jalga lai . . .».

«Hingemaa» on E. Vilde «Seadusemehe» kõrval paremaid 1905. aasta revolutsiooni kujutusi eesti kirjanduses.

Pärast revolutsiooni lüüasaamist algasid kirjaniku maapaoaastad, mis tõid kaasa jälitamishirmu, kodutuse ja majandusliku kitsikuse. Ta elab Soomes, Pariisis, Itaalias ja mitmel pool mujal Lääne-Euroopas.

1917. aasta Veebruarirevolutsioon võimaldab kirjanikul kodumaale tagasi pöörduda.

Fr. Tuglas on ligemale kuuskümmend aastat viljelnud eesti kirjanduspõldu. Selle aja jooksul on tema sulest ilmunud kaugelt üle saja teose. See küllaltki suur arv hõlmab ilukirjandust, kirjanduskriitikat ja tõlketeoseid.

Kuid Tuglase loomingule tervikuna ei ole võimalik läheneda ühe mõõdupuuga ega anda ühtlast, võrdset hinnangut. Olles masendatud 1905.—1907. a. revolutsiooni nurjumisest, taanduvad Tuglase revolutsioonijärgses loomingus ühiskondlikud teemad. Ilmneb ületamatu lõhe tunnetamine tegelikkuse ja unistuste vahel; tema loomingus hakkavad esinema lootusetuse- ja pessimismimeeleolud ning fantastika.

Realistliku kujutamisviisi juurde tagasipöördumist tähistab 1937. aastal ilmunud romaan «Väike Illimar». Selle romaani hindamisel võib ühineda mõtetega, mis avaldati ajakirjanduses ühenduses kirjaniku 70. sünniaastapäevaga: «Kirjanduses on palju lapsepõlve-lugusid, kuid Väike Illimar on uudne ja kordumatu. Tuglas näitab siin end oma väikese kangelase psühholoogia suurepärase kujutajana, veel parema olustikumaalijana, kes siiralt jutustades maalib võrratuid looduspilte, olustikudetaile ja meeleolusid nende pisimaiski varjundeis. Teose keel on nagu Tuglasel ikka täpne, tabav, konkreetne ja kujundirikas.»

Fr. Tuglas on eesti kirjandusele palju andnud. Kuid kandva ja väärtuslikuma osa tema kirjanduslikus loomingus moodustavad

põhiliselt revolutsiooniteemalised teosed, reisikirjeldused ja romaan «Väike Illimar».

Arvestades Fr. Tuglase suuri teeneid eesti kirjanduses, anti talle 1946. a. rahvakirjaniku austav nimetus.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Loe klassiväliselt läbi «Hingemaa» ja «Kätkilaul» (Fr. Tuglas, Valik novelle ja miniatuure).
Mis nendes teostes lugejat haarab? Kuidas mõistad «Kätkilaulus» esinevaid värsiridu:
«Ära iialgi siis armu palu: armu sul ei ole oodata!
Kõnni ise elu adra taga, murra ise enesele teed!»
2. Oled arvatavasti juba lugenud «Väikest Illimari». Mis sulle selles romaanis meeldib?

ASUJA.

1.

Siin oli ainult põline mets kohisenud, mille südamesse inimese jalg harva eksis. Verstade kaupa levis metsik laas pirnedate padrikute ja sammalsoodega, kuhu suuremad loomadki ei pääsenud. Pikajalgsed kured elasid siin, üksikuil soosaaril pesi ehitades ja kevadest sügiseni konni küttides. Suurel arvul ilmusid siia nepid, koovitajad, metshaned ja pardid, et sügisel jälle pikas reas lõuna poole lennata. Paksus kuusepadrikus oli hundipaari pesa. Eemal soist ja järvist, lüngis männi mehiste juurte all veetis laisk mesikäpp vanaduspäevi.

Omanik ei tuletanud oma metsi palju meeldegi. Kord oli mõisavalitseja öelnud:

«Tarvis oleks seda metsa hakata vähendama. Saaks puud, saaks põllumaad.»

Vana mõisnik oli käega visanud:

«Ei maksa. Ei tasu vaeva ega kulu. Las lapsed teevad.»

Ja vanaviisi kohises mets pehmeil suveõhtuil ning mühises tormiseil sügisöil. Iga päev tõi ses ääretus laanes küll suuri muudatusi: tuhanded ja sajad tuhanded taimed ja loomad siginesid, sündisid, võrsusid ja kasvasid, kuni jälle oma meheea üle elasid, vananesid, kõdunesid ning surid. Kuid kaduvate asemele asusid kohe tuhanded ja sajad tuhanded uued, ning aastakümnete ja -sadadegi jooksul polnud muutust tunda. Igal kevadel kattis metsaalust noor rohi ja puud läksid lehte, sügistuul kandis need jälle ära, ning uuesti ulgus talvine maru metsas. Ükski uus ja võõras hääl ei pannud siin õhku värisema. Jätkus vaid looduse igavesti uuenduv elu.

2.

Jaak oli juba üle neljakümne aasta vana. Kakskümmend viis aastat oli ta mõisat orjanud. Ta käed olid krobelised ja nägu kortsus. Ära oli kadunud puna ta põsilt ja rõõm ta silmist. Kinnine oli ta süda ning kasin ta kõne.

Kuid mida vähem ta rääkis, seda visamini haudus ta oma mõtteid. Palju tal neid polnud, kuid need olid ta omad. Kui ta võõral väljal rasket tööd tehes hetkeks põllupeenrale istus, kohe valdasid need mõtted teda — mõtted omast nurmest. Hommikul aoajal või õhtul eha eel norutavate mõisa härgade järel tammudes mõtles ta sellele nurmele. Ja õhtuti, kui ta sängi heitis ning vaiba üle pea tõmbas, siis unistas ta omast kodust.

Ta nägi, kuis raiendikul kände kaalus ja sõõrdu põletas, seemned kütismaasse langesid ja idanema hakkasid, siis vikat viljas vihises ja sirp sihises ning lõpuks puhtad, rasked terad läbi sarja rehealuse põrandale langesid. Ja ta suikus, silmade ees väike kollane maja värisevate haabade vahel lagendiku serval.

Kuid ta polnud ainult unistajaks sündinud. Juba lapsena teadis ta, et uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki. Aastate jooksul oli ta kopika kopika peale pannud, ja kui ta neljakümneaastane oli, siis oli tal kirstu põhjas kakssada hõbehaljast rubla. Salaja võõra silma eest luges ta neid hämaras toanurgas ja kuulas, kuis hõbetükid langedes kõlisesid. See pani ta südame kiiremini tuksuma, ja talle tundus, nagu oleks seda raha olnud lõpmata palju, nagu jões, mis hõbedat jookseb.

Jaak palus ja sai enesele tüki maad metsasöödil. Kuid selle lapi eest pidi ta veel paar aastat palgata mõisat orjama.

«Noh, saame näha, kuidas sa seal metsas elama hakkad,» oli valitseja lausunud. «Mõisa töö teed sa küll ära, aga kas sul julgust on metsas elu alustada, seda ma ei usu.»

«Eks ma katsu, eks ma katsu,» oli Jaak pomisenud. «Ei ma tööd karda. Küll mina murran, kui aga koht on!»

Ja vaikselt teenis ta lunastusaastad ära.

Tihti nägid teised töölised, kuis Jaak laupäevaõhtuti pärast pikka päevatööd metsa poole hiilis. Väsimust märkamata läks ta mitme versta kaugusel olevale lagendikule, vajus seal kännule küüru ja mõlgutas mõtteid uuest majast. Ja kui ta pärast kesköödd tagasi koju tuli, siis pomises ta enesega rääkida, ning teised nägid ta palge otsekui seletatud olevat.

Kärsitult ootas ta aega, mil saaks mõisa tööst lahti ja võiks kirvega padrikusse asuda.

See aeg tuli. Jaak palkas külast vanamehe, viskas koti leiva ja silkudega õlale, heitis teisele õlale kirve ning kadus nädalaiks metsa.

3.

Varasel kevadpäeval, kui veel lumehanged metsa all valendasid ja nõgusid lobjak ning jäätis täitis, ehmus isahunt hommikuunest. Lõmitades hiilis ta padrikust lagedale, et kuulda selgemini eemalt kostvaid imelikke hääli. Seal raiesmaa serval ta peatus, pistis koonu kadakapõõsast välja ja nägi, kuis kaks uut elukat, kellesarnaseid varem metsas polnud nähtud, põlise männi tüve tagusid, nii et laastud lendasid. Äkki kõikus mänd, taarus ja vaarus, ning vajus siis hirmsal raginal läbi puhkeva võseriku külmunud maale. Hunt punus kiilina metsa, taha vaatamata.

Aga kirvehoobid kestsid. Uudishimulikult ilmusid loomad lagendiku servale ja küünitasid päid põõsastest, et näha, mis lagedal sünnib. Siis pistsid nad ninad ja nokad kokku ning arutasid asja. See oli midagi imelikku. Keegi polnud varem midagi säärast näinud. See ei kuulutanud head. See ennustas halba endistele metsaelanikele.

Kuid lugu jätkus. Jälle langes uus mänd, veel suurem, veel tugevam. Kurg tõusis kisades lendu. Karu pööras pesas pahaselt teise külje.

4.

Oli viimaseid kevadpäevi. Punane laupäeva päike oli juba ammu metsa taha langenud. Videvikus seisis lagendiku serval väike kollane maja. Läbi aknaava, kus veel raame polnud, vaatas Jaak pimenevale lagendikule. Ühel pool sinas õhtu-udus kadarik, teisel pool aga mustas kõrge metsasein. Ja Jaak mõtles.

Ta nägi noort odraorast lagendikul lainetavat. Ta nägi naist väikese rinnalapsega uksepakul istuvat. Aga pisike valge peaga poisikene mängis juba vihmast ja päikesest hallunud seina ääres. «See on minu pere,» mõtles Jaak, ja ta süda läks nii imelikult soojaks.

Ta astus õue ja ligines aeglaselt oma põllule, kus juba paar vagu kartuleid ja pisut otri ning kaeru kasvas. Nii palju oli ta mahti saanud maja ehitamise kõrval maad harida. Mõttes käis Jaak ringi ümber põllu, vaatas oma esimest vilja ja astus siis kodu poole.

Maja lähedal seisatas ta ja tõstis pea. Kollendavate sarikate kohal mustas reburaigastest [1] ja palukavartest pärg. Katust polnud veel peal.

Nii seisis Jaak ja vaatles. Ta süda oli rõõmus ja ta oli enesega rahul. Siis astus ta sisse ja heitis vanamehe kõrvale laastudele. Ta kuulis, kuis vanamees norskas ja laastud mullast põrandal kahisesid.

Varsti magasid mõlemad ja puhkasid päeva väsimust.

[1] reburaigas — karukold (ravimtaim).

Uue maja taga istus aga hiline ööbik toominga oksal ja laulis omi vanu ja igavesti uusi viise, nuttis ja kaebas, hõiskas ning ilutses.

5.

Kõrgele üle metsa tõusis sõõrusuits. Kang murdis kände, tuli põletas nad tuhaks. Metsa raiuti ja laastud lendasid. Ja nii kulus aeg.

Ühel vihmasel sügispäeval tuli vana metsavaht Jaaku vaatama. Nad istusid ahju ees, tõmbasid hargiga tuha alt küpsenud kartuleid, puhusid nendele ja sõid. Väljas läks pimedaks ja vihma tuli veel valjemalt. Siis võttis metsavaht oma viinaplasku välja. Nad rüüpasid mõlemad, ja nende tuju läks heaks.

«No oled sina aga tööd teinud!» kiitis metsavaht.

«Eks ikka ole,» lükkas Jaak tagant, vaadates oma krobelisi käsi.

«Nüüd on sul maja ja maa, — mis muud, kui aga noorik majja!»

Jaak ainult nohises vastuseks.

«Jaak künnab kesapõldu, perenaine jookseb lauda ja aida vahet ning pojad ajavad karjapasunat — mis Jaagul siis viga!»

Ja metsavaht, see vana ümberluusija, üksik ja kodutu kui susi, naeris täiest kurgust.

Kuid Jaak ei naernud.

Kui talvel tuul metsas ulgus ja keegi otsekui pööningu lael kõndis, oli tal õudne olla. Ta mõtles kõiki neid töid, mis tal teha oli, käänles küljelt teisele ega saanud rahu. Kellele ta teeb oma tööd? mõtles ta.

Kevadtalvel käis ta taludes päeviti linatöös ja kevadel mõisas. Kui ta õhtuti läbi metsa tuli, tundis ta sulava maa lõhna. Ta murdis kaseoksa ja katsus sõrmedega, kuis vaik kleepis.

Ta nõu muutus ikka kindlamaks. Ja kui ta veel ootas, siis ainult sellepärast, et oli harjunud ootama. Elu on liiga tõsine asi, et kergemeelselt rutata. Ja Jaak polnud enam noor.

6.

Maja seinad olid veel valged, kuid esimese helgi olid päike ning vihm võtnud. Uksed ja aknad olid kaseokstega ehitud. Õlgkatuse kohal lehvis pidulipp, lipust allpool kõikus aga värske pärg. Läbi lahtise akna kostis inimeste kõnekõmin kui mesilaste sumin tarust.

Jaak pidas pulmi. Need olid väikesed pulmad. Mõrsja sugulased ja Jaagu tuttavad istusid süldikausside ümber. Vana metsavaht istus laua otsas, viinapudel ees, ja ta kõnedel polnud otsa ega äärt. Kui ühe loo lõpetas, siis teise kohe alustas. Ja nii kestis nalja kuni hilja õhtuni.

Aga pulmapäeva õhtul läks noorpaar üksi põldusid vaatama. Mõrsja oli tõsine ja vaikne. Ta polnud enam noor ja ta oli vaene, kuid Jaak teadis, kelle ta võttis.

Nad tegid ringi ümber põllu ja peatusid siis metsa ääres, kust neile nii vili kui maja kätte paistis. Nad vaatasid kõike seda mõne silmapilgu vaikides ja hakkasid siis oma tulevikuplaanest kõnelema.

Palju oli neil tööd teha! See oli ainult algus, mis siin näha. Hooneid pidid nad ehitama ja maad harima, karja muretsema ning majapidamist korraldama. Praegu oli neid veel kaks, kuid kes teab, kui kauaks. Kõigele pidid nad mõtlema. Tööd tahtsid nad teha ja korralikud inimesed olla, sest nii nagu inimese elu, nii on ka ta palk.

Nende kummagi üle võttis suur kohusetunne maad. Nad andsid oma südames suuri lubadusi. Ja nende näod olid peaaegu kurvad, kui nad seal niiviisi seisid.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missugust ajajärku eesti rahva elus kujutab jutustus «Asuja»?*
2. *Mõtle küsimuste üle: missuguse ühiskonnaklassi esindaja oli Jaak? mispärast tal maad ei olnud? kellele kuulus maa?*
3. *Missugune Jaagu omadus jääb jutustuses kõlama? Tõesta oma väidet näidetega.*
4. *Mida ütleb kirjanik lausega: «Ja nende näod olid peaaegu kurvad, kui nad seal niiviisi seisid.»*
5. *Mis ülesanne on käesolevas jutustuses looduskirjeldusel?*
6. *Leia jutustuse 1. osas ilmekaid epiteete ja näita, kuidas need aitavad kaasa mõjuva pildi loomiseks põlismetsast.*
7. *Korda: epiteet, metafoor.*
8. *Mis selles jutustuses meeldib? Jutusta mõnd osa tekstilähedaselt.*

MERI.

1.

Ju lapsena igatsesin merd ääretut mina.

Ma tahtsin näha ta lainete valgeid harju ja lainetel liuglevat viirese varju ja vahu sees õõtsuvaid kajakakarju ning kaugel kõikuvat üksikut purje. Ma ihkasin näha ta tukkuvat pinda kui magava hiiglase raudriides rinda ja kuulata laineid, mis veerevad randa kui tuiskavad leegid, mis raksuvad, mis kirglikult kutsudes tuksuvad, mis mürinal maltsrannale vaovad ja siis jälle kiiresti kaovad kui vägi, mis taganeb vaenlase eest, või põdrakari lääb põleva padriku seest!

Oh, kuidas ma ihkasin seda laiust ja seda suurust! Ma tahtsin näha mässava maru algust ja sähvava välgu rohelist valgust ja selle paistel tuiskavat lainete vahtu! Ma tahtsin mässava mere peal

sõita, ta tuultega raskesti võidelda, — võita — ja nutta ning naerda siis võitluse üle!

Kõike seda ihkasin ma, tusk lapsel ju täitis rinda: saaks suure mere randa, saaks randa ma!

Öö hämaras rääkis taat elu kurba juttu, täis piina, orjade ohkeid ja nuttu. Öö oli nii vaikne, täis tuska ja leina, ja kaste kaalus maha värisevat maarjaheina, kuu kahvatult valgustas sauna seina ning mustad varjud magasid väljade peal.

Siis noores hinges lõid leekima kõrged aated. Ma nägin uut ilma, lahtist maad ja laia väljavaadet ning nägin vaba rahvast tõusvat. Mu rinnas oleks paistnud kui päikene, mis valgustab ja soojendab; mu ajus sündis ju äikene, mis kärgatab ja hävitab — ning siis vahest isegi hävineb.

Siis näha ihkasin merd mina võimsat ja tahtsin kuulda ta kartmata mürinat: meri, mu meri, suur, võitmatu meri, vastu sull' tuksus mu südames veri — vaba ja julge kui sinagi!

2.

Ja nüüd ometi näen ma sind, oh mõõtmatu meri! Kui lai, kui suur, kuis sinetad sa! Kuis vabadust õõtsub sust vastu mull' otsata! Mu süda nii rõõmsasti tuksub, keeb veri ning säravad silmad ja sätendavad. Käed aknaraudadest kinni kramplikult hoiavad. Rind väsinud on rusutud vastu külma seina. Silmad, täis tuld ja ühtlasi põlevat tuska ning leina, näevad vahul lendavaid lainete harju ja keerlevaid valgeid kajakakarju ja õrnalt ujuvaid pilvi ning säravat, sügavat sinitaeva võlvi. Ja seal need suured võõramaa laevad kui hiiglaluiged kesk laineid käivad. Tõusevad valged purjed kui luikede tiivad ja tuuled siis viivad rahvast ja laevu kaugele ära, — sinna, kus verised täägid ei sära ja kuhu ei kosta ka raudade kõlin ning kära. Oh, ma olen nii lähedal sulle, mu meri, mu õnn! Veel üksinda külmad rauad ja seinad me vahel on, — need äraneetud seinad ja rauad!

Meri, mu meri, kas näed, su kaldal mustavad ju hauad! Kas sa ei tea, keda sinna südaöösel maeti, nagu metsa looma hauda aeti, külma liivaga ja kividega kaeti?

Meri, mu meri, su kaldal seisavad ju võllapuud ja päikse paistel pleegivad seal pealuud! Kas sa ei näinud, kellel seoti siin suud öösel, mil ei paistnud kuud ega särand taevas tähti? Keda siis seal kõrgel nähti päikse tõusul kõikuvat?

Meri, mu meri, su rannal ju ahervared mustavad, — alles praegu tukid seal kustuvad! Kas sa ei tea, kuidas see sündis ja oli, et lahti pääses meeletu tuli? Kas sa ei näinud, kes poos, kes tappis maha, kes tõi tule talutare taha, kes tõi oigamist ja leina, murdis rahva nagu heina?

Oi seda udu minu silmade ees! Oi seda valu minu südame sees — külma ja teravat nagu need rauad, musta ja sügavat nagu need hauad, või nagu meri seal haudade taga!

3.

Öö tõuseb, tume ning tormine öö ... Ei kuma kahvatu kuu, ei paista linnutee vöö ... Mu vangitoas põleb punane tuluke ... Varjud käivad, varjud ujuvad, siis võtavad kahtlast kuju nad ... Tuul ulub ja oigab akende taga ... Ei tule uni, ei tule ... Öö hiline, kuid mina ei maga ... Hinge täidab põletav tusk ja põletav janu ...

Ma tõusen, lään jällegi külmade raudade manu. Joo külma tuult, mu väsinud rind! Kaisuta, vaba ning vihane torm, kaisuta mind! Mu silmad eksivad sügavas öös, seal mustade udude painavas vöös.

Kesk pimedat ööd on mere peal torm. See müriseb, raksub, suur mere süda hõõgub ja tuksub. Ah, kui kaugele veerevad vahused lainete harjad kui kiskjad metsaliste karjad või kui võitlevad sõjaväed! Mere peal tekivad orud ja mäed; lained langevad, nõrkevad, kangevad, tõusevad, tungivad, pilguks siis hanguvad, kui haiged pöörlevad, kui rullid veerlevad, kui vihased sihisejad ussid siis keerlevad, oiates rannale vaovad, kaljut kui vasar'tega taovad ja raovad ning siis jälle oiates kaovad!

See on seal meri, mu nooruse paleus! See on seal meri, mu hinge igatsus! Veel vägevamaks saa, saa kangeks, mässa ning ulu, taevani tuiska, need paerahnud kui sõmerad paiska, et need müürid kord ümber langeks! Mürise, meri, väära ning murra! Kui oled sa tõusnud, siis võitle ka korra!

Ja tulekski rusude all minul surra, siis ihkaks, et süda minul meresse vaoks, ja et minu elu siis lainetes kaoks, ja et mina lainena uuesti mühaks kodumaa külmal ja liivasel rannal sest suurest murest oma südame sees — nii külmast ja teravast nagu need rauad, nii mustast ja sügavast nagu need hauad, või nagu meri seal haudade taga!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kirjanik kujutab oma unistusi, mõtteid merest lapsena ja revolutsionäärina. Jutusta nendest.*
2. *Jälgi tormi kujutamist.*
   «Mere peal tekivad orud ja mäed; lained langevad, nõrkevad, kangevad, tõusevad, tungivad, pilguks siis hanguvad, kui haiged pöörlevad, kui rullid veerlevad, kui vihased sihisejad ussid siis keerlevad, oiates rannale vaovad, kaljut kui vasar'tega taovad ja raovad ning siis jälle oiates kaovad.»
   Milliste vahenditega loob kirjanik elamusliku pildi tormisest merest?
3. *Leia pala 1. ja 2. osas algriimi, ilmekaid epiteete ja võrdlusi. Anna seletus nende eesmärgi kohta.*
4. *Leia «Mere» allegooriline mõte.*
5. *Ava järgmiste lausete mõte:*
   «Ja tulekski rusude all minul surra, siis ihkaks, et süda minul meresse vaoks, ja et minu elu siis lainetes kaoks, ja et mina lainena uuesti mühaks kodumaa külmal ja liivasel rannal ...»
6. *«Meri» mõjutab lugeja tundmusi. kisub kaasa. Mis on selle põhjuseks?*
7. *Hariuta pala ilmekalt lugema. Õpi pähe 3. osa.*
8. *Korda: algriim.*

EESTI KIRJANDUS KODANLIKU DIKTATUURI AASTAIL

Koos Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võiduga Venemaal hakkas ka eesti rahvas Kommunistliku Partei juhtimisel suurte tulevikulootustega sotsialistlikku ühiskonda ehitama. Nõukogude võim püsis seekord Eestis ainult kolm ja pool kuud. Siis järgnes Saksa sõjavägede sissetung Eestisse ja sellega koos ligi kaheksa kuu pikkune sõjaväeline okupatsioon, mis tähendas mõisnike võimu taastamist kõige verisema terrori saatel linna ja maa töörahva vastu.

Lühikesele olemasolule vaatamata suutis nõukogude võim mõndagi saavutada majanduslikul ja poliitilisel alal ning kultuurielus. Suureks uuenduseks oli kiriku lahutamine riigist ja kooli lahutamine kirikust. Alustati emakeelset õpetust algkoolis ja osaliselt ka keskkoolis.

Suure tähtsusega oli bolševistlik publitsistika, mida juhtis Tallinnas ilmuv ajaleht «**Kiir**» (hiljem «Tööline») J. Anveldi toimetusel. Temaga koos töötasid H. Pöögelmann, V. Kingissepp, N. Janson. Kirjanduslikus vormis esinesid H. Pöögelmann ja J. Lilienbach. Tuntud realistlikelt kirjanikelt (E. Vilde, E. Särgava jt.) värskeid teoseid ei ilmunud, varem valminud looming aga ei riivanud kaasaja teravaid küsimusi. Kui mõni kirjanikest (A. H. Tammsaare) avaldaski väheseid vesteid, siis ei ulatunud need Oktoobrirevolutsiooni ideede mõistmiseni.

Okupatsiooniajale järgnes kodusõda, mis Eestis lõppes Tartu rahuga 1920. aasta alguses, ning siis kaks aastakümmet kestnud kodanliku diktatuuri ajajärk (1920—1940).

Eestis sai võimule kodanlus. Eesti kodanlik riik oli kogu oma kestuse ajal majanduslikus ja poliitilises sõltuvuses Lääne-Euroopa suurriikidest. Suurtööstus, mis oli rajatud suure Venemaa vajadusteks, hävines tunduvas osas, jättes järele töötute hulki. Tööta jäänud töölised asusid osalt maale, kus tööpuudus seetõttu omakorda kasvas. Maal oli võim suurtalupidajate käes. Mõisate jaotamine väiketaludeks andis ühelt poolt täiendust maakodanlusele, väiksemas osas kasvas uute poolproletaarsete, pidevat tööpuudust tundvate väikemaapidajate kiht.

Tsaariaegse rahvusliku rõhumise asemele ootas rahvas laialdast hariduse võimaldamist ning rahvusliku kultuuri tõelist soodustamist. Tegelikult taotles võimule pääsenud kodanlus kitsa kodanlastekihi kultuurivajaduste rahuldamist, olles rahvaliku kultuuri loomise vastu algusest peale vaenulik. Aastaid kestis eesrindlike õpetajate võitlus tõelise rahvahariduse eest, samuti demokraatlike kirjanike, kunstnike ja teadlaste võitlus rahvaliku kultuuri eest. Need demokraatlikud püüded ei olnud ühenduses töölisklassi võitlusega ega andnud seetõttu suuremaid tulemusi.

Töölisklass jätkas Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel visa võitlust nõukogude võimu eest; seda võitlust toetasid maarahva suured hulgad. Jätkusid pidev streigiliikumine ja demonstratsioonid, mille takistamiseks riigivõim oli jõuetu. Kodanluse võim sai püsida ainult terrorivahendite najal. 1924. aasta 1. detsembril toimus Eesti töölisklassi relvastatud ülestõus kodanluse võimu kukutamiseks. Ülestõus suruti veriselt maha, misjärel kodanluse terror muutus eriti metsikuks. Linna ja maa töötajate suurte hulkade teadvuses elas nõukogude võimu idee edasi, olgugi et selle elluviimiseks esiotsa jõudu ei olnud.

Selles olukorras suutis töölisklass ja tema põranda alla surutud partei ainult mõnel määral ajakirjandust soetada, mida võimud sagedaste sulgemiste ja trahvidega hävitada püüdsid. Tööliste, eriti töölisnoorsoo kirjandusliku eneseavaldamise võimalused olid seetõttu äärmiselt kitsad.

Neil aegadel tuleb hinnata seda kaudset toetust, mida töörahva vabadusvõitlusele andsid demokraatlikud kirjanikud. Valitsevad võimud mõistsid väga hästi kirjanduse tähtsat osa rahva meelsuse kasvatamisel ja püüdsid seda kõigest väest oma mõjuvalda haarata. Ja leiduski üksikuid kirjanikke, kes oma sulega kodanluse teenistusse astusid. Kuid valdav osa kirjanikest jäi kehtiva korra pahede terava arvustamise positsioonile.

Kodanliku vabariigi algusaastail oli valitsevaks liigiks kirjanduses l u u l e. Väärtusliku luule aluseks olid humanism ja rahulolematus kaasajaga. Selle pinnalt eitasid väljapaistvad luuletajad rahavõimu, naersid välja kultuuritut kodanlust, eitasid terrorit; sellega koos arenes sotsiaalse viletsuse kujutamine (G. Suits, J. Barbarus, A. Alle, J. Kärner, J. Semper).

«Te ütlete; kadunud on vana Tühi. Ei — ei, mu uskmatud. Nüüd tal on alles põli, nüüd ta alles peab pühi.» (*G. Suits.*)

Nälg: Teed vabaks kõik. Ei miski enam seo.
Lööb vastu nägudelt ekstaasi loit,
kramprusikasse tõuseb iga peo:
ükskõik, mis eest nüüd: kaotus või võit!

(J. Semper.)

Lumel vastsed verelilled,
röögahtavad vasksed pillid:
katkul varrud, surmal pulmad,
kokku langeb elu sild.

(A. Alle.)

Luuletajad ei suuda 20-ndate aastate esimesel poolel leida ideelist otseteed töölisklassi juurde, kuid nad näevad juba revolutsiooni koitu:

Mu rahvas vabrikutes masinate vahel,
veel ikka orjamärk tal häbiks otsmikul,
veel ümber kasarmute püssitäägi-ahel, —
me selle kõrvaldame ükskord trotslikult.

Või:

Sest Hädaorust — soost, meid kuhu tüürind
võim valge, süsimust — võim veripunane
kord päästab...

(J. Barbarus.)

Kolmekümnendate aastate algusest hakkas Eestis fašism ägedasti peale tungima. See liikumine taotles kõigi kodanikuvabaduste allasurumist ja töölisliikumise lõplikku hävitamist. Kümnendi keskpaiku saigi fašistlik diktatuur teoks. Fašismiohu vastu astusid J. Barbaruse algatusel välja mitmed demokraatlikud kirjanikud, eriti E. Vilde ja J. Semper. Järgnevas võitluses riigitüüril oleva fašismi vastu kasvasid kirjanduse demokraatlikud jõud, hoolimata sellest, et väiksem osa kirjanikest fašismi omaks võttis. H. Pöögelmann märkis fašismivastast osa eriti J Barbarusel, J. Semperil, G. Suitsul, Fr. Tuglasel ja A. H. Tammsaarel.

Neil vastutusrikkail aastail kõlas demokraatlike luuletajate hääl võitlussekutsena pealetungiva reaktsiooni vastu:

Kas olete vägivalla kummardajad,
kahurite, kuulipritsi paitajad, — tääkide
toetajad? Kirikute, vanglate, kasarmute
tervitajad? Kas te ei näe
üle selle ülekohtumäe?...
Või arvate, et peabki kõik olema vastuoksa?
Et võim võib ideedki tõmmata oksa?
Ja kuuliga hävitada tõrkuva vaimu?...
Mõte on surematu, on teil sest aimu?!

(J. Barbarus.)

Maailmavaateliselt kõikudes jõudis 30-ndate aastate ümber

üheks juhtivaks poeediks **Juhan Sütiste** (1899—1945), kel endal tuli raske elukool läbi käia ja kodanliku korra viletsusi lähedalt tunda:

Sain koha keldris. Kaksteist tundi
tol korral kestis päevatöö —
jäi enda jaoks terve öö,
mil polnud turjal leivasundi.

Sütiste loomingu peamiseks ainealaks on rahva elu ja töö, millest räägivad juba luuletuste pealkirjad — «Hommik sepikojas», «Vaevamägede mailt», «Läbi töötavate tänavate» jt. Sealhulgas on mitmeid südamlikke luuletusi lastest, kes kodanlikus ühiskonnas on elu tõugata-li kata jäänud («Õhtulaul», «Rüblik», «Koputus»). Looduski on Sütiste luules tihedasti seotud inimeste elu ja tööga; ta on otsekui töökojaks, kus sünnivad kõik toimingud. Võtame kas või stroofi reipameeleolulisest luuletusest «Sõit»:

Härmas metsa regi lauldes sorab,
põske näpistama kipub külmasõrm.
Kuuske mööda üles vilksab käbe orav,
saba sorgus, kikkis väike kõrv.

Töörahva elu kujutamisest kasvab välja protestihääl maksva korra vastu. Mõjuvais värssides kujutab Sütiste kodanliku politsei poolt tapetud revolutsionääri matust:

Nägin matust,
punast matust.
Polnud pastorit, ei kellakõla,
polnud surnuvankri musta
katust —
seltsimeeste kuuest õlast
kirstu kanda küllalt jatkus.
— — — — —

Nagu võõras,
päris võõras
olin maha võtnud mütsi
selle põrmu, selle ema pärast.
Veri südamesse mõõnas,
olin üksi, päris üksi
kevadises tänavkäras.

Ehkki ka paremate eesti luule esindajatel oli kõhklusi ja ideelisi libastumisi, kasvas neis veendumus, et kodanluse võgivallale tuleb varem või hiljem lõpp, nagu seda väljendab J. Sütiste oma luuletuses «Elujulgeile»:

Kord saabub tund, mil veretavas tules
silm idas vastse päeva tõusu näeb.
Seks olgu valmis ikka rind ja käed —
uut julgust kandma oma rahva mures,
kui raskus varjutab ta ooteväe.

Kodanliku perioodi p r o o s a l o o m i n g u paremik arenes

ideeliselt ja kunstiliselt edasi kriitilise realismi traditsioonide alusel. Ehkki selle aja proosa ei jõudnud oma arvustuses luule tasemele, andis ta siiski pildi üldisest rahutusest, mis valitses ühiskonna väga mitmesugustes kihtides. Ta ei suutnud näidata väljapääsu kodanliku ühiskonna ummikust, kuid oli siiski töörahva vabaduspüüete allikaks ja fašismivastase võitluse virgutajaks.

Kõige silmapaistvamaks proosakirjanikuks tõusis kõnealusel perioodil **A. H. Tammsaare**, kes juba sajandi esimestel kümnenditel tuntud kirjanikuks kujunes. Tema sulest ilmusid romaanid «Kõrboja peremees», «Tõde ja õigus» I—V, «Põrgupõhja uus Vanapagan» jt. Kõige väljapaistvamaks saavutuseks nende hulgas on viieköiteline suurromaan «T õ d e j a õ i g u s» (1926—1933), eriti selle esimene köide.

Kogu romaani ulatuses, mis kujutab eesti rahva elu möödunud sajandi lõpukümnendeist kuni käesoleva sajandi 30-ndate aastateni, otsib kirjanik ümbritsevast elust tõde ja õigust. Esimeses osas avaneb lugeja ees töö- ja vaevarikas elu kahes naabertalus — Vargamäe Ees- ja Tagaperes. Eespere Andrese võitlus looduse ja kiusliku naabri Pearuga ongi selle peamiseks sisuks. Kuidas Andres ja kogu pere ka ei rühmaks, ei saa Vargamäel keegi ei rikkaks ega õnnelikuks, niisamuti nagu jääb leidmata ka tõde ja õigus. Tõe ja õiguse jahil heitleb elus ka Andrese poeg Indrek, järgmiste köidete peategelane, kuid temagi elu kujuneb üheksainsaks pettumuste ahelaks. Romaani viimases osas, mille sündmused toimuvad kodanliku vabariigi aastail, jõuab Indrek pärast eksirännakuid taas Vargamäele. Seal on mõndagi uut. Noor põlvkond on vanad välja vahetanud, kuid murest on Vargamäe rikas nagu varemgi ja rõõmu on ikkagi kasinalt.

Viimases, allegoorilises vormis kirjutatud romaanis «P õ r g u p õ h j a u u s V a n a p a g a n» (1939) püüab Põrgupõhja Jürka ausas töös ja usus õndsaks saada, kuid satub koos perega hallparun Antsu orjusesse. «Kui tahad inimesena maa peal õndsaks saada, siis pead kogu eluea kellegi võlglane olema ja selle eest teda orjama.» Seesugusele järeldusele viib kirjanik lugeja.

A. H. Tammsaare oskas paremini kui keegi teine inimhinge kõige sügavamasse soppi tungida, elus valitsevaid vastuolusid näha ja kõike seda kujundirikkalt edasi anda.

Tammsaarele mõneti lähedane on teine silmapaistev prosaist **Mait Metsanurk** (1879—1957). Soode ja metsade keskelt pärit talupidaja poega erutasid niisamuti probleemid õiglasemast elukorrast. Oma paremates romaanides «V a l g e p i l v» ja «P u n a n e t u u l», mille sündmused arenevad Oktoobrirevolutsiooni ja klassisõja aastail, näeme popsitütart Verihurma Almat kahe maailma, kahe klassi vahel heitlemas ja tõde otsimas. Kui tal lõpuks kodanliku sõjakohtu ees tuleb seista ja «punastele» kaasaaitamise eest vastust anda, pääseb võidule selge teadmine oma kuuluvusest töörahva ridadesse. Ta ütleb: «Olen vaese popsi tütar,

lapsest saadik võõrast teeninud ja palju ülekohut kannatanud. Olen näinud, et seda kõik vaesed ja võõra teenijad peavad kannatama. Olen jumalakartuses üles kasvatatud ja uskusin, et jumal selle ülekohtu kaotab ja vaestele kõik nende kannatamised tasub. Nüüd ei usu ma seda enam. Inimesed ise peavad kõik ülekohtu kaotama. Mina pole mõistnud võidelda. Ei ole kasvanud selleks. Aga ma aitasin oma venda, kes ülekohtu vastu ühes teistega võitles. Ei tunnista ennast süüdlaseks.»

Ajaloolise romaani «Ümera jõel» (1934) aineks on eestlaste muistne võitlus pealetungivate saksa raudrüütlite vastu ning eestlaste võit sakslaste, lätlaste ja liivlaste üle Ümera jõel (1210). See on realistlik ja ajaloolisele tõele tuginev teos, millest jääb kõlama eestlaste tuline vabaduspüüe ja võitlusvaprus, anastajate julmus ning usukuulutajate silmakirjalikkus.

Metsanurga loomingule on iseloomulik elav huvi ühiskondlike probleemide vastu, kriitiline hoiak kodanliku ühiskonna suhtes ning realistlik kujutamisviis.

Friedebert Tuglas andis käsitletava perioodi proosakirjandusse huvitava ja omapärase teose — romaani «Väike Illimar» (1937). Selles realistlikus teoses kujutatakse väikese poisi Illimari silmade läbi vaadatuna ühe mõisa elu möödunud sajandi lõpul. Raamat on rikas huvitavate tüüpide, humoorikate vahejuhtumite ning meisterlike kirjelduste poolest ja lapse sisemaailma kunstilise kujutusena kõrgelt tunnustatav.

Oma viljakat proosatoodangut jätkas **Oskar Luts** (1887—1953), kes juba varem sai laialdaselt tuntuks oma Tootsi-lugude sarjaga («Kevade» I—II, «Suvi» I—II). Tootsi-lugude järgnevates annetes («Tootsi pulm», «Argipäev», «Sügis») ei küüni kirjanik enam endise tasemeni. Selle eest tõusevad Lutsu loomingus esile linnaainelised jutustused, nagu «Andrese elukäik», «Õpilane Valter», «Väino Lehtmetsa noorpõlv», «Esimesed sammud», mille ühiseks teemaks on noorukite okkaline elurada kapitalistlikus ühiskonnas. Need on nukravõitu elupildid, milles autori soe poolehoid oma kangelastele lugejaid kaasa kisub. Luts ei asu sügavamaid ühiskondlikke probleeme lahendama, kuid oskab köitvalt jutustada, kujukaid elupilte maalida. Need omadused pääsevad hästi mõjule ka ulatuslikus mälestuste sarjas («Vanad teerajad», «Talvised teed», «Läbi tuule ja vee» jt.).

Vanemate kirjanike kõrvale astus 20—30-ndail aastail rida nooremaid prosaiste. Viljakaimaks neist kujunes **August Jakobson** (1904), kes sai üldtuntuks esikromaaniga «Vaeste-Patuste alev». Pärnu aguli töölisperekonnast pärit kirjanik jutustab selles teoses töölisperekonna viletsast elust, allakäimisest ja hukkumisest. Jakobsoni järgnevas rikkalikus romaani- ja jututoodangus jääb kandvaks jooneks kodanliku korra pahede kriitika.

Selle perioodi nimekamatest proosakirjanikest nimetagem veel

novellisti **Peet Vallakut** (1893—1959), **Rudolf Sirget** (1904), **Jüri Parijõge** (1892—1941).

Luule ja proosaga võrreldes jäi oma arengus tagaplaanile *draamakirjandus*. Väärtuslikuks saavutuseks on A. H. Tammsaare näidend «Juudit» (1921), milles piiblilist ainet on kasutatud kaasaja küsimuste väljendamiseks, eriti kodanliku kangelasekultuse kummutamiseks.

Silmapaistvaks saavutuseks näitekirjanduse alal oli fašismi ajal hukkunud **Evald Tammlaane** «Raudne kodu» (1938). See **3-vaatuseline draama** kujutab meremeeste elu ja nende ülestõusu laevaomaniku vastu. Laeva meeskond ei nõustu vedama relvalaadungit fašistidele, kes suruvad maha hispaania rahva vabadusvõitlust. Fašismivastane idee kõlab seda mõjuvamalt, et lugeja-vaataja ühendab laevameeskonna võitluse kodanliku diktatuuri kukutamise eest peetava võitlusega.

Kirjanduse arenemine kodanlikus Eestis ei toimunud ühes suunas: eesrindlik, kriitilise realismi meetodil rajanev kirjandus, mille tähtsamaid esindajaid eespool esile toodi, arvustas teravalt kodanlikku võimu, kapitalistliku ühiskonna pahesid ja otsis sellest väljapääsu; üks osa kirjanikest (H. Visnapuu, A. Kivikas, A. Mälk) astus kodanliku ideoloogia teenistusse ja propageeris oma töödes otseselt valitsevat korda. Mõned kirjanikud langesid pessimismi ja kaotasid usu homsesse päeva.

Kõigist raskustest hoolimata sündis ka töörahva võitlust kujutav revolutsiooniline kirjandus.

Johannes Lauristin (Madarik) (1899—1941) kirjutas kodanlikus vanglas romaani «*Riigikukutajad*». See teos jutustab eesti töölisklassi võitlusest 20-ndate aastate alguses. Võitlust juhtis põranda alt Eestimaa Kommunistlik Partei. Kaasvangi abiga õnnestus käsikiri vanglast välja toimetada ja teos ilmus Leningradis 1929. aastal. Romaan on otsene võitlussekutse nõukogude võimu kehtestamise eest. Tema ideelise paatose peamiseks kandjaks on partei juht, tulihingeline revolutsionäär Aleksander Marmor.

Vanglaoludes alustas Madarik ulatuslikult kavatsetud romaanisarja «Vabariik» loomist. J. Madariku looming tähendas revolutsioonilise kirjanduse uut, kõrgemat astet ja oli ettevalmistuseks eesti nõukogude kirjandusele.

Eestimaa Kommunistlik Partei alustas 30-ndate aastate lõpupoole liidus demokraatlike jõududega otsustavat võitlust fašistliku diktatuuri kukutamise eest. 1940. aasta juunis-juulis toimunud revolutsioonilised sündmused tegid lõpu kodanluse võimule Eestis — kehtestati taas nõukogude võim, loodi Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik. Seda suurt ajaloolist pööret oli aidanud ideeliselt ette valmistada ka demokraatlik ja revolutsiooniline kirjandus. Selle kirjanduse parimad traditsioonid võttis üle eesti nõukogude kirjandus. Enamik kodanliku perioodi nimekamatest kirjanikest kasvas üle nõukogude kirjanikeks.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kirjelda ühiskondlik-poliitilist olusid Oktoobrirevolutsiooni-järgsel perioodil.*
2. *Nimeta kodanliku diktatuuri perioodi tähtsamaid luuletajaid. Iseloomusta nende luule üldist suunda ja laadi. Meenuta varem õpitud A. Alle, J. Kärneri, J. Semperi luuletusi.*
3. *Meenuta J. Sütiste luuletusi. Iseloomusta tema luule temaatikat ja ideelist suunda.*
4. *Nimeta kodanliku perioodi tähtsamaid proosakirjanikke. Milliseid A. H. Tammsaare ja O. Lutsu teoseid oled varem lugenud?*
5. *Mille poolest erines J. Madariku looming teiste selle perioodi kirjanike loomingust.*
6. *Iseloomusta eesrindliku kirjanduse osatähtsust võitluses kodanluse diktatuuri kukutamise ja nõukogude võimu taaskehtestamise eest.*

ANTON HANSEN-TAMMSAARE
1878—1940

«... Siin mägi, seal mägi, kaugemal kolmas, pahemat kätt neljas, paremat viies ja nende taga kuues, seitsmes ning veel rohkemgi. Mägedel põllud ja hooned, mägede ümber, nende vahel aina soo, tükati raba, kaetud kidura võserikuga.»

Nõnda kirjeldab Anton Hansen-Tammsaare oma kodukohta Järva-Madise kihelkonnas (Taparajoon), kus ta sündis 1878. aastal.

Anton Hanseni lapsepõlvekodu — Põhja-Tammsaare talu ei kuulunud jõukate hulka. Kivised põllumaad andsid kehva saaki, soine ja võsastunud karjamaa toitis halvasti karja.

Võitlus karmi loodusega nõudis inimestelt tööd, aina tööd. Tuli kaevata kraave, raiuda võsa, puhastada kividest põldu. Ka lapsed rakendati varakult tööle. Antonil tuli juba noorena karja hoida, mis soise karjamaa tõttu ei olnud kerge. Arumaa oli paljas, loomal ei olnud seal midagi võtta, soomätastel kasvav lopsakam rohi meelitas aga lehmad sohu, kus nad sageli poolest saadik mudasse vajusid. Neid karjapõlve elamusi on kirjanik hiljem oma loomingus jäädvustanud:

«Karjane tuli parajasti nuttes koju: vana Maasik jäänud lepiku alla sisse. Iniseb ja sikutab oma koibi, aga edasi ei saa. Sees mis sees! Jääb kas või igaveseks sinna, kui inimesed ei aita.»

Raskustest hoolimata pakkusid lapsepõlveaastad tulevasele kirjanikule palju huvitavat ja kasulikku. Karjas käies õppis ta tundma ja armastama loodust, pani tähele linde, loomi, nende häälitsusi. «Laulis lepalind, häälitses punaütt, vilistas hiline kuldnokk, kelle esimene pesatäis nurja läinud või kes liiga hilja paraja pesapaiga leidnud; karjus rähn lähedal metsas, kukkus kägu, silitsulitses linavästrik...» Nõnda mäletab ta palju aastaid hiljem karjapõlves kuuldud linde. Millise tõepärase, usutava pildi loob ta suveõhtust heinaajal! Meil on tunne, et oleme ise sellisel õhtul luhas olnud: nii tuttav on suveõhtu pilt.

«Vesi jões on nii vaikne, et vaevalt märkad tema liikumist. Sulpsatab lagedal kohal väike kala, lobistab vool rohus ja kõrkjastikus haug, kes püüab oma väiksemaid vendi, kuni ta ise langeb roaks mõnele suuremale. Kui huigatakse, siis huikab vaikne vesi nagu küünide suu läbi vastu.

Tiirlevad pääsukesed, püüdes sääski poegadele küünipennil või roovilatil pesas . . .»

Tähelepanelikult elu jälgivale noorukile andis tegelikkus rikkalikke muljeid. Ta nägi vanemate rasket tööd, nende sitkust ja vastupidavust võitluses elumuredega. Märkamata ei jäänud ka sagedased tülid piiriaedade ja kraavide pärast ning kõnelused isa kohtuskäimistest naabriperemehega.

Noorukieas nähtu-kuuldu, taluinimeste tüübid ja nende mõtlemisviis sööbisid sügavalt noore Anton Hanseni mällu. Neid tegelikkusest kogutud muljeid ja tähelepanekuid on ta kirjanikuna kasutanud eesti talupoegade elu kujutamisel.

Lapsepõlvekodu äratas ka kunstilisi kalduvusi. Anton Hanseni isa ja ema olid suured lauluharrastajad. Sageli laulsid nad koos lastega. Need mälestused kuuluvad kirjaniku ilusaimate noorusmälestuste hulka.

*

Anton õppis oma vendade kõrval varakult lugema. Kodused ei märganudki, millal ja kuidas ta lugemise selgeks sai.

Kaheksa-aastaselt pandi ta vallakooli, kus ta oli usin ja teadmistehimuline õpilane. Sel ajal oli Antoni lemmiktegevuseks kirjanduse lugemine.

Vallakooli lõpetamise järel tuli hariduse jätkamise mõte kõrvale jätta, kuna isal puudus raha poja koolitamiseks. Alles paariaastase vaheaja järel õnnestus Antonil õpinguid jätkata Väike-Maarja kihelkonnakoolis. Seal omandas noor Hansen ka vene keele oskuse. Nüüd oli tal võimalik lugeda suurte vene kirjanike Puškini, Lermontovi jt. teoseid, mida veel eesti keelde ei olnud tõlgitud. Koolil oli selle aja kohta ka võrdlemisi hea raamatukogu, mida tulevane kirjanik ohtrasti kasutas.

Tutvumine vene realistide loominguga ja eesti klassikalise kirjandusega mõjus arendavalt nooruki kirjanduslikule huvile ja maitsele.

Suurt mõju avaldas Anton Hanseni arengule ka luuletaja Jakob Tamm, kes sel ajal oli kihelkonnakooli juhataja.

Vaimsete huvidega nooruk ei tahtnud oma haridust Väike-Maarjaga lõpetada. Suvel isakodus tööd murdes, talvel raamatutarkust omandades unistas Anton üha edasiõppimisest kõrgemas koolis.

Ka sel korral ei täitunud ta palav soov. Lõpetanud 1897. aastal oma õpingud Väike-Maarjas, tuli tal koju jääda, sest isale käis tema koolitamine üle jõu. See oli Anton Hansenile raskeks hoobiks. Ühes oma tolleaegses värsisepitsuses kirjutab ta:

Mu kodukoht, mu isa maja,
mu õed, isa, ema ka,
veel tehke, mis on teha vaja,
veel võtke mind nüüd aidata.

Luuletus näitab, kuivõrd tugev oli nooruki tahe õppida ja omandada haridus.

1898. aastal õnnestus Anton Hansenil uuesti kooli pääseda, seekord Tartu. Ta oli siis 20-aastane. «Tõe ja õiguse» II osas kujutatud Indreku linnasõidu meisterlikus kirjelduses aimame autori isiklikke elamusi:

«Kogu minevik tõmbus millegipärast Vargamäele kägarasse kokku ja muutus nagu unenäoks, muinasjutuks, peaaegu olematuks. Mis olnud, tundus kõik tähtsusetu; mis tulemas, nii tähtis ja suur, et tal puudus alles peaaegu igasugune sisu.»

Hugo Treffneri eragümnaasiumis, kuhu noor Hansen siirdus, õppis eri rahvusest ja erineva vanusega õpilasi. Viimane asjaolu oligi põhjuseks, et ta selle kooli valis. Teistesse koolidesse ei oleks teda vanuse tõttu vastu võetud.

Tartus algasid Anton Hansenil majanduslikult rasked ajad. Kodunt saadud rahast ei jätkunud õppemaksu tasumisekski, kõnelemata riiete ja raamatute muretsemisest. Et kooliskäimist jätkata, pidi ta mitmesuguseid ülesandeid täitma: hommikuti kooli internaadis teisi õpilasi äratama, lauda katma, kooliruumides valvet pidama ja isegi noorematele õpilastele tunde andma. Need olid küllaltki aega nõudvad kohustused. Sellest hoolimata edenes õppimine hästi. Kasinat vaba aega kasutas nooruk kirjanduslikuks tegevuseks. Ta tegi kaastööd ajalehtedele ja kirjutas ka oma esimesed jutustused.

*

Lõpetanud gümnaasiumi 1903. aastal, töötas Anton Hansen mõned aastad ajalehtede juures. Sellel ajal ilmusid juba mõned jutustused Tammsaare nime all.

1907. aastal loobus ta ajakirjanikuametist ja astus laenuks saadud 100 rublaga ülikooli õigusteadust õppima.

A. H. Tammsaare (siitpeale nimetame teda kirjanikunimega) huvialad ei piirdunud aga ainult õigusteadusega. Ülikoolis kuulas ta veel loenguid loodusteadusest, matemaatikast ja õppis võõrkeeli. Kirjanik oskas vene, inglise, saksa ja prantsuse keelt. Võõrkeelte tundmine võimaldas tal tutvuda teiste rahvaste kirjandusega.

Tammsaare ei saanud ülikooli lõpetada. Riigieksamite eel haigestus ta raskekujuliselt tuberkuloosi.

*

Tervise parandamise eesmärgil sõitis kirjanik Kaukaasiasse, kus ta viibis üle aasta.

Kaukaasias olles elas ta Musta mere rannikul looduslikult kaunis Sotšis ja hiljem Suhhumis. Mäestikukliima mõjus kirjaniku tervisele hästi. Kodumaale tagasi jõudnud, asus ta uue jõuga loovale kirjanduslikule tööle.

*

A. H. Tammsaare loominguline tegevus algas varakult. Juba gümnaasiumipõlves kirjutas ta lühijutte, mis ilmusid ajalehtede ja ajakirjade veergudel. Tema noorpõlve paremad jutustused on «Vanad ja noored» ja «Tähtis päev».

Esimeses näitab kirjanik lepitamatuid vastuolusid vana ja noore põlvkonna vahel, vanemate ja laste vahel. Vanad tahavad talu pidada esiisade viisil, noored aga uut moodi. Teiseks ei taha vanad oma peremeheõigusi noortele loovutada. Nendel põhjustel tekivad hõõrumised, mis arenevad sündmuste käigus terava konfliktini.

Lühijutus «Tähtis päev» esitab Tammsaare suure kunstilise meisterlikkusega palgalise karjapoisi — väikese Juhku pettumust oma ainsast vabast päevast, mis tal oli kasutada pika karjasuve jooksul.

1918. a. kolis kirjanik Tallinna, kus valmis tema loomingu kunstiküpsem osa. Üksteise järel ilmusid kunstiväärtuslikud teosed, nagu draama «Juudit» (1921), romaanid «Kõrboja peremees» (1922), «Tõde ja õigus» I—V (1926—1933) ja «Põrgupõhja uus Vanapagan» (1939).

Jälgides noorusest peale avara pilguga elu, ühiskondlikke suhteid, inimeste vahekordi, nägi Tammsaare klassivahesid, mis kehtisid kodanlikus ühiskonnas, raha võimu, varata inimeste õigusetust, tõusiklust, usu ja kiriku silmakirjalikkust.

Suurromaani «Tõde ja õigus» 1. osas kujutab Tammsaare eesti talupoegade elu möödunud sajandi lõpul, mil kapitalistlikud suhted tungisid külasse.

Mõisamajanduse arendamine vastavalt uutele suhetele nõudis raha. Olles rahahädas, hakkasid mõisnikud talupoegadele kohti päriseks müüma. Selle tulemusena said endised rendiperemehed, kellel oli ostujõudu, kohaomanikeks.

A. H. Tammsaare romaan «Tõde ja õigus» algab uue kohaomaniku Andrese ja tema noore naise saabumisega Vargamäele, kus «algas eluaegne töö, algas töö, millest pidi jätkuma isegi tulevasele põlvele».

Andres alustab kangelaslikku võitlust karmi loodusega. Ta usub, et tööga muudab ta Vargamäe kivised põllud viljakandvaiks ja oma järeltulijate elu paremaks. Andrese tööentusiasmiga on Tammsaare poetiseerinud tööd ja rõhutanud tõde, et tööga luuakse elu ilusamaks ja kaunimaks.

Teisiti kui Andres mõtleb ja elab Tagapere Pearu, Andrese naa-

ber. Tema ei hooli tööst. Ta on arvamusel, et töö ja aususega ei jõua elus kaugele. Tema aeg kulub ärplemises ja naabri kiusamises ning kõrtsis isanda mängimises. Pearu eest peavad töötama sulased ja tüdrukud. Pearu elab logardina teiste kulul. Ta ei vaeva oma südant ka tõe ja õiguse otsimisega nagu Andres.

Eespere Andres peab võitlema kahe vastasega — maaga ja kiusliku Pearuga, kes ei anna oma naabrile rahu. Andresel on tundmus, «nagu kuluks ta kahest otsast korraga: töö sööb keha ja üleaedne põletab hinge».

Andrese, Pearu, nende perekonnaliikmete ja arvukate teiste tegelaste tegevuse, elamuste ja mõtete kaudu loob kirjanik realistliku pildi eesti külaelust antud ajajärgul.

Kirjanik näitab oma teoses, et ühiskonnas, kus valitseb ülekohus, vägivald ja nõrgemate rõhumine, ei leia aus inimene tõde ja õigust, ei leia ka õnne.

Tammsaare teoste paremik paelub lugejat mitte ainult oma ideelise suunitlusega, vaid ka kunstiküpse vormiga. Tema teoste kujud on reaalsed, usutavad, liha ja verega inimesed. Kirjaniku väljendusviis on kujundirikas. Ta kasutab oskuslikult rahvalikke kõnekäände, võrdlusi ja epiteete, mis annavad tema keelele suure piltlikkuse.

A. H. Tammsaare loomingu arenguteed jälgides võib märkida, et kirjanikul oleks oma rahvale, keda ta armastas, veel mõndagi öelda olnud, kuid surm tabas teda otse töö juures. Armastatud kirjanik suri 1940. aastal. Ta põrm sängitati üldrahvalikus leinas Tallinna Metsakalmistule, kuhu oli juba puhkusele viidud Eduard Vilde.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Jutusta Anton Hansen-Tammsaare noorpõlvest (karjaskäimisest, vanematest, koduümbruse loodusest, esimestest kooliaastatest).*
2. *Millised kirjaniku noorpõlve muljed ja tähelepanekud leiavad kajastamist «Tähtsas päevas» ja romaanis «Tõde ja õigus» I? Leia teostes vastavad kohad ja õpi neid ilmekalt esitama.*
3. *Jutusta noore Anton Hanseni hariduse omandamise võimalustest.*
4. *Mõtle küsimuse üle: kuidas kasutad häid õppimistingimusi, mis nõukogude kord on andnud tänapäeva noortele.*

TÄHTIS PÄEV.

See oli nelipühi[1] esimesel pühal, kui Kuusiku perenaine oma karjapoisi harjunud viisil varsti peale päikesetõusu äratas. Poiss tõusis heintel istukile, vaatas ringi, nägi, kuidas tööpoisid rahulikult magama jäid ja mõni nendest teist külge pööras, ning ta tundis, et täna iseäranis raske oli tõusta ja et uni oli täna eriti

[1] Omaaegsed rahvatraditsioonilised pühad kevadsuvel («suvisted»); hiljem ristiusuga seotud.

magus. Siiski pidi ta tõusma, sest ta teadis, et perenaine laisklemist ja venimist ei salli.

Poiss tuli lakast maha, pesi silmad puhtaks, pani uued riided selga ja uue mütsi pähe; püksisääred kääris ta juba kodus üles, et neid kastese rohuga mitte märjaks teha. Nüüd vaatas ta oma lumivalget leivakotti, mis laual juba valmis seisis, tegi selle suu lahti ja heitis pilgu sisse: siin oli tükk värsket rukki-, teine nisupüüli-leiba. Karpe ta ei avanudki, juba muidugi aimas ta, mis seal sees on.

«Ole aga nüüd viks, aja loomad hea rohu peale, las tõmbavad kered täis; kui päike palavamaks läheb, siis võid lasta nad täna varem koju tulla,» rääkis perenaine lüpsikuga kambri astudes. «Ma piimapudelit sulle ei pannudki,» rääkis ta natukese aja pärast edasi, «mõtlesin, ega sa täna hooligi teisest, saialeiba ja võid muidugi. Liha panin sulle ka killukese teise karbi otsa sisse, kui sa ise ei taha, ää siis koerale anna, too koju tagasi; tema jaoks on tükk rukkileiba, see käib talle küll... Mine aga nüüd aja nad karjaaiast välja, ma tulen aitan nad sul koplist kärmesti läbi saata.»

Poiss läks, kuna perenaine veel piima jäi kurnama. Varsti oli aga ka tema väljas ja läks ühes poisiga loomadele järele mööda tänavat alla. Tänava otsas ootas saunaeit oma lehmaga pere karja. Varsti ilmus ka sauna-vanamees toa uksele ja võttis seina najalt pika vitsa.

«O-oh, Juhku pannud täna õige uued riided selga,» ütles saunaeit, kui pere kari tema juurde jõudis. «Täna polegi sul tarvis karja minna, minu vanamees lubas selle päeva olla.»

«Vaata imet, me poiss saab täna püha,» vastas perenaine. «Ja lasi mind kotti täita, na et kas küll saab.»

Poiss ei osanud rõõmu pärast muud teha, kui ainult punastada ja kohtlaselt naerda.

«Noh, Juhku, tule nüüd siia,» ütles sauna-vanamees. «Sa oled ikka ilusti meie lehma järele vaadanud, siin on siis sabaraha [1]. Kui sa viks poiss oled, annan sügisel veel.»

Need olid suured ja tõsised sõnad, seda mõistis Juhku väga hästi.

«Eks ole hull väljas!» hüüdis perenaine. «Täna saab ta püha ja raha ka veel... Lõõ saunaonule patsi, vaat nõnda.»

«Täna võid sa siis kiriku minna, uued riided ongi sul juba seljas,» rääkis saunataat edasi.

«Keda siis muud, kui anna aga leivakott saunaonu kaela,» ütles perenaine poisile.

«Ah, ei ole vaja, ma'p tahagi nii vara süüa, piibutan; eks ma lõunal söö, kui loomadega koju tulen.»

---

[1] s a b a r a h a — üldiselt jootraha karjasele looma ostmise puhul; siin lihtsalt kingitus.

«Ei, võta aga pealegi kott poisi käest vastu, ega tast jumal teab mis koormat ole, ehk tahad ometi suutäie maitsta, meie kakku katsuda, kui süda närbima hakkab. Ega nad saanudki suured asjad, pärm oli halb, ei kergitanud teisi; ahjus tõmbasid pisut kobedaks, aga suureauguliseks jäid ja — na tänkjad[1],» seletas perenaine, mispeale sauna-vanamees koti poisilt vastu võttis ja oma kaela pani.

«Aitame nüüd loomad hulgakesi sohu ajada,» ütles perenaine.

Poiss oli kerge ja kärmas; une raskus ja magusus olid korraga lahtunud, ununenud. Ja kui rõõmsasti laulsid täna hommikul linnud! Lepavindil olid nagu iseäralised pühapäevaviisid ja lõoke oleks nagu praegu puurist pääsenud — nii väga rõkkas taevaalune tema laulust. Isegi karjajaak-vares püüdis päevakohast tooni leida, kui ta silmapilguks noorele, painduvale kuuseladvale kiikuma istus. Koppel helises karjakelladest ja Muska heatahtlikust haukumisest, millega see ühte või teist looma kiiremale käigule sundis.

«Ää sa oma raha ära kaota, mis saunaonu sulle andis,» manitses perenaine Juhkut.

Alles nüüd tuli poisile meelde, et raha oli tal alles peos. Kärmesti vaatas ta, kui suur see on.

«Kakskümmend kopikat,» lausus ta endamisi naeratades. Ja ta tundis enese õnnelikuna, kuna ta saunarahva headust ja lahkust oma südames kiitis ning iseeneses maha tegi hästi hoolega nende lehma järele vaadata ja mitte iialgi teda enam jämeda kaikaga tümitada, nagu ta seda tänini pahameelega sagedasti oli teinud.

Karja saatmast tagasi tulles ajasid eided päris igapäevast juttu ja sellepärast ei huvitanud see Juhkut põrmugi. Tema sammus eitede taga, silmitses oma uusi riideid, vaatas saadud raha ja pidas aru, kuidas küll tänast päeva kõige kasulikumalt tarvitada. See on vististi ainuke vaba päev tervel suvel, aga ta on pikk päev, mille jooksul nii palju tähtsat toimetada jõuab.

Koju jõudes ütles perenaine Juhkule:

«Eks sa mine nüüd veel magama, kuni teised ka kõik üles tõusevad. Võta aga uued riided seljast ära, kui sa heintesse lähed, muidu ajad nad samblaid täis. Kus raha on? Pane paigale, muidu kaotad ära; kui talvel sitsikaupmees tuleb, siis ostame sulle ilusa kaelarätiku.»

Poiss seisatas mõttes kesk õue, kas minna magama või ei. Ehk võiks selle asemel midagi muud teha? Aga midagi ei tulnud meelde.

«Mine aga peale veel magama,» sundis perenaine, kui ta nägi, et poiss kahevahel oli.

---

[1] tänkjas — vähe kerkinud.

Ja poiss läks. Kui ta aga esimesele redelipulgale oli astunud, peatus ta veel kord. Aga enne kui ta midagi oleks jõudnud mõelda, tuli talle meelde, kuidas ta esiteks üksi pidi heintelt üles tõusma, magus unerammestus alles luudes, ja ta ronis lakka. Uusi riideid roovilati otsa riputades katsus ta, kas raha on veel alles.

Heintele heitnud, püüdis ta magama jääda, aga uni ei tulnud. Peas tuikasid mõtted, rinnas põksus magus rahutus. Ta nägi pääsukesi unkast [1] sisse ja välja lendamas, ta nägi nende tööd ja toimetust. Ühel paaril olid juba munad pesas, ema istus peal, teine paar vooderdas alles pesa, kandis karvakesi ja udemekesi; kolmandad rajasid pesaalust, muda ja kõrsi kandes.

«Ei tea, miks nemad püha ei pea?» mõtles poiss. «Või ei olegi neil püha? Aga nad teevad ju pattu...»

Ja ta vahtis pääsukesi, kuulas nende tasast, unistavat häälitsemist, kuni uni ta laugudele varises, tulles ungastest, ulualt või redelit mööda märkamata sammul. Ta ärkas alles siis, kui perenaine hüüdis:

«Juhku, tule nüüd lakast maha, teised hakkavad juba sööma; tule kärmesti, pese silmad puhtaks, siis saad teistega ühes kiriku minema.»

Kirikuteel sai Juhku tuttava karjapoisiga kokku, kellel olid saapad jalas. Õige, need polnud küll kingsepa tehtud, vaid poest ostetud «venelased» [2], aga ometi olid nad saapad, säärte ja kontsadega. Ja Juhkul hakkas oma pasteldest, ilusaist kollastest krägisevaist parknahka pasteldest pisut häbi. Küll püüdis ta nõnda käia, et pastlad hästi krägiseksid, aga teisele poisile ei avaldanud see väiksematki mõju, kui ta oma «venelastega» raskel, päris mehe kõnnakul edasi astus.

Kiriku juurde jõudes oli saapakandja esimeseks mureks see, kuidas kirikutorni pääseda. Ja kui ta alt ukse lahtisena leidis, kiskus ta Juhku enesega kaasa, kuni üles luugiaukudeni, kust nii imekaugele ulatas vaatama. Ka Kuusiku talu oma paksu laia kasega paistis Juhkule silma. Siin oleks tahtnud ta peatuda, mõtteid ja tundmusi koguda, nagu millegi üle enesele aru anda, aga juba kiirustas kaaslane teda allaminekule. Piinlikmagus tundmus asus Juhku rinda, kui ta mõtles, kui kõrge küll kirik on, ja teda valdas mingisugune vaikne ning pühalik võim.

Trepil tuli neile aga kirikumees vastu ja selle käest said nad tublisti sõnuda, päris sõimata kohe, nii et Juhku ilus meeleolu täiesti hävis, kurbusele ja kartlikkusele maad andes. Alla jõudes ei julgenud ta silmigi üles tõsta, kartes pilklikke naeratusi näha, et tema oma uute riiete ja krägisevate pasteldega nelipüha esimesel pühal kirikumehe käest oli sõimata saanud. Sellest hoolimata,

---

[1] u n g a s (unka) — katuseharja otsa alune avaus, kust valgus lakka paistis.

[2] «v e n e l a s e d» — rahvapärane nimetus vene saabaste kohta.

et tema hea kaaslane teda ettepoole tiris, puges ta kõige tagumisse ja pimedamasse koorialusesse nurka, kus seistes ta ikka ja jälle kiriku kõrgusest pidi mõtlema, kuigi teda selles kirikumehe sõimusõnad segasid. Aga ka Kuusiku kask ei läinud tal meelest. Küll pidi aga see jõmm olema, kui ta nii kaugele üle soode-rabade, üle teiste talude ja metsatukkade võis paista ja veel nõnda selgesti, kas hakka või silmalt koju minema.

Rahvast voolas vahetpidamata juurde, kirik oli varsti puupüsti täis kiilutud. Ja Juhku suruti nurka, nii et ta oimugi ei saanud liigutada. Ta ei küündinud muud nägema kui määrdinud lubjamüüri ja tuhmiks jäänud kooripõrandat. Nagu linnuke seisis ta puuris ja silmitses nukral meelel oma uue mütsi sirmi, millele mõlk oli sisse murtud. Ta kuulis õpetajat kusagil kaugel, kaugel rääkivat rõõmust ja õndsusest ja talle tuli meelde valge kaelakott saialeivaga ning karpidega, uued riided ja sauna-vanamees, kes talle kakskümmend kopikat oli andnud ja sügisel veel oli lubanud anda; ta kuulis orelit mängivat ja jällegi mäletas kirikutorni kõrgust ja teise poisi «venelasi», ning kusagile tundmata maale, kuhu ta ilmsi teed ei teadnud ja millele ta nime ei mõistnud anda, lendas karjapoisi unistav mõte, nukrust ja rahuldamatust kirikukoori alla maha jättes. Aga viimaks hakkas igav ja pikisilmi ootas poiss kirikuteenistuse lõppu.

Kirikust välja tulnud, jäi ta paplite all peatuma, et rahvast vaadata. Aga ka see ei rahuldanud teda. Ta ei tundnud siin seda iseäralikku, pühapäevalikku, mida ta otsis. Ja norus päi sammus ta rahvahulga tõugatuna, nagu ei mikski panduna, poe poole, kust ta peagi koduteele pöördus, nagu oleks rinnas mingisugune kõpitsev salavalu hõõgunud. Selles oli nagu kahetsus, miks ta kiriku oli tulnud, ja kartus, et tänane päev möödub, ilma et ta midagi tähtsat jõuaks toimetada. Hea meelega oleks tahtnud ta karjakelli kuulda, kui ta üksipäini kodu poole kõmpis ja pead murdis, mis ta küll veel ette võtma peab. Tuttav poiss oli teda endile kutsunud, et üheskoos minna varesepesi otsima, aga seda ta ei tahtnud. Ta mäletas väga hästi, mitu korda ta puu otsa ronimisega oma püksid oksatüügaste otsas oli lõhki kiskunud, ja mis oleks siis, kui ta oma uute pükstega sedasama teeks. Pealegi tuli talle kirikumehe sõimamine meelde, milles ta teist poissi peasüüdlaseks pidas.

«Noh, juba kodus? Oled aga sina kärmas! Miks sa kauem ei olnud?» ütles Kuusiku perenaine, kui ta karjapoissi nägi õueväravast sisse astuvat.

«Ei tahtnud,» vastas Juhku lühidalt.

«Kas kõht läks tühjaks?»

«Ei läind.»

«Ma panen toidu lauale, eks sa tule võta natuke.»

Laua ääres katsub poiss ühte ja teist, aga miski ei tahtnud maitseda. Kõht on tühi, aga toit alla ei lähe. Aga ometi oli siin

kõik, mis süda soovida oskab: või kui meevaha, piim kui puder, lumivalge saialeib, ahjus haudunud seapekk ja isegi korbid pardimunadest, mis ta ise kuuetaskus sambla sees kaugelt jõeäärsest padrikust oli koju kandnud, hoolega enne veelombis järele katsudes, kas neil vahest jäme ots peale ei kerki.

Päike oli juba pooles õhtupoolikus, kui Juhku kambrist õue astus.

«Kui madalas juba päikene,» mõtles ta. «Kuhu minna?» sõnas ta natukese aja pärast poolkuuldavalt, aga vastust ei leidnud. Mõnel muul päeval oleks ta saarde heinamaale läinud, kus siledad sirged haavaputked kasvasid, nagu loodud vene vile väänamiseks; või oleks ta põllu alla kraavile jooksnud kinganõelapikkusi hauge taga ajama, koju tulles võimalust tarvitades jaanikannide ja kullerkuppude korjamiseks kaasiku varjust, aga täna ei tõmmanud see teda. Millekski haruldaseks oleks tahtnud ta tänast päeva tarvitada.

Õuevärav seisis lahti. Juhku läks siit välja ja seadis sammud mööda põllupeenart metsa poole. Kui ta väljamäe kõrgemale paigale oli jõudnud, jäi ta seisatama. Ümberringi levis lausik soo, mis oli kaetud madalate tihedate kaskedega, nagu oleksid nad ühiseks roheliseks vaibaks kootud, millele harvad rässakad, luulelises korratuses seisvad männid tumedate täppidena on tipitud. Juhku tundis seda sood väga hästi, oli ta ju kaks suve siin karjas käinud. Üksikuile puile, üksikuile mätastele, küngastele ja kinkudele oli ta nimed pannud ja kõik kohad väikesi kasetuustikesi täis keeranud, nendega leitud linnupesi tähistades.

Poiss kuulatas, kas ehk karjakellad ei kosta, aga ei — kõik oli vaikne. Siis aga korraga haugatas Muska. See oli selle kõvera männi pool, mille otsas nii mõnus on kiikuda. Poiss istus põllupeenrale. Nüüd haukus Muska pika loo; vististi «ratsutas» saunaonu oma küütu, sest ega see kurivaim teiste hulgas taha seista. Imelik oli seda siit kõrgelt väljamäelt kuulata ja selle üle aimelda. Mõttes vaatas poiss oma uusi riideid, kollaseid pastlaid, mis veel vähe kollased olid, ja mõlgitud nokaga mütsi.

«Mis ma rumal otsisin sinna kirikusse,» lausus ta siis endamisi. «Kuhu läheksin veel enne õhtut?» Aga vastuse asemel tuli talle hommikul saadud raha meelde. Ta võttis selle välja, veeretas sõrmede vahel ja kõrvus kõlasid perenaise sõnad: «Selle eest ostame sulle sitsikaupmehe käest talvel ilusa kaelarätiku.»

«Oleks ma parem «krõmpskaunu» [1] ostnud, mis selle rätikuga ikka teha, millal mina teda kaela panen,» mõtles ta, nagu vastuseks perenaise sõnadele. Ja siis: «Ma oleks võinud hommikul parem saunaonu käest õnge võtta ja kalale minna.» Selgesti arvas ta nägevat, kuidas õngekork laiade kupulehtede vahel ujub ja siis korraga nõksuma hakkab. Aga nüüd oli see hilja. Juba

[1] krõmpskaun — jaanileib, jaanikaun.

kahetses ta, miks ta teise poisi kutsel polnud läinud varesepesi otsima. Huulil liikus üks «oleks» teise järel, aga meelelahutust see ei toonud.

Ta tõusis püsti ja vaatas ringi. Eemalt üle rohelise soo paistsid üksikud talud. Poisile näis, nagu oleks ka neil igav, vähemalt mõjusid nad nõnda. Kaugel, kaugel talude taga seisis kirik ja nagu unenägu tundus see, et tema alles täna sealt tornist oli alla vaadanud ja endi kaske näinud. Tema lähedalt tõusis lõoke üles ja hakkas kõrgemale tillerdama, aga kui hoopis teisiti oli ta hommikul laulnud. Oli see ehk mõni teine lõoke olnud? Loojeneva päikese helgil tundus kõik nii tühi ja kurb.

Ja Juhku ei teadnud isegi, miks ta huuled viltu kiskusid ja pisarad voolama hakkasid. See kõik sündis nagu mõtlemata, kogemata, tähele panemata. Alles siis, kui ta tundis, et midagi soolast laugudelt huulile valgub, äigas ta uue kuue käisega üle näo, mütsi pähe viltu lükates...

Kui kaua ta seal kõrgel väljamäel oli nutnud, seda ta pärast enam ei mäletanud, aga ühte teadis ta kindlasti: ta oli nutnud, nagu oleks tahtnud ta oma hinge välja nutta. Ja kui ta silmad viimaks kuivaks tahenenud pisaraist hämuseks olid jäänud, vaikisid kõik küsimused ja kahetsused.

Tuimalt võnnides [1] läks ta tuldud teed koju tagasi, puges kõigi nägemata lakka ja heitis samblaste heinte sisse, ilma et ta uusi riideid seljast või krägisevaid pastlaid jalast oleks võtnud. Päästukesed töötasid ja sidistasid nagu hommikulgi, aga poiss ei kuulnud ega näinud neid.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kes on teose tegelased? Jälgi peategelase tundeid, mõtteid ja meeleolusid järgmisel kolmel momendil:*
   a) Juhkule lubatakse vaba päev,
   b) kirikus,
   c) väljamäel.
2. *Milline seos on looduskirjeldustel muutustega Juhku meeleolus?*
3. *Miks kirjanik nimetab Juhku vaba päeva «tähtsaks päevaks?»*
4. *Mispärast Juhku vaba päev ebaõnnestus?*
5. *Meenuta, kas sinu elus on olnud taolist elamust.*
6. *Kirjuta kirjand ühel järgnevaist teemadest «Õnnestunud (ebaõnnestunud) päev minu elus».*
7. *Korda: looduskirjeldus.*

[1] võnnides — vantsides.

TÕDE JA ÕIGUS I.

I

See oli läinud aastasaja kolmanda veerandi lõpul. Päike lähenes silmapiirile, seistes sedavõrd madalas, et enam ei ulatunud valgustama ei mäkke ronivat hobust, kes puutelgedega vankrit vedas, ei vankril istuvat noort naist ega ka ligi kolmekümnelist meest, kes kõndis vankri kõrval.

Varsti jõudsid teelised mäerinnakul nii kõrgele, et päikeses helendama lõid mehe nägu — laiavõitu, tugevate lõuapäradega, terassilmadega, lühikese, kuid tiheda musta habemega —, naise nukrad silmad, look ja hobuse kikkis kõrvadega pea.

«Seal ta ongi, see Vargamäe,» lausus mees ja näitas käega üle soo järgmise väljamäe poole, kus lõmitas rühm madalaid hooneid. «Meie hooned paistavad, teiste omad seisavad mäe taga orus, sellest siis rahva suus Mäe ja Oru, mõisakirjas aga Eespere ja Tagapere. Paremat kätt see männitukk seal kõrgel mäe otsas on meie oma: igavesed vanad jändrikud teised, mõned poolkuivad juba.»

Niipalju tegi mees juttu, siis logises vanker endiselt tummas vaikuses.

Naine silmitses ümbrust: siin mägi, seal mägi, kaugemal kolmas, pahemat kätt neljas, paremat viies ja nende taga kuues, seitsmes ning veel rohkemgi. Mägedel põllud ja hooned, mägede ümber, nende vahel aina soo, tükati raba, kaetud kidura võserikuga.

Üks niisugune mäenukk teda ümbritseva soo ja mõne männi-jändrikuga mäe kõrgemal tipul saab tema, sõitva naise koduks ja seal peab ta vististi oma päevad lõpetama.

Millegipärast kiskus noore naise süda valusasti rinnas kokku. Valu ulatus nagu madalamalegi, tabas kogu elundite kava, mis oleks nagu naba ümber puntras.

Jah, kunagi polnud ta osanud arvata, et temal võiks kord niisugune kodu olla. Tänini oli ta kodu all mõistnud ikka põldu ja metsa — suurt laant, mis õhtuti heliseb, kui huigatakse või kui aetakse pasunat. Aga mis heliseks siin, kui tuleks lust lõõritada? Hüüavad siis sood vastu, hakkavad rabad rõkkama?

Naine vaatas meest, kes hobuse kõrval kõndis, vaatas hobust, keda ta isakodus oli näinud sündivat ja kasvavat, — mõlemad tõttasid täiel sammul, nagu ootaks neid õnn ees.

Ja äkki tuli talle meelde, kuidas kodus oli aru peetud, peab ta oma praeguse mehe kosjad vastu võtma või tagasi lükkama. Ja kõik — vanemad, vennad, õed — olid otsustanud: sellele mehele võib minna, tema jaksab ja oskab naist toita. Imelik oli tol korral tundunud, et räägiti tema toitmisest. Kas siis tema ise ei oska tööd teha, et end ise toita, nagu iga teinegi tervete ihuliikmetega inimene?

Uuesti vaadates, kui kähku mees ja hobu kõrvuti uue kodu poole

astusid, muutus ka tema meel rahulikumaks, süda julgemaks. Peaasi, et mära, see nende majapidamise üks peatugesid ja põhivara — nagu isa hobust kaasavaraks andes oli öelnud —, peaasi, et tema nii tõttavalt astus. See andis ka noorele naisele usku ja lootust.

«Astu aga astu,» sundis mees hobust, nagu aimaks ta naise mõtteid, «saame ehk päevaveeruks koju.»

«Kas jõuame,» kahtles naine. Ka tema oli mõelnud kuidagi sõna «kodu» tarvitada, aga sõna jäi kurku kinni.

Lausa väljamäel oli tee pisut siledam, sellepärast kargas mees naise kõrvale vankrile, kahmas ohjad pingutavalt pihku ja ajas hobuse sörkima. Millegipärast valdas hobust äkki mingisugune rõõmuhelk ja ta hirnatas.

«Tunneb kodu lähedust,» arvas mees.

«Nojah, tema käib juba mitut-setut korda seda teed,» lausus naine. Endal oli aga nagu valus, et hobune seda võõrast paika juba koduna tunneb. Hobuse rõõmuhirnatuses kustus nagu tükk naise senisest elust.

Natuke maad pahemat kätt teest kõrval asetseva talu õuel seisis üksik naine ja vaatas möödasõitjaid, ämber käe otsas. Vargamäe Eespere noorele perenaisele näis seisja nii tuttavana, nagu oleks ta teda juba ammugi ja sagedasti näinud. Veel enam: nagu oleks ta ise kustuva päikese helgil nõnda kuskil taluõuel seisnud ja möödaminejaid vaadelnud ja nagu teeks ta seda ka tulevikus veel lugematuid kordi.

«Mis selle talu nimi on?» küsis naine.

«See on Aaseme,» vastas mees. «Seljataha paremat kätt jäi Võlla, veel kaugemale mäe varju Aiu; see teele ei paista. Väljamäge ennast nimetatakse Metsakandiks; siin on kolm kohta.»

Vanker logises hobu sörgil peagi üle põllu ja jällegi pidid nad sohu minema — pidid ronima üle teise ja seega ka üle viimase soo. Aga enne läks tee Aaseme välja all kaheks. Hobune pöördus ilma juhatuseta paremat kätt.

«Kuhu see teine tee viib?» küsis naine.

«Sooväljale,» vastas mees. «See seia ei paista, meie õue aga küll; kui koju saame, siis näeme. Seal on ka kolm talu ja veel kaks sauna.»

Jõuti sohu. Mõlemal pool teed ummistunud kraavid, millede sisemus — turvas — on keskele kokku kuhjatud. Tee põhjaks haod või rida puupakke kõikuval pinnal. Siin-seal tungib looma jalg läbi mäda aluspõhja pehmesse mudasse, kus ei tundu mingit pidet. Tee kõrval, teisel pool kraave, vaevakase või vaevapaju raagus põõsad, harva mõni laia ladvaga sookask, millel pungad pakatamas. Kaugemal, välja ääres, randemaal [1], kipub ilutsema juba õrn ja värske kevadine rohelus. Soontel valuvalt kollane varsakabi.

«Siia võib uppuda!» hüüab naine, nähes, kuidas hobune läbi-

[1] randemaa — üleminekuala kõva maa ja soo vahel.

pääsematul teel vaevaga edasi ronib. «Murrab vankri ja hobuse jalad.»

«Küllap peavad vastu,» ütles mees, kes jällegi maas kõnnib, aga nüüd ohje oma käes hoiab, et hobust paremini juhtida, sest et tema juba teed tunneb. «Istu aga kõvasti peal, istu keskpaika, muidu viskab maha,» õpetab ta naist. Ja kui nad kõige suuremast hädast juba väljas, räägib ta lohutavalt: «Ega see nõnda igavesti jää. Kraavid teeme sügavamaks, tee kõrgemaks ja siledamaks. Põhja kuuseoksad ja kadakad, peale põllukivi ja sauerähk. Seda on meil küll, väljamäel mändide all võta nii palju kui süda kutsub. Mõne aasta pärast sõida kas või tõllaga, kaks hoost kõrvu.»

«Kui vankrigagi läbi saaks,» arvas naine.

Jõuti välja äärde, oma välja äärde. Jällegi viis tee mööda rinnakut üles.

«Päikesetera on kadunud,» ütles naine, kui nad jõudsid mäele, kust avanes silmapiir.

«Jah, veeres enne, kui koju saime,» vastas mees.

Kodus oli aga peremeest ja perenaist marjaks tarvis, muidu oleks pidanud minema kas või mujalt abi otsima. Karjane tuli parajasti nuttes koju: vana Maasik jäänud lepiku alla sisse. Iniseb, sikutab oma koibi, aga edasi ei saa. Sees mis sees! Jääb kas või igaveseks sinna, kui inimesed ei aita. — — —

Noor perenaine alguses ei taibanudki, mis selle lehmaga õige on, et ta koju ei saa. Tema Maasik — jällegi tükk kallist kaasavara — pole ju ometi mõni vana ja jalutu lehmakobaski, vaid ainult viie-kuue poja ema, seega kõige paremates päevades. Kodus karjas käies polnud perenaine kunagi näinud ega kuulnud, et mõni lehm oleks kuhugi sisse jäänud. Sellepärast ei tulnud ta kuidagi õigele mõttele, ehk ta küll oma lihasilmaga oli näinud, mis tirelit mära hiljuti vankri ees lõi. Ometi kõndis mära aina tehtud teel, peaaegu kõrvenurga maanteel.

Saunaeit ja -taat, kes olid koduhoidjaks, seletasid perenaisele asja paari sõnaga. Ja nõnda mõistis ta, et ta praegu mõtleb, nagu hoiaks ta alles isakodus karja ega olegi veel iseseisev perenaine. Aga perenaisel peavad olema teised mõtted kui karjalapsel.

«Armas aeg,» hüüdis perenaine, «mis tast siis sohu ajada, kui seal nii tüma on. Maasik on ju lüpsma tulemas.»

«Ega ma ajanudki,» nuttis poiss, «ta ise läks, ei taht teine teistest maha jääda.»

«Soos mätastel on ju mustapead, sellepärast,» seletas sauna-Madis. «Arumaa on paljas, seal ei hakka loomal hambad maha, ainult keelega limpsida. Ega loom rumal ole, küll ta teab, kuhu ta läheb.»

«Aga mis siis nüüd?» küsis perenaine nõutult.

«Peame appi minema, mis muud,» vastas sauna-vanamees. Karjuse poole pöördudes küsis ta: «Kus ta on, suurel soonel või?»

«Ei, väiksel,» vastas Eedi. «Suurest tuli läbi, nii et vagu taga.

Poolest küljest oli teine sees, aga ikka tuli, muudkui inises vahel.»

«Vaata raibet, või suurest tuleb läbi, aga väiksesse jääb sisse.» siunas sauna-Madis, lisades kohe juurde: «Kui ta väiksel soonel on, siis põle asi nii hull, siis saame oma jõuga läbi.»

Vanker tühjendati silmapilk kraamist ja peale pandi laudu ning kõied. Kui mehed ühes karjapoisiga peale istusid, tahtis ka perenaine kaasa minna. Aga saunaonu vastu:

«Ei, perenaine, see pole naiste töö lehma soost välja vedada. Aga päss ja räks ning tükk õlgi kaasa, seda küll, peab ehk tuld tegema, lehma soendama. Soo on ju alles külm, võtab looma jalad kangeks. Hiljuti oli veel kirs all.»

Vanker hakkas liikuma.

«Ärge talle haiget tehke,» palus perenaine tagant järele.

«Ei noh, kus nüüd seda,» vastas sauna-Madis.

Sõideti lepiku alla, kus hobune kinni seoti ja heinavõrk talle ette riputati. Mehed võtsid lauad, kirved ja kõie ning alustasid teekonda lehma poole, hüpates mööda mättaid ja künkaid, nagu karjapoiss teejuhina ees kargas.

«Peremees tulnd õige kirikuriidega lehmaveosse,» tähendas sauna-Madis, kui nad pärale jõudsid.

«Unustasin, mis parata,» vastas peremees ja kiskus kuue seljast, et teda mättale põõsasse panna. «Püksid peavad jääma, aga ega need lehma maksa, liiatigi kui poja ema.»

«Nii, nii, liiatigi kui poja ema,» oli ka sauna-Madis nõus. «Aga näe, eks lõdisegi teine,» tähendas ta lehma kohta.

«Millest siin peale hakata?» küsis peremees arupidavalt.

Aga saunamees kui omainimene teadis väga hästi, millest peale hakata.

«Kõigepealt lehma esimeste jalgade alla hagu — kuuseoksi ja kadakaid, mis pehmemad,» ütles ta. «Kui juba esimesed võivad toetada, siis katsume, kuis tagumistega lugu.»

Esimesed jalad saadi varsti hagudele ja nüüd oleks lehm võinud katsuda tagumisedki mudast välja kiskuda, aga ta ei teinud seda ei heaga ega kurjaga, inises ainult, kui teda löödi.

«Nonäh, ma arvasin kohe, et jalad kangeks külmanud,» ütles sauna-Madis.

Ei jäänud muud nõu üle, kui mehed pidid käised ja püksisääred üles käärima (peremees viskas oma uued püksid hoopis jalast ühes saabastega), mudasse minema ja lehma jalad välja kiskuma, et need hagudele paigutada nagu esimesedki. Siis tõtati silda tegema kuni lähema künkani. Alles nüüd katsuti lehma jalule ajada. Aga see ei liigutanud ikka veel, lamas õietsi jalu maas.

«Ega muud, kui teeme talle tule ette,» ütles sauna-Madis, «küllap ta siis varsti jalad alla võtab.»

Korjati risu ja tõrvikuid ning tehti tuli lähemale mättale. Karjapoiss jäeti tuld kohendama, mehed läksid teistele soontele

hagu raiuma, kuni lehma luud-liikmed soenevad. Võeti abiks ka ligitoodud lauad, et lehm pääseks kõvale maale välja.

Ei kestnudki kaua, kui juba tuli oma töö oli teinud, sest poiss hüüdis suure rõõmuga:

«Juba liigutab jalgu! Juba püsti! Läheb, läheb!»

Ka mehed tõttasid vaatama, kuidas lehm mööda oksi läheb, nagu poleks hiljuti mudas lamanudki. Kahe künka vahel oli hagudest sild, seda lehm ei kartnud; kolmandal soonel seisid lauad, need ajasid loomale hirmu peale. Inises ja pidas aru. Viimaks ometi astus laudadele, mitte mudasse. Veel pidi laudu paar korda uutele soontele tõstma lehma talutamiseks, siis oldi vaevast lahti: lehm pistis kiirel sammul kodu poole.

Meestel kulus pisut aega, enne kui nad minema said, sest peremees tahtis veeaugul ennast pesta, et võimalik oleks püksid jalga tõmmata. Pealegi oli tema kuub mättale põõsasse jäänud ja karjapoiss läks sellele järele. Kuube võttes märkas poiss tuld, mis lehma soendamiseks oli tehtud. Ta mõtles esiteks selle mudasse laiali pilduda, aga jättis lõpuks ometi põlema. Nõnda leegitses tuluke veel siis üksinda õhtuvidevikus, kui poiss oli uuesti kõval maal tagasi. Värisev valgus helkis ümbritsevail põõsail ja liimendaval mudal.

Imelik oli poisil eemalt vaadata, kuidas tuluke üksipäini leegitses soos. Nagu oleks ikka veel mõni elav hing tema läheduses, kes oma luid-liikmeid soendab! Nagu võiks keegi olla veel kottpimedaski seal mudas põõsaste vahel, sest kindlasti põlevad jämedad tõrvikud selle ajani.

Perenaisel hakkas kodus igav mehi oodates ja ta läks neile mööda tänavat karjamaa poole vastu. Pooles tänavas kohtas ta lehma. See tundis perenaise juba eemalt ära ja hakkas ammuma. Perenaisel tõusid peaaegu pisarad silma; ükski vana tuttav, ükski omane hing võhivõõras kodus! Ja härduses oleks ta lehmale kas või kaela hakanud.

Lehmaga kõrvu kodu poole minnes pani perenaine talle käe selga. Mehed, kes tükk maad järel tulid, ei pannud seda tähele, küll aga karja-Eedi. Tema silma hakkas see kohe kinni.

«Küll on hull, kui iga õhtu nõnda peab,» ütles perenaine, kui ka mehed koju jõudsid.

«Või siis nüüd just iga õhtu, aga eks ta kevadel mõnikord ikka juhtu ka,» arvas sauna-Madis. «Sügise on seda nalja vähem, vahel harva ... See lehm on liiga raske, ei kõlba Vargamäe karjasmaale, põle õige meie loom, välimailt pärit. Siin olgu lehmad kui kitsed.»

«Need ei anna ju piima ega võid,» arvas perenaine.

«Eks aga pea siis vähemaga läbi ajama,» ütles sauna-Madis.

«Küll teeme silla suurest mudast läbi,» lohutas peremees, «tagapool on kõvem.»

«Va Mardil, sel, kes teie eest siit ära läks, seisid pikad sae-

lauad lepiku all, sealt oli hea ligi võtta, kui tarvis tuli. Ei tema silda teind ega sellega vaeva näind,» seletas sauna-Madis.

«Muidugi, tagapool on kõvem; Jõessaare mail päris kõva,» lisas ta natukese aja pärast juurde.

Õhtul asemel enne uinumist uues kodus küsis Vargamäe Eespere noor perenaine peremehelt:

«Miks sa siis just selle koha ostsid?»

«Aga misukese siis?» küsis peremees vastu.

«Kas paremat ei leind?» küsis perenaine uuesti.

«Paremad olid enne mind ära ostetud, või mis veel olid, neid ei müüdud. Käisin ka Sooväljal vaatamas, aga need on veel hullemad, ligipääs ka raskem kui Vargamäele. Oli paar õige suurt, Paluka ja Sõõrussaare, kuid nende peale ei hakand minu hammas: põlnd raha. Aga ega ta siin nii väga hull olegi, las me aga harjume ära, see on ainult esteks nõnda, et ajab hirmu peale.»

Nõnda vastas Vargamäe Andres oma noorele naisele, kellele pühas ristimises oli nimeks pandud Krõõt. Aga naist ei lohutanud mehe sõnad ja ta vastas:

«Küll meie siin kahekesi sinuga päivi saame näha!»

«Päivi saab vaene inimene igal pool näha,» arvas Andres.

Sellega jutt lõppeski, kui nad puhkama heitsid esimest õhtut kahekesi oma uues kodus.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missuguste tegelastega lugeja selles peatükis tutvub?*
2. *Mis valmistas Krõõdale tema uues kodus pettumuse? Jutusta sellest tekstilähedaselt pealkirja all «Uus kodu». Koosta eelnevalt jutustuse kava.*
3. *Korda: romaani mõiste ja liigid.*

II

Järgmine päev oli määratud uue koduga tutvumiseks. Saunatädi pidi tubase talituse eest muretsema, nagu ta seda oli teinud juba nii mõnigi päev enne noore perenaise saabumist. Madis pidi pererahvaga kaasa minema — nagu omainimene, kes kõik teab ja kõige kohta oskab seletust anda.

Hommikul mõtlesid uus peremees ja perenaine kõigepealt minna üleaedseid vaatama. Et aga saunarahvas kinnitas, Tagapere Pearu olevat kodunt ära, vististi kõrtsis, kus ta isegi ööd saksatoas mööda saatvat, siis lükati see külaskäik edasi ja taheti minna kohe piire vaatama.

Andres oli küll omal ajal kogu maa-ala läbi käinud, aga siis oli maapind külmunud ja õhukese lumekirmetise all, nii et tema üle peaasjalikult kaudsete tunnuste abil pidi otsustama. Perenaisele oli muidugi kõik võhivõõras ja tuliuus.

Teekonnaks tõmbas perenaine vanad sukad jalga ja pistis tuli-

uued omatehtud viisud otsa. Need oli ta isakodust kaasa toonud. Peremees pani endale nartsud ja raagnahka pastlad. Sauna-Madis otsustas palja jalu minna, sest päike oli juba kõrgel ja paistis heledasti kevadisest taevast.

Oli nii imeliselt kerge ja selge täna siin väljamäel, kuhu paistsid nii paljud samasugused imelised kerged ja selge õhuga ümbritsetud väljamäed keset otsatut sood ja raba. Nende kohal lendasid helevalged pilved nagu hirmunud lagled. Ainult häält ei teinud nad. Taevaalune oli hoopis vaikne, kui ei pannud tähele lõokeste laulu ja linavästrikku katuseharjal või aiateibas.

Tundide kaupa sumati soos ja vees, mis paiguti lausa solises, paiguti sauna-Madise varvaste vahel ainult virtsus. Ainult väikesel Hallikivimäel ja Jõessaares oli päris kuiv. Viimasel oli millalgi põldu haritud, aga sauna-Madisel puudusid teated, millal see oli toimunud. Seletuseks ütles ta ainult:

«See pidi küll väga ammu olema, sest varsti on põllu asemel uuesti mets.»

See alalhoidunud põllulapp siin kaugel soosaarel mõjus kui muinasjutt. Ta tekitas imelikult omapärase ja koduse tundmuse. Sest seletamatagi oli äkki kõigil selge, et millalgi on siin inimene liikunud, tegutsenud, mõtelnud. Millalgi olid selle söötijäänud põllulapiga seotud inimese rõõmud ja mured.

Puhati jalgu ja pandi piipu.

Juba läbikäidud maa järgi otsustades oli krunti küll ja küll, nagu liigagi palju, arvu poolest üle poolteisesaja tiinu. Aga suurem osa sellest oli kas rohusoo või samblaraba männijässidega. Heinamaa oli enamasti kas rabaserv, soonepealne vaevakasesoo või kiikuv jõeäärne, kus praegu lainetas alles elus vesi, nii et ainult paiguti talle ligi pääses. Kevaditi suurveega ja sügisevihmade ajal pidi siin küll otse järvepealist oletama. Aruheinamaad oli kodumail väike lapike.

«Nagu hobuse piherdamise ase,» ütles sauna-Madis tema kohta.

Aga kümmekond versta eemal või veelgi kaugemal oli Vargamäe koha järele suurem metsaheinamaa, mida Andres isegi veel polnud näinud. Seal pidi tükk head metsagi peal olema. Selle maalisa oli Andres nagu põrssa kotis ostnud, sest oli arvanud, et olgu ta mis ta on, midagi on ta ikkagi väärt, ja Vargamäe oleks ta ka ilma selle lisanditagi ostnud määratud hinna ning tingimustega. Pealegi oli tal kohe kavatsus see maatükk esimesel parajal võimalusel ära müüa ning saadud raha kodumail kasulikult tarvitada.

Tõtt öelda, Vargamäe Eesperet ostes polnud Andres tema tõelist väärtust arvestanud, vaid ta oli aina mõelnud, mis temast võiks teha, mis väärtuse sellele maale tööga võiks anda. Sellepärast ei teinud noor peremees tänaselgi ülevaatusel muud, kui aina kavatses ja plaanitses, püüdes ette aimata, milliseks muutub maapind ja milliseks kasenäss, männijäss ja kuusekõnn, kui kraave

on kaevatud nii ja nii palju ning selles ja selles sihis. Kas kaseladvad muutuvad mõne aasta pärast teravaks? Kas kuusk ja mänd heidavad karva ja süstavad õhku, nagu pistaks neile herilane tüvve?

Mööda kodumaad ümber sõites ja sobivat kohta otsides oli ta kuskil sood näinud, mis kraavidega oli läbi põimitud — suuremate ja väiksematega. Praegu olid need kraavid ummistunud ja maapind nende vahel vesine ning soine. Aga millalgi oli kraavide vahel vili kasvanud, millalgi olid orjad ja vaimud siin kartuleid pannud ja võtnud. Seda kinnitasid vanad inimesed nagu ühest suust.

Elanud mõisas kord mingisugune hullumeelne parun, mingisugune põrundpea, nagu kõik kinnitasid, see tahtnud soost põllu teha. Tema'p need kraavidki lasknud kaevata ning kraavide vahel künda ja külvata. Põllul polevat teda kunagi näha olnud, aga soos kraavide vahel käinud ta opmaniga vahetpidamata, seisnud rahva juures, kui see tööd tegi, ja torkinud kepiga muhenevat mulda, turbamättaid.

Tol korral oli Andres julgenud kahelda, et kes teab, kas see parun, kes need kraavid kaevas, nii väga põrundpea oligi, nagu kõik arvasid. Kuidas? Selles võis keegi kahelda? Aga tema ei muutnud ju ainult sood põlluks, vaid kõrged vainud tahtis ta teha loodheinamaaks, mida võiks oma tuju ja tahtmise järgi kasta üleujutava veega. Tema tahtnud üldse kõik teisiti teha, kui oli seadnud jumal. Kus mägi, sinna org, kus org, sinna mägi — nõnda tahtnud ta teha. Sood põlluks, kõrged vainud loodniiduks, jõgedele uued sängid — kas või läbi kivikärgaste ja mäekinkude, verstade, kümnete verstade kaupa. Tühjadele ääremaadele mets, istutatud või seemendatud, puud reastikku nagu viljapuud aias. Kui võõras kõike seda meeletust näeks, siis usuks ta, et parun oli tõepoolest põrundpea.

Nõnda olid omad inimesed arvanud. Aga Andres ei saanud tol korral muud näha kui ainult seda kraavitatud sood, kus millalgi kasvanud vili. See seisab tal veel praegugi silmade ees. Muidugi ei mõtle tema Vargamäe soost kohe hakata põldu tegema, sest tema pole ju parun, kel oli terve vallarahvas käsutada. Kui niigi saaks teha, et soo hakkaks looma kandma ja head haometsa kasvatama, — seda mõtles Vargamäe noor peremees põrundpeaparuni eeskujul. Ja tema oli siin Jõessaare söödilapil kevadise päikese paistel ehk ainuke inimene, kes tänini nõnda oli mõelnud.

Kui Andres kõigest sellest jutustas, vedas sauna-Madis kordkorralt ikka kõvemini oma lurisevat piipu ja hakkas läbi hammaste aina kaugemale sülitama, nagu teeks ta harjutusi kaugelesülitamises. Ja kui ta sõna peremehe jutu vahele pistis, sihtis see ikka sinnapoole, et: on siin juba paari uut peremeest nähtud, mitte küll omanikku, vaid rentnikku, aga ükski pole midagi teinud, sest ei tasu vaeva. Kõik läinud paremat otsima.

«Elame siin nagu kärbsed sitahunniku otsas,» ütles ta lõpuks.

«See'p see ongi, et elate nagu kärbsed,» arvas Andres.

«Aga nõnda saab ilusti ära elada. Endine peremees läks siin rikkakski, ostis välimaale koha.»

«Ja elab ka seal nagu kärbes, kui nõnda elab,» vastas peremees.

«Kärbes oled sinagi, kärbsed oleme kõik,» oleks tahtnud sauna-Madis peremehele vastata, aga ometi rahuldus ta ainult sülitamisega. «Peremees on peremees, läheb nüüd saunamees temaga maid jagama,» arvas Madis endamisi.

«Hakkad sa mul kraavi kaevama?» küsis peremees natukese aja pärast.

«Küllap hakkan,» vastas Madis. «Töö on töö, leib on leib, ei põlga ühte ega teist. Olen ennegi kaevanud.»

«Hea küll, siis hakkame tänavu kohe peale,» ütles Andres. «Umbes sinna, kus me vana Maasikut käisime rükkimas.»

«Aga kuhu laseme vee?»

«Esiotsa ei kuhugi,» vastas Andres. «Aga küllap pärast laseme kah: juhime otse jõkke.»

«Paar versta maad.»

«Olgu või kolm,» arvas peremees.

Saunamees lirtsas sülitada. Alles natukese aja pärast lausus ta:

«Võera maa ees, ei pääse otse jõele.»

«Küllap pääseb läbi võeragi maa.»

«Kui aga pääseb.»

«Saame näha.»

Polnud parata, peremehele pidi alla vanduma. Arvab, et pääseb, pääsegu, mis saunamehel sest on, pole ju tema maa ega tema vesi. Tõmmaku aga kraav jõkke, temal aina kasu: pääseks mööda kraavikallast kergemini kalale ja sügisel lambale ja lehmale kotiga padriku äärest heinu tooma.

«Saab ehk üleaedsega kahasse kaevata, tuleb odavam,» arvas peremees.

«Kallim,» vastas saunamees. «Pearuga kahasse on ikka kallim.»

«Kuidas nii?» küsis Andres. «Mis mees siis tema on?»

«Mees nagu mees muistegi,» vastas Madis.

Kuna mehed piipu popsisid ja jutlesid, kõndis perenaine mööda saaresõõti, korjates varaseid lilli. Meel oli pühapäevaselt rõõmus ja kodune, et oleks tahtnud laulda, nagu laulsid linnud söödiserval metsas. Oleks tahtnud huigatagi, nagu ta oli huiganud millalgi isakodus, aga ometi jäi ta üsna vaikseks, kõndis ainult ja noppis lilli.

Koju jõutud, võeti kehakinnitust ja siis mindi välju ning väljaaluseid vaatama. Taheti näha põldu ja tema mulda, taheti vaadata peenraid ja ristikive, nagu oli vaadatud soos sihte ja kupitsaid.

«Kui aga peenrad ja ristikivid paigal seisaksid,» lausus sauna-Madis nagu endamisi.

«Kuidas nii — paigal seisaksid?» küsis peremees.

«Öeldakse, et vahel kipuvad teised liikuma,» irvitas Madis. «Endine peremees kuuldi ikka kaebama, muidu oleks ehk ise koha

ostnud. Nõnda ta ütles, et läheb siit Tagapere Pearu pärast minema. See kiitleb veel praegu sellega.»

«Ah niisuke sõrasilm see Pearu! On ta tugev?» küsis Andres.

«Küllap saad varsti katsuda,» vastas Madis. «Tema ju selle peale ablas.»

«Tikub kaklema?»

«Tahab rammu katsuda. Mis mehed need muidu on, ikka rinnad kokku, ikka kokku. Tänini käis Tagapere Eesperest üle, näi's nüüd.»

«Saad sina talle vastu?» küsis Andres huvitatult.

«Küllap saaks, kui oleks peremees, aga saunamees... noh, see on teine asi,» vastas Madis.

Andres muigas.

«Tahad sa minuga katsuda?» küsis ta Madiselt. «Aga nagu mees mehega, mitte nagu saunamees peremehega.»

«Eks võiks ka korraks,» arvas saunamees sülitades ja peremeest silmadega mõõtes.

«Mis te nüüd hullu teete,» segas perenaine vahele. «Jätke järele, mõni näeb veel. Lausa tööpäeval põle muud teha, kui mine võitlema, nagu oleks mõni pidu.»

«Kel sellega asja, oma välja ääres,» vastas peremees.

«Võiks ju ainult kivi tõsta, sellest näeb kohe,» arvas nüüd saunamees, et perenaise soovile vastu tulla. Sellega leppis ka peremees ja nõnda mindi Madise juhatusel natuke maad edasi, kuni leiti aia äärest kivihunnik. Siin oli paras paik rammukatsumiseks.

«Hakka sina peale,» ütles peremees saunamehele, «sina oled oma inimene.»

«Ükskõik,» vastas Madis. «Saad sinagi varsti omaks inimeseks.»

Ta valis kivi, millele ta jaksas tuule alla teha. Aga peremees võttis sama kivi ja tõstis ta üle aia teisele poole.

«See mees on jumala viljaga toidetud,» ütles saunamees seda nähes.

Nüüd otsis Andres omakorda kivi, millele ta vaevalt suutis tuule alla teha, aga selle kallal pusis Madis hulk aega, ilma et kivi oleks mõtelnudki maast kerkida.

«Sinust saab Pearule õige üleaedne,» ütles Madis ja jättis kivi sinnapaika.

«Olen temast tugevam?»

«Hästi sitkem. Ma'p uskunudki. Olen oma teada ikka ka paras mees, liiga vana ka mitte, aga üle mis üle, põle parata.»

Edasi minnes ütles Madis natukese aja pärast:

«Tegu tuleb sul temaga siiski: ramm üksi ei aita.»

Peremees mõistis ja vastas:

«Mis siis ikka: mees on mees ja ristikivi on ristikivi.»

«Õige näh, peremees: mees on mees ja ristikivi on ristikivi,» kordas Madis, aga tegi seda nõnda, nagu ei peaks ta seda sugugi õigeks, ja lirtsas läbi hammaste sülitada.

1. *Jutusta teemal «Andres tutvub Vargamäe maa-alaga». Põimi oma jutustusse looduskirjeldusi.*
2. *Missugused kavatsused olid Andresel Vargamäe soode ja rabadega? Mida võib nende plaanide põhjal Andrese kohta öelda?*

III

Algas töö, algas eluaegne töö, algas töö, millest pidi jätkuma isegi tulevale põlvele. Sest olgugi et peremees ainult paar kuud oli abielus, mõtles ta ometi juba järeltuleva soo peale; tähendas ju abielu temale eelkõige lapsi. Ehk kas maksis Vargamäele elama asuda mõttega, et pärast sind talitavad siin võhivõõrad inimesed? Ei, seda mitte. Selle mõttega oleks võinud ükskõik kuhu minna, mitte aga Vargamäele tulla. Andres tundis, kuidas omandatud maalapp tekitas kohustusi, millest ei või loobuda, kui oled aus inimene.

Hea meelega oleks Andres ostnud kogu Vargamäe, et elada siin omasoodu nagu vürst, aga teine mees oli temast ette jõudnud, oli teise koha varem ostnud. Tagapere Pearu oli tulnud Tuhalepast, mis seisis veel kaugemal soode ja rabade taga kui Vargamäe. Tema ütles ikka, et tema tulnud huntide juurest inimeste sekka. Andres sellevastu oleks võinud öelda, et tema tuli inimeste seast huntide juurde, sest tema isakodu asus välimaal. Ometi ei öelnud ta seda, sest tema arvas, et ühesugused inimesed elavad igal pool, olgu kuskil maantee ääres või soosilla taga.

Üks imelik mõte oli viirastusena Andrese peaaju külastanud, kui ta esimest korda käis Vargamäel. Nimelt: mis oleks, kui ükskord oleks kogu Vargamäe tema oma, tema laste käes? Võib-olla mõjuski see viirastuslik mõte sedavõrd, et Andres kohta otsides Vargamäe juurde peatuma jäi. Kaasa aitas ka Hundipalu Tiit, kes elas kaugemal soode taga, teisel pool jõge — elas üksipäini oma väljamäel ja talitas seal, nagu süda kutsub. Temaga oli Andres siin kokku puutunud ja tema oli osanud nõnda rääkida, et Andres Vargamäele peatuma jäi.

Esiotsa pidi Andres kõik kaugemad tulevikumõtted peast peletama, sest ees seisis hall igapäevasus: risakil ja laokil hooned, elumajaga hakates ja karjalautadega lõpetades. Kõige halvem lugu oli kambritega, sest seal kõlbas ainult suvel elada. Talvel külmaga pidi rehetuppa pugema, kus seisis nurgas kummiga ahi nagu elevant. Ahjusuu ees oli kolle kookudega padade riputamiseks, ahjunurga sees piht peeru pistmiseks.

Kõrred olid mineval sügisel kõik kündmata jäänud, sest kuna koht müügil seisis, ei teadnud vana peremees, kuniks temal siin asu, ja teisele teha polnud mõtet. Uus peremees pidi sellega kuidagi toime saama, aga tööd oli ka sellekohaselt. Söögitundidel,

kui loom puhkas, korraldas Andres ühte või teist. Aiad õue ümber ja tänaval seisid hädaga püsti, väravad kannatasid vaevalt lahti- ja kinnitõstmist. Õue polnud olemaski, vaid ukse ees seisis sigade karjamaa. Tuppa ja kambrissegi tungisid rõngasninad kohe, niipea kui uks praokile unustati. Ei jäänud muud nõu üle, kui uksepiitade külge löödi lauad lävepaku kõrgendamiseks, nii et sead sealt üle tuppa ei pääseks. Kui perenaine vastu vaidles, ütles peremees:

«Ega meil veel lapsi ole, vanad inimesed pääsevad ju siit üle.»

«Aga veeämbrid ja joogitoobrid, kes neid tõstab?» küsis Krõõt.

«Jook toobrisse tee õues valmis ja veeämber põle ju nii raske, et teda üle ei jäksa tõsta,» vastas Andres. Ja nõnda jäidki lauad uksepiitade külge sigade kaitseks. Krõõt ei tuletanud neid enam kunagi mehele meelde, kuigi ta nendega võitles hommikust õhtuni, olgu üle astudes või mõnda riista üle tõstes.

Muidugi, Andres oleks võinud ju nõnda seada, et sead enam ukse ette poleks pääsenud, aga selleks oleks pidanud ümber tegema kõik õue aiad ja osa tänava-aedagi. Nõnda ta alguses mõtleski teha, aga kui ta leidis, et puuduvad teibad, roikad ja ka aeg, siis jättis ta kõik vana moodi — kuni saavad uued kambrid valmis. Nõnda tuli uus põhjus uute kambrite ehitamiseks: et saaks sead ukse eest tänavasse ja et saaks lauad toaukse piitade küljest ära.

Praegu oli toa ümbrus lage, ainult pihlakas kasvas õueväravas ja vilets kask kambri otsas tappude kõrval; aga needki oli istutanud tuul või linnud, mitte inimese käsi. Andres arvas, et nõnda ei või see jääda, et siin peab midagi tegema, aga ometi jättis ta tänavu, nagu ta oli, jättis selle teadmisega, et kui uued kambrid valmis, küllap siis näeb. Praegu oli tarvilikumat teha, kui iluasjade peale mõelda, sest neid oli peres ainult kolm hinge: Andres ise, Krõõt ja karjapoiss Eedi. Sulane ja tüdruk olid alles kauplemata.

Juba esimesel künnipäeval tabasid peremeest kurvad kogemused. Ta pani saha ette noore mära, sest vana venimist ei kannatanud ta. Aga noor oli tuline ja räpakas, eriti kivide vahel, mis seisid paiguti nagu hall hundikari varitsedes, et saha rauapuu otsa kinni karata. Pole veel viga, kui ta varitseb maa peal, aga häda sulle, kui ta lõmitab maa all, siis pole muud kui aina ragin taga. Just neid maa-aluseid kartiski peremees, sest nende eest ei osanud ju hoida. Ja üks maa-alustest nälpaski viimaks rauapuul teise haru ära. Võttis uue, tugevama rauapuu. Aga nüüd murdusid vastu kive tõugates vitsaväädid või katkesid rangiroomad. Kolmandal päeval lendasid murdunud looga otsad vastu taevast. Peremees kaotas kannatuse ja andis hobusele mõne hea tulise, aga see tegi ta veel tulisemaks ja räpakamaks. Riistu parandades kirus ta hobust ja oli naisele pahane, et see niisuguse helepala kaasavaraks oli saanud.

«Aga kui me seia tulime, siis sa ju kiitsid teda,» ütles Krõõt.

«Ütlesid, et kabjad teisel kui matid ja käib kärmemini kui mõni teine loom jookseb.»

«Ega mul saha ette traavlit tarvis ole,» vastas Andres. «Lõikab teine, nagu oleks maanteel.»

Peremehel oli mõne päevaga enam kui selge, et saagu muud mis saab, aga salakividega peab kohe võitlust algama: väiksemaile hoob alla, suuremaile tuli otsa.

Kivihädale seltsis varsti uus häda: veehäda. Madalamais kohtades oli põld nii pehme, et ei kandnud looma. Need olid keevad sooned, kust ajas vett kui allikast ja kus ei võinud kündmise ja külvamise peale mõelda mil ega mil ajal. Sauna-Madisega sellest rääkides sai peremees vastuseks:

«Äh, ehk kuigi künda ja külvata, mis arvad sealt õige saama? Umbrohtu, muud midagi. Maltsa ja ohakaid.»

«Kas lina ka ei kasva?» küsis Andres.

«Eks katsu, teine mees pidas neid vähe,» põikas Madis vastusest kõrvale.

Laupäeva õhtuks oli Vargamäe uus peremees tüdinud ja väsinud. Oli nii hea mõelda, et homme võis hinge tagasi tõmmata. Õues haopinu ääres paku otsas istudes mõtles ta seda, kuna perenaine samal ajal toa ja aida, toa ja lauda vahet käis — kärmesti ja kärmesti. Ja iga kord, kui ta tuppa või toast välja astus, olgu riistaga või riistata, olgu kerge või raske kandamiga, iga kord pidi ta üle kõrge laua minema, mis oli löödud uksepiitade külge. Aga peremees ei näinud seda, kuigi ta istus vastu ust; perenainegi peaaegu ei näinud seda enam, nõnda oli ta juba nädala ajaga harjunud Vargamäe eluga.

«Kuuled sa, kui palju siin soos linda on,» ütles peremees perenaisele, kui see temast mööda läks. «Terve väljamäe ümbrus aina mürab kohe.»

«Ma olen hommikuti kuuland, kui lehmi lähen lüpsma,» vastas perenaine, ja kui toast tagasi tuli, jätkas ta: «Aga kurgede turlututamise vastu ei saa keegi. On neil vast kõrid!»

«Isa-rabakana lõugab ju oma suuruse kohta küll kõvasti,» ütles peremees.

«Jah, ilus lind, aga inetu hääl,» arvas perenaine. «Nagu ei tulekski linnunokast.»

Perenaine läks lauda poole ja peremees kuulatas üksi, kuidas karjusid kured, rabakanad, tedred, tikutajad, mõhitajad ja pardid, kes clid nähtavasti jõest lennanud kuhugi kraavi või veelompi välja äärde. All koplis kukkus kägu.

Pühapäeva hommikul sõitsid peremees ja perenaine kirikusse ja nõnda pidi noor mära ka täna rangid kaela võtma. Oleks võinud küll jalgsigi need seitse-kaheksa versta ära käia, aga polnud viisakas: jala käivad sulased ja tüdrukud, mitte peremehed ja perenaised, ehk olgu siis, et vankriga väljapääs on võimatu.

Kiriku enda pärast poleks Vargamäe uus peremees ja perenaine

täna välja läinud, aga nad tahtsid sulast ja tüdrukut kaubelda. Seda tehti kõrtsi ees, aga veel meelsamini kõrtsi sees. Sinna paremasse paika läks ka Vargamäe Andres, kuna Krõõt kõrtsi ette vankrile istuma jäi.

Hulk aega kõnutas ta seal üksinda ja mugis kahekopikalist prantssaia, mille mees talle kõrtsiletilt oli ostnud. Vahtis võhivõõraid nägusid ja need vahtisid teda. Tema kõrval vankril kössitas keegi pere-eit, Krõõdale samuti võõras nagu kõik teisedki pereeided. Kaua silmitses ta tundmatut noorikut, enne kui sai sinnamaale, et esimesena juttu tegi, öeldes:

«Vuatan ja vuatan, tunnistan ja tunnistan, aga ei tunnegi. On mu silmad õige nii tuhmiks ja tõntsiks läind või mis see on. Oled ikka vist Vargamäe uusi perenaisi või, sinna pidid uued rahvad tulema?»

«Vargamäe perenaisi ikka vist jah,» vastas Krõõt.

«Nonäh, kuida muidu,» kinnitas nüüd eit. «Arutan ja arutan, et kes see ikka muu võiks olla kui Vargamäe oma. Muid võeraid põle ju siin olnd, aina omad inimesed... Oled alles noorukene, ega lapsi ole veel?»

«Ei veel,» vastas noorik kõrvuni punastades.

— — —

«Mina olen Vuasemelt, olen vana perenaine. August tõi mul minia koju, see on see noor perenaine, rahvas ikka hüüavad teda nõnda. Aga ega ta olegi midagi perenaist, muidu niisama loodab ainult, et saab, kui mina ja vanamees eest kaome. Seni aga on ohjad aina Vuadu enda käes. Ei tema neid anna, haudagi jätaks oma kätte, niisuke on minu vanamees. Vuaseme on see viimane koht enne Vargamäe silda, pahemat kätt soo ääres.»

«Siis see on see, kus keegi õues seisis, kui meie sealt päevalooja eel mööda sõitsime,» ütles noorik elavamalt.

«Seesama näh,» kinnitas eit. «Päike oli just veeremas, kui läksite. Mina seisin reiaaluse kõrval, mind te ei näind, aga Leena seisis keset õue, tuli parajasti aida poolt, jahumatt käes.»

«Oli küll vist midagi käes, mina ka nägin,» ütles noorik, kel hakkas hea meel, et juba leidus inimene, kellega temal oli ühiseid mälestusi.

Nõnda sobis Vargamäe nooriku esimene tutvus kõrtsi ees, kui ta vankril istudes oma meest ootas. Juttu ajas enamasti Aaseme pere-eit, seletades iseenda, oma perekonna ja kogu ümbruse elu ja asju. Nimetas paiku ja inimesi, kellest Krõõt varemalt midagi polnud kuulnud. Jutu mõtegi jäi tal sagedasti üsna tumedaks. Ometi kuulas ta hea meelega, sest nõnda kulus aeg hoogsamini.

Varsti seltsis nendega ka teisi perenaisi, sest kõigil oli suur uudishimu teada saada, kellega küll jutleb kõrtsi ees Aaseme eit. Hulgakesi saadi peagi otsale, et Vargamäe noorikul on tüdrukut tarvis, ja nüüd oli igaühel kedagi soovitada. Ilmusid varsti ka tüdrukud ise, kelle hulgast perenaine paraja valis ja kauba-

gagi hakkama sai. Puudus ainult peremees, kes selle oleks kinnitanud.

Andres istus samal ajal kõrtsis kortli viina juures. Tema ise polnud suur rüüpaja, enam maitsesid tema klaasist sobitatud tutvused. Maitses uus sulanegi, kelle Andres oli kaubelnud. Aga selle keelepaelad pehmenesid viinast üsna ruttu, oli ta ju alles poisikeseohtu, paar aastat alla kahekümne. Leeris oli ta juba käinud ja kuulus sellepärast täismeeste hulka, nii et viinagi võttis nagu täismees kunagi. Kasvult lühike, kuid jässakas, nii et sahkvarsi pidi jaksama kanda.

Vargamäe Andres lootis kõrtsis oma üleaedsegagi kokku saada, aga see lootus näis luhta minevat. Pearu oli küll kõrtsis, aga tema viibis aina saksatoas, kõndis seal särgiväel, kasukvest seljas, paljad kapukad jalas. Kaaslaseks oli tal Kassiaru Jaska — suure koha omanik, hobuseparisnik, mõisale härgade ostja ja mõne muu kasuliku ameti pidaja. Täna olid nendega seltsinud vallatalitaja, peakohtumees ja mõisa kubjas — kõik tähtsad ja peened mehed. Hiljem puges saksatuppa ka üks mõisa väljavaht, sest temal olid Vargamäe Pearuga mingisugused vanad äriasjad õiendada, mis veel minevasest sügisest saadik olid pooleli.

Vargamäe Andres võttis juba hoogu kõrtsist minema hakata, kui Pearu saksatoast nähtavale ilmus, ikka alles vestiväel, aga vene saapad juba kapukate otsas. Kehalt kõhnavõitu, mitte pikk, aastailt üle kolmekümne, valget verd, harv habe lõua otsas, silmad krissis — niisugune oli see Vargamäe Tagapere. Rüsinal ja laial vaaruval sammul astus ta leti ette, nagu peaksid kõik talle aupaklikult teed andma, sest tema tuleb ju saksatoast.

«Mis Vargamäe isand soovib?» küsis kõrtsmik, nii et kõik kuulsid.

Aga Vargamäe isand ei soovinud esiotsa midagi, ta tuli ainult iseend näitama ja teisi kõrtsilisi vaatama.

«Tere ka, üleaedne,» julges uus Vargamäe peremees vanale öelda, kes teda pika pilguga mõõtis.

«Mis su tere, va sitikas, kua maksab,» vastas Pearu. «Või sina oledki . . .»

«Mina, mees, näh,» pistis uus peremees vahele.

«Või mees!» osatas Pearu. «Mõni mees nüüd, kes koha võtab, kust mina kaks peremeest välja löönud. Löön ka sinu.»

«Kolme armastab jumal: kolmas jääb,» ütles Andres.

«Või kolmas jääb!» osatas Pearu jällegi. «Mina jään kua. Olin enne sind, jään pärast sind kua. Olen ja jään. Minu vastu põle ükski suand, ei sua ka sina. Minu nimi on Pearu Murakas.»

«Minu nimi on Andres Paas. Mehe vastu olen alati saand, kurat saab kahe vastu.»

Pearu tegi, nagu ei kuulekski ta, mis on uue üleaedse nimi. Ta pööras hooletult Andresele selja ja tellis võimalikult valjul häälel kaks korvi õlut. Kavatsus oli tal ainult korv tellida, aga

nüüd võttis ta kaks — uue üleaedse pärast. Teadku, kellega tal on tegemist. Ja kui korvidega juba saksatuppa mindi, pöördus Pearu oma naabri poole, öeldes:

«Tule, ma annan sulle õlut.»

«Ei ma täna tule ühti, kallis üleaedne, mõni teine kord, siis,» punnis Andres vastu.

«Mis teine kord, tule täna, tule. Mina maksan või terve kõrtsi eest, sest põle keda kuraditki.»

Ta võttis Andresel käe alt kinni ja tahtis ta saksatuppa viia. Aga see ajas sõrad vastu ning ütles:

«Las see kord jääda seks, kallis üleaedne, mul naine ootab väljas vankril.»

«Nainel» hüüdis Pearu. «Toome naise sisse, las naine joob ka, ega temagi suu seinapragu ole. Mina maksan! Kõrtsmik, pudel naiste viina!»

Ilmus naiste viin pikakaelalises pudelis ja vana Vargamäe kiskus uue endaga ühes kõrtsist välja: ta tahtis üleaedse noorikut näha. Läksid Vargamäe naabrid, läksid ka mõned teised Pearu lõbu pealt vaatama, sest kõik teadsid, et temaga saab nalja. Mõned vahtisid läbi akna.

Aga Krõõt ei tahtnud kõrtsi minekust kuuldagi, ta ei tulnud vankriltki maha. Isegi pika kaelaga pudelist ei rüübanud ta, enne kui oma mees pidi ühes naabriga suisa peale käima. Alles siis võttis ta pudeli Pearult vastu, aga ei rüübanud, vaid laskis ainult huuled külge, nii et suugi ei saanud seks.

Seda pani Pearu pahaks. Nagu oleks temal nii kehv viin, et naabri noorikul ei kõlba kordagi õieti rüübata. Ta võttis oma pudeli ja laskis sellel ümberseisvate eitede käes ringi käia. Kui viinast oli üle poole otsas, hakkas ta Andrest uuesti saksatuppa tirima. Et aga see vastu pani, siis haaras ta temal rinnust kinni, nagu võiks ta väevõimuga üleaedset sundida.

«Üleaiamees tahaks uue naabriga rindupidi rammu katsuda, aga omal põle kuubegi seljas,» naljatas Andres.

«Mehed, kes toob mu kuue saksatoast ära?» karjus Pearu, ilma et naabri rinnust lahti oleks lasknud.

Aga polnud kedagi, kes oleks tahtnud minna Pearu kuube tooma. Sellepärast karjus Pearu uuesti, ise ikka veel Andrese rinnus kinni.

«Kes laenab mulle oma kuue? Korv õlut, kes annab oma kuue? Kaks korvi!»

Mehed naersid Vargamäe naabrite ümber, aga ükski ei tõtanud oma kuube seljast võtma.

«Kallis naabrimees,» ütles Andres, «meie rammukatsumisest ei tule midagi välja, pole teist kuube.»

Seda pani kallis naabrimees pahaks. Tema silmad lõid välkuma, neisse ilmus valget. Andrese rinnust lahti lastes hüüdis ta:

«Kes tahab viina? Kes tahab naiste viina?»

Aga enne kui ükski jõudis käe pakutud pudeli järele välja sirutada, lendas see ühes punase viinaga vastu kõrtsimüüri puruks. Pearu ise läks vaaruval sammul kõrtsi tagasi.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kirjelda Vargamäed. Koosta eelnevalt kava.*
2. *Missugune omadus paistab Andrese juures eriti silma? Leia vastavad kohad tekstis.*
3. *Mida arvad sellest, et Andres lõi uksepiitade külge lauad lävepaku kõrgendamiseks?*

   «Krõõt ei tuletanud neid enam kunagi mehele meelde, kuigi ta nendega võitles hommikust õhtuni, olgu üle astudes või mõnda riista üle tõstes.»
4. *Iseloomusta Pearut loetud peatüki põhjal, meenuta, mida kõneles temast sauna-Madis.*
5. *Kuidas iseloomustab Pearut ja Andrest nende kõne. Too näiteid.*

VIII

Valmistuti heinatööle. Nii mõnigi muu vajalik töö jäi selle kõrval tegemata, sest polnud ju parata. Töid lükati iga päev tuleviku peale, nagu oli seda teinud eelminegi peremees.

Vikatid ja luisud olid kodus, löed ja rehad puudusid alles.

«Juss, pean ma ka sinu vikatile löe tegema või saad sa ise sellega hakkama?» küsis Andres sulaselt.

«Mis nüüd sina, peremees,» vastas sulane, «küllap saan isegi otsale.»

Nõnda jäidki sulase asjad tema enda teha. Aga teiste eest muretses peremees, muretses ka tagavarade eest, et oleks võtta, kui miski murdub.

Rehapulkadeks oli Eedi soost sajakoorseid korjanud, aga neist ei jätkunud kõigile, pidi pihlakasi lisaks tegema. Rehavarred oli peremees vanast kodust kaasa toonud, sest ta oli kartnud, et siin soomail ehk puuduvad kohased kuused. Ta oli nad raiunud kõige paremal mähiajal, nii et oleksid käele pehmed kui siid ja samet.

Algust tehti heinatööga mõni päev enne jaani. Ilm polnud küll sugugi heinailm, aina uitsetas vihma, aga rohi oli täis kasvanud ja jaanipäevast pidi algama kuiv ning palav. Seda kuulutas kalender ja seda tõotasid ka talvemärgid, mida vanad inimesed olid meelde pannud. Nõnda siis: vihmaga niitma, muidu pole kuivaga loogu võtta.

— — —

Heinaaeg see oligi, mil Krõõt õieti mõistis, mis tähendab olla perenaine. Tõused ühes päikesega, lüpsad lehmad, saadad karja välja, ajad sead koplisse, koristad toad, küürid piimanõud, teed perele toitu ja viid selle heinamaale järele. Astud ja tõttad, nagu oleks sul mitu paari jalgu all. Rühmeldad ühes teistega heinateol, ja kui teised hakkavad mõtlema lõuna ning lõunauinaku peale, pistad sina tuhatnelja koju, sest seal inisevad lehmad, oodates piki-

silmi lüpsmist, seal ootab karjane, kelle pead jälle välja saatma. Oled sa kodus küllalt ümber tuuseldanud, lippad uuesti heinamaale pere juurde, et ka õhtupoolikul mõni tund abiks olla. Aga tööga läheb aeg lennates, päike ruttab õhtusse. Jällegi läheb perenaine kodu poole, nagu oleks tal tuli takus. Perele vaja süüa teha, sead ruugavad tänavas, sest koplis pole neil suuremat võtta, kõhud teistel tühjad kui lõõtsad. Perenaist nähes karjuvad nad otse suure häälega, nagu oleksid nad mõned moonutatud lapsed. Nõnda räägibki nendega perenaine, sest õigeid lapsi tal veel ei ole.

Aga peab ka lehmade peale mõtlema, sest kuidas sa neile tühja käega alla lähed, kui nad tulevad pehmest soost ja inisevad perenaist silmates. Niikuinii ei ole piima tarbeks, aina keeda aga jahukörti lisaks ja vala kirnu hulka või loksuta teda kaljaga segi. Sellepärast siis: kuna supp keeda podiseb, mine kapsaaeda, jookse kartulisse, käi sirbiga või vikatikiipsuga — head selleks ei võeta — mööda aiaveeri ja põllupeenraid, koobitse ja korja, kitku ja kanna, sest see on perenaise kohus.

Teed ja tuuseldad hommikust õhtuni, aga tööhunnikut pole kuskil, mida kellelegi näidata. Millega hommikul algad, sellega ka õhtul lõpetad. Ikka kordub seesama, nagu oleksid puuri pistetud orav, kes tallab seal oma ratast.

Meespere poeb õhtul magama, läheb sagedasti tüdrukki, sest tema käib ju välistööl. Perenaise välist tööd ei võta keegi arvesse, peremees isegi mitte, nagu käiks perenaine heinamaal ja põllul ainult mängimas, aega viitmas. Viimasena koperdab perenaine üksinda talus, teeb ja tõttab, nagu oleks tal viimne päev teha ja tõtata.

Kui ta sängi poeb, norskab juba peremees, sest väsimus on tinana luis ja lihastes. Sest ka tema pole endale armu andnud, vaid on tööd kiusanud kui vihasemat vaenlast. Sulane sülitab ja vannub igal õhtul, et peremees tapab tööga ära, sest ega või omeli heinakaarel maha jääda, kui peremees ees lillutab.

«Söödab, kurat, hästi, aga tööga pinnib veel paremini,» ütleb Juss Maiele.

«Mis sa hädaldad, põle viga ühti,» vastab see, sest temal on praegu niisugune meeleolu, et töö ja kõik muud eluraskused oleksid nagu tühine mänguasi.

«Tuleks ometi vihmased ilmad, saaks pisutki hinge tagasi tõmmata,» ohkab sulane.

«Ei saa vihmagagi,» vastab tüdruk.

«Küll saan,» vaidleb Juss vastu.

«No ei saa,» kinnitab Mai.

«Miks siis ei saa?» pärib sulane.

«Küll sa näed, et ei saa,» ütleb tüdruk.

Ja ei saanudki. Tulid küll vihmased ilmad, aga ikka on nõnda, et polnud aega silmagi sügada.

Peremees leidis kohe, kui hirmus raisku olid lastud heinamaad

minna. Igal pool laiutavad end madalad vaevakase- ja pajupõõsad, igal pool võserik ja rägu, kasenäss ja kadakaski. Ning aina mättad, mille vahelt koobitse vikatiga rohulajusid. Harva saad õige kaare ajada, harva võid õieti lüüa. Peremehel ei võinud siin muud mõtet olla kui — kirves kätte ja maha! Veel parem: juurtega välja, et poleks järgmisel aastal võsu ega kände, mis nälpavad vikatil kas või kanna tagant.

Nõnda oli sulase põli vihmaga veel räbalam: pidi raiuma mättaid ja põõsaid, kust rabises vihma kahekordselt. Õhtuks polnud ei peremehel ega sulasel hamba allgi kuiva kohta. Aga peremees ei teinud sellest väljagi, istus tule ääres, särk auras seljas, endal aga nägu ees, nagu oleks täna olnud see õige töö, täna see õige elu. Heinamaal mustendasid haovirnad ja mättahunnikud. Viimaste kohta ütles peremees:

«Las kuivavad, tuleval suvel tuli otsa või talvel lauta loomadele alla. Saab suur tükk puhast maad, rohi pääseb kasvama, vikat liikuma.»

Aga peremehe jutt ei leidnud vastukõla, sest sulane oli juba otsustanud, et tema teist suve enam Vargamäel ei niida, mitte mingi hinna eest. Mai pole küll veel otsustanud, kas ta jääb siia või otsib uue peremehe, aga teda mättaraiumine ei huvita, eriti praegu mitte. Temal on omad asjad ja need on palju tähtsamad kui peremehe mättad või põõsad. Tema asjad on pisut teispere Kaarli käes ja sellepärast ei teagi ta, kas ta tuleval aastal veel Vargamäel niidab või kuskil mujal.

Nõnda pole kedagi, kes peremehe juttu tõsiselt võtaks ja kes teda tähelepanelikult kuulaks. Ja kui peremees ometi muidu ei saa, kui peab oma juttu jätkama, siis näib, nagu ei räägiksi ta inimestega, vaid tulega või samade mätaste ja põõsastega, mida ta kogu päeva rägus, märg särk seljas.

Sulasel on ainuke mõte: saaks küüni värskete, krõbisevalt kuivade ja vommiliselt palavate heinte sisse, küll seal kuivab särk seljas, kuivavad püksidki jalas. Hommikuks on neil pisut värske heina lõhnagi küljes. See on kõige magusam lõhn, mida Juss teab. Kangegi on ta omajagu, sest hommikul on mõnikord pea raske ja süda kipub läikima, nagu oleksid eile õhtul liiga porujommitanud.

Vargamäe Juss ei tea ka pehmemat aset, kui on värsked heinad küünis. Heidad õhtul kõrge virna otsa, aga kui öösel hirmsa kuumuse käes sonides ärkad, leiad enda nagu virna alt. Lõhnavate murdlainetena on heinad magaja üle kokku langenud. Ronid uuesti virna otsa, aga hommikuks oled jällegi nii sügaval, et peremees võib enda hääletuks karjuda, sulane ei kuule ega kuule heinte alla. Veel talvel, kui heinu tõstad ja kui hakkavad ninna suvised lõhnad, tulevad meelde vihmane ilm, kaelani märg särk, läbiligunud püksid, vilud värinad väsinud kehal ja heinte uimastav kuumus.

Issand karistagu ja kirikuõpetaja noomigu küll peremehi, kes oma sulaseid heinakaarel tapavad, aga antagu andeks Vargamäe

Andresele kõik tema patud kuumade ja lõhnavate heinte pärast, sest nõnda tahab tema sulane Juss igal õhtul, kui ta küüni magama poeb. Issand andku andeks kõigile nende patud, ainult jätku Juss mängust välja, sest tema ei soovi enam midagi, mitte kui midagi, ainult oma särki ja pükse kuumas heinas kuivatada. Argu ka küsitagu Jussilt, kuhu ta tulevaks aastaks enda kaupleb, sest võib-olla jääb ta Vargamäele paigale, kui peremehel on küünis nii kuumad ja lõhnavad heinad.

Kui Vargamäe rahvas heinateoga jõe äärde jõudis, kihas kogu maa inimestest. Aina luiskamine, aina välgatavad särgid põõsaste vahel, pilliroo ja kõrkjastiku taga.

Õhtul tuled, palju tulesid ja tulede kohal vardais pajad poriseva supi või kartulitega. Aga kui sütele ilmub pekipann, siis pole muud kui aina nuusuta ja nuusuta, sest mis on sealiha lõhna vastu angervaksade ja uimastavate jõerohtude lõhnad.

Vesi jões on nii vaikne, et vaevalt märkad tema liikumist. Sulpsatab lagedal kohal väike kala, lobistab vool rohus ja kõrkjastikus haug, kes püüab oma väiksemaid vendi, kuni ta ise langeb roaks mõnele suuremale. Kui huigatakse, siis huikab vaikne vesi nagu küünide suu läbi vastu.

Tiirlevad pääsukesed, püüdes sääski poegadele küünipennil või roovlatil pesas. Häälitsevad, kuni hakkavad õhtul häälitsema ka inimesed — esiteks üks, siis teine, varsti kolmas ja neljas, kuni kajab kogu jõeäärne laulust ja huikeist.

Raske on nüüd peremeestel tütreid ja poegi, sulaseid ja tüdrukuid õhtul küüni saada, tapa neid päevakuumuses heinakaarel niipalju kui tahad. Aina vahivad teised jõe poole, kus sulpsatab kala ja kus seisab pilliroos lamedapõhjaline lootsik. Aina vahivad ja kuulatavad, kust kostavad laulud ja huiked. Või kui poevadki su enda silma all küüni, siis hiilivad sealt silmapilk välja, niipea kui suleb magus uni sul silmad, teeb kurdiks kõrvad.

Hiilivad välja ja lähevad, nagu ootaks neid kuskil jõe taga või siinsamas kõrkja- ja pilliroo-padrikus tõotatud õnn. Auravas ja lõhnavas jões on uimastav õnn! Seda teab ettevaatlik saarmaski, kui ta solistab kord siin, kord seal, seda teab ka põder, kes ragistab pilliroorägus. Seda ei tea ainult peremehed, kes ajavad noori õhtul küüni magama, sest nemad ei usu õnne ega tulevast elu.

Homme saagu heinakaarel mis tahes, homme aidaku seal jumal ise, sest tema on ju loonud kõik need huiked ja hääled, virvendused ja valendused. Tema on loonud selle hämara öö ja mustendava soo ning raba, mis raamib jõge taevamüürina ...

Aga Vargamäe Andres arvas, et selle taevamüüri vastu peab võitlust pidama, sest tema tungis aasta-aastalt jõele ikka lähemale. Võserik ja rägastik oli elujõulisem kui jõekalda luht. Põõsastik tallas rohu jalge alla ja astus samm-sammult edasi.

Aga millega siis loomi toita, kui rohu asemele tikub põõsastik? Sellepärast — maha ussipesa, tuleroaks lopsakas risu, kuigi ta

paneb kurjasti vastu. Ei aita põletamine, raiumine ega juurimine. Kuhugi sügavale maa alla jääb ikkagi mõni juurekonts ja sellest tõuseb järgmisel aastal haljendav võsu: rõõmus ja värske, nagu oleks tal must muld söödaks.

Võitled nagu mõne sajapealise mao vastu, ja sured, enne kui jõuad raiuda kõik pead. Selle mao seeme tõuseb heinamaal, tõuseb karjamaal, idaneb põllul ja igal pool rähkleb temaga peremees, nii et nahk nuriseb seljas iseendal kui ka käsualustel. See on tema unistus, see on tema õnn heinakaarel ja künnivaol.

Heinatöö lõpu poole oli Andresel selge, et pole võimalik karja suurendada, kui ei jõua heinamaid teiseks teha. Põllupõhulegi ei võinud suuri lootusi panna, sest viljades oli lopsakust vähe — orased aina tikkus. Rukis oli väljamäel nõnda, et võis öelda: konn istub kaenla-aukudeni sees. Põldu oli endine peremees vististi meelega narrinud, temalt aina võtnud ja võimalikult vähe talle andnud. Aga põlluga on ikka nõnda, et kui narrid teda korra, siis narrib ta sind üheksa korda vastu. Seda tundis nüüd Vargamäe Andres. Jutuks tuli see tal Tagapere Pearugagi. Aga see vastas iseteadlikult:

«Ei mina või kaevata ühti, mul heinakuared, et hüppa kas või kepiga üle. Mina suan tänavu kindlasti ühe osa rohkem kui mineval uastal. Oleks kõik uastad nõnda, siis . . .»

«Ei mina või kiita ühtigi,» rääkis Andres. «Lootsin paremat.»

«Minu mua on parem,» kiitis Pearu. «Niisukest muad pole sinul ega teistel. Puht-vuasahein, mehele püksivärvlist suati.»

Tõepoolest oligi Tagapere jõeäärne heinamaa Eespere omast palju parem. Pearu oli ise siin olnud, kui kohad krunti aeti, oli maamõõtjale pistnud, mis pista võis, ja see oli vastutasuks sihid ajanud, nagu neid vähegi võimalik oli ajada. Kuna jõgi Vargamäe all suure ja järsu pöörangu tegi läände ja Vargamäele nagu oma põlvesilma kurgu alla surus, siis võidi Pearu krunt suuremalt osalt selle põlve otsa asetada. Väike osa temast ulatus ka teisele poole jõge ja võttis seal enda alla kogu jõe põlvekõverduse — jõekääru. See oli nõnda hästi seatud, et paremat ei osanud ei Pearu ega tema isagi tol ajal tahta.

Vargamäe Eespere krunt ulatus allpool jõe äärde ja ta seisis kõik siinpool kaldal. Kui Tagapere peaaegu neljanurgelise lahmakana hoidis jõepõlve süles, siis pidi Eespere krunt omakorda niiöelda Tagapere krunti ümbert kinni võtma, et üldse jõe äärde pääseda. Kahe talu piir jooksis lepiku alt otsesihis mõlema jõesaare vahelt läbi ja tegi siis järsu pöörde jõele. Samasuguse nurga tegi ka teine piir, mis seisis Aaseme krundi vastas. Selle viimase talu piirid aga ei pääsenudki otseteed jõele. Tema jõeäärne heinamaa seisis eraldi maatükina, kuhu ei pääsenud oma looma jalg muidu kui läbi teise krundi.

Kõiki neid asjaolusid oli Andres juba koha ostmisel tähele pannud. Väga võimalik, et ta Vargamäe Eesperet kunagi poleks ost-

nud, kui ta seda ainult Tagaperega oleks võrrelnud. Aga tema võrdles teda ka Aasemega ja nõnda ei paistnudki asi väga halb.

Ometi oli ta seda, sellest sai Andres alles heinaajal õieti aru. Eespere ei saanud ju muidu kraavigi jõkke juhtida, kui pidi ringi ümber Tagapere maa käima. See aga võis kergesti iga kraavi jõepõlve otsa sihtida: tee oli kaks korda lühem kui Eesperel. Pealegi kukkus tema kraavides vesi paremini, kuna Andrese kraavides vesi õige tee leidis alles Jõessaare taga, kus võis pöörduda otsekohe jõe poole. Kaevab Tagapere kraavi, siis saab sellest kasu ainult tema, teeb seda aga Eespere, siis kaitseb ta suurel määral vee eest ka Tagapere krunti.

Põldude jaotamisel oli samuti silmas peetud Tagapere kasu. Eespere oli saanud enamasti kõrgema kivise kärka. Tagapere madalama ja lausalisema maa, kus kive vähem ja mulda rohkem. Pealegi olid Tagapere käes peaasjalikult vanemad põllumaad, Eesperel uuemad. Teati rääkida ajast, kus Eespere kõrget väljamäge, mille tipul ikka veel mõned põlised männijändrikud kasvasid, oli katnud alles pime mets, enamasti kuusik, miks ka kogu saart siis Kuusiksaareks hüütud. Pikkamisi aga roninud sahk mööda mäge kõrgemale, kuni jõudis sinna, kus ta praegugi peatub. Kümmekond vana pedakat mäenukil on mälestus Vargamäe endisest aust ja uhkusest.

Metsa hävinemine Vargamäel seisnud ühenduses tema praeguse nime tekkimisega. Alguses olnud Kuusiksaarel ainult üks talu, praeguse Tagapere asemel, ja seda talu hüütud saare järgi Kuusikuks. Elanud siin jõukas mees, kel olnud mitu paari veohärgi, ja nendega küütinud ta talvel ühe suure kuuse teise järel linna ja teinud rahaks. Metsavaht oli muidugi puskariga pimedaks löödud ja teised kõrvenurga mehed vaikisid, sest igaüks talitas ise Kuusiku vanamehe eeskujul, niipalju kui vähegi võimalust ja jaksu oli. Kõik aga naersid ja ootasid pikisilmi, et mis küll siis sünnib, kui ühel ilusal päeval leitakse, et Kuusiksaare paremate saepakkude asemel veel ainult kännud leiduvad. Juba eemalt vaadates võis harjunud silm tunda, et Kuusiksaar polnud enam endine metsamütsakas, vaid et see muutus aasta-aastalt aina harvemaks.

Mida kõik pikisilmi ootasid, see saabuski lõpuks. Pikemalt jahisõidult ükskord talvel tulles arvas mõisasaks heaks Kuusiku ja teiste üksikute talude kaudu koju sõita, liiatigi et siit näis päris hea ja kõva tee käivat. Kuusiksaare alla jõudes eksiti pisut ja mindi mitte tallu, vaid selle salaraiestikku, kus saksale kaks paari veohärgi vastu tuli, saepakud peal. Peremees märkas õigel ajal saksa ja putkas ise metsa, nii et sulane jäi üksi kohtu ette. Aga asi lõppes teisiti, kui keegi oli arvanud. Sest kui mõisasaks, keda kui suurt naljahammast tunti, sulaselt kõik oli kuulnud, mis vaja, käsutas ta esimese paari veohärgi ühes saepakkudega mõisa, laskis siis hobustel ümber pöörata ja sõitis minema.

Peremees tegi, nagu saks sulast oli käskinud: saatis esimese

paari härgi mõisa, teise paariga läks aga rahulikult linna saepakke müütama. Ka hiljem jätkas ta nende vedu, nagu poleks midagi iseäralikku juhtunud. Aga need, kes asjast kuulsid ja ammugi Kuusiku koha peale hammast ihusid, tõttasid mõisa seda saksalt endale paluma, sest nad arvasid, et vana peremehe päevad on nüüd loetud. Ent mõisasaks tegi imestava näo ja küsis, et kuhu see Vargamäe Jüri siis ise oma vanade päevade sees tahab minna. Ja kui siis seda härgade ja saepakkude lugu meelde tuletati, ütles härra, et ega ta ometi loll ole, et ta sellise mehe kohalt minema ajaks, kes laseb paari härgi ära võtta, ilma et ta sellest kõhatakski.

Nõnda kuuldi mõisasaksa enda suust esimest korda Kuusiku asemel Vargamäe nimetust.

Uus nimi pidi rahvale meeldima, sest peagi taganes ta ees vana, nagu taganes ka kirve ja veohärgade ees Kuusiksaare kuusik. Ja mis jäi kirvest ja veohärgadest nõrgemat harvalt järele, selle murdis tuul või kiskus juurtega maast. Ainult männid, need pidasid vastu, need peavad mäetipul praegugi vastu, sest nemad kartsid ainult inimest.

Mitme-setme aasta pärast, kui Vargamäe Jüri läks mõisa renti maksma, küsinud härra temalt, et mis teeb kuulus Kuusiksaare kuusik. Ja kui ta sellelt vastuseks sai, et tuul on kuusiku maha murdnud, siis arvanud härra, et nüüd võiks tuule murtud kuusiku asemele talu asutada. Nõnda see sündiski: Vargamäele tuli veel teine peremees. Ja et tema oma hoonetega asus mäele, kuna endine talu lõunitas all orus, siis hakati neid hüüdma Mäe ja Oru. Kogu saarele aga anti mõisakirjas nimeks Vargamäe ja kohtade kruntiajamisel märgiti talud Eespere ning Tagapere. Nõnda on käinud see põlvest põlve ja käib igavesest ajast igavesti.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kirjelda Krõõda tööd heinaajal.*
2. *Jutusta teemal «Andrese võitlus soo ja heinamaaga».*
3. *Mispärast vargamäelaste võitlus loodusega oli nii raske ja lootusetu?*
4. *Loe romaani «Tõde ja õigus» I osa lõpuni.*
5. *Korda: tegevuse arenemine eepilises teoses.*

MAIT METSANURK
1879—1957

Mait Metsanurk, kodanikunimega Eduard Hubel, kuulub kriitiliste realistide nooremasse põlvkonda. Ta sündis 1879. aastal Tartu lähedal Kärkna vallas (praegu Tartu rajoon) Metsanuka külas. Koduküla nime võttis ta hiljem endale kirjanikunimeks.

Hariduse sai Metsanurk Tartu linnakoolis. Seal omandas ta pedagoogikaklassi lõpetamise järel algkooliõpetaja kutse.

Mait Metsanurk töötas Võrus õpetajana ja pikemat aega Tallinnas ajakirjanikuna. Tema kirjanduslik tegevus kestis üle poolesaja aasta.

Metsanurk on elanud kaasa aja põletavamaile küsimusile. Ta arvustab kodanliku ümbruse pahesid, tema kangelased võitlevad ilusama, puhtama, ausama elu eest. Kuid nad on enamasti nõrga tahtejõuga inimesed, kes oma unistuste ja tõekspidamiste eest ei suuda lõpuni võidelda. Metsanurga tegelased on elus saamatud ja abitud, nad ei ole võimelised otsustavalt tegutsema.

Kirjaniku loomingulise pärandi paremiku hulka kuuluvad «Taavet Soovere elu ja surm» (1923), «Punane tuul» (1928), «Ümera jõel» (1934).

Silmapaistval kohal Metsanurga loomingus on ajalooline romaan «Ümera jõel», mis käsitleb eestlaste vabadusvõitlust 13. sajandil. Romaani sündmustik koondub Ümera lahingu ümber, kus eestlaste väike malev saavutas hiilgava võidu rüütlite ja nende ristitud käsilaste üle. Romaani kangelased paistavad silma surmakartmatuse, vaenlase vihkamise ja kangelaslikkuse poolest.

Peale romaanide on Metsanurk kirjutanud novelle ja näidendeid.

Viimaseil eluaastail valmistas kirjanik oma teoseid uustrükkideks.

Mait Metsanurk suri Tallinnas 1957. aastal.

ÜMERA JÕEL.

XX

Üldiseks rünnaku märguandeks pidi olema kolmekordne pikaldane pasunahääl, esiti ees, jõe pool rindel, siis kohe ka tagapool, vasakul ja paremal.

Rünnak rüütlitele pidi sündima enne pasunapuhumist, et neid rabada järsult, ootamatult, et eemal ei teatakski kallaletungist rüütlitele ega teataks valmis olla üldise rünnaku vastu. Kahro pidi hundi kombel ulguma, ja kohe sööstab siis Vello oma meestega paremalt poolt puude vahelt ja põõsaste tagant viskerelvi pildudes välja. On rüütlid ühest küljest rabatud ja pöörduvad rinnaga sinnapoole, siis ulub jälle Kahro ja selja tagant ründab vasak rühm.

On rüütlid sel kombel esimese hoobi saanud, siis alles puhub pasun ja kogu malev vajub mõlemalt poolt vaenlase peale.

Kõik viskerelvad jagati meestele, ja et rohkesti jäi järele, siis asetati need tee lähedale tüvede najale, kust neid kerge oli ründajatel leida.

Kõik olid valmis, istusid või lebasid põõsaste taga, relvad käepärast, ja ootasid hinge pidades.

Vello istus langenud puu tüvel, tapper viskamiseks põlvil, teravalt kuulatades. Juba arvas ta läbi latvade kohina kuulvat hobuste traavi samme. Aga see osutus tema enese südame rutuliseks pekslemiseks. Mets oli siin tihe ja jämedate puude alune võsane — hobusega ei saanud siin liikuda.

Kui nad õigel ajal ohtu aimavad ja tagasi pöörduvad! käis Vellol mõte läbi pea. Seavad endid võitlusvalmis! Siis on raske... Või kõik meie mehed ei kuule õigel ajal pasunahäält! Õigusega ütleb Ott: kõik läheb tapluses hoopis teisiti kui kavatsetud!

Vaike tuli lõõtsutades, noolekimp vöö küljes, vibu käes. Vaevu sai ta öelda:

«Juba näha!... Ratsanikud!...»

Vello sööstis tüvelt ja haaras tapri, hüüatades:

«Kus Kahro?... Kus pasunamees?... Kus on pasunamees?!»

Kahro seisis sealsamas, pasunamees tatsus puu tagant välja, kõver hall pill käes. Kahro tõmmul näol oli uljas rõõm, ilusad teravad hambad paljad.

«Jookse, Vaike, ütle veel kõigile, et nad hiiliksid lähemale!...» käskis Vello. «Aga hoidku end põõsaste ja tüvede taha!... Ole sa, Kahro, käepärast, et märku anda.»

Üheskoos hiiliti tee poole.

Küürakil käies nägid nad viimaks hobuste jalgu. Need olid paljad, karraga katmata.

«Kus on rüütlid?!... Need pole rüütlid!» kähistas Vello pettunult.

«See on eelväe-salk,» lausus Kahro.

Varsti nähti karraga kaetud hobuste jalgu, ikka kaks hobust kõrvuti, traavides lähenevat. Juba mööduside esimesed.

«Nüüd!» hüüdis Vello summutatud häälel ja võttis taprivarre parajast kohast kinni.

Kahro pööras selja, tõstis pea, ja korraga kostis metsa alt üsna tee lähedalt hundi ulgumine, alatud lühikese haugatusega, venides siis pikalt, vaenulikult, vaibudes kaeblikult.

Samal hetkel sööstis põõsaste ja tüvede vahelt halle kogusid tee äärde ja rüütlitele lendas okslikke kärpe, raskeid nuie, ihutud tapreid ja teravaid odasid. Kõik see sündis kisa ja kärata. Kuuldusid esiti ainult tumedad mütsud ja heledad kõlksatused. Neile järgnesid oiged, sajatused ja käsklused. Mitu rüütlit lõid oma suurtel soomustatud hobustel vaaruma, mõni langes hääletult ripakile sadulasse ja lohises edasi mööda maad, mõned karjatasid ja pillasid relva. Kohe peatati read, rüütlid pöörasid hobused ründajate poole ja viskasid huupi piikidega metsa alla.

Veel korra ulus Kahro ohtu kuulutavalt, mitme lühikese jätkuga, ja kohe sööstis teiselt poolt teed metsast halle kogusid kiskjate ilmega, ja rüütlitele lendas selga ning pähe raskeid viskerelvi. Hobustele torgati tagant katmata kohtadesse odadega, virutati nuiaga vastu konte. Jälle langes rüütel, mõned hobustest sööstsid metsa alla, kus neile pähe virutati.

Nüüd kostis esiti metsa all ja siis eemal pikaldane pasunahääl, kostis lakkamatult, ja kogu rindel algas nüüd rünnak. Seda saatis metsik sõjakisa, kilpide tärin ja mõõkade kõlin.

Rüütlid ja kannupoisid lõid kärmesti kaks rivi, seljad vastastikku, näod metsa poole. Nad varjasid endid kilpidega, piigid enamasti visatud, mõõgad löögivalmis.

Vello ruttas mööda metsaalust ja manitses mehi hoida relvi, mitte huupi pilduda, visata sinna, kust rüütlitel selg lage; või niita tagant hobuste jalgu. Ta nägi Kahrot odaga põõsa äärest selja tagant rüütlile sihtivat, jälgis relva lendu ja kiivris pea äkilist nõksu tahapoole. Ta nägi Vaiket üsna tee ääres põõsa taga konutavat, vibu pingul. Kellel meestest viskerelvad heidetud, otsis maast kivi ja heitis selle rüütlile selja tagant pähe või selga.

Vello rühkis edasi jõe poole, aga ei raatsinud rinnet silmist lasta. Ta nägi läbi põõsaste, kuidas raudne käsi pillas kilbi, kui tapper või kivi tabas pead. Ta nägi üht rüütlit jalgupidi hobuse all rabelevat ja kuulis appihüüet.

Rüütlitest eespool oli salgake kannupoisse, kiivreis, aga raudrüüta, mille tõttu neid ründajate viskerelvad hõlpsasti maha võtsid.

Nad sattusid segadusse, mõned ajasid ratsa metsa alla, kus nad takerdusid ja varsti surmava hoobi said; teised kihutasid jõe poole, kus Kiuru ratsasalk lätlastest eelväega mees mehe vastu võitles. Kannupoisse tuli lätlastele abiks. Kahro tõi Vellole langenud lätlase hobuse ja kilbi, hankis enesele teise ja mõlemad lõid vaenlastega mõõgad vaheliti. See ei olnud kerge, vastased olid relva tarvitamises vilunud. Juba sai Vello torke puusa ja tugeva hoobi vastu raudäärisega kiivrit. Aga siis tarvitas ta oma võtet, hakkas vastase mõõka oma mõõgaga ümber keerutama ja sai viimaks mahti pähe lüüa. Vaenlane vaarus ja langes hobuse seljast. Kahro vastane pöördus põgenema.

«Mis sünnib tagapool!» hüüdis Vello kui hoolikas peremees. «Katsume metsa alt ratsa läbi pääseda.»

«Küllap siin tuleb Kiur lätlastega toime,» vastas Kahro ja ajas Vello kõrval metsa alla.

Ei olnud siin kerge Kiurul lätlastest eelväe-salgaga toime tulla. Niipea kui pasun puhus, oli ta kohe metsa nurga tagant välja ratsutanud, vastu kiivreis vaenlastele. Visatud odad täratasid vastu kilpe, hobused kargasid üksteisele jalgadega rindu, mehed karjusid metsikult, haarasid mõõgad ja hakkasid raiuma.

Kiur nägi enese vastas tugevat meest helkivas kiivris, punetava katmata näoga, punaste juustega, ja karjatas hämmastuses. See oli äraandja Rahi, raske mõõk kui raudne kaigas löögiks tõstetud.

Kiur lõi leekima seda meest nähes, aga teadis, et jõu poolest jääb siin alla. Ainult väledus, see Mägistes palju kiidetud Kiuru võrratu väledus võis teda aidata. Ta mõtles esiti ainult kaitsele ja saatis kilbiga ning kerge mõõgaga ränki hoope kõrvale. Ta laskis vastasel end väsitada ja hakkas siis vasakult, paremalt, ülalt ja alt katseks kergeid hoope andma. Viimaks sai ta vaenlase mõõga oma relva abil kõrvale tõugata ja otse kõrri torgata. Punajuukseline vajus seljakile, pillas relvad ja sai veel hoobi õlga.

Kiur tundis küljes valu, aga ei püsinud sellele mõelda. Ta nägi vasakul läti ratsanikku, pöördus talle vastu, peletas ta võitluseta põgenema ja vaatas ümber. Tema mehed olid eelväe-salga pagema löönud ja ajasid pagejaid jõe lähedal taga. Kohati olid lätlaste suured hobused liivasesse pinda takerdunud, põlvili langenud, ja mehe üle pea langetanud. Eestlased oma väikeste näss-sakatega pääsesid kergesti edasi või tulid seljast maha ja vedasid hobuse käe kõrval tee äärde.

Teekond metsa all, jõe lähedalt Oti seisukohani, näis Vellol väga pikk olevat. Kihutada ei saanud, oksad kriimustasid nägu, hobuste jalad takerdusid võsasse. Kõrvalt, tee poolt, kostis võitluse kära, karjumist, sajatusi, oigeid, tärisevaid hoope kilpide vastu, mõõkade kõlksatusi. Kui hea meelega oleks Vello käänanud ka

tee äärde ja löönud sekka, aga ta pidi kõigepealt teadma, mis sünnib seal, kus olid tema maleva peajõud.

Puus tuikas kõvasti ja verd nõrgus juba rasude all jalapõiani. Ega muud, kui nõrken! tundis Vello hirmu.

Viimaks jõudsid nad alevõsa äärde, siin pidi olema Oti väesalk. Praegu ei olnud siin kedagi. Paremal, tee pool, kostis metsik võitluse kära. Vello ja Kahro kihutasid sinna.

Saanud oma sada meest, oli Ott seadnud need põllu kõrvale alevõsasse. Ta ei olnud rahul, et Vello võttis rüütlite ründamise enese hooleks.

«Ise raiub kõrgeid kuuski, meile jätab lepavõsa rookimise!» urises ta. «Vaat viimaks tal pihad haiged, mingu me veel voolima!»

Oti väesalga vastas teisel pool teed oli jalavägi. Küüvits oli Otist kaugemal, teisel pool teed, tema vastas jälle jalavägi. Kohe pasuna puhumise järel pidi jalavägi võsast ja metsast vaenlast ründama, pisut hiljem, kui vaenlasel juba küllalt tegemist, pidid Oti ja Küüvitsa ratsamehed talle veel enam tööd andma või hoopis maha muljuma.

Oti mehed seisid hobuste kõrval, ootasid põnevuses märguannet, heitsid omavahel nalja.

«Palav päev, saaks töö tehtud, läheks Ümerasse suplema,» lausus keegi.

«Vello on töökoha hästi valinud — vee lähedale,» vastas teine.

«Ratsanikud!» hüüti korraga ja kõik sööstsid sadulasse.

«Tubli!» kostis Ott mõnuldes. «Las tulevad! Mõrd on valmis!... Mina löön ühelt poolt, Küüvits teiselt poolt, polegi pääsu!... Tuul puhub kenasti — ei kuule nad enneaegu meist kõhkugi!...»

Nähes esimest mõndakümmend vaenlast mööda traavivat, hüüdis Ott põlglikult:

«Puha klibu!...»

Siis aga soomustatud hobuseid, valgeid mantleid ja helkivaid kiivreid silmates lisas ta kohe:

«Seal ongi nad ise! Tere tulemast!» Ja pead vangutades: «Kas Vello mõrd peab neid kinni!... Eeh! Kui kihutaks neile siitsamast ummisjalu peale ja hüüaks kõigest jõust: Kiidetud olgu Jeesus Kristus! Aga ei! Meie kord pole veel tulnud.»

Rüütlite helkiv ja võimas lühike rida kõrgetel hobustel kadus jõe poole puude taha.

«Vaene Vello!... Sa nagu tahad noorelt surra!... Otsid ikka omasugust vastast... Seal nad on — eks pane rinnad kokku!...» kõneles Ott iseendale. «Need meie kohal on nüüd lätlased või koguni sakslased?... Nüüd viimaks liivlased... neli rida kõrvuti... Lõppu ei ole nähagi!... On ilus loomus, ei niisugust näe iga päev!... Aga miks ei puhuta juba pasunat!»

Ta hüppas ka sadulasse ja otse karjus: «Miks ei puhuta juba!»

Jõe poolt kuuldus nüüd hundi ulung ja selle järel relvade kõlksatusi.

«Hakkab peale!» lausus Ott sadulas ja muheles rõõmsas elevuses, kilp vasakus käes, mõõk paremas. Ulung kostis teistki korda ja selle järel pasunahääl jõe poolt.

Pasunat puhuti nüüd ka lähemal, korrati kogu rindel, ja Ott oma meestega nihkus võsa äärde, kust selgesti teele võis näha. Pealetung pidi enne teisel pool teed algama.

Seal algaski äkki metsik kära: jalavägi oli oma viskerelvadega vaenlase üle külvanud ja tungis talle piikide, odade ja mõõkadega kallale.

Nüüd puhus mees Oti kõrval, ratsanikud vajusid võsast välja, üle põllu, kiiresti, pilve varjuna. Hobused tõmbusid nelja joostes sirgu, vajusid maa ligi, mehed surusid end laka lähedale, tõstsid metsikut sõjakisa ja tagusid mõõgaga kilbi vastu...

Juba oli neid nähtud ja osa vaenlasi pöördus neile vastu. Odad, kärbid ja taprid lendasid õhus kaari joonistades vastamisi, üksteisest mööda, hobustele pähe, vastu jalgu, meestele vastu kilpe ja kiivreid.

Vaenlase kahekordne rida läks segi, tekkisid vahemikud. Tagantpoolt metsa vahelt ilmus aga uusi rühmi neid vahemikke täitma. Neid kihutas ja julgustas noor valgejuukseline helkivas kiivris pealik suure musta seljas. Ta rohmis ise pika mõõgaga vasakule ja paremale, tungis teistest ette, lähenedes Otile kui vastase salga pealikule. Ott heitus hetkeks ja vaatas otsides ümber: kas ei leidu võõrale pealikule väärilist nooremat vastast? Aga ei olnud näha kedagi, kelle hooleks usaldada see tore vaenlane. Ott urahtas korra vihaselt, hoidis kilbi ja mõõga valmis, pomises vandesõnu ja pöördus pealikule otse vastu. Ta ei rutanud lööma, ta teadis, et on vana, et väsib varsti, et vaenlasel on rüü all rinnakatteks soomus, temal enesel aga mitte. Noor pealik lõi oma pika mõõgaga hoolimatult ja põlglikult; Ott kaitses end näiliselt kohmetult, ei teinud katsetki vastast tõsiselt tabada, viitis ainult teise kallist aega. Vastane sai kärsituks, ägestus, virutas kõigest jõust, et asja lõpetada. Hobused seisid, pead vaheliti, lingutasid kõrvu, pööritasid hirmunult silmadega, tammusid rahutult jalgadega.

Siis tuli vasakult nii ränk hoop, et Oti kilp vajus kõrvale ja mõõk puutus õlasse. Tal oligi vasak külg hooletusse jäetud, sest ta torkas samal hetkel parajasti vaenlasele istmiku alla. Ta teadis, et raudne soomus sinna ei küüni. Ja ei küündinudki. Noor kiivris pealik röögatas ja kattis end madalalt kilbiga, aga hilja. Siis hakkas ta meeletult raiuma, lõi Oti kiivri peast ja riivas korra vasakut külge.

Ott tundis väsimust ja aimas, et ots on lähedal. Õlas tuikas ja sooja märga voolas rinnale ning käisesse. Löögiks puudus jõud, oli tegemist, et raskeid hoope vastu võtta ja kõrvale saata. Aga

vastanegi näis raugevat, rohmis ikka jõuetumalt ja toetas hetketi kilpi hobuse turjale. Ott varitses pisteks aega, löögiks ei olnud tal enam jaksu. Ta ei rutanud — las vaenlane väsitab end ja raiub. Ja ta andiski jälle raske hoobi, mõõk lõikas Oti pronkskilbi serva sisse ja takerdus. Ott ühmatas rõõmu pärast ja sorkas vaenlase kilbi alt oma mõõga uuesti vaenlase istmiku alla, jalge vahele. Kiivrimees pillas mõõga ja kilbi, langes rippu ning lohises sadula küljes edasi.

Ott laskus hobuse seljast ja kõndis ratsuteist kinni hoides taarudes vastase juurde. Too lebas seliti, käed laiali. Valged juuksesalgud katsid kaela.

Ott tõukas teda jalaga vastu õlga ja küsis liivi murrakus:

«Kes sa oled? Vasta, kui veel elad?»

«Ära mind tapa! Olen Liivi kuninga poeg... Kaupo poeg,» kostis vaenlane nõrga häälega.

Ott hõiskas rõõmu pärast. Ristitud Liivi kuninga poeg oli talle vastaseks! Ta vaatas ümber. Tee ääres käis äge taplus, ei olnud kellelgi mahti teda tähele panna. Siis lausus ta mürgiselt:

«Olen ise mineja. Ei või sind jätta nõnda... Kui küsitakse seal, kes su võitis, kes su tappis, eks ütle: Mägiste vanema lombak sulane Ott.»

Ta sülitas pihku, võttis kahe käega mõõgapärast kinni ja raius vaenlase pea otsast. Mitu korda pidi ta lööma — käed olid nõrgad, kael oli tugev. Lõpetanud töö, laskis ta mõõga langeda, toetus hobuse najale ja vaarus metsa poole, sõnades käies:

«Sulane Ott läheb puhkama... Liivi kuninga poeg... Ei see olnud kerge!»

Temast mõnikümmend sammu eemal tee ääres jätkus aga verine taplus, tärisesid kilbid, kõlksusid mõõgad, oiati, karjuti, vannuti, puhuti pasunat, hüüti appi jumalaid ja inimesi. Seal võitlesid Oti ratsamehed. Neist lõuna pool oli jalavägi vaenlasele peale tunginud, pildus esiti nuiade, odade ja kärpidega, tungis siis aga löögirelvadega tee äärde vaenlasele käsitsi kallale.

Küüvits oma saja ratsanikuga ootas läbematult tapluse algust. Ta pidas hobuse liikumatult paigal ja oleks pinevusest või lõhkenud. Ta hoidis piiki kõvasti peos ja laskus tee poole vahtides kummargile lahule, nagu jookseks juba hobune tuhatnelja.

Viimaks puhus jõe pool pasun, see kordus varsti lähemal ja nüüd võis näha, kuidas jalamehed vasakul langesid vaenlase peale.

Küüvits ootas, nagu kokku lepitud, aga ei kärsinud kaua paigal püsida, lõi hobusele piigiga vastu külge, vilistas ja ajas põõsaste vahelt välja, sada meest temaga kõrvuti vasakul ja paremal.

Vaenlase ratsanikud pöördusid neile vastu, aga kohmetult, hilja. Ründajate hoog oli nii tugev, et liivlaste read segi paisati ja purunesid. Suurem hulk langes pillutud relvade all, teised söösti sid hobustelt ja püüdsid põõsaste taha pageda, aga löödi enamasti maha, muist ajasid hobustel segaduses ette- ja tahapoole.

Küüvits vaatas vasakule ja paremale, raiumise hoog käsivarres, aga ees omad mehed Oti rühmast. Lõuna poolt metsa vahelt teesuudmest tuli aga nüüd vaenlase ratsanikke juba kolm-neli kõrvuti; nende ees suure musta ratsu seljas helkiva kiivri ja suletutiga pealik. Ruttu seadis ta oma mehed risti teed ritta, surus põllulegi ja ründas eestlasi tiivalt.

Küüvits taganes taplejate hulgast, hüüdis mehi; lõi uut ristirinnet; pidas helkivas kiivris suletutiga vaenlast silmas. See surus oma meestega aeglaselt edasi, oodates teesuudmest selja tagant enesele ikka uusi salku abiks.

Küüvits karjus, et koguda mehi, tõmbas mitut hobust päitseidpidi, osutas ähvardavat hädaohtu. Saanud mõnikümmend kaaslast, ajas ta kiivrimehele vastu, korrates omaette võitlusinnust joobunult: «Ometi kord! ... Ometi kord! ... Eks kaeme!»

Kiivrimees ei oodanud teda kaua, tõmbas hobuse päitseidpidi püsti ja oli mõne hüppega Küüvitsa ees, keda pidas nähtavasti pealikuks.

Piigid põrkasid vastu kilpe ja nii tugevasti, et vaenlane lõi hetkeks sadulas kõikuma. Hobused taganesid, virutati uuesti piikidega. Küüvitsa piik tungis üle vastase kilbi ääre ja põrkas vastu kiivrit. Vist põrutas see vaenlase pead, ta läks hetkeks kaitses ja löömises segi, taandus, viskas piigiga Küüvitsa pihta ja haaras mõõga. Nüüd viskas ka Küüvits oda, see libises vastase kilpi mööda kõrvale ja mõlemad hakkasid nüüd mõõkadega rohmima.

Nad olid nähtavasti kõik muu unustanud, mõlemale näis selge olevat, et siit teine eluga ei pääse. Mõlemad hakkasid väsima. Hobused keerlesid rahutult teineteise ümber, hoidudes parajasse kaugusse.

Viimaks läks Küüvitsal korda näksata mõõgaga vaenlase kiivrit, nii et see viltu langes. Ülekarva lainelised juuksed langesid salkudes silmadele. Nüüd katsus Küüvits vastase pooleldi katmata pead mõõgaga tabada, aga ikka jõudis sinna kilp ette. Oli selge, jõuga pole siin vähematki teha, osavus on aga mõlemal võrdne. Tõmmates oma hobust veidi tagasi ja varjates end kilbiga, andis Küüvits tugeva hoobi vastase ratsule pähe. See sööstis paigalt, lõi vastase otse Küüvitsa kõrvale ja vaarus kõigega. Nüüd lõi kiivrimees, et tasakaalu hoida, käed laiali ja Küüvits rohmas otse ülevalt vastu kiirdu, mis kaetud ülekarva juustega. Mõõk vajus nina juureni, vastane langes relvi poetades ühes hobusega.

Kummalgi pool teed kees aga raevukas võitlus. Ikka veel tuli teesuudmest ratsanikke, ja selja tagant, jõe poolt korraldas, ergutas, ässitas ning sundis mõõgaga vehkides mõni helkiva kiivriga, suletutiga rüütel taganejate salka. Igal Oti mehel oli siin juba enam kui ühe vastasega tegemist.

Vello jõudis jõe äärest metsa tulles Kahro saatel põllu äärde ja pööras siit kohe tee-äärsele rindele. Ta nägi juba eemalt, et paiguti

on see rinne juba läbi murtud, aga lõuna poolt läheneb vaenlasi hulgana ja surub Mägiste mehi tagasi.

Ta ajas lähemale ja nägi rinde lähedal maas meest lamamas.

«Ott! ... Mis sinuga? ...» hüüatas vanem.

«Riivas õlast ... Puhkan ...» lausus Ott ja ajas enese vaevu istukile. «Vanadus!» lisas ta ohates. Aga vaadanud taplejate poole, lausus ta mõnuldes:

«Küll rohmivad! ... Et need liivlased veel ei põgene!»

«Asso tuleb kohe, teeb lõpu!» vastas Vello nii veendunult, et Ott rahustus ja jälle pikali laskus.

«Kuidas on seal rüütlitega?» küsis ta murelikult nagu hoolas sulane.

«Ega vist enam kauaks ... Puhka sina!» vastas Vello.

Ta osutas Otile, käskis Kahrol vana sulast aidata ja kihutas ise võitlejate juurde.

Jõe poolt lähenesid taganejad lätlased, sakslased ja lehvisid rüütlite suletutid.

Niipea kui Kiur oli löönud eelväe-salga jõe ääres põgenema, vajus ta oma meestega jõe poolt otse teesuudmesse, kust paistsid rüütlid, risti teel, kilbid ja mõõgad käes. Nende taga maas nähti aga hobuste ja raudrüüs meeste laipu.

Sõnatult ja kärata lähenes Kiur ja viskas odaga, teised kaks tema kõrval samuti. Visati veel taprid odadele järele ja haarati mõõgad.

Juba olid kaks rüütlit hobused neile vastu pööranud ja varjasid endid kilbiga, mõõk käes.

Kiur võttis teise neist täiesti enese hooleks. Rüütel tõstis oma mõõka aeglaselt ja langetas raskelt. Kiuru kerge kaheteraga mõõk välkus siia-sinna, täksas juba vastast õlale, käisele, kintsule, torkas rinnale — igal pool oli ees raudne soomus. Kiur tundis abitust, hüüdis teistele, kes selja taga, et nad viskaksid piigi, kärbi või nuiaga. Kas või tapriga! Teised olid aga oma viskerelvad juba pildunud, ei pääsenud mõõgaga abiks. Kiur katsus oma hobust tagasi tõmmata — teised olid selja taga oma hobustega. Kirudes, vandudes otsis ta kohta, kuhu vastast lüüa või pista. Rind oli rüütlil kaetud, pea, nägu ja kael helkisid, ainult silmade kohal olid ahtad praokesed. Neisse kiinduski Kiur, varjas end hoolsasti kilbiga ja saatis raskeid lööke kõrvale, parajat hetke otsides. Siis korra, kui vastase ränk mõõk jälle kõrvaldatud, torkas ta silma suunas, aga sattus kaetud suu kohta. Uuesti varitses ta soodsat hetke, leidis selle viimaks ja torkas tugevasti. Mõõga terav ots läks sügavale silmaauku, tera jäi raudse prao vahele. Rüütel karjatas, laskis kilbi langeda, haaras raudses kindas käega silma torgatud mõõga terast kinni ja vajus seljakile.

Teine rüütel oli Kiuru kaaslaste ja metsast ründajate abil viskerelvadega uimaseks pillutud ja hobuselt maha võetud.

Kiur ei pannud soomustatud rüütliga võideldes tähelegi, et keegi kannupoistest teda katmata küljesse mõõgaga torkas. Kannupoisil raiuti küll sealsamas käsi otsast, kukutati hobuse seljast ja pisteti odaga läbi. Aga niipea kui Kiur rüütliga võitlemisest vabanes, pillas ta kilbigi. Mõõka püsti tõstes haaras ta küljest kinni ja hüüdis kõigest jõust:

«Taganevad! ... Taganevad!»

Teised kordasid seda ja kaks hobustel püsinud rüütlit ühes kannupoistega ja lätlastega taandusid samm-sammult Kiuru ratsanike hoopide all. Kaks viimast kannupoissi istusid tagurpidi sadulas ja katsid endid kilpidega. Kolmelt poolt sadas taganevale vaenlasele viskerelvi või nende puudusel kive.

Kiur aidati hobuse seljast maha ja ta talutati jõe äärde, kuhu koguti teisigi haavatuid.

Kaks rüütlit, kannupoisid ja sulased katsid end kilpidega, moodustasid raudse kiilu ja surusid edasi lõuna poole, et ühineda liivlaste hulkadega. Neile pilluti viskerelvi, tabati mõndagi neist ja kukutati hobuse seljast. Tungiti odade ja mõõkadega vaenlasele lähemale, aga neid mõistsid vaenlased paremini käsitseda.

Vellol oli selge: siin võib ta julgust ja surmapõlgust näidata, aga maleva pealikult nõutakse enam, palju enam. Ta ei tohi vahvalt võideldes unustada malevat, selle juhtimist.

Ta tõmbus tagasi, saatis mõne mehe lõuna poole, teesuudmesse ja käskis vaadata, kuidas seal Küüvitsa mehed võitlevad, kuidas seal meie jalamehed vaenlase ratsaväele vastu peavad.

Ise sai ta kelleltki piigi ja hakkas sellega lähimat rüütlit ründama. Mitu korda lõi ta oma relva vastu vaenlase kilpi, lõi siis kõigest jõust karraga kaetud hobusele pähe. Too taganes, langes istukile, rüütel rabeles, kaotas tasakaalu ja jäi langedes sadulasse rippuma. Kannupoisid ruttasid talle appi ja aitasid ta jalule. Võitlejat temast enam ei olnud.

Lõuna poolt, Oti ja Küüvitsa rindelt, tuli ratsakäskjalg, leidis vanema ja teatas talle, et seal, metsa lähedal, Koiva tee suudme ümber olla väga kibe võitlus käimas. Liivlasi kogunenud sinna lõpmata palju.

Vello käskis tal suu pidada ja läkitas nüüd juurdetulnud Kahro ühe ratsaniku saatel Asso juurde. Tulgu ta viivitamata oma saja mehega ja pöördugu lõuna poole, kus Küüvitsa mehed koos jalameestega liivlaste vastu võitlevad. Tungigu kui tormihoog vaenlasele peale. Tema ise, Vello, läheb ka varsti sinna. Lõpp ei ole enam kaugel.

Rüütli langemist nähes surusid Kiuru salga mehed julgemini peale, varsti langes ka viimane suletutiga mees hobuse seljast, taganemise tee, lõuna poolt läheneva väega ühinemise tee suleti ja järelejäänud rüütlid, kannupoisid ja kõik teised hävitati võiduhüüete saatel viimase meheni.

Vello ise kihutas nüüd koos poolesaja mehega lõuna poole, kust kostis võitluse kära, relvade kõlin, sajatused ja ähvardused.

Liivlastest oli moodustatud rinne risti üle tee. Rinne oli tihe, mitmekordne, praegu püsis paigal.

Vello tuli nelja kihutades. Võiduhüüetega ja relvi täristades langeti vaenlaste peale. Mõned suletutiga ratsanikud olid nende selja taga ja sundisid oma ristitud orje võitlema.

«Rüütlid on hävitatud!» karjus Vello ja need, kes temaga. «Võit on meie!»

Liivlaste rinne lõi kõikuma, lakkas võitlemast innu ja hooga, tarvitas relvi veel peaasjalikult kaitseks. Juba nähti paljusid metsa pagemas.

Asso värske jõu ühinemine ja Vello meeste võidukas pealetung olid otsustavalt mõjunud.

Paljud vaenlaste esimeses rivis pildusid relvad, tõstsid käed ja andsid end vangi. Suletutiga mehed vaenlase selja tagant olid kadunud. Koiva tee suue oli ummistunud põgenejate hulkadest.

«Võit!» karjuti ümberringi sadadest suudest lähemal ja kaugemal.

«Võit!» hüüdsid isegi maas lamavad haavatud, ja surijad sosistasid seda sõna silmi sulgedes.

Taoti kilpe ja puhuti pasunat, Ümera metsad rõkkasid eestlaste võidukärast.

Vello jättis tagaajamise ja vangide võtmise Asso hooleks ja pööras hobuse põllule. Ta tundis suurt nõrkust, aga võiduröõm hoidis teda ülal. Ta läks Kahro seltsis Otti otsima.

Seal see lebas tallatud maal küliti, pea mättal, silmad poolkinni.

Kuuldes lähenevat kära, avas ta silmad, tõstis pea ja hüüatas rõõmsalt:

«Vello! Vanem?!... Elus!» Aga pea langes tal väsinult mättale.

Vello tuli hobuse seljast ja märkas alles nüüd oma verise mõõga tuppe pista.

«Kui palju neid pääses?» küsis Ott.

«Kes neid lugeda jõudis — põgenesid,» vastas Vello ja laskus sulase kõrvale põlvili.

«Siis võit!...» sosistas sulane nõrgalt, aga näol rõõmuilme.

«Nad on sind rängasti haavanud,» sosistas vanem.

«See oli Liivi kuninga poeg. Ta ise ütles. Ma lõin tal pea otsast... Sest on sulasele küllalt!... Käsi neil kõigil pead raiuda... Oli mehine taplus!... Väsitas mu ära...» kõneles Ott jõuetult, silmad poolkinni. Siis avas ta need veel korraks ja lausus pisut hoobeldes:

«Ümera jõel... ei ole antud... igamehel surra!»

Kahro sulges lahkunu laud. Vanem tõusis jalule ja pühkis verise käega pisaraid.

Hulk mehi oli nende ümber kogunenud. Nad ei suutnud vanemalt silmi pöörata. Nägu oli tal kriimuline ja verine, vesihall rüü mitmest kohast lõhki, vere ja mullaga määrdunud, teine säär oli paljas ja nõretas verest, kiivri raudne hari oli nõkku löödud. Kus see kõik sündinud, seda ei mäletanud ta ise ega teadnud teised.

Ta oli nii nõrk, et mättale laskus ja hakkas sealt käskusid jagama.

Vangidelt võetagu relvad ja hobused. Asso saatku liivlased Beverina linnuseni ja juhtigu sealt Urele teele. Rüütlid ja sakslased, olgu need elus või surnud, veetagu ühte kohta ja raiutagu kõigil pead. Muidu võib veel mõnigi neist hiljem üle Säde tulla. Rüütlitel võetagu kiivrid peast, raudrüüd seljast ja lõigatagu õlale rist, et kui tuleb keegi neid matma, siis teab, kellega tegemist. Ja näeb ühtlasi, et rist ei päästa kedagi, samuti mitte ka see kolmepeane jumal. Haavatud oma mehed aga kantagu jõe äärde, pestagu seal haavad ja seotagu.

Toodi sõnum, et see kiivris liivi pealik, kelle tapnud Küüvits, olnud Kaupo väimees. Kaupo ise aga pääsenud põgenema.

«Küllap see ristitud koer saab ka ükskord meie käest oma palga!» lausus keegi sõjameestest.

Vello tõusis mättalt ja läks Kahro abil jõe poole. Ta ei suutnud kuigi kaua käia. Mehed haarasid ta kätele ja kandsid mööda teed, üle inimeste ja hobuste laipade vee äärde, kuhu juba suurem jagu malevast oli kogunenud, et pesta tapluse higi ja verd oma ihult.

Kahro kiskus vanemal rüü seljast, leidis puusa juurest lihastes sügava haava, löödud vist piigi teravikuga. Õla lähedal oli teine, väiksem haav, sääremari läbi pistetud. Kaelal ja põskedel olid verised reiad. Kahro puhastas haavad, pesi jõeveega, hõõrus metsa äärest toodud rohtudega ja mähkis hoolsasti kinni. Kui siis ka nägu oli pestud jaheda veega, tundis Vello end hästi, tõmbas Kahro abil rüü selga ja sidus vöö vööle.

Üks sõdalane jooksis tema ette ja sõnas hingeldades:

«Külavanem Kiur on seal — tahaks vanemat näha!»

«Kiur!» hüüatas Vello rõõmsalt. «Kus ta on?... Tulgu kohe siia!»

«Ta on haavatud.»

«Siis lähen ma kohe!»

Aga ta sai vaevalt mõne sammu astunud, kui tal pea käis ümber ja ta pidi langema. Kahro toetas teda.

Mehed jooksid Kiuru tooma.

Varsti kanti ta okstest raamil sinna, kaame kui koolnu, kerge kui luustik.

«Kahro aitab sind kohe,» lausus Vello. «Kuidas see sündis?»

«Oma hooletus... Tapsin Rahi...»

«Rahi?!» hüüdis Vello üllatatult. «Oli tema ka siin?»

«Küllap leiate raipe... Unustasin kõik... Aga siis, rüütleid

taga ajades, sain hoope ja pisteid... Kahro, ära näe vaeva... Mind sa ei aita... Tähendab võit?... Sellest on küllalt!...»

Kiuru silmad vajusid kinni ja naeratuseilme tuli ta kõhnale näole. Siis avas ta veel kord laud, vaatas päikese poole ja lausus kui laps uinumise eel:

«Siin... Ümera jõel... on ilus surra... Ja täna ... on ilus päev... ilus päev... Kas tuleb veel kunagi...»

Silmad ei avanenud enam.

Ümberolijad pühkisid pisaraid ja vaikisid. Eemal aga hõisati uljalt.

Okstest raamil kanti veel üks sõdalane vanema ette.

«Vaike!» karjatas Vello.

Ta oli leitud üsna tee äärest põõsast, piik õlast läbi rinnasse tunginud. Kaks noolt olnud tal veel tupes. Aga üks nooleteravik leitud rüütli silmast, kuhu ta sõrmepikkuselt tunginud. Kahe rüütli hobuse jala kõõlustes leitud ka murdunud noole teravikud. Kaks noolt olid nüüd näitsiku kõrval haljaist okstest raamil.

Vello lükkas kiivri Vaike peast, pani peo tema vahakarva laubale ja silitas kohevil juukseid, mis olid päikesepaistel tuhmi pronksi jumega.

«Kui ilus ta nüüd on!» lausus vanem ja asetas nooled näitsiku rinnale.

Langenute laibad kanti metsa lamedale künkale. Üks osa mehi raius ja murdis metsas kuivi puid ning oksi ja valmistas ilmatu suure tuleriida.

Samal ajal püüdsid teised hirmunud hobuseid metsaservalt ja alevõsastikust. Liivlaste väikesi nässakaid üksi koguti üle kolmesaja, peale selle hulk lätlaste ja suuri saksa sulaste omi, isegi mõni rüütlite karraga kaetud hiiglane oli veel jalust terve.

Siis kanti relvad kokku, need, mis omad olid võideldes pildunud ja mis vaenlastest maha jäänud. Kõik vara ja ehteasjad, mis võõraste juurest leiti, langesid sõdalastele saagiks.

Jõe ääres aga pesti ja raviti haavu, surijate oiged kostsid võiduhõisete sekka.

Mööda suurt teed kihutasid aga käskjalad põhja poole, et viia Mägistesse ja Sakalasse sõnumit Ümera võidust.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kirjelda eestlaste taktikat Ümera lahingus. Mis põhjustas eestlaste võidu?*
2. *Meenuta loetud teoseid, milles käsitletakse eestlaste võitlust saksa rüütliteega.*
3. *Loe klassiväliselt romaani I osast läbi 22. ptk. ja II osast 1. ptk. ning leia vastused küsimustele: millega meelitasid preestrid ja rüütlid rahvast ristiusku vastu võtma? miks hakkasid lätlased ja liivlased rüütlite käsilasteks? missuguseid järeldusi saab teha «ristiveega pühitsetud» riisujate moraali kohta? millise eesmärgiga tsiteerib kirjanik Läti Henriku kroonikat?*

Nõukogude kirjandust võib õigusega nimetada nõukogude inimeste elu ja võitluse kunstiliseks kroonikaks. Selle lehekülgedel on jäädvustatud revolutsiooni ja Kodusõja kangelaslikud päevad (N. Ostrovski «Kuidas karastus teras», D. Furmanovi «Tšapajev»), sotsialistliku ülesehitustöö pingerikkad aastad (M. Solohhovi «Ülesküntud uudismaa», J. Smuuli «Järvesuu poiste brigaad»), Nõukogude rahvaste Suur Isamaasõda (B. Polevoi «Jutustus tõelisest inimesest», A. Fadejevi «Noor Kaardivägi»), kommunismi ehitamine meie päevil. See kirjandus on sütitanud nõukogude inimeste südameid, virgutanud neid töös ja võitluses kodumaa hüveks.

Nõukogude kirjanduse põhijooned. Nõukogude kirjandus on suhteliselt noor, kuid ühtaegu kõige ideelisem, kõige revolutsioonilisem kirjandus, millel on loendamatuid sõpru kogu maailmas.

Töölisklassi revolutsiooniline võitlus, mida juhtis V. I. Lenini poolt rajatud Kommunistlik Partei, vabastas Venemaa rahvad rõhumisest. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu tulemusena sündis uus riik, Nõukogude Liit, esimene tööliste ja talupoegade sotsialistlik riik. Tekkis ka uus kirjandus, nõukogude kirjandus.

Nõukogude kirjandus ei tekkinud tühjale kohale: ta on vene ja teiste rahvaste kirjanduse paremate traditsioonide edasiviija uue kirjandusliku meetodi — *sotsialistliku realismi* alusel.

Kõik suured sõnameistrid revolutsioonieelsest kirjandusest on oma loominguga teeninud rahvast: nad kujutasid inimeste hädapõlve, mõistsid hukka ülekohtu ja ebavõrdsuse ning kutsusid võitlusse selle vastu. Üle aegade jäävad elama kriitilise realismi suured meistrid — A. Puškin, N. Gogol, I. Turgenev, L. Tolstoi, N. Nekrassov, H. de Balzac, E. Vilde, A. Hansen-Tammsaare; nad armastasid inimest, tundsid talle kaasa, ülistasid inimmõistuse jõudu, kuid nad ei osanud veel kätte näidata vabanemisteed rõhumisest — *revolutsioonilise võitluse teed*.

Uue kirjanduse rajajaks ning kõige väljapaistvamaks esindajaks on *Maksim Gorki*. Tema romaan «*Ema*» (1906) oli esimene tähtteos, mis kujutas töölisklassi teadlikku võitlust vana

korra kukutamise eest. M. Gorki ja teiste revolutsiooniliste kirjanike looming Oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil oli nõukogude kirjanduse otseseks eelkäijaks.

Nõukogude kirjandus kujutab tõepäraselt elu selle revolutsioonilises arengus — revolutsiooni võitu, sotsialismi ülesehitamist ja kommunismi kättevõitmist. Seega ühtivad meie kirjanduse ideelised taotlused nende suurte eesmärkidega, mis Nõukogudemaa rahvaste ette on asetanud Kommunistlik Partei. Ustavus partei ideedele liidab nõukogude kirjanikud ühtseks pereks, partei ustavateks abilisteks. Seda ideelist kokkukuuluvust pidas tähtsaks ja kalliks suur Lenin.

Kirjandusteoste ideede ja probleemide kandjaiks on tegelased, kirjanduslikud kangelased. Nõukogude kirjanduse peamisteks kangelasteks on töötavad inimesed, uue elu aktiivsed ehitajad, kommunismi loojad. Ka kriitiline realism kujutas sageli inimesi lihtrahva hulgast, kuid seal on nad enamasti rõhutud, elu tõugata-lükata jäänud inimesed. Meie päevade lihtsad inimesed on aga elu peremehed, uue ja parema nimel võitlejad, sellised, nagu Tšapajev ja Pavel Kortšagin, Solohhovi kolhoosnikud, Vassili Tjorkin ja Aleksei Sokolov, noorkaardiväelased ja noored ehitajad «Järvesuu poiste brigaadist». Selliseid inimesi ja kogu meie teguderohket elu kujutades on nõukogude kirjanduse põhitoon elujaatav, vaatamata sellele, et ta ei piirdu üksnes eesrindliku näitamisega, vaid toob päevavalgele ka puudused, mis edasiliikumist tõkestavad.

Nõukogude kirjandus on paljurahvuseline kirjandus. Sotsialistliku korra tingimustes sai võimalikuks kõigi rahvaste viljakas kultuuriline arenemine. Paljud rahvad said alles nõukogude võimu ajal kirjakeele ja lõid oma kirjanduse, sisult sotsialistliku ja vormilt rahvusliku. Poole sajandi jooksul on meie rahvaste kirjandus aina ideelise ja kunstilise tõusu teed arenenud. Ülemaailmse tunnustuse on võitnud sellised sõnameistrid, nagu **Maksim Gorki, Vladimir Majakovski, Aleksei Tolstoi, Nikolai Ostrovski, Aleksander Fadejev, Mihhail Solohhov** ja paljud teised.

Ühe osa paljurahvuselisest nõukogude kirjandusest moodustab ka eesti nõukogude kirjandus. Selle alusmüüriks on eesti klassikaline ja revolutsiooniline kirjandus oma demokraatlike ja võitlevate ideedega ning sisuks eesti rahva töö ja võitlus nõukogude korra võidu ja sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise eest. Viljastavaks eeskujuks on seejuures olnud teiste nõukogude rahvaste kirjandus.

Nõukogude võimu taaskehtestamise järel 1940. aastal võtsid kodanliku diktatuuri perioodi nimekamad demokraatlikud kirjanikud (J. Barbarus, J. Sütiste, J. Semper, J. Kärner, A. Jakobson, A. Alle, A. Hint) aktiivselt osa nõukogude korra kindlustamisest ja sotsialistliku kultuuri rajamisest. Esimesel nõukogude aastal ja Suure Isamaasõja ajal pandi alus eesti nõukogude kirjandusele.

Sõjajärgseil aastail on meie kirjandus ideelise ja kunstilise tõusu teed käinud. Viljastavaks eeskujuks on seejuures olnud teiste nõukogude rahvaste kirjandus. Meie kirjanduse küpsemad meistrid Juhan Sütiste, Johannes Semper, August Jakobson, Aadu Hint, Rudolf Sirge, Juhan Smuul jt. on leidnud tunnustuse vennasvabariikides ja väljaspool Nõukogudemaa piiregi. Omajagu uut ja omapärast on eesti kirjandusse lisanud meie kirjanike noorem põlvkond, kes tuli kirjandusse sõjajärgsel perioodil.

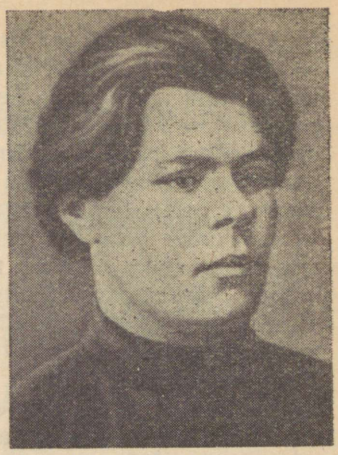
Sotsialistliku realismi kirjandusele on omane rahvaste sõpruse ja koostöö idee, mis ühendab sotsialismi ehitavaid rahvaid. Kuid meie kirjanikud jagavad ka nende rahvaste muresid, keda rõhub kapitalismi kand ja koloniaalne orjus. Me elame ajastul, mil kommunismi ideed, rahu ja sõprus rahvaste vahel erutavad kogu inimkonda. Need ideed on nõukogude kirjanduse lipukirjaks, mistõttu ta on lähedane kõigile maailma rahvastele.

Nõukogude kirjanduse hea käekäigu eest on alati hoolt kandnud Kommunistlik Partei, kelle eesmärgid ja võitlusprogramm on olnud teetähiseks ka meie kirjanikele. «Igaüks meist kirjutab oma südame käsul, aga meie südamed kuuluvad parteile ja rahvale,» ütleb M. Solohhov nõukogude kirjanike kohta. Selles seisneb nõukogude kirjanduse ideeline jõud ja rahvalikkus.

Kunagi pole kirjanduse ees seisnud nii suured ja ülevad eesmärgid kui praegu, kommunismi kättevõitmise ajastul, mis on kavandatud NLKP XXII kongressil vastuvõetud uues programmis. Tugevdada sidemeid eluga, kommunismi ehitava rahvaga, luua temast uusi meistriteoseid — sellised ülevad tähised suunavad meie kirjanike loomistööd.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Mispärast nõukogude kirjandus on kõige eesrindlikum kirjandus? Milline põhiline erinevus on kriitilise realismi ja sotsialistliku realismi kirjanduse vahel?*
2. *Nimeta nõukogude kirjanduse põhijooned. Too selgituseks näiteid loetud teostest.*
3. *Nimeta oma lemmikteoseid nõukogude kirjandusest.*
4. *Millised ülesanded seisavad kaasajal nõukogude kirjanike ees?*

MAKSIM GORKI

1868—1936

Gorki oli suur inimene ja geniaalne sõnakunstnik, kes võitles inimkonna õnne eest, kõige ilusa, ausa ja humaanse eest elus. Sellepärast loevad ja armastavad tema teoseid mitte ainult nõukogude lugejad, vaid kogu maailma progressiivselt mõtlevad inimesed.

A. Fadejev andis Gorki kohta tabava iseloomustuse: «Gorki, see revolutsiooni sõdur, pühendas kogu oma elu võitlusele.»

Gorki puhul on tunnustavalt sõna võtnud paljud välismaa progressiivsed kirjanikud, ühiskonna- ja poliitikategelased.

Kirjaniku lapsepõlve- ja noorusaastad.

Maksim Gorki (kodanikunimega Aleksei Maksimovitš Peškov) sündis 1868. aastal Nižni Novgorodis. Tulevase kirjaniku isa oli elukutselt kunsttisler, andekas ja tore inimene. Aljoša oli ainult nelja-aastane, kui isa suri koolerasse. Ema asus koos väikese pojaga oma vanemate juurde elama.

Nüüd algasid Aljoša kibedad ja rõõmutud lapsepõlveaastad.

Vanaisa Vassili Kaširinil oli värvimistöökoda, mida ta pidas koos oma poegadega. Perekonnaliikmete vahel puudus soojus ja sõbralikkus, õige kodutunne.

Vanaisa oli ihnus ja äärmiselt range omaste vastu. Täiskasvanud pojad, Aljoša onud, tülitsesid omavahel isa varanduse pärast. Majas olid alalõpmata pahandused, sõim ja sageli isegi kaklused. See kõik mürgitas Aljoša lapsepõlve ja lõi alatise hirmu õhkkonna.

Ainukeseks päikesekiireks oli poisile rõõmsaloomuline, hell ja südamlik vanaema Akulina, tark ja andekas naine. Ta õpetas Aljošat nägema looduse ilu ja armastama inimeses headust, ausust ning

töökust. Vanaema teadis peast palju vene rahvalaule ja muinasjutte, mida ta värvirikkas keeles elavalt ja kaasakiskuvalt oma tütrepojale jutustas. Sellest ajast on ka pärit Gorki armastus rahvaluule vastu. Kirjanikuna on Gorki oma vanaemast loonud meeliköitva pildi jutustuses «Lapsepõlv». Gorki jutustab, kuidas vanaema, kellesse Aljoša oli lapsearmastusega kiindunud, avaldas sügavat mõju tema vaimsele kujunemisele.

«...enne teda ma just nagu magasin pimeduse peidus, ning siis ilmus tema, äratas minu ja talutas valgusse, sidus kõik mu ümber katkematu sidemega. põimis kirevateks pitsideks ja sai mulle eluaegseks, südamele kõige lähedasemaks sõbraks, kõige mõistetavamaks ja kallimaks inimeseks — tema omakasupüüdmatu armastus maailma vastu rikastas mind ja andis mulle külluses võimsat jõudu raske elu jaoks.»

Koolis sai Aljoša käia kõigest kaks aastat, siis laostus vanaisa ja suri ema. Kümneaastane poiss pandi jalanõudekaupmehe juurde õpipoisiks. See oli Aljoša karmi elukooli algus. Väikese poisi tööpäev kestis hommikust õhtuni. Peremees ja müüjad käsutasid teda ühtelugu: ta pidi ostjaid sisse ja välja laskma, müüjaid abistama, põrandaid pesema, pesuvett tooma, puid lõhkuma ja köögitüdrukule abiks olema. Kord kõrvetas ta peremehe köögis tulise kapsasupiga oma käed ja ta viidi haiglasse. Seejärel viis vanaisa Aljoša ühe oma kauge sugulase — joonestaja juurde ametit õppima. Siin kordus seesama mis jalanõude äris: õppimise asemel rakendati teda majapidamistöödel. Joonestaja juures oli Aljoša elu väga raske. Pererahvas, eriti joonestaja naine ja selle ema, olid arenemata, õelad ja ihned inimesed. Aljošal ei lubatud kasutada isegi küünlajuppe, et öösiti lugeda, päeval aga ei olnud tal selleks hetkekski aega. Pererahvas korjas ta käest kõik küünlajupikesed ja hävitas raamatud, mida ta vaevaga kokkuhoitud kopikate eest oli muretsenud. Kord, kui Aljoša küllalt tähelepanelikult samovari järele ei valvanud, peksti ta nii metsikult läbi, et poisike tuli haiglasse viia.

Aljoša ei jõudnud sellist elu taluda ja põgenes joonestaja juurest. Ta sai nõudepesija koha ühel aurikul, mis sõitis mööda Volgat ja Kaamat. Sellega aga ei lõppenud tulevase kirjaniku karm elukool. Aljošal tuli edaspidigi kannatada peremeeste ülekohut, solvamist ja peksu. Kõikjal nägi ta rikaste omavoli, saagiiha, vaesuses ja puuduses laostunud inimesi, joomist ja vastastikust vaenu.

Kuid Aljoša eluteele sattus ka teistsuguseid inimesi. Need olid samasugused omakasupüüdmatud, töökad ja lihtsad inimesed, nagu oli ta vanaema. Nende inimeste kaudu õppis noor Peškov nägema elu paremaid külgi, õppis hindama inimese väärtuslikke omadusi: ausust, headust, armastust inimese vastu, töökust ja teadmiste poole püüdmist.

Oli veel teinegi jõud, mis ei lasknud noorel Peškovil selles ahnitsemise ja laostumise keskkonnas hukkuda. See oli armastus lugemise vastu. Inimeste seas, kellega ta kokku puutus, oli neid,

kes suunasid teda häid ja kasulikke raamatuid lugema. Üks nendest oli Volga auriku kokk Smurõi — suur raamatusõber. Smurõi õpetas Alekseid raamatuid valima: «Et targemaks saada, on vaja lugeda õigeid raamatuid.»

Aleksei otsustas oma haridust täiendada iseõppimise teel.

Kirjandusliku ja revolutsioonilise tegevuse algus.

1884. aastal läks Aleksei Peškov Kaasani. Sellel perioodil oli suur tähtsus tema elus. Kaasanis sõbrunes ta revolutsiooniliselt häälestatud haritud noortega, kelle salajastest koosolekutest ta hakkas osa võtma. Nende noorte mõjutusel tutvus noor Peškov Marxi teostega ja hakkas lugema vene klassikuid ning teaduslikku kirjandust.

Suure tahtejõu abil jõudis nooruk oma hariduse täiendamises jõudsasti edasi. Sel ajal hankis ta endale elatist juhuslike töödega: oli laadija sadamas, puulõhkuja, aednik, pagaripoiss, kojamees. Pidev võitlus olemasolu eest karastas teda ja tegi tugevaks.

Kaasanis elades asus noor Peškov rahva teenimise teele. Ta tegi külas revolutsioonilist selgitustööd kehvtalurahva hulgas. Oma kodulinnas — Nižni Novgorodis, kuhu ta hiljem siirdus, aitas ta kahel põrandaalusel revolutsionääril salajast trükikoda organiseerida. Politsei areteeris Peškovi, kuid oli asitõendite puudumisel sunnitud ta kuu aja pärast vabastama.

1891. aastal tegi tulevane kirjanik 1000-kilomeetrise jalgsimatka mööda Venemaad. Oma rännakul töötas ta talupoegade juures sulasena ja tegi muid juhuslikke töid. Sageli oli ta peavarjuta ja kannatas nälga.

See matk andis tulevasele kirjanikule palju loomingulist materjali: ta õppis tundma inimkaraktereid, tutvus mitmesuguste rahvaste rahvaluulega, nägi Venemaad palgest palgesse: rikaste muretut, külluslikku elu, lihtrahva ääretut viletsust ning vaesust. Nähtu kujundas tema maailmavaadet ja andis talle rikkalikke elukogemusi.

Aleksei Peškovi esimene pikem matk algas varakevadel ja lõppes hilissügisel Tiflisis. Seal asus ta tööle raudteetöökotta ja hakkas osa võtma tööliste salajasest poliitilisest ringist. Tiflisis tutvus Peškov väljapaistva revolutsionääri A. Koljužnõiga, kes oli äsja sunnitöölt vabanenud. See tark ja haritud inimene imetles noore Peškovi teadmisi elust, inimestest ja tema piltlikku sõnastust, mis haaras kuulajaid. Koljužnõi oligi see, kes veenis Aleksei Peškovi oma rikkalikke elukogemusi kirja panema.

Nii sündis noore Peškovi esimene jutustus «Makar Tšudra», mis ilmus Maksim Gorki nime all ühes Tiflisi ajakirjas.

Noor kirjanik oli siis 24-aastane.

M. Gorki tunnustatud kirjanikuna.

M. Gorki kirjanikutegevus algas ajal, mil Venemaal hoogustus tööliskiassi võitlus kapitalistide vastu Lenini poolt loodud Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei juhtimisel. Näinud vaesust ja viletsust enda ümber, kannatanud ise nälga, tööpuudust ja kodutust, mõistis Gorki kapitalismi hävitamise paratamatust ja hakkas oma sõnajõuga toetama revolutsioonilist liikumist.

Oma arvukates teostes paljastas Gorki kapitalismi pahesid Venemaal. Kuid ta jutustas ka ausaist, töökaist vene inimestest, jutustas tööliskiassi revolutsioonilisest võitlusest. Gorki lõi töörahva vabaduse eest võitlejate helgeid kujusid, kes vaimustasid lugejat ja andsid võitluseks eeskuju ning hoogu.

Oma romantilises laulus «Laul Jahikullist» ülistab ta julget võitlust valguse ja vabaduse nimel:

... «Oo, julge Jahikull! Võitluses vaenlaste vastu verest nõrgusid tühjaks... Saabub aga aeg, ja sinu kuuma vere piisad sähvivad öös ja täidavad uljaid südameid meeletu valguse ning priiuse ihaga.»

1901. a. ilmus «Laul Tormilinnust», milles lugeja selgesti mõistab kirjaniku mõtet: läheneb revolutsioon, mis puhkeb kui maru. Ajakiri, kus nimetatud laul ilmus, keelati ära ja Gorki saadeti oma kodulinnast välja. Ometi võitis Gorki oma romaanide, jutustuste, näidendite ja poliitiliste artiklitega tuhandete lugejate poolehoiu ning armastuse. Tõlgete kaudu olid Gorki teosed tuttavaks saanud ka välismaal, kus progressiivsed inimesed neid vaimustusega lugesid.

1905. a. revolutsioonist võttis Gorki aktiivselt osa. Ta kirjutas üleskutse, milles nõudis isevalitsuse kukutamist; ta aitas välja anda kommunistlikku ajalehte ja kogus raha relvastatud ülestõusuks. Sel ajal kohtus tunnustatud kirjanik esmakordselt V. I. Leniniga, kellega teda hiljem kõitis tihe sõprus. V. I. Lenin juhtis ja suunas andeka kirjaniku loomingut ning poliitilist võitlust.

1905. aasta ülestõusu nurjumise järel hakkas tsaarivalitsus Gorkit jälitama. Partei soovitusel põgenes ta välismaale. Algasid kirjaniku rasked maapaoaastad. Poliitilise põgenikuna elas ta Lääne-Euroopas, Ameerikas ja Itaalias.

Ameerikas viibimise ajal kirjutas Gorki oma kuulsa romaani «Ema» (1907), mille kohta V. I. Lenin andis kiitva hinnangu.

Romaani «Ema» ilmumine oli kirjanduslikuks suursündmuseks mitte ainult Venemaal, vaid ka välismaal. Romaan on tõlgitud peaaegu kõigisse euroopa keeltesse.

Teisiti suhtusid teosesse tagurlikud ringkonnad. Tsaarivalitsus süüdistas Gorkit «mässule» õhutava ja «pühadusi» rüvetava teose levitamise pärast.

Maapaos viibis Gorki kuni 1913. aastani, mil ta sai loa kodumaale tagasipöördumiseks.

Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni võttis tema loominguline töö veelgi suurema hoo ja ulatuse. Gorki kirjutas rea kunstiväärtuslikke teoseid ja suunas nõukogude kirjanduse ja kultuuri arengut.

Maksim Gorki oli väga produktiivne kirjanik. Oma 44 loominguaasta jooksul on ta rikastanud nõukogude kirjanduse varasalve arvukate kunstiküpsete romaanide, näidendite, jutustuste ja olukirjeldustega.

Gorki üldtuntumad teosed on romaan «Ema», autobiograafiline triloogia «Lapsepõlv», «Inimeste seas», «Minu ülikoolid», näidend «Põhjas» ja rida teisi.

1932. aastal autasustati Gorkit Lenini ordeniga. Armastatud kirjaniku kodulinn Nižni Novgorod nimetati linna elanike soovil Gorkiks.

Nõukogude kirjanduse rajaja, tulihingeline võitleja töötava rahva vabaduse eest, üldtuntud kirjanik Maksim Gorki suri raske haiguse tagajärjel 1936. aastal.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Mispärast oli kirjaniku lapsepõlv kibe ja rõõmuta?*
2. *Milline tähtsus oli vanaemal noore Gorki kujunemisel?*
3. *Jutusta Aleksei Peškovi elust võõraste juures. Mida õpetas Alekseile tema noorpõlv?*
4. *Missugust osa etendab tulevase kirjaniku kujunemisel tema kokkupuude revolutsiooniliste noortega? Jutusta tema revolutsioonilisest tegevusest.*
5. *Kuidas Peškov sai kirjanikuks? Missugusel ajaloolisel perioodil alustas ta oma kirjanikutegevust?*
6. *Missugused kokkupuuted olid Gorkil V. I. Leniniga? Mida ütles töötava rahva suur juht Gorki kohta?*
7. *Nimeta Gorki teoseid, mida oled lugenud.*

Laul Tormilinnust.

Laia, halli mere kohal pilvi kokku ajab tuul. Pilvede ja mere vahel lehvib uhkelt Tormilind, musta välgu sarnane.

Tiivaga kord laineid riivab, nagu nool siis kõrgustesse söös-tab lind ja — pilvedeni kostab rõõm ta julges hõikes.

Tormiihaldus on selles! Viha jõudu, kire leeki, võiduveendumust ta hõige pilvedele kuulutab.

Ärevuses enne tormi kiljub kajakate kari, kiljub, viskleb mere kohal, selle põhja peita tahtes oma õudu tormi ees.

Kartes kaurid kiljuvad. Eluvõitlusest nad, kaurid, joovastust ei suuda tunda: kõue hääl neid kohutab.

Aralt peidab juhm pingviin kaljudesse tõntsi keha... Ainult uhke Tormilind lehvib, kartmatu ja vaba, vahust halli mere kohal.

Süngemaks ja madalamaks muutub taevas mere üle. Lauldes ajavad end püsti lained, vastu pilvedele.

Kõmab kõu ja vahus meri oigab võidu tuulega. Aga tuul see võimsa käega kaissu haarab laineharjad, õela hooga virutab vahuks-tolmuks vastu rahne rohelisi vetevalle.

Kisendades mere kohal tiirleb tormikuulutaja, musta välgu sarnane. Nagu nool ta pilvedesse üles sööstab, laineharjalt vahtu lõikab tiivaga.

Seal ta lehvib nagu deemon, tormideemon — must ja uhke, naerab, nuuksub korraga... Pilverünki tema naerab, ja ta nuuksub rõõmu pärast!

Kõue raevus ergas deemon väsimuse märke kuuleb, — ta teab, üialgi ei suuda pilved päikest katta, ei, ei suuda!

Ulub tuul ja kärgib äike!...

Sinitules lõkendavad pilved põhjatuse kohal. Piksenooli püüab meri, oma põues kustutab. Leekivate siugudena vee peal väänlevad ja kaovad välgutule vastuhelgid.

Maru! Varsti puhkeb maru!

Uhkelt lehvib keset välke märatseva mere kohal kohkumatu Tormilind, hüüab võiduprohvetina:

— Võimsamini puhke, maru!...

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Jälgi mere, pilvede ja lindude kirjeldust tormi alguses.*
2. *Leia lauseid, mis tähistavad tormi järkjärgulist lähenemist. Märgi nendes ilmekad kõnekujundid.*
3. *Millisena on kujutatud Tormilindu?*
4. *Meenuta, missuguse ajaloolise sündmuse eel kirjutas Gorki «Tormilinnu».*
5. *Kuidas mõista järgmisi lauseid:*

   Uhkelt lehvib keset välke märatseva mere kohal kohkumatu Tormilind, hüüab võiduprohvetina: — Võimsamini puhke, maru!...
6. *Leia «Laulu» idee. Milline tähtsus on Tormilinnul «Laulu» idee avamisel?*
7. *Millist kunstilist vahendit kasutab kirjanik «Laulu» idee väljendamiseks?*
8. *Mis on Fr. Tuglase «Merel» ühist M. Gorki «Lauluga»?*
9. *Anna seletus allegooria kohta. Meenuta teoseid, kus esineb allegooria.*

V. MAJAKOVSKI

1893—1930

Vladimir Majakovski sündis Kaukaasias Bagdadi asunduses (praeguse nimega Majakovski), kus ta isa oli metsaülemaks. 9-aastaselt astus ta Kutaisi gümnaasiumi.

1906. aastal suri Majakovski isa ja perekond siirdus Moskvasse, kus juba varem õppis Vladimiri vanem õde. Noor Majakovski jätkas oma õpinguid Moskva gümnaasiumis ja hiljem kunstikoolis. Sel ajal hakkas ta ka osa võtma revolutsioonilisest tööst. Ta luges pidevalt poliitilist kirjandust, võttis osa põrandaalusest agitatsioonitööst, aitas organiseerida rühma poliitiliste naisvangide põgenemist vanglast.

Poliitilise tegevuse eest areteeriti teda korduvalt.

Luuletama hakkas Majakovski juba varakult. Esimesed luulekatsetused aga ei rahuldanud noort poeeti. Ta otsustas luuletamisest loobuda.

1911. aastal astus Majakovski maalikunsti-, skulptuuri- ja arhitektuurikooli. Kuid juba kolme aasta pärast lahkus ta koolist, et end täielikult pühendada luuleloomingule.

1917. aasta Oktoobrirevolutsioonist võttis Majakovski aktiivselt osa. Poeet võitles noorusliku jõu ja sügava veendumusega revolutsiooni saavutuste eest. Ta esines tööliste ja madruste kokkutulekutel revolutsiooniliste luuletustega, andis välja «Rosta Aknaid»[1] — eri tüüpi plakateid, mis asetati kaupluste akendele. «Rosta Aknad», mis ilmusid Kodusõja raskeil aastail, olid suure agitatsioonilise tähtsusega. Majakovski piitsutav satiir

[1] Rosta — Venemaa Telegraafiagentuuri lühendatud nimetus. (Nüüd TASS — Nõukogude Liidu Telegraafiagentuur.)

kontrrevolutsiooni juhtide Denikini ja Koltšaki pihta leidis lugejates vastukaja, samuti kui poeedi üleskutse rahvale anda rindevõitlejaile sooje riideid ja võtta osa laupäevakutest.

«Rosta Akende» väljaandmisega teenis poeet väärikalt oma kodumaad.

Ajavahemikul 1922—1929 viibis Majakovski korduvalt välismaal. Ta käis Ameerikas, Prantsusmaal, Saksamaal, Hispaanias, Poolas, Tšehhoslovakkias, Kuubas ja Mehhikos. Külaskäigud kapitalistlikesse maadesse andsid talle rikkalikult kogemusi. Ta nägi tohutut rikkust ja kohutavat vaesust. Ta vaatles ja võrdles. Välismatkad õpetasid teda sügavamalt mõistma nõukogude korra eeliseid ja tugevdasid veelgi tema patriotismitunnet ning soovi töötada oma kodumaa heaks.

Majakovski pühendas kogu oma elu ja loomingu rahva teenimise ideele. Tema maailmavaatele oli omane isiklike ja ühiskondlike huvide ühtsuse tunne. Majakovski luuleloomingut iseloomustab sügav nõukogude patriotism ja parteilisus. Ta ründab kõike vana ja pehkinut, mis takistab ehitamast sotsialismi, ja näitab teed helgesse homsesse. Majakovski luule on aktiivne, see äratab lugejas töövaimustust ja võitlustahet.

Majakovski rikkaliku luuleloomingu populaarsemate teoste hulka kuuluvad poeemid «Vladimir Iljitš Lenin» (1924), «Kõnelus luulest maksuinspektoriga» (1926), «Hästi» (1927), «Täiel häälel» (1930). Tema luuletustest on üldtuntud «Luuletus Nõukogude passist», «Istungite palavik», «Kuznetski inimesed» ja paljud teised.

Majakovski luulele on iseloomulik omapärane vorm — erinev värsisüsteem, novaatorlik riim ja intonatsioonide mitmekesisus. See on tingitud asjaolust, et Majakovski kirjutas oma luuletused ettekandmiseks kuulajaile.

Vladimir Majakovski lahkus elavate hulgast 1930. aastal. Nõukogude rahvas ei unusta oma suurt poeeti.

Kuznetski inimestest.

Siia tuuakse viisaastaku jooksul 1 000 000 vagunit ehitusmaterjale. Siia ehitatakse metallurgia hiigeltehas ja linn mitmesajaie tuhandele inimesele.

Vestlusest.

Pilv
valangute vöötidest
on kokku pressind öö,
ning vankri alla töölised
on koondund peale tööd.
Ja kuuleb juttu
säärast

maa, —
taeva, —
vete staap:
«Siin
nelja aasta pärast
meil aedlinn haljendab.»
Vihm
voogab
tinaõisusest,
kui paisu murdnud eest,
ning pimeduses töölistel
peerg
kustub kätte
vees.
Ent vihma õine kära
üht häält
ei valjasta:
«Siin nelja aasta pärast
meil
aedlinn haljendab.»
Märg leivakannik —
söögiks see,
ja sängiks —
niiske maa,
öö vettind kambris
töölised
muud mugavust
ei saa.
Ent sosin
nälja,
märja
ja külma allutab:
«Siin nelja aasta pärast
meil
aedlinn
haljendab.»
Kaob
plahvatustest jahmudes
kord
karude kamp
siit
ning
purskab
vastseist
šahtidest
sõetonnide
laviin.

Siit
sirutavad
käitised.
Sireenes
huuga,
leili
Kõrgahje
sajas päikeses
sa, Siber, süttid meil.
On korter,
puhkus,
vaikuski,
leib —
normimata,
sööl
Ning
taandub
taha Baikali
me survel
taigavöö.
Siis
sumbub
sosin
töölise —
öö pilkasusse
maet,
kuid
kuulmiselt ei
röövi see
kaht silpi: «linn»
ja «aed».
Aed,
tean,
tõstab lehed,
linn
tõuseb
igal
a'al,
kui
sellised
töömehed
on
Nõukogude-
maal.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. V. Majakovski on reas luuletustes käsitlenud esimese viisaastaku suuri *ülesandeid ja loonud nõukogude inimeste kangelaslikke kujusid.*
   Jutusta Kuznetski inimeste tööst esimesel viisaastakul. Missuguste omaduste poolest paistavad ehitajad silma? Mis andis neile jõudu taluda raskusi?
2. *Nimeta loetud teoseid, kus esineb ülesehitustöö teema.*
3. *Jutusta ehitustöödest oma koduümbruses (koolimaja, kolhoosi lauda, tehase ehitamine).*

Luuletus Nõukogude passist.

Kui hunt
sind pureksin,
bürokratism,
ja paberid
(ükskõik kelle)
ei väära
austust,
ülistamist,
kus kurat nad käigu.
Kuid selle...
Kupeede paraadil
ametnik astub,
üliviisakas
taldadest
ninani.
Kõik annavad passi
ja avarast taskust
oma vereva
ulatan minagi.
Mõni võetakse pass,
näol tuimusemask,
kuid teist võttes
suu läheb naerule.
Aupaklikult
võetakse näiteks pass,
kus inglise kiskjaid
raevutseb.
Ning viisakalt,
ladudes kummardusi ohtralt
ja külvates
pilke palavaid,
võetakse nii,
nagu võetakse jootraha,
passid
Ameerika alamailt.

Kui sikud silti
võI vastset ust,
nii poolaka passi
kaetakse just,
politseilikus
jäises
puisuses.
Mis ajast?
Kuidas?
Kuhu?
Ja kust
need
geograafiauudised?
Ja ilma
et pööraks kapsast pead
või asjasse
tundeid vassiks,
taanlaste passid
võetakse seal
ja teiste,
rootslaste passid.
Ning järsku,
kui kahmates pihku
tuld,
suu kõverdab
härral
jahmatus.
Nii
võtab
härra ametnik mult
minu punase
passiraamatu.
Kui pommi
võtab,
kui habemenoa
kahelt poolt
ohtlikult terava,
võtab kui kahekümnekeelese
boa,
kahemeetrilise
kehaga.
Teeb silma
kandja,
eemal muhelev,
viiks tasuta ära,
kui tahad,
su kraami.

Sandarm
küsivalt jõllitab
nuhile,
nuhk
vahib sandarmit.
Oo, millise innuga
küüsi mind haaraks nad,
peksaks
ja võllasse tassiks
selle eest,
et käes hoian
sirbikat,
haamrikat
vereva
nahaga
passi.
Sind hundina
pureksin,
bürokratism,
ja paberid
(ükskõik kelle)
ei vääri
austust,
ülistamist,
kus kurat nad käigu.
Kuid selle
ma esitan
aardena,
millist ei ole
seni maailm veel näinud
kordagi.
Las
tunnevad kadedust.
Mina olen
Nõukogude Liidu
kodanik.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Majakovski ütleb: «Kupeede paraadil
ametnik astub...»
Kirjelda pilti, mida luuletaja kujutab. Missugust kõnekujundit kasutab ta piltlikustamise vahendina?
2. Kirjelda, kuidas ametnik võtab Inglise ja Ameerika kodanike passid.
3. Kuidas iseloomustab ametnikku küsimus:
«Ja kust
need
geograafiauudised?»

4. *Miks suhtub ametnik ükskõikselt taanlaste ja rootslaste passidesse?*
5. *Kirjelda, kuidas ametnik võtab Nõukogude passi. Miks ta nii toimib? Missugust ühiskondlikku klassi ametnik ja sandarm esindavad?*
6. *Kuidas näitab luuletaja kapitalistliku maa töölise suhtumist Nõukogudemaasse?*
7. *Milline on Nõukogude Liidu positsioon maailmas tänapäeval?*
8. *Miks oled uhke oma kodumaa üle ja armastad teda?*

ALEKSANDER FADEJEV
1901—1956

Aleksander Fadejev sündis 1901. aastal Tveri kubermangus (praeguses Kalinini oblastis) velskri pojana.

Tema lapsepõlveaastad möödusid Kaug-Idas Lõuna-Ussuuri krais.

Fadejev õppis Vladivostoki kommertskoolis ja hiljem Moskva Mäeakadeemias.

Aleksander Fadejevi elu oli vahetult seotud Nõukogudemaa ülesehitusega. Astunud 1918. a. parteisse, võttis ta Vladivostokis osa põrandaalusest võitlusest valgete vastu. Ta võitles Punaarmee ridades Koltšaki vastu ja aitas maha suruda Kroonlinna kontrrevolutsioonilist mässu. Nendes lahingutes sai ta kaks korda haavata.

Aleksander Fadejev kuulub nõukogude kirjanike põlvkonda, kelle maailmavaade formeerus Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ja Kodusõja aastate võitlustes.

Oma teostes jutustab kirjanik nõukogude inimestest, kes võtavad aktiivselt osa sotsialismi ülesehitamisest ja astuvad võitlusse kodumaa vaenlastega rahva õnne ja vabaduse nimel.

Suure kirjandusliku väärtusega on tema romaanid «Kaotus» (1926), milles ta jutustab partisaniüksuse võitlusest valgekaartlastega, ja «Noor Kaardivägi» (1945, parandatud kujul 1951. a.). Romaanis «Noor Kaardivägi» kujutab kirjanik Krasnodoni noorte põrandaaluse organisatsiooni võitlust saksa fašistlike anastajatega.

Fadejev oli mitte ainult andekas kirjanik, vaid ka tähtis ühiskonnategelane, suur humanist ja tuline võitleja rahu eest.

Kirjaniku elu kustus traagiliselt 1956. aastal.

ESIMENE PEATÜKK.

«Jah, sa vaata ainult; Valja, missugune ime! Tore! Nagu voolitud... See ei ole ju marmorist ega alabastrist, see lausa elab, aga kui külm! Ja missugune peen ning habras töö — inimkäed ei oleks seda iial teinud. Vaata, kuidas ta veepinnal puhkab, puhas, range, ükskõikne... Aga seal on tema peegeldus vees — on isegi raske ütelda, kumb neist on kaunim, — ja värvid! Vaata, vaata, ta ei olegi valge, see tähendab, ta on küll valge, aga kui palju varjundeid — kollakaid, roosakaid, mingisuguseid taevalikke, ja seestpoolt on ta rõskuse tõttu pärlikarva, lihtsalt pimestav, — ei ole inimestel niisuguseid värve ega nimetusigi!...»

Nõnda rääkides sirutas end jõe suunas pajupõõsast välja tütarlaps mustade laineliste juuksepalmikutega, helevalge pluusiga ja nii kaunite, neist äkitselt voogama hakkava valguse küllast pärani avanenud ning niiskunud mustade silmadega, et ta ise sarnanes selle vesiroosiga, mis tumedas vees peegeldus.

«Leidsid ka aja imetlemiseks! Oled aga veider, Uija, jumala eest!» vastas talle teine tütarlaps, Valja, kes ka tema järel sirutas jõekese kohale veidi esiletungivate sarnadega ja pisut tõmbininalise, ent orna värske nooruslikkuse ning headuse tõttu väga armsa näo. Ja vesiroosile pilkugi heitmata otsis ta rahutult silmadega tüdrukuid, kellest nad lahku olid läinud. «Uu-uu!»

«Uu-uu!... Uu-uu!... Uu!...» vastati mitmel häälel üsna lähedalt.

«Tulge siia! Ulja leidis vesiroosi,» ütles Valja ja vaatas sõbratarile heldiv-pilkavalt näkku.

Sel hetkel kostis uuesti, nagu kauge kõue vastukaja, suurtükilaskude kõmin — loodest, Vorošilovgradi juurest.

«Jälle!»

«Jälle...» kordas Ulja kõlatult, ja valgus, mis nii tugeva jõuga tema silmadest tulvas, kustus.

«Kas nad seekord tõesti läbi murravad! Jumal küll!» ütles Valja. «Mäletad, mis me möödunud aastal pidime üle elama? Ja kõik läks hästi! Kuid möödunud aastal ei tulnud nad nii lähedale. Kuuled, kuidas kõmmutab?» Nad vaikisid ja kuulatasid.

«Kui ma seda kuulen ja vaatan taevast, nii selget, näen puude oksi, rohtu jalge all, tunnen, kui soojaks on selle kuumendanud päike, kui meeldivalt maa lõhnab, siis hakkab mul nii valus, nagu oleks see kõik minust alatiseks, alatiseks lahkunud,» kõneles Ulja erutatud rinnahäälega. «Hing näib olevat sellest sõjast nii kalgiks muutunud, oled teda juba harjutanud endasse mitte midagi vastu võtma, mis teda võiks pehmendada, ja korraga murrab läbi nii-

sugune armastus, niisugune haletsus kõige vastu! ... Sa tead, ma võin ju ainult sulle sellest rääkida.»

Nende näod lähenesid keset lehestikku niivõrd, et nende hingus segunes, ja nad vaatasid teineteisele otse silma. Valjal olid heledad heasüdamlikud, laialiasetsevad silmad, mis talusid sõbratari pilku alistumise ning imetlusega. Ulja silmad aga olid suured ja tumepruunid — need ei olnud silmad, vaid allikad — pikkade ripsmetega, piimjate silmavalgetega, mustade salapäraste läätsedega, mille sügavusest näis uuesti voolavat seda niisket tugevat valgust.

Suurtüki-kogupaukude kauge lajatav mürin, mis isegi siin jõeäärses nõos kutsus esile lehestiku kerge värina, kajastus iga kord rahutu varjuna tütarlaste nägudel.

«Mäletad, kui ilus oli eile õhtul stepis, kas mäletad?» küsis Ulja häält tasandades.

«Mäletan,» sosistas Valja. «See loojang. Mäletad?»

«Jah, jah ... Sa tead, kõik kiruvad meie steppi, ütlevad, stepp olevat igav, ruske, aina künkad ja künkad, ning otsekui kodutu, kuid mina armastan teda. Mäletan, kui ema oli veel tervise juures, siis juhtus vahel, et tema töötas arbuusiväljal, mina aga, veel päris väike, lamasin endamisi selili ja vahtisin üles kõrgusse ning mõtlesin, kui kõrgele ma suudan taevasse vaadata, mõistad, kas suudan vaadata kõige kõrgemasse punkti? Ja mul hakkas eile nii valus, kui me vaatasime loojangut ja pärast neid higist märgi hobuseid, suurtükke, veokeid, haavatuid ... Punaarmeelased liiguvad nii kurnatuina. Ja äkki oli kõik nii kindlasti selge, et see pole mingisugune ümbergrupeerumine, vaid et on käimas kohutav, jah, just kohutav taganemine. Seepärast nad kardavadki silma vaadata. Oled sa märganud?»

Valja noogutas vaikides peaga.

«Kui ma vaatasin steppi, kus oleme nii palju laule laulnud, ja seda loojangut, suutsin ma vaevu pisaraid tagasi hoida. Kas oled mind sageli nutmas näinud? Mäletad, kui pimenema hakkas? ... Nad aina lähevad, lähevad hämaruses, ja kogu see aeg kõmin, välgatused silmapiiril ning tulekahjukuma — vist Rovenkis — ja missugune raske, purpurpunane loojang. Sa tead, ma ei karda midagi maailmas, ma ei karda ühtki võitlust, raskusi, piinu, kui ainult teaks, kuidas talitada ... Meie hingede kohale on laskunud midagi ähvardavat,» ütles Ulja, ja ta silmi kuldas sünge, ähmane tuli.

«Aga kui hästi me elasime, eks ole, Uljake?» ütles Valja ja pisarad tungisid talle silma.

«Kui hästi võiksid elada kõik inimesed maailmas, kui nad seda tahaksid, kui nad ainult aru saaksid!» ütles Ulja. «Kuid mis parata, mis parata!» lausus ta laulvalt hoopis teise, lapseliku tooniga, kui hakkas kuulduma sõbrataride hääli, ja ta silmis välgatas vallatu ilme.

Ta võttis kähku maha kingad, mis olid tõmmatud paljaste jal-

gade otsa, ja kitsa päevitunud käega tumeda seeliku sabast kinni haarates astus julgesti vette.

«Tütarlapsed, vesiroos!...» hüüdis põõsastest esile hüpanud kleenuke painduv, põsilikult hulljulgete silmadega tüdruk. «Ei, kuss, minu oma!» kilkas ta, võttis järsu liigutusega mõlema käega seelikust kinni, hüppas tõmmude paljaste säärte välkudes vette ja pritsis nii enda kui Ulja üle merevaikkollaste piiskade lehvikuga. «Oi, siin on ju sügav!» ütles ta naerdes, vajus üht jalga pidi vetikaisse ja taandus.

Tüdrukud — neid oli veel kuus — sööstsid kilgates ja lobisedes kaldale. Nagu Ulja ja Valja ning äsja vette hüpanud kleenuke tütarlaps Saša, kandsid nad kõik lühikesi seelikuid ja lihtsaid pluusikesi. Donetsi tulised tuuled ja kõrvetav päike olid nagu meelega, et rõhutada iga tütarlapse füüsilist omapära, ühel kullanud, teisel pruunistanud, mõnel aga põletanud nagu tuleastjas pruuniks käed ja jalad, näo ja kaela kuni abaluudeni.

Nagu kõik tütarlapsed maailmas, kui neid on koos rohkem kui kaks, rääkisid nad üksteist kuulamata niivõrd valjusti, pööraselt, viimse võimaluseni kõrgeis, kiunuvais toonides, nagu oleks see, mis nad rääkisid, juba viimse äärmuse väljendus ja nagu oleks vaja, et seda teaks ja kuuleks kogu lai maailm.

«...Ta hüppas langevarjuga alla, jumala eest! Sihuke kenake, kräsupäine, valgeke, silmad nagu nööbid!»

«Ei minust saaks meditsiiniõde, tõsijutt, ma ei või verd näha!»

«Kas tõesti jäetakse meid maha, kuidas sa võid nõnda rääkida! See ei või ju võimalik olla!»

«Oi, milline vesiroos!»

«Maiake, mustlasplikake, aga kui meid jäetaksegi maha!»

«Vaata, vaata, mis Saša teeb!»

«Nõnda otsemaid armuda, mis sa nüüd ometi!»

«Ulka, ullike, kuhu sa oled roninud?»

«Upute veel ära, kiinlased!...»

Nad rääkisid seda Donbassile iseloomulikku jämedavõitu segamurret, mis on tekkinud Vene keskkubermangude keele ristumisest ukraina rahvakeelega, Doni kasakate dialektiga ja Aasovi sadamalinnade Mariupoli, Taganrogi ja Rostovi Doni ääres kõnekeelega. Aga kuidas ka kõneleksid tüdrukud kogu laias maailmas, nende suus muutub kõik armsaks.

«Uljake, milleks sul seda vaja on, mu kullake?» rääkis Valja, vaadates rahutult oma heatahtlike, laialiasetsevate silmadega, kui sõbratari päevitunud sääred ja valged põlved vee alla kadusid.

Ettevaatlikult ühe jalaga vetikaist läbi kasvanud põhja kobades ja seelikut kõrgemale kergitades, nii et tulid nähtavale mustade püksikeste servad, tegi Ulja veel ühe sammu ja oma saledat pihta tugevasti ettepoole kallutades haaras vaba käega vesiroosist kinni. Üks lahtiläinud koheva otsaga juuksepalmik langes vette ja jäi

ujuma, samal hetkel tegi Ulja ainult sõrmedega viimase pingutuse ning tõmbas ülipika varrega vesiroosi veest välja.

«Tubli, Ulka! Oma teoga oled sa täielikult ära teeninud liidu kangelase nimetuse... Mitte küll kogu Nõukogude Liidu, vaid, ütleme, meie Pervomaika kaevanduse pööraste piigade liidu!» rääkis Saša sääremarjadeni vees seistes ja sõbratarile oma ümmarguste pruunide poisisilmadega ainiti otsa vaadates. «Anna lill siia!» Ja surunud seeliku põlvede vahele, pistis ta oma osavate peenikeste sõrmedega vesiroosi Ulja mustadesse, meelekohtadel ja patsides suurteks lokkideks käharduvaisse juustesse. «Oi, küll see sobib sulle, päris kade meel hakkab!... Oota,» ütles ta äkitselt pead tõstes ja kuulatades. «Ragistab kuskil... Kuulete, tüdrukud? Oh sa mait!...»

Saša ja Ulja ronisid kähku kaldale.

Kõik tüdrukud ajasid pead kuklasse ja kuulatasid katkendlikku, kord peenikest, herilase sumina taolist, kord madalat, urisevat põrinat ja püüdsid tulikuumas taevas näha lennukit.

«Mitte üks, vaid tervelt kolm!»

«Kus, kus? Ma ei näe...»

«Ma ka ei näe, ma kuulen häält...»

Mootorite vibreerivad helid sulasid kord üheksainsaks ähvardavjulmaks undamiseks, kord lagunesid üksikuteks läbilõikavateks või madalateks mürisevateks põrinateks. Lennukid mürisesid juba kuskil otse pea kohal, ja kuigi neid polnud näha, libises otsekui nende tiibade must vari üle tütarlaste nägude.

«Vist Kamenski peale lendasid, ülekäigukohta pommitama...»

«Või Millerovo peale.»

«Küll ütles — Millerovo peale! Millerovo anti ära, kas sa eilset teadaannet ei kuulnud?»

«Ükskõik, lahingud käivad lõuna pool.»

«Mis me küll peaksime tegema, näitsikud?» rääkisid tüdrukud, uuesti tahtmatult kuulatades kaugete suurtükilaskude mürinat, mis nagu oleks neile lähenema hakanud.

Kui raske ja kole sõda ka oleks, missuguseid julmi kaotusi ja kannatusi ta inimestele ka tooks, noorus oma tervise ja elurõõmuga, oma naiivse heasüdamliku egoismi, armastuse ja tulevikuunistustega ei taha ega oskagi üldise hädaohu ja kannatuste taga näha hädaohtu ja kannatusi endale, kuni need tabavad teda ootamatult ning purustavad tema õnneliku käekäigu.

Ulja Gromova, Valja Filatova, Saša Bondarjova ja kõik teised tüdrukud olid alles selsamal kevadel Pervomaiski kaevandusasulas lõpetanud keskkooli.

Kooli lõpetamine on noore inimese elus küllaltki tähtis sündmus, aga kooli lõpetamine sõjapäevil — see on sootuks eriline sündmus.

Kogu möödunud suve, kui algas sõda, töötasid vanemate klasside õpilased, poisid ja tüdrukud — nagu neid seni hüüti — Kras-

nodoni linna külje all asuvais kolhoosides ja sovhoosides, kaevandustes ja Vorošilovgradi veduritehases, mõned sõitsid koguni Stalingradi traktoritehastesse, kus nüüd tanke valmistatakse.

Sakslased tungisid sügisel Donbassi, vallutasid Taganrogi ja Rostovi Doni ääres. Kogu Ukrainast jäi sakslastest vabaks ainult Vorošilovgradi oblast, ja valitsus, taganedes koos armee väeosadega, siirdus Kiievist Vorošilovgradi, kuna Vorošilovgradi ja Stalino, endise Juzovka oblasti asutused peatusid nüüd Krasnodonis.

Hilissügiseni, kuni kujunes välja rinne lõunas, läksid inimesed sakslaste poolt vallutatud Donbassi rajoonidest läbi Krasnodoni, sõtkudes tänavate rusket pori, ja näis, et pori koguneb üha rohkem selle tõttu, et inimesed seda stepist oma kottadega kaasa tassivad. Kooliõpilased olid juba peaaegu valmis koos oma kooliga Saratovi oblastisse evakueeruma, kuid evakueerimine jäi ära. Sakslased peatati kaugel Vorošilovgradi ees, Rostov Doni ääres võeti sakslastelt tagasi, talvel said sakslased Moskva all lüüa, algas Punaarmee pealetung, ja inimesed lootsid, et kõik läheb veel hästi.

Õpilased harjusid sellega, et nende mugavates korterites, eterniitkatustega standard-kivimajades Krasnodonis, «Pervomaika» majades ja isegi «Šanghai» savimajakestes — neis väikestes korterites, mis esimestel sõjanädalatel näisid tühjaks jäänutena selle tõttu, et isa või vend olid rindele läinud, — vaheldumisi elavad ja ööbivad võõrad inimesed: siia kolinud asutuste töötajad, siia majutatud või läbiminevaid, rindele siirduvad Punaarmee väeosade sõdurid ja komandörid.

Nad õppisid eristama kõiki väeliike, sõjaväelisi auastmeid, relvaliike, oma ja sõjasaagiks saadud mootorrataste, veo- ja sõiduautode marke. Taipasid esimese pilguga tankide tüüpe — mitte ainult siis, kui tankid raskelt puhkasid kuskil tänava ääres, varjatuina paplitest, soomusest õhkuva tulikuuma õhu kangastuses, vaid ka siis, kui nad veeresid äikesena Vorošilovgradi tolmusel maanteel või liikusid läände mööda sügisesi lagunevaid ja talviseid täistuisanud sõjateid.

Nad tundsid mitte ainult välimuse, vaid ka hääle järgi ära oma ja saksa lennukid, tundsid need ära nii päikesest leegitseval kui ka tolmust punasel, tähisel või mustal Donetsi taeval, mis tuulispeana keerles nagu nõgi põrgus. «Need on meie «lagid» (või «migid» või «jakid»)», ütlesid nad rahulikult.

«Näe, «messerid» läksid! . . .»

««Ju-87» läksid Rostovi peale,» rääkisid nad omavahel hooletult.

Nad harjusid õhukaitsesalga öövalvekordadega kaevandustes, koolide ja haiglate katustel, gaasitorbik õlal. Ja kellelgi ei värahtanud enam süda, kui õhk vappus kaugest pommitamisest ning helgiheitjate kiired ristlesid nagu vardad eemal öises taevas Vorošilovgradi kohal ja tulekahjude kumad tõusid kord siin, kord seal

silmapiiril, või kui vaenlase pikeerivad pommituslennukid päise päeva ajal heitsid lõhkepomme eemal stepis liikuvaile veoautode kolonnidele ja seejärel ulgudes tulistasid kahureist ning kuulipildujaist piki maanteed, millelt mõlemale poole, nagu liugpaadi küntud vesi, jooksis laiali sõdureid ja hobuseid.

Nad hakkasid armastama kolhoosipõldudele viivat pikka teed, veoautodelt täiel häälel stepituulde laulmist, suvist lõikusaega keset ääretuid nisuvälju, mis kooldusid tera raskuse all, ja südamlikke kõnelusi ning äkilist naeru öövaikuses kuskil kaerakõlkais.

Just sel kevadel lõpetasid nad kooli, jätsid oma õpetajate ning organisatsioonidega hüvasti, ja sõda, nagu oleks ta neid oodanud, vaatas neile otse silma.

23. juunil eemaldusid meie väed Harkovi suunas, 3. juulil aga üllatas nagu äike raadioteade, et meie väed on pärast kaheksakuist kaitsmist maha jätnud Sevastoopoli.

Starõi Oskol, Rossoš, Kantemirovka, lahingud Voronežist lääne pool, võitlused Voroneži lähistel, 12. juulil — Lissitšansk. Ja äkitselt hakkasid üle Krasnodoni voogama meie taganevad väeosad.

Lissitšansk — see oli juba üsna siinsamas. Lissitšansk — see tähendab, et homme võib tungida Vorošilovgradi, ülehomme aga siia, Krasnodoni ja «Pervomaikasse», iga rohulibleni tuttavaile, aiakestest väljaulatuvate tolmuste jasmiinide ja sirelitega tänavaile, vanaisa õunapuuaiakesse ja jahedasse, päikese eest suletud luugikestega majja, kus veel naela otsas ripub isa kaevurikuub, nagu ta selle sinna riputas, olles tulnud töölt enne seda, kui läks sõjakomissariaati, — just sellesse majja, kus ema soojad soonilised käed on küürinud läikivalt puhtaks iga põrandalaua ja kastnud hiina roosi, mis asetseb aknalaual, ning laotanud lauale värskusest lõhnava, jämedast lõuendist lillelise lina, — sinna võib astuda ja astubki sisse fašist-sakslane!

Selle lühikese puhkeaja kestel seadsid end linnas kindlalt nagu eluksajaks sisse väga usaldusväärsed, arukad, alati kõigest teadlikud, raseeritud majorid-intendandid. Nad lõid lõbusate naljasõnade saatel pererahvaga kaarte, ostsid turult soolatud arbuuse, rääkisid meeleldi olukorrast rindeil ja parajal juhul polnud neil isegi kahju anda konserve pererahva peedisupi jaoks. Kaevanduse nr. 1-bis juures asuvas Gorki-nimelises klubis ja Lenini-nimelises klubis linnapuiestikus keerles ajuti rohkesti leitnante — tantsuharrastajaid, lõbusaid —, ja polnud võimalik aru saada, kas nad olid sõbralik-lahked või üleannetud. Leitnandid kord ilmusid linna, kord kadusid sealt, kogu aeg saabus palju uusi, ja tüdrukud harjusid nende alatasa vahelduvate päevitunud mehiste nägudega nii ära, et kõik nad tundusid juba võrdselt omadena.

Ja korraga ei olnud neist enam kedagi.

Verhneduvannaja raudteejaamas, selles rahulikus pooljaamas, kus iga krasnodonlane, tulles tagasi lähetuselt või matkalt sugulaste juurde või suvevaheajale pärast aastast õppimist kõrgemas

õppeasutuses, pidas end juba kodus olevaks, — selles Verhneduvannajas ja kõigis teistes Lihhaja—Morozovskaja—Stalingradi raudteejaamakestes laaditi peale tööpinke, inimesi, masinaid ja teravilja.

Akaatsiatest, vahtrakestest ja paplitest varjatud majakeste akendest kuuldus laste ja naiste nuttu. Seal seadis ema reisivalmis last, kes sõitis ära koos lastekoduga või kooliga, seal saadeti teele tütart või poega, seal jättis perekonnaga hüvasti mees või isa, kes lahkus linnast oma organisatsiooniga. Kuid mõnes tihedalt suletud aknaluukidega majakeses oli säärane vaikus, mis on veel õudsem kui ema nutt, — maja oli jäänud kas täiesti tühjaks või istus liikumatult kambris ainult vanake-ema, saatnud kogu perekonna minema ja langetanud mustaks päevitunud käed rüppe, suutmata enam isegi nutta, raudne piin südames.

Tüdrukud, kes ärkasid hommikul kaugete suurtükilaskude peale, riidlesid vanematega: tüdrukud veensid vanemaid viibimata ära sõitma ja neid üksi jätma, aga vanemad rääkisid, et nende elu olevat juba möödas ning et tütarlastel — kommunistlikel noortel tuleks minna hädast-patust kaugemale; tüdrukud einestasid kähku ja jooksid üksteise juurde uudiseid hankima. Ja nõnda, kogunenud ühte parve nagu linnud, roidunud palavusest ja rahutusest, istusid nad kord tundide viisi poolpimedas kambrikeses mõne sõbratari pool või aiakeses õunapuu all, kord põgenesid varjukasse metsanõkku jõekese äärde, — salajase eelaimusega õnnetusest, mida nad ei suutnud kuidagi mõista ei südame ega mõistusega.

Ja nüüd see puhkes.

«Vorošilovgrad on vist juba maha jäetud, aga meile sellest ei räägita,» ütles lõikava häälega väike laianäoline, terava ninaga, läikivate, siledate, nagu pea külge kleebitud juustega ja kahe lühikese ning südikalt ettepoole ulatuva palmikukesega tüdruk.

Selle tütarlapse perekonnanimi oli Võrikova ja eesnimi Siina, aga juba lapsepõlvest peale ei nimetanud koolis keegi teda eesnimepidi, vaid ikka ainult perekonnanime järgi: Võrikova ja Võrikova.

«Kuidas sa võid niimoodi targutada, Võrikova? Kui ei räägita, tähendab pole veel maha jäetud,» lausus Maia Peglivanova, sünnipäraselt tõmmu nagu mustlane, ilus mustasilmaline tütarlaps, ja krimpsutas isekalt oma täidlast alahuult.

Koolis oli Maia enne selle lõpetamist kevadel olnud komsomoli sekretäriks, ta oli harjunud kõiki parandama ja kõiki kasvatama ning üldse nõudis, et kõik oleks alati reegli järgi.

«Me teame ammugi, et sa võid ütelda: «Tüdrukud, te ei tunne dialektikat!»» ütles Võrikova, matkides Maiat nii täpselt, et kõik tütarlapsed puhkesid naerma. «Küllap jah meile öeldakse tõtt, oota aga! Uskusime, uskusime, ja kaotasime usu!» rääkis Võrikova, välgutades lähestikku asetsevaid silmi ja viibutades sõjakalt, nagu mardikas katsesarvi, oma ettepoole hoiduvaid teravaid patsikesi.

«Arvatavasti on Rostov juba ära antud — meil ei olegi enam kuhugi pageda. Ka ise lasevad jalga!» ütles Võrikova, korrates ilmselt kellegi sõnu, mida ta sageli oli kuulnud.

«Sa arutled veidralt, Võrikova,» ütles Maia, püüdes mitte häält kõrgendada. «Kuidas sa võid nõnda rääkida? Sa oled ometi kommunistlik noor, sa olid ju pioneerijuht!»

«Ära sekelda temaga,» ütles tasa Šura Dubrovina, teistest vanem sõnakehv tüdruk poisipeaga, peaaegu kulmudeta, ujedavõitu heledate silmadega, mis andsid ta näole kummalise ilme.

Šura Dubrovina, Harkovi ülikooli üliõpilane, oli möödunud aastal enne Harkovi vallutamist sakslaste poolt põgenenud Krasnodoni oma isa juurde, kes oli kingsepp ning sadulsepp. Ta oli aastat neli teistest tüdrukutest vanem, kuid hoidus alati nende seltsi. Ta oli salamisi, nagu tüdrukutel vahel kombeks, Maia Peglivanovasse armunud ja käis alati Maia jälil, — «nagu niit nõela järel», ütlesid tüdrukud.

«Ära sekelda temaga. Kui ta on juba nõnda mõtlema hakanud, siis sina teda ei muuda,» lausus Šura Dubrovina Maiale.

«Kogu suve aeti kaevikuid kaevama, kui palju jõudu selleks raisati, olin kuu aega seetõttu päris haige, aga kes istub praegu neis kaevikutes?» rääkis väike Võrikova Maiat kuulamata. «Kaevikutes kasvab rohi! Eks ole?»

Kleenuke Saša kehitas teeseldud imestusega teravaid õlgu, vaatas Võrikovale oma ümmarguseks muutunud silmadega otsa ja vilistas pikalt.

Kuid nähtavasti mitte see, mida rääkis Võrikova, vaid just üldine ebamäärane olukord sundis tüdrukuid haiglase tähelepanuga tema sõnu kuulatama.

«Ei, tõepoolest, seisukord on ju kole!» lausus Tonja Ivanihhina, vaadates kartlikult kord Võrikova, kord Maia otsa. Ta oli tüdrukutest kõige noorem, pikajalgne, peaaegu laps, suure ninaga ja suurte kõrvade taha korraldatud paksude tumepruunide juuksesalkudega. Silmis sätendasid tal pisarad.

Sellest ajast peale, kui Harkovi kandis peetud võitlustes jäi teadmatult kadunuks tema armastatud vanem õde Lilja, kes oli sõja esimestel päevadel sõjaväevelskrina rindele läinud, näis Tonja Ivanihhinale parandamatuna ning kohutavana maailmas kõik ja kõik, ja ta nukrad silmad kippusid alati märjaks minema.

Ainult Ulja ei võtnud tüdrukute kõnelusest osa ja nähtavasti ei jaganud nende ärevust. Ta päästis lahti jões märjaks saanud pika musta juuksepalmiku otsa, pigistas juuksed kuivaks, põimis uuesti palmikusse, asetas siis päikese kätte kord ühe, kord teise jala, ja kallutanud alla pea koos selle vesiroosiga, mis nii väga sobis tema mustade silmade ja juustega, seisis mõnda aega niiviisi, otsekui iseennast kuulatades. Kui jalad olid kuivad, pühkis Ulja pikliku pihuga üle kõrge kuivetu päevitunud labajala ning

alt otsekui heleda äärisega ümbritsetud tallaalused, pühkis üle ka varbad ning kannad ja pistis osava, harjunud liigutusega jalad kingadesse.

«Ah, lollpea olin, loll olin! Miks ma ei läinud erikooli, kui mulle ettepanek tehti?» rääkis kleenuke Saša. «Mulle pakuti võimalust SARK-i erikooli astumiseks,» seletas ta naiivselt, vaadates kõiki poisikeseliku muretusega. «Oleksin jäänud siia sakslaste juurde tagalasse. Teie poleks midagi teadnud. Oleksite siin kõik hakanud mind hurjutama, mina aga ei liiguta kõrvagi. «Miks see Saša küll nii rahulik on?» Aga mina, tuleb välja, jään siia SARK-i poolt. Oleksin neid gestaapo tobusid,» ütles ta järsku naerma pahvatades ja kaval-nöökavalt pilku Võrikovale heites, «oleksin neid tobukesi tantsitanud, nagu oleksin tahtnud!»

Ulja tõstis pea ja vaatas tõsiselt ning tähelepanelikult Sašale näkku, ja miski värahtas ta näos, kas huuled või peened, eriskummalise lõikega sõõrmed.

«Jään siia ilma igasuguse SARK-ita. Ja mis siis?» sõnas Võrikova, tõugates pahaselt ette oma katsesarvedetaolised patsikesed. «Kui mind kord juba kellelegi tarvis ei ole, jään siia ja elan, nagu elasin. Ja mis siis? Olen õpilane, sakslaste arusaamise järgi midagi gümnaasiumiõpilasetaolist; nad on ometi kultuurinimesed, — mis nad mulle ikka teevad?»

«Gümnaasiumiõpilasetaolist?!» hüüatas Maia äkki roosaks tõmbudes.

«Just gümnaasiumist tulnud, terekest!»

Ja Saša jäljendas Võrikovat nii täpselt, et tüdrukud uuesti naerma pahvatasid.

Sel hetkel tegi nad kurdiks raske, kohutav löök, mis raputas maapinda ja õhku. Puudelt pudenes kuivanud lehti, oksakesi ning koorelt puutolmu, ja isegi üle veepinna libises virvendus.

Tütarlaste näod muutusid kahvatuks ja paariks sekundiks jäid nad vaikselt üksteisele otsa vahtima.

«Kas tõesti viskas kuhugi?» küsis Maia.

«Need lendasid ju ammugi üle, uusi aga polnud kuulda!» ütles pärani silmi Tonja Ivanihhina, kes alati tajus õnnetust esimesena.

Sel hetkel panid ümbruse vappuma kaks uut plahvatust, mis peaaegu ühte sulasid, — üks üsna lähedal, teine veidi hiljem ja kaugemal.

Tüdrukud pistsid nagu kokkuräägitult asula poole jooksma, välgutades põõsaste vahel oma päevitunud sääri.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missugusest sõjast kirjanik jutustab? Mis eesmärgiga tungisid fašistid Nõukogude Liidu kallale? Kirjelda sõjasündmusi Pervomaiskis.*
2. *Jutusta tütarlastest.*
3. *Mis on Süna Võrikova käitumises võõrastavat?*

Milline on kirjaniku suhtumine temasse ja milles see avaldub? Põhjenda vastust tekstinäidetega.

4. *Loe läbi romaani teine peatükk ja kirjuta kirjand teemal «Sõbratarid Ulja ja Valja».*

ÜHEKSATEISTKÜMNES PEATÜKK.

Kõige imestamisväärsem oli see, kui ruttu nad kokku leppisid.

«Mis sa veel, tütarlaps, loed? Sakslased tulevad Krasnodoni! Kas sa ei kuule, kuidas autod Verhneduvannaja pool möirgavad?» rääkis Serjožka tüdruku jalgade juures seistes ja vaevaga hingamist tagasi hoides.

Valja vaatas talle imestava, rahuliku ja rõõmsa pilguga vaikides otsa.

«Kuhu sa tahtsid joosta?» küsis ta.

Serjožka sattus hetkeks segadusse. Kuid ei, see ei või tõsi olla, et see tüdruk oleks halb tüdruk.

«Tahan pugeda teie koolimajja ja vaadata, mis edasi sünnib ...»

«Aga kuidas sa poed? Kas sa siis oled juba meie koolimajas käinud?»

Serjožka ütles, et ta on käinud nende koolimajas kord kahe aasta eest, ühel kirjandusõhtul.

«Eks ma kuidagi poe,» sõnas ta muiates.

«Aga sakslased võivad kõigepealt ju koolimaja võtta,» ütles Valja.

«Näen, kui nad tulevad, ja siis kohe puiestikku,» vastas Serjožka.

«Tead, kõige parem on vaadata pööningult, sealt on kõik näha, meid aga ei nähta,» ütles Valja, tõusis oma pleedil istukile ja korraldas kiiresti juuksepaimikuid ning pluusi. «Ma tean, kuidas sinna pääseda, ma juhatan sind.»

Serjožka hakkas äkki kõhklema.

«Näed sa, asi on niisugune,» lausus ta, «kui sakslased hakkavad koolimajja tikkuma, tuleb teiselt korruselt alla hüpata.»

«Mis sinna parata,» vastas Valja.

«Saad sa hakkama?»

«Küsid veel ...»

Serjožka vaatas ta tugevaid päevitunud sääri, mis olid kaetud kullakate udemetega. Soe laine läbis ta südame. No muidugi, see tüdruk võib küll teiselt korruselt alla hüpata.

Ja juba jooksidki nad kahekesi läbi puiestiku koolimaja poole.

Suur kahekorruseline punastest tellistest koolimaja, valgusküllaste klasside ja suure võimlaga, asetses puiestikus peaväravа juures, trusti «Krasnodonugol» hoone vastas. Koolimaja oli tühi ja lukustatud. Kuid lähtudes õilsaist eesmärkidest, mida nad taotlesid, ei pidanud Serjožka endale häbistavaks murda kimp oksi

ja nende abil litsuda sisse üks esimese korruse aken, mis oli puiestiku poole.

Nende südamed tardusid hardas aukartuses, kui nad kikivarvul mööda põrandalaudu astudes läbi ühe klassi alumisse koridori läksid. Kogu selles avaras hoones valitses vaikus, ja vähimgi kahin ning kolksatus kajas ümberringi kumedalt vastu. Mõne päevaga oli maa peal palju paigast nihkunud, ja paljud hooned, nagu inimesedki, olid kaotanud oma endise nimetuse ning otstarbe ega olnud veel saanud uut. Kuid siiski — see oli kool, milles oli õpetatud lapsi ja milles Valja oli veetnud oma elu helgemad päevad.

Nad nägid ust sildiga, millele oli kirjutatud: «Õpetajatetuba», nägid ust tahvlikesega: «Direktor» ja uksi tahvlikestega: «Arstikabinet», «Füüsikakabinet», «Keemiakabinet», «Raamatukogu». Jah, see oli kool, siin õpetasid täiskasvanud inimesed, õpetajad, lastele teadmisi ja seda, kuidas maailmas elada.

Ja neist tühjadest klassidest, lagedate koolipinkidega ruumidest, mis olid veel säilitanud spetsiifilise koolilõhna, hoovas Serjožkale ja Valjale vastu see maailm, milles nad olid kasvanud, mida neilt keegi ära võtta ei saanud ja mis nüüd oli lahkunud, nagu näis, igaveseks. See maailm oli kunagi tundunud nii igapäevasena, tavalisena, isegi igavana. Ja korraga kerkis see nende ette nii ainulaadselt kaunina ja vabana, täis avameelseid, siiraid ning puhtaid suhteid nende vahel, kes õpetasid ja kes õppisid. Kus on nad praegu, nii ühed kui teised, kuhu on saatus nad paisanud? Ja nii Serjožka kui ka Valja süda avanes hetkeks, täis suurt armastust selle minetatud maailma vastu ja täis ebamäärast hardust selle maailma kõrge pühaduse ees, mida nad omal ajal polnud osanud hinnata.

Nad mõlemad tundsid samu tundeid, mis oli neile sõnadeta selge, ja selle mõne minuti kestel muutusid nad teineteisele haruldaselt lähedaseks.

Kitsast sisemist treppi mööda viis Valja Serjožka teisele korrusele ja veel edasi väikese ukse juurde, mis läks pööningule. Uks oli lukustatud, kuid Serjožkat see ei kohutanud. Kobanud püksitaskus, tõi ta esile liigendnoa, mis oli varustatud paljude muude kasulike esemetega, mille hulgas leidus ka kruvikeeraja. Keeranud kruvikesed välja, võttis ta ukse käepideme eest, nii et lukuauk seisis nende ees nagu alasti.

«Töötad klassikaliselt, kohe näha, et elukutseline sissemurdja,» muigas Valja.

«Maailmas on peale sissetungijate olemas veel lukussepad,» ütles Serjožka Valja poole pöördudes ja talle naeratades.

Urgitsenud peitliga lukuaugus, avas ta ukse, kust neile vastu tulvas päikesest tuliseks köetud plekk-katuse palavust, kuumunud pööningumulla, tolmu ja ämblikuvõrkude lõhna.

Kummargil, et peaga mitte tugipalke riivata, lähenesid nad ühele rängalt tolmunud pööninguaknale ja, akent pühkimata, et

neid tänavalt näha ei võidaks, surusid näod vastu ruutu, peaaegu teineteist põskedega puudutades.

Aknast võisid nad näha kogu Aia tänavat, mis ulatus ühe otsaga puiestiku väravasse. Eriti hästi oli nähtav see tänavakülg, kus asusid partei oblastikomitee töötajate standardmajad. Otse nende silmade ees tänavanurgal paistis trusti «Krasnodonugol» kahekorruseline hoone.

Alates Serjožka lahkumise hetkest Verhneduvannaja vaarikust kuni selle ajani, mil nad koos Valjaga oma näod vastu tolmust pööninguakent surusid, oli möödunud üsna palju aega: saksa väeosad olid juba jõudnud linna tulla, Aia tänav oli kogu ulatuses veoautosid täis ja siin-seal oli näha saksa sõdureid.

«Sakslased... Vaat missugused nad on, need sakslased! Sakslased on meie juures Krasnodonis,» mõtles Valja ja ta süda hakkas kiiresti lööma ning rind erutusest kerkima.

Aga Serjožkat huvitas enam asja väline, praktiline külg; tema teravad silmad haarasid kõike, mis pööninguakna kaudu nende nägemispiirkonda sattus, ja endalegi märkamatult jäi Serjožkale meelde iga pisiasi.

Koolimaja asus trustihoonest umbes kümmekonna meetri kaugusel. Viimane oli koolimajast madalam. Serjožka nägi enda ees plekk-katust, isegi teise korruse tubade sisemust ja aknalähedast osa esimese korruse põrandast. Peale Aia tänava nägi Serjožka ka teisi tänavaid, mida ainult kohati varjasid tema ees olevad majad. Ta nägi majade õuesid ja majataguseid, kus askeldasid saksa sõdurid. Aegamööda tõmbas ta ka Valja oma tähelepanekute ringi.

«Pöösaid, pöösaid raiuvad ... Vaata, isegi päevalilli,» rääkis ta. «Aga siia, trusti, asub neil vist staap, näed, kuidas askeldavad...»

Saksa ohvitserid ja sõdurid — asjaajajad ja kirjutajad — asusid trusti mõlemale korrusele peremehelikult sisse. Sakslased olid lõbusad. Nad avasid majas kõik aknad, vaatlesid nende kätte sattunud ruume, tuhnisid laualaekais ja suitsetasid, pildudes suitsuotsi tühjale kitsale tänavale, mis lahutas trustihoonet koolimajast. Mõne aja pärast tekkis tubadesse vene naisi, noori ja elatanuid. Naistel olid kaasas panged ja lapid. Pistnud seelikusaba vöö vahele, hakkasid naised põrandaid pesema. Korralikud, puhtad saksa kirjutajad hakkasid aga nende arvel teravmeelitsema.

See kõik toimus Valja ja Serjožka silmade all niivõrd läheda maa peal, et mingi mitte veel teadlikuks saanud mõte, julm ja piinav, kuid samal ajal talle naudingut pakkuv, hakkas korraga Serjožka südant vaevama. Ta märkas koguni seda, et pööninguaknakesed on kergesti äravõetavad. Raamid olid kerged ja püsisid oma piitade vahel peenikeste, viltu sisse löödud naelakeste varal.

Serjožka ja Valja olid pööningul istunud nii kaua, et võisid juba rääkida ka kõrvalistest asjadest.

«Oled sa Stjopka Safonovit pärast seda näinud?» küsis Serjožka.

«Ei.»

«Tähendab, ta lihtsalt ei saanud mahti Stjopkale veel midagi ütelda,» mõtles Serjožka rahul olles.

«Ta tuleb veel, ta on meie oma,» ütles Serjožka. «Kuidas sa mõtled edasi elada?» küsis ta.

Valja kehitas isekalt õlga.

«Kes võib seda praegu teada? Keegi ei tea ju, kuidas see kõik kujuneb.»

«See on õige,» lausus Serjožka. «Kas võib sinu juurde kunagi sisse astuda? Kas vanemad ei hakka tõrelema?»

«Vanemad! ... Tule homme, kui tahad. Ma kutsun ka Stjopka.»

«Kuidas su nimi on?»

«Valja Borts.»

Samal hetkel kostsid nende kõrvu pikad valangud automaatidest, seejärel veel mitu lühikest — kuskil sealpool, Verhneduvannaja vaarikus.

«Tulistatakse. Kuuled?» sõnas Valja.

«Kuni me siin istume, võib linnas tea mis juhtuda,» ütles Serjožka tõsiselt. «Võib-olla on sakslased end juba nii teie kui meie korteris sisse seadnud nagu oma kodus.»

Alles nüüd meenus Valjale, missuguses olukorras ta oli kodunt lahkunud, ja ta hakkas mõtlema, et võib-olla on Serjožkal õigus ning et nii ema kui ka isa on tema pärast rahutud. Isekuse tõttu ei tahtnud ta esimesena avaldada, et tal oleks aeg ära minna, Serjožka aga ei hoolinud kunagi sellest, mis temast võidaks mõelda.

«Aeg on koju minna,» sõnas ta.

Ja nad väljusid koolimajast sama teed kaudu.

Mõnda aega seisid nad majaesise aia ääres. Pärast üheskoos istumist pööningul tundsid nad endid mõnevõrra kohmetuina.

«Niisiis, ma tulen homme sinu poole,» ütles Serjožka.

Kodus aga kuulis Serjožka kõike seda, millest ta hiljem öösel Volodja Osmuhhinile jutustas: haiglasse jäänud haavatute äravedamisest ja arst Fjodor Fjodorovitši hukkumisest. See oli toimunud tema õe Nadja silma all; tema jutustaski Serjožkale, kuidas see oli juhtunud.

Haigla ette olid sõitnud kaks sõidu- ja mitu veoautot SS-lastega, ja Natalja Aleksejevnale, kes välja oli tulnud, anti käsk ruumid poole tunni jooksul tühjendada. Natalja Aleksejevna tegi korralduse kõigile, kes liikuda suutsid, lastehaiglasse üle kolida, ise aga hakkas paluma kolimistähtaja pikendamist, põhjendades sellega, et tal on rohkesti lamavaid haigeid, transpordivahendid aga puuduvad.

Ohvitserid istusid juba autodesse.

«Fenbong! Mida see naine tahab?» küsis vanem ohvitseridest suurelt lihavalt kuldhammastega ja heledaraamiliste sarvprillidega allohvitserilt. Ja sõiduautod lahkusid.

Need heledad sarvraamidega prillid andsid SS-allohvitserile kuigi mitte õpetlase, siis igatahes intelligentse inimese välimuse. Aga kui Natalja Aleksejevna oma palvega tema poole pöördus ja temaga isegi saksa keeles rääkida püüdis, libises allohvitseri pilk läbi nende prillide Natalja Aleksejevnast otsekui mööda. Naisehäälega allohvitser kutsus kohe sõdurid, ja need hakkasid haigeid välja õue viima, ootamata, kuni lubatud pool tundi möödub.

Nad tassisid haigeid välja kas madratsitel või lihtsalt võtsid kaenla alt kinni ja vedasid õue murule. Ja siis ilmnes, et haiglas leidus ka haavatuid.

Haigla arstina esinev Fjodor Fjodorovitš püüdis seletada, et need on raskesti haavatud, kes enam iialgi ei sõdi ja kes on jäetud tsiviilhooldamisele. Aga allohvitser vastas, et kui need on sõjaväelased, siis loetakse nad sõjavangideks ja saadetakse sinna, kus on nende õige koht. Ja haavatuid hakati vooditest pesuväel välja kiskuma ja kuidas juhtus üksteise peale veoautosse loopima.

Tundes Fjodor Fjodorovitši ägedat iseloomu, palus Natalja Aleksejevna teda lahkuda, kuid ta ei läinud ära, vaid jäi koridori kahe akna vahele seisma. Tema päevitunud, tumeda läikega nägu oli halliks muutunud. Ta mudis huultega suitsuotsa ja tema põlv värises nii, et ta vahetevahel kummardus ning seda käega hõõrus. Natalja Aleksejevna kartis tema juurest ära minna ja palus ka Nadjat mitte lahkuda, kuni kõik on lõppenud.

Nadjal oli hale ja hirmus vaadata, kuidas poolalasti, veriste sidemetega haavatuid mööda koridori tassiti, mõnikord lihtsalt mööda põrandat lohistati. Ta kartis nutta, kuid pisarad veeresid tal iseenesest silmist. Siiski ei lahkunud ta, sest veel rohkem kartis ta Fjodor Fjodorovitši pärast.

Kaks saksa sõdurit tassisid haavatut, kellel Fjodor Fjodorovitš kahe nädala eest oli kõrvaldanud miinikillust purustatud neeru. Haavatu tundis end viimaseil päevil juba tublisti paremini, ja Fjodor Fjodorovitš oli selle operatsiooni peale väga uhke. Sõdurid tirisid haavatut mööda koridori, samal ajal hõikas Fenbong üht neist. Sõdur viskas haavatu, keda ta jalust hoidis, maha ja jooksis palatisse, kus viibis allohvitser, teine sõdur aga vedas haavatut lohinal mööda põrandat edasi.

Äkki eemaldus Fjodor Fjodorovitš seinast, ja keegi ei jõudnud teda takistada, kui ta oli juba sõduri kõrval, kes haavatut vedas. See haavatu, samuti kui enamik neist, ei oianud, hoolimata piinadest, mida ta kannatas, aga kui ta Fjodor Fjodorovitšit nägi, ütles ta:

«Nägid, Fjodor Fjodorovitš, mis nad teevad? Kas need on inimesed?»

Ja puhkes nutma.

Fjodor Fjodorovitš ütles sõdurile midagi saksa keeles. Nähtavasti ütles ta, et niiviisi ometi ei või. Ja arvatavasti ütles ta ka: lase ma aitan. Aga saksa sõdur hakkas naerma ega lõpetanud haavatu vedamist. Parajasti sel ajal väljus palatist allohvitser Fenbong, ja Fjodor Fjodorovitš astus otse tema juurde. Fjodor Fjodorovitš oli täiesti kaameks muutunud ja vabises üleni. Ta lähenes allohvitserile peaaegu külgepuutumiseni ja ütles talle midagi järsult. Allohvitser oma mustas mundris, mis ta suurel muhenenud kehal voltis oli, rinnal läikiva metallmärgiga, mis kujutas pealuud ja konte, kähistas Fjodor Fjodorovitši peale ning müksas teda revolvriga näkku. Fjodor Fjodorovitš põrkas tagasi ja ütles talle midagi, arvatavasti midagi väga solvavat. Siis ajas allohvitser silmad prillide all kohutavalt pungi ja tulistas Fjodor Fjodorovitšit otse silmade vahele. Nadja nägi, kuidas tal silmade vahe otsekui sisse langes, purskas verd, ja Fjodor Fjodorovitš kukkus. Natalja Aleksejevna ja Nadja jooksid haiglast välja, ning Nadja ei mäletanud enam isegi, kuidas ta koju sai.

Nadja istus pearätiga ja kitlis, nagu ta haiglast oli jooksnud, ja alustas järjest uuesti oma juttu. Ta ei nutnud, tema nägu oli valge, kuid väikesed põsenukid leegitsesid ja ta hiilgavad silmad ei näinud neid, kellega ta rääkis.

«Kuulsid, luusija!» pöördus isa raevukalt kõhides Serjožka poole. «Jumala eest, võtan ja soen nuudiga läbi. Sakslased on linnas, tema aga luusib kus juhtub. Vähe puudus, et oleksid ema hauda ajanud.»

Ema hakkas nutma.

«Olin juba päris otsas murest sinu pärast. Mõtlesin, et oled tapetud.»

«Tapetud!» sõnas Serjožka järsku tigedalt. «Mind ei tapetud. Kuid haavatuid tapeti. Verhneduvannaja vaarikus. Ma ise kuulsin . . .»

Ta läks kambrisse, kus ta magas, ja viskus voodisse padjale. Tasumishimu väristas kogu ta keha, tal oli raske hingata. See, mis teda koolimaja pööningul oli vaevanud ja piinanud, leidis nüüd väljapääsu: «Oodake, las ainult läheb pimedaks!» mõtles Serjožka ja kiskus end voodil kõverasse. Ükski vägi ei suutnud teda enam tagasi hoida sellest, mida ta oli kavatsenud.

Magama heideti vara, tuld süütamata, aga kõik olid nii erutatud, et keegi ei uinunud. Ei olnud mingit võimalust tähelepandamatult lahkuda, seepärast läks ta avalikult välja, nagu läheks õue, ja lipsas siis juurviljaaeda. Ta kaevas kätega lahti ühe neist aukudest, kuhu olid peidetud süüteseguga pudelid, — öösel oli labidaga kardetav kaevata. Ta kuulis, kuidas uks kääksatas, majast väljus õde Nadja ja hüüdis teda tasa mitu korda:

«Serjoža . . . Serjoža . . .»

Ta ootas veidi, nüüdis veel kord, ja uuesti kääksatas uks — õde läks tuppa.

Ta pistis pudeli kummassegi püksitasku ja kolmanda veel põue, ning möödudes juuliöö pimeduses «šanghaikeste» kaudu kesklinnast, hiilis uuesti puiestikku.

Puiestikus oli vaikne ja tühi. Eriti vaikne aga oli koolimajas, kuhu ta tungis akna kaudu, mille ta päeval sisse oli litsunud. Koolimajas oli nõnda vaikne, et iga tema samm näis olevat kuulda mitte ainult kogu majas, vaid kogu linnas. Trepi kõrgete aknaavauste kaudu paistis mingit ähmast valgust. Ja kui Serjožka kuju ühe sellise akna foonile kerkis, tundus talle, et keegi, kes on pimedas nurgas peidus, näeb teda nüüd ja võtab ta kinni. Aga ta sai hirmust võitu ja oli varsti oma vaatluspunktis pööningul.

Mõnda aega istus ta aknakese juures, kust nüüd midagi näha ei olnud, istus lihtsalt selleks, et hinge tagasi tõmmata.

Siis leidis ta sõrmedega kobades naelakesed, mis aknaraami hoidsid, painutas need kõrvale ja võttis aknaraami tasakesi eest. Talle voolas näkku värsket õhku, pööningul oli ikka veel umbne. Pärast koolimaja ja eriti pööningu pimedust võis ta juba eraldada, mis toimus tema ees tänaval. Ta kuulis autode liikumist mööda linna ja nägi nende laternate liikuvaid summutatud tulesid. Vahetpidamatu väeosade tulek Verhneduvannaia poolt jätkus ka öösel. Seal oli kogu tee ulatuses näha öös helendavaid autolaternaid. Mõned autod liikusid täieliku valgusega, mis tungis kingu tagant äkki prožektorivalgusena kõrgusse, sööstes kaugele läbi õise taeva või valgustades steppi või puid vaarikus ja nende valkjate alapooltega lehti.

Trustihoone peasissekäigu ees käis sõjaaegne ööelu. Autosid ja mootorrattaid sõitis ette. Kogu aeg käis sisse ja välja ohvitsere ja sõdureid, täristades relvade ja kannustega, kuuldus võõrapärast teravat kõnet. Kuid trustihoone aknad olid pimendatud.

Serjožka kõik meeled olid niivõrd pingul ja nii ühele eesmärgile suunatud, et see uus, ettenägematu asjaolu — see, et aknad olid pimendatud, — ei muutnud tema otsust. Niiviisi istus ta pööninguaknakese juures tundi kaks, mitte vähem. Linnas jäi juba kõik vaikseks. Liiklemine hoone lähedal lakkas samuti, kuid sees ei magatud veel, — Serjožka aimas seda valguseribakestest, mis musta paberi servade tagant välja tungisid. Aga siis kustus teise korruse kahes aknas valgus ja keegi avas seestpoolt ühe akna, seejärel teise. Nähtamatuna seisis ta toapimeduses akna juures, — Serjožka märkas seda. Valgus kustus ka mõningais esimese korruse akendes ja ka need aknad lükati pärani.

«Wer ist da?» kõlas ülemuslik hääl teise korruse aknast, ja Serjožka eraldas ähmaselt inimese siluetti, mis kummardus üle aknalaua. «Kes seal on?» küsis seesama hääl uuesti.

«Leutnant Meier, Herr Oberst,» vastas nooruslik hääl alt.

«Ma ei soovitaks teil alumisel korrusel aknaid avada,» ütles hääl ülalt.

«Kole lämmatav palavus, Herr Oberst. Muidugi, kui te keelate...»

«Ei, ma ei taha sugugi, et te hautatud loomalihaks muutuksite. Sie brauchen nicht zum Schmorbraten werden,» sõnas see ülemuslik hääl ülal naerdes.

Serjožka kuulatas peksleva südamega saksakeelset kõnet, kuid ei saanud sellest aru.

Akende taga kustutati valgus, katted tõmmati üles ja üks aken avanes teise järel. Aeg-ajalt kostis neist jutukatkeid, keegi vilistas tasa. Vahetevahel tõmbas keegi tikust tuld, valgustades hetkeks nägu, paberossi, sõrmi, ja seejärel paistis paberossi tuline täpp veel kaua toa sügavusest.

«Missugune tohutu suur maa, sellel ei olegi lõppu. Da ist ja kein Ende abzusehen,» ütles keegi akna juures, pöördudes arvatavasti oma sõbra poole toa sügavuses.

Sakslased heitsid magama. Majas ja linnas jäi kõik vaikseks. Üksnes Verhneduvannaja poolt liikus veel autosid, oma laternate terava valgusega öist taevast lõhestades.

Serjožka kuulis isegi oma südame tuksumist; tundus, et see tuksub kuuldavalt üle kogu pööningu. Siin oli siiski väga umbne. Serjožka muutus üleni higiseks.

Ta ees paistis ähmasena pimedusse ja unne vajunud avatud akendega trustihoone. Ta nägi pimeduses haigutavaid aknaauke nii ülemisel kui alumisel korrusel. Jah, seda on vaja teha kohe... Ta tegi käega mitu prooviliigutust, et vajalikku hoogu võtta ja kas või umbkaudugi sihtida.

Pudelid, mis ta sisse tulles taskust ja põuest kohe välja oli võtnud, olid ta kõrval. Ta võttis neist kobamisi ühe, pigistas pudelikaela kõvasti pihku; mõõtis silmaga ja heitis siis pudeli hooga alumise korruse avatud aknasse. Pimestav välgatus valgustas kogu akent ja isegi osa tänavakesest trustihoone ja koolimaja vahel, ja samal hetkel kostis klaasi klirin ning kerge plahvatus, selletaoline, nagu oleks purunenud elektripirn. Aknast paiskus välja leek. Samal hetkel viskas Serjožka sellesse aknasse veel teise pudeli, see lõhkes leegis tugeva pauguga. Leek mässas juba toa sisemuses, põlesid aknaraamid ja tulekeeled tungisid mööda seina üles peaaegu kuni teise korruseni. Keegi ulgus ja kiunus põlevas toas meeleheitlikult, kogu hoonest kuuldus kisa. Serjožka haaras kolmanda pudeli ja heitis selle vastasolevasse teise korruse aknasse.

Ta kuulis, kuidas pudel purunes, ja nägi välgatust, nii tugevat, et kogu pööningu sisemus muutus valgeks, kuid sel ajal oli Serjožka aknast juba kaugel, ta oli juba tagatrepile viiva väljapääsu juures. Ülepeakaela tormas ta mööda seda tagatreppi alla, ja et tal polnud aega pimedas otsida sisselitsutud aknaga klassi, jook-

sis ta lähemasse ruumi — see oli vist õpetajatetuba —, avas seal kiiresti akna, hüppas välja puiestikku ja jooksis küüru tõmbudes pargi sügavusse.

Kolmanda pudeli viskamise hetkest kuni hetkeni, mil ta tundis, et jookseb mööda puiestikku, tegi ta kõik vaistlikult, ja vaevalt oleks ta suutnud mälus taastada, kuidas see kõik oli toimunud. Nüüd aga taipas ta, et on tarvis pikali heita ja lamada hetk vagusi ning kuulatada.

Oli kuulda, kuidas sahistab hiireke kuskil Serjožka lähedal rohu sees. Oma lamamiskohalt ta leeki ei näinud, kuid tänavalt kostis kisa ja jooksmist. Ta kargas jalule ja jooksis veel kaugemale, otse puiestiku äärde, mahajäetud kaevanduse terrikooni juurde.

Ta tegi seda puiestiku ümberpiiramise juhuks — siit võis ta juba igasugustes tingimustes jalga lasta.

Nüüd nägi ta tohutu suurt, järjest enam üle taeva levivat tulekuma, mis heitis verevat helki isegi sellele tulekahjukoldest nii kaugel asuvale vanaaegsele hiiglaterrikoonile ja pargipuude latvadele. Serjožka tundis, et ta süda avardub ja lendab. Kogu ta keha vappus ja ta hoidis end vaevu tagasi, et mitte valjusti naerma hakata.

«Saite nüüd! Setzen sie sich! Sprechen sie Deutsch! Haben sie etwas!...» kordas ta kirjeldamatu võidurõõmuga hinges saksa keele kooligrammatikast pärit lauseid, mis talle meelde tulid.

Tulekuma üha kasvas, värvides taevast puiestiku kohal, ja segadus, mis linna keskosas oli tekkinud, kostis isegi sinna. Oli vaja ära minna. Serjožka tundis võitmatut soovi olla uuesti seal aiakeses, kus ta täna oli näinud seda tüdrukut, Valja Bortsi, — jah, nüüd teadis ta, kuidas teda hüütakse.

Pimeduses hääletult hiilides jõudis ta Puu tänava majatagustesse, ronis üle tarakese aeda ja tahtis juba jalgvärava kaudu otse tänavale tulla, kui kuulis inimeste summutatud kõnet otse jalgvärava juures. Kasutades asjaolu, et sakslased polnud Puu tänavat veel endi alla võtnud, tulid elanikud julgemaks muutudes oma majakestest välja tulekahju vaatama. Minnes teiselt poolt ümber majakese, hüppas Serjoža käratult üle tara ja lähenes jalgväravale. Seal seisis salkkond naisi, valgustatud tulekumast. Nende hulgas tundis ta ära Valja.

«Mis seal põleb?» küsis ta, et Valjale endast märku anda.

«Kuskil Aia tänavas... Aga võib ka olla, et kool,» vastas erutatud naisehääl.

«Põleb trust,» ütles Valja järsul häälel ja isegi mõnevõrra väljakutsuvalt. «Ema, ma lähen magama,» lisas ta, haigutas teesklevalt ja astus jalgväravast sisse.

Serjožka pidi peaaegu talle järele minema, siis aga kuulis, kuidas tüdruku kingakontsakesed trepiastmeil klõbisesid ja uks tema järel kinni paugatas.

1. *Kuidas toimisid sakslased haigete ja haavatutega? Mis selle järgi võib nende moraali kohta öelda?*
2. *Iseloomusta nõukogude arste Fjodor Fjodorovitšit ja Natalja Aleksejevnat*
3. *Jutusta Serjožka Tjulenini kangelasteost. Mis tiivustas teda selleks teoks?*

KOLMEKÜMNE KUUES PEATÜKK.

«Mina, Oleg Koševoi, astudes «Noore Kaardiväe» liikmete ridadesse, tõotan oma relvavendade palge ees, paljukannatanud sünnimaa palge ees, kogu rahva palge ees pühalikult: tõrkumata täita organisatsiooni ükskõik missugused ülesanded ja hoida kõige sügavamas saladuses kõike, mis puutub minu töösse «Noores Kaardiväes». Ma tõotan halastamatult kätte maksta põletatud ja rüüstatud linnade ning külade eest, meie inimeste vere eest, kangelastekaevurite märtrisurma eest. Ja kui selleks kättemaksuks on tarvis minu elu, annan ka selle, silmapilkugi kõhklemata. Kui ma aga seda püha vannet piinade all või argusest murran, siis olgu mu nimi ja mu omaksed igaveseks neetud, mind ennast aga karistagu mu seltsimeeste karm käsi. Veri vere eest, surm surma eest!»

«Mina, Uljana Gromova, astudes «Noore Kaardiväe» liikmete ridadesse, tõotan oma relvavendade palge ees, paljukannatanud sünnimaa palge ees, kogu rahva palge ees pühalikult...»

«Mina, Ivan Turkenitš, astudes «Noore Kaardiväe» liikmete ridadesse, tõotan oma relvavendade palge ees, paljukannatanud sünnimaa palge ees, kogu rahva palge ees pühalikult...»

«Mina, Ivan Zemnuhhov, tõotan pühalikult...»

«Mina, Sergei Tjulenin, tõotan pühalikult...

«Mina, Ljubov Ševtsova, tõotan pühalikult...»

. . . . . .

. . . . . .

KOLMEKÜMNE SEITSMES PEATÜKK.

Ettevaatliku inimesena eelistas Ivan Fjodorovitš võimalust mööda mitte kasutada salakortereid, mis olid jäetud talle muuseas ka Vorošilovgradis. Kuid pärast Jakovenko, esimese territoriaalsekretäri hukkumist oli Ivan Fjodorovitšil hädasti vaja Vorošilovgradi külastada. Julge inimesena riskis ta siiski kasutada vana tutvust — minna naise sõbratari, üksiku vaikse naisterahva juurde, keilel isiklikus elus polnud õnne olnud. Selle nimi oli Maša

Šubina. Ta töötas joonestajana veduriehitustehases ja polnud Vorošilovgradist evakueerunud ei tehase esimesel ega ka teisel evakueerimisel üksnes armastusest kodulinna vastu: kõigi ning kõige kiuste oli ta veendunud, et linna kunagi ei loovutata ja et ta suudab kasulik olla.

Ivan Fjodorovitš otsustas Maša Šubina juurde minna naise nõuandel, oli seda otsustanud juba samal ööl, kui ta naisega Marfa Kornijenko keldris istus.

Naist kaasa võtta Ivan Fjodorovitš ei võinud: nad olid Vorošilovgradis palju aastaid töötanud ja oleksid nüüd kahekesi liialt silma paistnud. Aga kõiki asjaolusid arvestades oli Jekaterina Pavlovnal kasulikum siia jääda — ühendusepidamiseks ringkonnas asuvate partisanigruppidega ja põrandaaluste organisatsioonidega. Ja nad otsustasid juba tookord, keldris, et Jekaterina Pavlovnal on parem Marfa sugulase nime all tema juurde jääda, koduneda, ja kui esineb võimalus — õpetajana ühte lähemasse külla töötama minna.

. . . . . .

Ivan Fjodorovitš saatis Kornei Tihhonovitši ühes pojapojaga Mitjakinski baasi — välja uurima, mis salgast oli saanud. Ivan Fjodorovitš õpetas kaua vanameest, kuidas väikeste gruppidena tegutseda tuleb ja kuidas talumeestest, kasakatest ja endistest sõjaväelastest, kes olid küladesse paigale jäänud, uusi partisanigruppe moodustada.

Kuni Marfa neid söötis, oli mingisugune taat, Marfa kauge sugulane, laste valveahelikust ometi läbi tulnud ja sattus kohale täpselt lõunasöögiks. Teadmishimuline Ivan Fjodorovitš klammerdus kohe taadi külge, soovides teada, kuidas tavaline külataat tekkinud olukorda hindab. See oli too kogenud, elutark taat, kes kord Koševoid ja tema sugulasi oli vedanud, kuid kellelt möödaminevad saksa intendandid siiski ta võikhalli hobuse ära olid võtnud, mispärast ta oligi külasse sugulaste juurde tagasi tulnud. Taat taipas kohe, et tal pole tegemist lihtsa inimesega, ja hakkas samas vassima-keerutama:

«Näe, kuidas see asi on ... Rohkem kui kolm päeva kestis nende sõjaväe minek. Suur vägi oli! Punased ei pääse nüüd tagasi, ei ... Ja mis seal veel kõnelda, kui lahingud juba käivad Volga taga, Kuibõševi all, Moskva olevat ümber piiratud ja Leningradki võetud! Hitler olevat ütelnud, et võtab Moskva näljaga.»

«Küllap ma juba tean, et sa iseka neid kuulujutte ei usu!» ütles Ivan Fjodorovitš kuratliku sädemega silmades. «Vaat mis, mu ahjutagune sõber, oleme sinuga justkui ühte kasvu, anna mulle mõnesugused riided-jalatsid, mina jätan omad sulle.»

«Või nii, vaata, vaata!» lausus taat vene keeli, taibates otsekohe kõik. «Riided toon sulle silmapilk.»

Selle taadi riietes, paun seljas, vajuski väike Ivan Fjodorovitš,

kuigi ise mitte taat, ent tublisti habemesse kasvanud, Maša Šubina tuppa Kamennõi Brodis.

Kummaline tunne oli tal, kui ta võõra maski all mööda kodulinna tänavaid kõndis.

Ivan Fjodorovitš oli seal sündinud ja palju aastaid töötanud. Paljud käitiste, asutuste ja klubide hooned ning elamud olid ehitatud tema ajal ja suurel määral tema juhtimise all. Ta mäletas näiteks, kuidas linnanõukogu presiidiumi istungil kogu see iluväljak kavandati, ja Ivan Fjodorovitš isiklikult valvas selle rajamise ning põõsaste istutamise järele. Kui palju pingutusi pani ta ise kodulinna korrastamisse, ja ikkagi kiruti linnakomitees alatasa, et õuesid ja tänavaid ei hoita küllalt puhtana, ning ka see oli tõsi.

Nüüd oli osa hooneid pommitamise tagajärjel purustatud, — kaitsmisehoos ei torganud nõnda silma, kuivõrd inetuks see linna oli muutnud. Kuid asi ei seisnud üksnes selles: linn oli mõne nädalaga niivõrd lohakile jäetud, et näis, nagu ei usuks uued peremehed isegi, et nad sinna kauaks jäävad. Tänavaid ei kastetud ega pühitud, lilled iluväljakuil olid närtsinud, umbrohi kattis muruplatse, paberitükke ja suitsuotsi keerles tihedas ruskes tolmus.

See oli üks söe-pealinnu. Endistel aegadel veeti siia rohkem kaupu kui maa paljudesse teistesse rajoonidesse, — rahvahulk tänavail oli värvirikas, ehitud. Tundus, et see on lõunamaine linn: alati oli palju puuvilja, lilli, tuvisid. Nüüd oli rahvahulk hõrenenud ja silmapaistmatuks, halliks muutunud, inimesed olid hoolimatult, üksluiselt riietatud, oli nagu meelega alla käidud; jäi niisugune mulje, et nad end enam isegi ei pese. Välise koloriidi andsid aga tänavale vaenlase sõdurite ja ohvitseride — enamikus sakslaste ja itaallaste, aga ka rumeenlaste ja ungarlaste — mundrid, pagunid ning rinnamärgid; oli kuulda üksnes nende kõnet; üksnes nende autod kihutasid signaalvilede lauldes mööda tänavaid, kergitades üles tolmusambaid. Veel iial elus polnud Ivan Fjodorovitš tundnud säärast sügavat isiklikku härdust ja armastust linna ning selle elanike vastu.

Oli säärane tunne, nagu oleks tal olnud kodu ja nagu oleks ta sellest kodust välja aetud, kuid ta on salaja kodumaja juurde hiilinud ja näeb, et uued peremehed röövivad tema varandust, on haaranud räpaste kätega kõik, mis talle kallis on olnud, alandavad tema omakseid, tema aga, kuigi seda kõike näeb, on võimetu midagi selle vastu ette võtma.

Ka naise sõbrataril lasus see üldine masenduse- ja lohakusepitser: ta oli tumedas kulunud kleidis, tumeblondid juuksed hooletult sõlme seotud, ammu pesemata jalgade otsas tuhvlid, ja oli näha, et ta magabki nõnda, pesemata jalgadega.

«Maša, kuidas võib nõnda alla käia!» ei suutnud Ivan Fjodorovitš end tagasi hoida.

Naine silmitses end ükskõikselt ja ütles:

«Tõepoolest? Ma ei märkagi. Kõik elavad nõnda, ja nii ongi kasulikum: ei tikuta ligi... Muide, linnas ei ole vettki...»

Ta jäi vait, ja Ivan Fjodorovitš märkas esmakordselt, kui kõhnaks ta oli jäänud ning kui tühi ja ebamugav oli ta tuba. Ta mõtles, et Maša arvatavasti nälgib ja on ammu juba kõik maha müünud, mis tal on olnud.

«Vaat mis me teeme, hakkame õige sööma... Mulle pani üks hea naine siia kõike kaasa, niisugune tark naine!» tegi Ivan Fjodorovitš kohmetult juttu, askeldades oma pauna juures.

«Mu jumal, mitte see pole tähtis!» Maša kattis näo kätega. «Võtke mind endaga kaasa!» sõnas ta järsku innukalt. «Võtke mind Katja juurde, olen valmis teile tegema kõik, mida ainult suudan!... Olen valmis teile teenijaks hakkama, kui ainult poleks seda nurjatut alandust iga päev, seda aeglast suremist tööta, igasuguse sihita elus!...»

Ta ütles Ivan Fjodorovitšile «teie» nagu alati, kuigi tundis teda Katja abiellumisest saadik, kellega ta oli olnud sõber lapsepõlvest peale. Ivan Fjodorovitš oli varemgi taibanud, et ta ei saa talle «sina» ütelda sellepärast, et ei suuda loobuda distantsitundest, mis lahutas teda, lihtsat joonestajat, temast, silmapaistvast töötajast.

Ivan Fjodorovitši avameelsele laubale tekkis raske kurd ja ta elavad sinised silmad võtsid karmi, mureliku ilme.

«Ma räägin sinuga otsekoheselt, võib-olla jämedaltki,» ütles ta Mašale vaatamata. «Maša! Kui asi oleks ainult sinus või minus, võiksin ma sind Katja juurde viia, teid mõlemaid ära peita ja iseennast ka,» lausus ta kurja, kibeda muigega. «Aga ma olen riigi sulane ja tahan, et ka sina teeniksid meie riiki kõige paremini: ma mitte ei vii sind siit ära, vaid tahan sind siin otse põrgusse heita. Ütle mulle otsekoheselt: oled sa nõus? On sul selleks jõudu?»

«Olen kõigeks valmis, et ainult mitte elada säärast elu, mida praegu elan!» vastas Maša.

«Ei, see pole vastus!» sõnas Ivan Fjodorovitš karmilt. «Ma esitasin sulle pääsetee mitte su hinge päästmiseks, — ma küsin: kas sa oled nõus teenima rahvast ja riiki?»

«Olen nõus,» lausus Maša tasa.

Ivan Fjodorovitš kummardus kiiresti üle lauanurga tema poole ja võttis ta käe.

«Mul on tarvis luua side oma inimestega siin, linnas, kuid oli sissekukkumisi ja ma pole kindel, missugust salakorterit võib usaldada... Sina pead leidma endas mehisust ja kavalust nagu saatanal endal, et kontrollida salakortereid, mis ma sulle teatan. Teed sa seda?»

«Teen,» vastas Maša.

«Kukud sisse, hakatakse aeglasel tulel piinama. Ei anna ära?»

Maša vaikis veidi, otsekui püüdes oma hinges selgusele jõuda.

«Ei anna,» ütles ta.

«Siis kuula...»

Ja kummardudes talle suitsulambi sume-ähmases valguses veel lähemale, nõnda et Maša nägi värsket armi ühel juustest paljastunud oimul, teatas Ivan Fjodorovitš talle siinsamas Kamennõi Brodis ühe salakorteri, mis näis talle usaldatavamana kui teised. See salakorter oli talle eriti vajalik, sest selle kaudu võis ta astuda ühendusse Ukraina partisanistaabiga ja teada saada, mis toimub mitte ainult oblastis, vaid ka Nõukogude poolel ja igal pool.

Maša avaldas valmisolekut otsemaid sinna minna, ja see naiivne ohvrimeelsuse ning vilumatuse segu otsekui oleks Ivan Fjodorovitšile südamesse torganud. Kelmikas sädemeke hakkas jälle ühest silmast teise keksima.

«Kuidas siis niimoodi!» lausus ta lõbusa ja heatahtliku etteheitega. «See nõuab ju peent tööd nagu moeäris. Lähed vabalt, päise päeva ajal, ma õpetan sulle, mis ja kuidas ... Mul on vaja end ka selja tagant kindlustada! Kelle juures sa elad?»

Maša kasutas üürituba viletsas majakeses, mis kuulus vedurieehitustehase vanale töölisele. Majalogu oli ehitatud kivist ja läbiulatuva koridoriga, millel oli kaks väljapääsu — tänavale ja õue, mida piiras madal kivitara. Maja oli jagatud kaheks pooleks: ühel poolel olid tuba ja köök, teisel kaks väikest toakest, millest Maša ühe endale oli üürinud. Vanamehel oli palju lapsi, aga need olid juba ammu kodunt lahkunud: pojad olid kes sõjaväes, kes evakueerunud, tütred mehel teistes linnades. Maša sõnade järgi oli korteriperemees korralik inimene, kuigi pisut seltsimatu ja raamatukoi, kuid aus.

«Ma esitlen teid oma onuna külast, ema vennana, — mu ema oli ukrainlanna. Ütlen, et ma ise kirjutasin teile, et siia sõidaksite, sest elada on ju raske.»

«Tutvusta siis oma onu peremehega: vaatame, mis inimestepelgur ta õige on!» ütles Ivan Fjodorovitš muiates.

«Mis töö seen'd seal veel või?» pomises «inimestepelgur», tõstes aeg-ajalt oma pungis silmade pilgu Ivan Fjodorovitši habemele ja armile paremal paljal oimul. «Kaks korda vedasime ise sisseseade tehasest välja, ka sakslased pommitasid meid mitu korda ... Ehitasime vedureid, ehitasime tanke ja suurtükke, nüüd parandame priimuseid ja välgumihkleid ... Mõnesugused töökojad-karbikesed ju, tõsi küll, jäid alles, ja kui just otsida, siis on veel palju tehnilist varustustki siin-seal mööda tehast laiali, kuid see ju, kuidas ütelda, nõuab õiget peremeest. Praegused aga ...» Ta tegi väikese kuivetu käe kareda rusikaga lootusetu liigutuse. «Kerglane rahvas! ... Madalvee kalad ja vargad. Usud sa, ühte tehasesse tulid korraga kolm peremeest: Krupp — varem oli tehas Hartmanni oma, selle aktsiad ostis Krupp kokku —, Raudteevalitsus ja Elektrikompanii — see sai meie elektrijõujaama; tolle, tõsi küll, lasksid meie omad enne äraminekut õhku ... Kõndisid, kõndisid mööda tehast ja hakkasid seda kolme ossa jaotama. Häda ja häbi: purustatud tehas, nemad aga jaotavad seda tulpadega, nagu talumehed

tsaariajal oma põlluribakesi; isegi tehast ühendavatele teedele kaevasid augud nagu sead. Jaotasid, asetasid poste, ja igaüks vedas sisseseade jäänused koju, Saksamaale. Mis aga väiksem ja halvem, seda müütavad paremale ja vasakule, nagu spekulandid täiturul. Meie töölised naeravad: «Noh, andis jumal alles peremehed!» Meiesugune on nende aastate kestel, tead ise, missuguse hooga harjunud, nendele aga on vaadatagi vastumeelt, mis seal veel töötamisest rääkida. Üldiselt aga võib naerda ainult läbi pisarate...»

Nad istusid suitsulambi valgel, pika habemega Ivan Fjodorovitš, vaikseks jäänud Maša — küürus vanaeit, ja «inimestepelgur»; nende kohutavad varjud kord lähenesid üksteisele, kord kaugenesid ning valgusid mööda seinu ja lage laiali; kõik nad, istujad, sarnanesid koopaelanikega. «Inimestepelgur» oli aastat seitsekümmend vana, ta oli väikest kasvu, kõhetu, kuid pea oli tal suur, tal oli raske seda püsti hoida; rääkis aga süngelt, ühetooniliselt, kõik sulas kokku üheks «bu-bu-bu-bu'ks». Aga Ivan Fjodorovitšil oli meeldiv teda kuulata, — mitte ainult sellepärast, et vanamees rääkis targasti ja õigesti, vaid ka sellepärast, et talle meeldis, et tööline sakslaste ajal tutvustab juhuslikult sisse põiganud talumeest nii põhjalikult ja üksikasjaliselt linna tööstusasjadega.

Ivan Fjodorovitš ei pidanud enam vastu ja avaldas oma arvamuse:

«Meie külas mõtleme nõndaviisi: tal ei ole meie Ukrainas tööstuse arendamisest mingit kasu, tööstus on tal kõik Saksamaal, meilt on talle ainult leiba ja sütt tarvis. Ukraina on talle nagu asumaaks, meie aga neegriteks...» Ivan Fjodorovitšile näis, et «inimestepelgur» vaatab teda imestusega, ta muigas ja ütles: «Selles, et meie talumehed nõnda arutlevad, ei ole midagi imestusväärset, rahvas on tugevasti arenenud, — äärmisel juhul võime kas või ainuüksi meie külast leida küllalt ministreid mõnesuguse Šveitsi jaoks...» Ja kaval sädemeke hakkas Ivan Fjodorovitšil ühest silmast teise hüplema.

«Nii see ju on...» ütles «inimestepelgur», Ivan Fjodorovitši arutluste üle põrmugi imestamata. «Hea küll — asumaa. Tuleb välja, et nad on majandust külas edasi viinud, kas nii või?»

Ivan Fjodorovitš hakkas tasa naerma.

«Taliviljad külvame rühvelmaale ja tali- ning suiviljakõrrestikule, maad aga harime kõblastega. Saad isegi aru, kui palju me külvame!»

«Nõnda jah!» ütles «inimestepelgur» ka selle üle imestamata. «Ei oska nemad maja pidada... On harjunud nagu sulid võõrastelt kiskuma, sellest elavadki, ja mõtlevad niisuguse, issand halasta, kultuuriga kogu maailma ära võita, — rumalad metsloomad,» lausus ta tigeduseta.

«Ehee, vanaisa, sa annad ju säärasele põllumehele nagu mina sada silma ette!» mõtles Ivan Fjodorovitš heal meelel.

«Ega teid ei näinud keegi, kui oma õetütre juurde tulite?» küsis «inimestepelgur» tooni muutmata.

«Nägi või ei näinud, mis mul karta on? Dokumendid on olemas.»

«Sellest saan ma aru,» ütles «inimestepelgur» põiklevalt, «kuid siin ju on säärane kord, et ma pean teist politseisse teatama, kui te aga kauaks ei jää, siis on parem niisama läbi ajada. Sellepärast ütlen teile otsekoheselt, Ivan Fjodorovitš, et ma tundsin teid kohe ära, — te ju käisite meil tehases küll ja küll, võib aga juhtuda, et teid tunneb ära ka paha inimene . . .»

Jah, naisel oli õigus, kui ta Ivan Fjodorovitšile alati rääkis, et tema olevat õnnelaps.

Teise päeva varahommikul tõi Maša, kes oli salakorteris käinud, Ivan Fjodorovitši juurde võõra mehe, kes Ivan Fjodorovitši ja Maša suureks imestuseks tervitas «inimestepelgurit» nõnda, nagu oleksid nad teineteisest alles eile lahkunud. Sellelt mehelt kuulis Ivan Fjodorovitš, et «inimestepelgur» on oma inimesi, kes ka on jäetud põrandaalusele tööle.

Samalt mehelt kuuiis Ivan Fjodorovitš esmakordselt, kui kaugele maa sisemusse sakslane on tunginud: need olid päevad, mil puhkes suur Stalingradi lahing.

Kõik järgnevad päevad tegeles Ivan Fjodorovitš sidemete kontrollimisega ja osalt ka katkenud sidemete taastamisega linnas ja kogu oblastis.

Selle tegevuse haripunktil tõi seesama mees, kelle kaudu Ivan Fjodorovitš pääses linna organisatsiooni, tema juurde Ljubka-artisti.

Kuulanud ära kõik, mida Ljubka Krasnodoni vanglas kinnipeetute hukkumise asjaoludest teadis rääkida, istus Ivan Fjodorovitš mõnda aega süngena, suutmata kõnelda. Kahju, piinavalt kahju oli tal Matvei Kostijevitšist ja Valkost. «Missugused head kasakad nad olid!» mõtles ta. Äkki tuli talle pähe mõte naisest: «Kuidas küll tema seal, üksinda? . . .»

«Jah . . .» ütles ta. «Ränk põrandaalusus! Nii ränka pole maailmas veel olnudki . . .» ja ta hakkas mööda tuba sammuma ning Ljubkaga kõnelema, nagu räägiks ta iseendaga. «Meie põrandaalust võrreldakse põrandaalusega tolle interventsiooni ajal, valgete ajal, kuid missugune vahe! Nende timukate terrori jõud on niisugune, et valged olid nende kõrval lapsed, — need hävitavad inimesi miljonite kaupa . . . Kuid meil on olemas paremus, mida siis ei olnud: meie põrandaalused tegelased ja partisanid toetuvad meie partei ja riigi kogu võimsusele, meie Punaarmee jõududele . . . Meie partisanidel on teadlikkus kõrgem, organisatsioon parem ja tehnika kõrgem — relvastus, side. Seda on vaja rahvale selgitada . . . Meie vaenlaste nõrgaks kohaks on nürimeelsus nagu ei kellelgi teisel, nad teevad kõike ainult määruse, kava järgi, elavad ja tegutsevad meie rahva seas täiesti pimesi, ei saa millestki aru . . .

Seda ongi vaja ära kasutada!» ütles ta, seisatades Ljubka vastas, ja hakkas siis jälle nurgast nurka käima. «See kõik tuleb rahvale selgeks teha, et ta neid ei kardaks, vaid õpiks neid petma. Rahvast on vaja organiseerida, — jõudusid annab ta enda hulgast ise: igal pool tuleb moodustada väikesed põrandaalused grupid, kes kaevandustes ja külades võiksid tegutseda. Inimesed ei pea end metsadesse peitma — mè, kurat võtaks, elame Donbassis! Tuleb minna kaevandustesse, küladesse, isegi saksa asutustesse — tööbörsile, linnavalitsusse, direktsioonidesse, külakomandantuuridesse, politseisse, gestaapossegi. Laostada kõik puha diversiooniga, sabotaažiga, terroriga seestpoolt! ... Väikesed grupid kohalikkudest elanikkudest — töölistest, külaelanikkudest, noorsoost, umbes viis inimest igaühes, kuid igal pool, igas pooris ... Kindel! Küll vaenlane hakkab meil hirmu pärast hambaid plagistama!» ütles ta sellise tasumisihaga, et see kandus üle ka Ljubkale, kellel hingamine raskeks muutus. Siinkohal meenus Ivan Fjodorovitšile, mis Ljubka talle «vanemate seltsimeeste ülesandel» oli teatanud. «Teil, tähendab, käivad asjad tõusuteed? Nii käivad nad ka teistes kohtades. Kuid ohvriteta niisuguses asjas läbi ei saa ... Kuidas su nimi on?» küsis ta, seisatades uuesti Ljubka ees. «Või nii, — ei, see ei lähe: niisugune kena tütarlaps ei või olla Ljubka, vaid Ljuba!» Ja lõbus sädemeke hüpahtas tal silmas. «Noh, räägi siis, mis sul vaja oli?»

Hetkelise selgusega kujutles Ljubka, kuidas nad seitsmekesi toas rivis seisid. Akna taga jooksid madalad tumedad pilved. Igaüks, kes rivi ette astus, kahvatas, ja hääl, mis vannet lausus, tõusis kõrge heliseva toonini, et varjata harrast värinat. Ja vandetõotuse tekst, mille olid kirjutanud Oleg ja Vanja Zemnuhhov ning mis oli kinnitatud nende kõikide poolt, eraldus neist sel hetkel korraga ja astus nende ette rangemana ja kõikumatumana kui seadus. Ljubkale meenus see, ta nägu muutus teda haaranud erutusest kahvatuks ning selles kerkisid ebatavalise ilmekusega esile ta sinised, julma terasevarjundiga lapsesilmad.

«Meile on vaja nõu ja abi,» ütles ta.

«Kellele teile?»

««Noorele Kaardiväele» ... Meil on komandöriks Ivan Turkenitš, ta on Punaarmee leitnant, sattus haavatasaamise tõttu rõngasse. Komissariks on Oleg Koševoi, üks Gorki-nimelise kooli õpilaste hulgast. Praegu on meid umbes kolmkümmend inimest, kõik on andnud truudusevande ... Organiseeritud oleme viiekaupa, just nõnda, nagu teie rääkisite, — Oleg soovitaski nõnda ...»

«Nähtavasti soovitasid seda talle vanemad seltsimehed.» ütles kohe kõik mõistnud Ivan Fjodorovitš. «Aga ükskõik, tubli poiss see teie Oleg! ...»

Ivan Fjodorovitš võttis erakordse elavusega laua juures istet, pani Ljubka endaga vastakuti istuma ja palus, et ta nimetaks kõiki staabi liikmeid ja iseloomustaks igaüht neist.

Kui Ljubka Stahhovitšini jõudis, tõmbusid Ivan Fjodorovitši kulmud kipra.

«Pea!» lausus ta ja puudutas Ljubkat käest. «Kuidas ta eesnimi on?»

«Jevgeni.»

«Oli ta kogu aeg teiega ühes või tuli kuskilt?»

Ljubka jutustas Stahhovitši Krasnodoni ilmumisest ja sellest, mis ta endast oli rääkinud.

«Sellesse poisisse suhtuge ettevaatlikult, proovige teda.» Ja Ivan Fjodorovitš jutustas Ljubkale imelikest asjaoludest Stahhovitši kadumisel salgast. «Kui ta vahest polnud sakslaste käes,» lausus ta mõtlikult.

Ljubka nägu väljendas rahutust, seda tugevamat, et ta Stahhovitšit hästi ei sallinud. Mõnda aega vaatas ta vaikides Ivan Fjodorovitšile, siis silenesid ta näojooned, silmad muutusid heledaks ja ta ütles rahulikult:

«Ei, see ei või olla. Arvatavasti ta lihtsalt lõi kartma ja lahkus.»

«Miks sa nõnda arvad?»

«Poisid tunnevad teda ammu kui kommunistlikku noort, ta on ennasttäis poiss, kuid niisuguse asja peale ta ei lähe. Ta on väga heast perekonnast, isa on vana kaevur, vennad-kommunistid on armees... Ei, see ei või olla!»

Tema mõtlemise haruldane puhtus üllatas Ivan Fjodorovitšit.

«Tark tüdruk!» ütles ta Ljubkale mõistmatuks jääva nukrusega silmades. «Oli kord aeg, kus ka meie nõnda mõtlesime. Aga näed sa, kuidas lood on,» lausus ta talle nõnda lihtsalt, nagu oleks rääkinud lapsele. «Maailmas on veel rohkesti moraalselt rikutud inimesi, kellele idee on nagu riie, ainult ajutiseks, aga võib-olla ka nagu mask, — rahvavaenlased on sellest rohkesti näiteid andnud, fašistid aga kasvatavad sääraseid inimesi miljonite kaupa üle kogu maailma, — kuid on ka lihtsalt nõrku inimesi, keda saab murda...»

«Ei, ei või olla,» ütles Ljubka, mõeldes sellega Stahhovitšit.

«Annaks jumal! Aga kui kartma lõi, siis võib ka teine kord kartma lüüa.»

«Ma ütlen Olegile,» sõnas Ljubka lühidalt.

«Said sa kõigest aru, mis ma rääkisin?»

Ljubka noogutas peaga.

«Nõnda siis talitagegi... On sul siin, linnas, side selle inimesega, kes sind siia tõi? Pea temast kinni.»

«Tänan,» ütles Ljubka, vaadates talle lõbusaks muutunud silmadega otsa.

Mõlemad tõusid üles.

«Anna edasi meie bolševistlik võitlustervitus seltsimeestele noorkaardiväelastele.» Ivan Fjodorovitš võttis oma väikeste, täpselt liikuvate kätega Ljubka pea, suudles teda nii ühele kui teisele silmale ja lükkas ta siis kergelt eemale. «Mine,» ütles ta.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kes oli Ivan Fjodorovitš ja mis ülesanded tal olid? Jutusta tema ja ta naise patriootlikust tegevusest sakslaste tagalas.*
2. *Missugused vajalikud omadused olid Ivan Fjodorovitšil põrandaaluseks poliitiliseks tööks?*
3. *Mis eesmärgiga loodi organisatsioon «Noor Kaardivägi?» Kuidas see samm noori iseloomustab?*
4. *Kes suunas ja juhtis noorte põrandaalust tegevust? Mida õpetas Ljuba Ševtšovale Ivan Fjodorovitš?*
5. *Kes koostasid noorkaardiväelaste vandetõotuse teksti? Õpi see pähe.*

KUUEKÜMNE ESIMENE PEATÜKK.

Jelena Nikolajevnale jäi see külm öö eluks ajaks meelde, — see oli öö üheteistkümnenda ja kaheteistkümnenda jaanuari vahel. Kogu perekond magas juba, kui keegi tasakesi tänavapoolsele aknale koputas. Jelena Nikolajevna kuulis seda koputust kohe ja taipas ka, et see on tema.

Oleg, kelle põsed olid külma puretud, laskus toolile, väsimuse tõttu isegi mütsi maha võtmata. Kõik ärkasid. Vanaema süütas suitsulambi ja asetas selle laua alla, et valgus tänavale ei paistaks: politsei külastas neid mitu korda päevas. Oleg istus altpoolt tulevas valguses, müts tema näo ümber oli härmas, põsenukkidel olid tal mustad laigud. Ta oli kõhnunud.

Ta oli teinud mitu katset rindest läbi minna, kuid ta ei tundnud sugugi nüüdisaegset tulesüsteemi ega allüksuste ja gruppide paigutust kaitses. Ja ta oli liiga suur ning tumedalt riides, et märkamatult mööda lund üle roomata. Mõte sellest, mis on juhtunud teiste noortega linnas, piinas teda kogu aeg. Viimaks veenis ta end, et nüüd, kus on möödunud juba nii palju aega, võib ta märkamatult linna tagasi minna.

«Mida kuulukse Zemnuhhovist?» küsis ta.

«Ikka seesama . . .» vastas ema, hoidudes talle otsa vaatamast.

Ta võttis pojal mütsi peast ja kuue seljast. Ei olnud millegagi isegi teed soojendada, ja kodakondsed vahetasid pilke, kartes, et ta võidakse siin kohe tabada.

«Kuidas on Uljaga?» küsis ta.

Kõik vaikisid.

«Ulja areteeriti,» ütles ema tasa.

«Aga Ljuba?»

«Samuti . . .»

Ta muutus näost, ja veidi vaikinud, küsis:

«Aga Krasnodoni asulas? . . .»

Ei võinud teda nii tilkhaaval piinata, ja onu Kolja vastas:

«Kergem on nimetada neid, kes ei ole veel areteeritud . . .»

Ja ta jutustas, et kesktöökodades areteeriti suurem rühm töölisi ühes Ljutikovi ja Barakoviga. Nüüd ei kahelnud Krasnodonis

enam keegi, et need olid omad inimesed, kes olid jäetud saksa tagalasse spetsiaalse ülesandega.

Oleg langetas pea ega küsinud enam midagi.

Pidanud nõu, otsustasid nad Olegi juba samal ööl saata Marina sugulaste juurde külasse. Onu Kolja läks teda saatma.

Nad liikusid mööda teed Rovenki suunas, lagedas stepis, mis lumele vaikset sinakat valgust niristavate tähtede all oli kaugele nähtav.

Sellest hoolimata, et ta pärast nii paljusid hulkumispäevi polnud peaaegu puhanud, oli sageli toiduta ja peavarjuta olnud, pärast seda kõike, mis ka kodus oli talle teatavaks tehtud, valitses Oleg siiski ennast täielikult ning päris teel onu Koljalt kõiki üksikasju seoses «Noore Kaardiväe» sissekukkumisega ja Ljutikovi ning Barakovi areteerimisega. Ta jutustas onu Koljale oma äpardustest.

Nad ei märganudki, kuidas lõppes pikk lauge teetõus ja nad selle kõrgeimasse punkti jõudsid ning nende ees mustendava suure küla servast umbes viiskümmend meetrit eemal laskuma hakkasid.

«Tikume külasse, vaja oleks ringi minna,» sõnas onu Kolja.

Ja nad pöördusidki teelt kõrvale ning hakkasid vasakult ringi minema, ikka samuti meetrit viiskümmend külast eemal, — lumi oli sügav ainult nangede kohal.

Nad olid parajasti põiki üle minemas ühest külgmisest teest, mis külasse viis, kui äärmise maja tagant mitu halli kogu neile teele ette sööstis. Need jooksid ja karjusid väga kähedalt saksa keeles.

Onu Kolja ja Oleg tormasid omavahel kokku rääkimata mööda teed nendest eemale.

Oleg tundis, et tal pole jõudu joosta, ja kuulis, et talle hakatakse järele jõudma. Ta pingutas viimast jõudu, kuid libises ja kukkus. Talle langeti peale, ta käed murti selja taha. Kaks meest jälitasid veel onu Koljat ja tulistasid talle mitu korda revolvrist järele.

Mõne aja pärast tulid nad tagasi, kirudes ja itsitades, et ei õnnestunud vanameest kinni püüda.

Oleg viidi suurde majja, kus varemalt arvatavasti oli külanõukogu asunud, nüüd aga oli seal külavanema kantselei. Põrandal õlgedel magas mitu sandarmeeriasõdurit. Oleg taipas, et nad olid sattunud sandarmipostile. Laual tumedas nahkkattes seisis välitelefon.

Jefreitor keeras lambi tahi kõrgemale ja hakkas vihasena ning Olegi peale karjudes teda läbi otsima. Leidmata midagi kahtlast, rebis ta Olegil kuue seljast ja hakkas seda toll-tollilt läbi kobama. Tema käte suured sõrmed olid lapikud ja küünte juurest laiemad, ja ta töötas nendega metoodiliselt ning osavalt.

Nii jõudsid ta sõrmed komsomolipileti kartongini, ja Oleg mõistis, et kõik on otsas.

Kattes käega lauale laotud komsomolipileti ja ajutiste komso-

molipiletite blanketid, hakkas jefreitor ägedalt, kähedal häälel telefoneerima. Seejärel pani ta toru käest ja ütles midagi sõdurile, kes Olegi sisse oli toonud.

Alles järgmisel päeval vastu ööd sõitis Oleg selle jefreitori ja sõduri saatel, kes täitis kutsari aset, reel sandarmeeria ja politseihoone ette Rovenkis ning ta anti üle valvekorral olevale sandarmile.

Oleg istus üksi kongis, täielikus pimeduses, käed ümber põlvede. Kui oleks võidud näha tema nägu, oleks nähtud selle rahulikku ja ranget ilmet. Mõteteks Niinast, emast ja sellest, kui rumalasti ta lõksu langes, — selleks kõigeks oli tal olnud rohkesti aega, kuni ta külavanema kantseleis istus ning kuni teda veeti, ja see kõik oli temast juba eemaldunud. Ta ei mõelnud ka sellest, mis teda ootab: ta juba teadis seda. Ta oli rahulik ja karm, kuna ta tegi lõpparvet oma lühikese eluga.

«Mis sellest, et olen kuueteistkümne-aastane, — mitte mina pole selles süüdi, et mu elutee oli nii lühike ... Mis võib mind kohutada? Surm? Piinamised? Ma suudan seda taluda ... Muidugi oleksin ma tahtnud surra, nii et mälestus minust oleks jäänud inimeste südametesse. Kuid las ma suren tundmatuna ... Mis siis, nõnda sureb praegu miljoneid inimesi, kel nagu minulgi on veel jõudu ja armastust elu vastu. Mida peaksin endale ette heitma? Ma ei valetanud, ei otsinud elus kerget teed. Olin mõnikord kergemeelne, — võib-olla liigse südameheaduse tõttu ... Armas Oležka-droležka! See pole kuueteistkümne-aastaselt nii suur süü ... Ma ei saanud isegi maitsta kogu õnne, mis mulle oli määratud. Ja ometi olen ma õnnelik! On nelik, et ei roomanud ussina, — ma võitlesin ... Ema ütles mulle alati: «Mu kotkake! ...» Ma ei peta tema usku ega seltsimeeste usaldust. Olgu mu surm niisama puhas, nagu oli mu elu, — ma ei häbene seda endale ütelda ... Sa sured väärikalt, Oležka-droležka ...»

Tema näojooned silenesid, ta heitis külmunud limasele põrandale, pani mütsi pea alla ja jäi raskesti magama.

Ta avas silmad, tundes, et keegi seisab ta kõrval. Oli hommik. Olegi ees seisis, varjates endaga kongi ukse, tüse vanamees kasakasinelis, peas poola konföderatka, mis vaevu mahtus suure punajuukselise pea otsa, suure sinaka ninaga, suurte ruskete tedretähnidega näol ja vesiste hullumeelsete silmadega.

Oleg tõusis põrandal istukile, vaatas meest imestusega.

«Ja mina mõtlesin, missugune ta küll on, see Koševoi. Aga tema, näe, missugune on ... Jõletis! Lurjus niisugune! ... Kahju, et sind hakkab õpetama gestaapo, — minu juures oleks sul parem olnud. Mina peksan harukorril ... Või siis säärane sa oledki! Kuulsus on sul nagu Dubrovskil. Puškinit oled vist lugenud? Uu, jõletis! ... Kahju, et sa minu juures ei ole.» Vanamees kummardus Olegi poole, tõmbas ühe hullumeelse vesise silma vidukile ja hakkas, hingates Olegile näkku viinalehka, salapäraselt sosistama: «Sa mõtled, miks ma tulin nii vara?» Ta pilgutas juba täiesti

intiimselt ja usaldavalt silma. «Täna ma läkitan ühe trobikonna sinna...» osutas ta tursunud sõrmega keerutades kuhugi taeva poole. «Tulin ühes juuksuriga, et kõigil habet ajada, teen seda alati enne seda,» sosistas ta. Ta ajas enda sirgu, kraaksatas, tõstis põidla üles ja ütles: «Kultuurselt!... Sina aga lähed gestaapo liinis, ma ei kadesta sind. *Au revoir*!» Ta tõstis raugaliku tursunud käe konföderatka sirmi juurde ja väljus, ning keegi paugatas kongi ukse kinni.

Kui Oleg oli üle viidud üldkongi, kus istusid temale sootuks tundmatud, kaugemaist kohtadest pärit inimesed, sai ta teada, et see oli Rovenki politseiülem Orlov, üks endisi Denikini ohvitsere, kole timukas ning piinaja.

Kaks-kolm tundi hiljem viidi Oleg ülekuulamisele. Temaga tegelesid ainult gestaapolased, ka tõlgiks oli sakslasest jefreitor.

Neid, saksa sandarmiohvitsere, oli kabinetis, kuhu ta viidi, palju koos. Kõik nad vaatasid teda varjamatu uudishimuga, imestusega, mõned isegi nii, nagu vaadeldakse tähtsat isikut. Oma veel suuresti lapseliku maailmatajumisega ei võinud ta oletadagi, kuivõrd laialt oli levinud «Noore Kaardiväe» kuulsus ja kuivõrd ta ise, tänu Stahhovitši ülestunnistustele ning sellele, et teda nii kaua ei suudetud tabada, oli muutunud legendaarseks kujuks. Teda kuulas üle silmuna painduv, nagu luudeta sakslane, näoga, millele andsid üleloomuliku väljanägemise koledad silmade all asuvad lillad poolsõõrid, mis algasid tumedate, peaaegu mustade laugude nurkadest, käändusid ümber põsenukkide ja laienesid kõhnadel põskedel laibaplekkideks, — säärast inimest võib näha ainult kohutavas unenäos.

Nõudmisele — paljastada kogu «Noore Kaardiväe» tegevus ja anda välja kõik liikmed ning kaastöötajad — vastas Oleg:

«Mina juhtisin «Noort Kaardiväge» üksi ja vastutan üksi kõige eest, mis tema liikmed minu näpunäidete järgi tegid... Ma võiksin jutustada «Noore Kaardiväe» tegevusest, kui minu üle mõistaks kohut avalik kohus. Kuid organisatsioonile on täiesti kasutu kõnelda tema tegevusest inimestele, kes tapavad ka süütuid...» Ta vaikis veidi, heitis ohvitseridele rahuliku pilgu ja ütles: «Kuid te olete ise juba laibad.»

See sakslane, kes tõepoolest sarnanes kooljaga, küsis temalt siiski veel midagi.

«Need on mu viimased sõnad,» ütles Oleg ja langetas ripsmed.

Oleg viidi pärast seda gestaapo piinakambrisse ja tema jaoks algas see hirmus elu, mida ei suuda välja kannatada keegi, ja millest on võimatu kirjutada inimesel, kes omab hinge.

Kuid Oleg talus seda kõike kuni kuu lõpuni ja teda ei tapetud, sest oodati oblasti feldkomandanti kindralmajor Kloeri, kes tahtis isiklikult üle kuulata organisatsiooni peamehi ja määrata nende saatust.

Oleg ei teadnud, et siia, Rovenki gestaapo, oli feldkomandandi poolt ülekuulamiseks toodud ka Filipp Petrovitš Ljutikov.

Vaenlastel ei õnnestunud teada saada, et Ljutikov oli Krasnodoni põrandaaluse bolševistliku organisatsiooni peamees, kuid nad aimasid ja nägid, et see on kõigist nende poolt tabatuist tähtsaim inimene.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Jutusta Olegi katsetest pääseda saksa sandarmeeria käest.*
2. *Mõtesta lahti Olegi arutlus enesega: «... ei otsinud elus kerget teed ...: Ja ometi olen ma õnnelik! Õnnelik, et ei roomanud ussina, — ma võitlesin.»*
3. *Iseloomusta Olegi ja Filipp Petrovitšit nende käitumise järgi ülekuulamisel.*
4. *Mida võib öelda saksa sandarmeeria ohvitseride ja politseiülem Orlovi kohta?*
5. *Loe ilmekalt Filipp Petrovitši kõnet ülekuulamisel. Kuidas öeldu iseloomustab teda kui kommunisti?*

Nad seisid feldkomandant Kloeri ees kätest ühte seotuina, Filipp Petrovitš Ljutikov ja Oleg Koševoi. Kogu aeg, kuni neid Rovenkis kinni hoiti, ei teadnud nad, et istuvad ühes vanglas. Kuid sel hommikul viidi ja seoti nad ühte ning seati silm silma vastu, lootes neilt teada saada kogu põrandaaluse niidid — mitte üksnes rajoonis, vaid ka terves oblastis.

Miks seoti nad ühte? Nad kartsid neid sidumatult. Vaenlased tahtsid pealegi näidata, et neile on teada, missugust osa nad mõlemad organisatsioonis etendasid.

Hallid juuksed Filipp Petrovitši peas olid kuivanud verest paakunud, lõhkirebitud riided kleepusid haavadele tema suurel kehal ja iga liigutus tegi talle piinavat valu, kuid ta ei väljendanud seda millegagi. Rängad piinad ja nälg olid kuivatanud Filipp Petrovitši keha, ja ta näole ilmusid teravamalt need jõulised jooned, mis tema näo nooruses nii väljapaistvaks tegid ja tunnistust andsid tema suurest vaimsest jõust. Tema silmade ilme oli rahulik ja range nagu alati.

Oleg seisis, purustatud käsi jõuetult rippumas, näost peaaegu endine, ainult tema meelekohad olid täiesti hallid.

Kloeri, selle mõrvades paadunud inimese ees, kes elus muud ei osanudki teha, seisid vana tööline ja kuueteistkümne-aastane poisike, rahvajuhid — vana ja noor. Ja vana rääkis:

«Mu sõna pole teile ega teist... Meie oleme teid purustanud, te olete määratud hukkumisele. Häda seisab selles, et veel elab maailmas see jõud, mis teid on sünnitanud, veel pole ta lõpnud... See jõud on — raha võim inimhingede üle. Sellest on levinud maailma kannibalismi-paise... Kannibalismi-paise on hirmsam kui katk, see sööb läbi inimeste hinged. Mitte ainult üksikute inimeste, vaid tervete rahvaste... Tema, see kannibalismi-paise, sööb maailma niikaua, kuni kõik rikkused, kõik maapealsed hüved on mitte inimeste käes, kes neid loovad, vaid värdjate, loomastunud inimeste

kätes. Kuid ma ütlen: asjata, asjata loodavad need värdjad inimeste kohtu käest pääseda! Nende võimule, raha võimule tuleb lõpp. Asjata loodavad need lumivalges pesus härrad, et nad sellest terve nahaga pääsevad! ... Ajalugu juba mõistab kohut nende üle, hirmsat kohut. Nende poolt surnuks piinatud inimeste verega pritsituina seisavad nad tema ähvardava pilgu ees. Ega ole enam niisugust jõudu maailmas, mis suudaks neid päästa! ...»

Filipp Petrovitš rääkis, aga Oleg seisis vaikides tema kõrval, ja ta suured silmad tumekullakate ripsmete all vaatasid selge ilmega, veel selgemalt kui alati.

Ljutikovile ja Koševoile lasti osaks saada uusi koledaid piinamisi, kuid võib ütelda, et nad ei tundnud enam midagi: ääretu kõrgel hõljus nende vaim, nagu võib hõljuda ainult inimese ülev loov vaim.

Hiljem lahutati nad, ja Filipp Petrovitš viidi tagasi Krasnodoni vanglasse. Kesktöökodade asi polnud ikka veel lõpuni selge.

Põrandaalused seltsimehed ei suutnud siiski vangistatuile abi osutada, — mitte üksnes sellepärast, et vangla oli tugevasti kaitstud, vaid ka veel sellepärast, et kogu linn oli nüüd täis taganevaid vaenlase vägesid.

Filipp Petrovitšit ja tema kaaslasi tabas seesama saatus mis noorkaardiväelasigi: nad visati kaevanduse nr. 5 šurfi.

Oleg Koševoi lasti Rovenkis maha kolmekümne esimese jaanuari päeval ja tema laip maeti ühes teiste sel päeval mahalastute laipadega ühisesse hauda.

Ljuba Ševtšovat aga piinati veel seitsmenda veebruarini, püüdes temalt kätte saada šifrit ja raadiosaatejaama. Mahalaskmise eel õnnestus tal saata vabadusse kirjake emale:

«Hüvasti ema, sinu tütar Ljuba läheb musta mulda.»

Kui Ljubat mahalaskmisele viidi, hakkas ta laulma oma lemmiklaulu:

«Moskva avarusil kauneil ...»

SS-rottenfüürer, kes teda mahalaskmisele viis, tahtis teda põlvili panna, et kuklasse tulistada, kuid Ljuba ei laskunud põlvili, ta laskis endale tulistada näkku.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Meenuta nimeliselt noorkaardiväelasi ja partisane-kommuniste.*
2. *Mille eest nad võitlesid ja andsid oma elu?*
3. *Missugused kõrged kõlbelised omadused olid noorkaardiväelastel ja kuidas need vastavad kommunismiehitaja moraalile?*
4. *Kes noortest kangelastest meeldis kõige enam? Põhjenda vastust.*
5. *Missugune loetud osa jättis kõige sügavama mulje?*
6. *Kirjuta kirjand teemal «Nõukogude patrioot Oleg Koševoi».*

ALEKSANDER TVARDOVSKI

Aleksander Tvardovski on kaasaja väljapaistvamaid nõukogude luuletajaid. Ta sündis 1910. aastal Zagorje külas Smolenski lähedal külakingsepa pojana.

Esimese koolihariduse sai Tvardovski oma kodukohas, hiljem õppis ta Moskva ajaloo-, filosoofia- ja kirjandusinstituudis. Suure Isamaasõja ajal oli poeet rindeajakirjanik.

Aleksander Tvardovski loomingu paremiku moodustavad suurejoonelised poeemid «Muraavia maa» (1936), milles ta käsitleb suurt sotsialistlikku murrangut külas — kollektiviseerimist, «Vassili Tjorkin» (1941—1945), mis jutustab nõukogude rahva kangelaslikust võitlusest fašismi vastu, ja «Kaugused kauguste taga» (1960).

Poeemis «Kaugused kauguste taga» leiab kajastust meie tänapäev, kommunismiehitamise ajastu. 1961. aastal anti poeemile Lenini preemia.

Julm mälestus.

Kui muistegi palavust õhkub
mäel männik, mis seisab kui sein.
Tuul raugeid ja magusaid lõhnu
toob niidult, kus kaares on hein.

Kesk luhtasid ojake tukub,
veekasvudest palakas näol.
Üks kägu seal kurblikult kukub.
Aeg varsti on vaikida käol!

Oh, juunikuu ilusaid aegu!
Koos karjaga koidiku eel
me läksime välja ... Ka praegu
see mälestus värske on veel!

Sa vägisi tõusma end sunnid,
maa jahedast kastest on märg.
Need kuldsed keskhommikutunnid,
meest lõhnab maailm nagu kärg!

See päike, mis leegitses taevas,
ja kiinid, kes kiusasid veist,
ja uni, mis armutult vaevas
ja vägisi võitu sai meist!

Küll pakkus siis kuulda ja näha
lai lepik, me mängudepaik!
Oi, jõnglaste maiusroog — mäha
hea mõrukas-mesine maik!

Mu meeles on lapseea suvi
kui kastesel heinamaal jälg,
see ääretu elamishuvi,
see nooruse muljetenälg.

Kuid teinegi mälestus minna
mul iialgi meelest ei saa.
Kui heinalõhn niidust lööb ninna,
siis meenub täis kaevikuid maa.

Ja lõhnast, mis õndsaks kord tegi,
nüüd ärevil on minu hing,
sest lapseea lõhnaga segi
on lõhkenud mürskude ving.

Kolonnid ja vinguvad kuulid.
Tolm, higi ... Ja vili on küps ...
Suur sõda on käimas. On juuli
tuhat üheksasada nelikümmend üks.

Surm otsekui tuulispask laastas
ja möllas me ümber, me peal.
Mu lapseea, nooruseaastad
teist korda ma kaotasin seal.

Kõik silmapiir suitsusse loorus
ja jäädavalt lahkusid siis
mu sõbrad, mu lapsepõlv, noorus —
kõik sõda nad minema viis.

Ma elan ja töös lähen halliks,
ja kuniks mul päevi on veel,
ma elu pean endiselt kalliks,
kuid märksa on raskem mu meel.

Ja viibides kastesel aasal
rind endises rõõmus ei tao.
Julm mälestus kõikjal käib kaasas
ja iialgi meelest ei kao.

See mälestus painab mind, kuni
kord sõda, mis käis üle maa,
näib veel ainult kohutav uni,
mis korduda enam ei saa.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missugusest kahest mälestusest kõneleb poeet? Jutusta nendest tekstilähedaselt.*
2. *Selgita järgmiste värsside mõte:*

Ja lõhnast, mis õndsaks kord tegi,
nüüd ärevil on minu hing,
sest lapseea lõhnaga segi
on lõhkenud mürskude ving.

Mille röövis poeedilt sõda?
3. *Millal ununeb julm mälestus? Tsiteeri luuletust.*
4. *Jutusta sellest, mida Nõukogude Liit on teinud rahu heaks kogu maailmas.*
5. *Leia ilmekaid kõnekujundeid, mis aitavad välja tuua poeedi mõtteid.*
6. *Määra luuletuse riim.*
7. *Mille poolest luuletus meeldib?*
8. *Milliseid luuletusi oled klassiväliselt lugenud?*

SIPELGAS.

V. Sokolov

On tuhat okast jalus
ja üks on turjal tal.
Kes õelda võiks, et kerge
on väiksel sipelgal?
Ta visalt muudkui astub —
tee on küll konarlik
ja kandamiga käies
ka tundub väga pikk —,

kuid teda aitab mõte,
kui väsib tassimast,
et ütleb talle vanim
ja targim sipelgas:

«Noh? Vaeva oli palju?
Kuid näed sa, jagu said!
See on ju tore okas,
mis sina koju tõid!»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Mille poolest luuletus meeldib? Põhjenda vastust. Mida ütleb poeet selle luuletusega?*
2. *Selgita, kuidas kommunismiehitajate töös on kohandatav järgmiste värsside mõte:*

...«See on ju tore okas,
mis sina koju tõid!»

3. *Nimeta töökangelasi oma koduümbruses ja jutusta nende töövõitudest.*
4. *Õpi luuletust ilmekalt peast esitama.*
5. *Võimaluse korral koosta kirjand teemal «Mõtteid sipelgapesa vaadeldes».*

KOMMUNISTLIKU TÖÖ BRIGAADILE.

N. Assejev

Poeedid,
ballaade nüüd looge
me töörahvast,
kangelasmaast,
kus eesmisel
lahingujoonel
kommunistliku töö brigaad!
Me tehnika
haarame pihku,
raudtugevalt
südagi taob,
pole asju,
mis paigast ei nihku,
mis võimatud on
meie jaoks.
On vaenlased
kohkunud raevust:
me hoog
neile tõkkeks teel saab.
Sest astugu rivisse praegu
kommunistliku töö brigaad!

Ei looda me unelmailt vilja
või kingitust
looduse käest,
uut
mõtleme ise me välja,
me loodud on
homnegi päev!
Kas tehases,
aurikuroolil,
kas põllul
või pilvede vöös,
me õppinud kõik
selles koolis,

mille lipp
üle Kremli end lööb!
Et kõik oleks
rõõmsad ja reipad,
et raskusi
võita me saaks,
meil tuleb
eesliinile heita
kommunistliku töö brigaad!
Partei
juba aitas meid nõuga,
töö saame me kodumaa käest,
nüüd kohama
vägeva jõuga
me võitude lainetus jääb.
Poeedid,
ballaade nüüd looge
me töörahvast,
kangelasmaast.
Eesliinile
kõikidest noorem —
kommunistliku töö brigaad!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Mida tead jutustada kommunistliku töö brigaadidest?*
2. *Missugusest lahingujoonest ja eesliinist kõneleb luuletaja?*
3. *Mis on luuletuse idee?*
4. *Kuidas saavad õpilased rakendada kommunistliku töö põhimõtteid? Esita näiteid tegelikust elust.*
5. *Meenuta, mis on b a l l a a d. Milliseid ballaade tead nimetada?*

JUHAN SÜTISTE
(1899—1945)

J. Sütiste sündis 1899. aastal Tartu lähedal töölisperekonnas.

Põline töömees
oli minu isa
Vaevamägede mail.
Põlat proleet
ning enese isand
vaevade läbi tast sai.
Kümnes töötavas sõrmes
oli ta külv ning lõikus —
aeg sellegi viis.

Nõnda jutustab luuletaja oma isast ja lapsepõlvekodust, mis oli vaene ja murederikas. Ta mäletab, et isa rühkis tööd hommikust õhtuni ja «vajus noorelt juba looka», kuid leiba oli ikkagi napilt. Veel raskemad olid lapsele need päevad, kui isa tuli tööd otsimast, mida ta polnud leidnud ja «kaebab, et mure viib unegi ööl». Vanemad vahetasid sageli elukohta, otsides paremaid töövõimalusi. Sel põhjusel kolis perekond Tartu elama. Seal jäi elujärg endiselt raskeks. Tulevasel luuletajal tuli juba kaheksa-aastaselt hakata leiba teenima. Suvel karjas, talvel ajalehti müütamas — nii hankis poisike perekonnale leivalisa.

Sütiste kooliaastad algasid nn. karjalastekoolis, kus töö algas sügisel hiljem ja lõppes kevadel varem, et lapsed saaksid karjas käia. Kui ta selle kooli 13-aastaselt lõpetas, puudusid edasiõppimiseks igasugused võimalused. Tuli mõelda mingi ameti omandamisele. Tal õnnestus saada õpipoisi koht kellassepa juures. Kuigi tööpäev oli pikk, võttis nooruk veel ööst lisa, et lugeda ja oma poolelijäänud haridust iseõppimise teel täiendada.

Alles hiljem, kui ta kellassepa ameti oli ära õppinud ja selle tööga elatist teenis, astus ta õhtugümnaasiumi. Sel ajal tekkis Sütistel elav huvi kirjanduse vastu. Kõige rohkem köitsid noorukit Puškini teosed. Siitpeale kujuneski A. Puškin tema lemmikkirjanikuks. Gümnaasiumis tegeles ta rohkesti ka spordiga. Tartu koolinoorte seas saavutas Sütiste silmapaistvaid tulemusi odaheites. Gümnaasiumiaastail hakkas ta ka luuletama ja avaldas trükis oma esimesed luuletused.

Lõpetanud 1922. aastal gümnaasiumi, astus Sütiste Tartu ülikooli õppima kirjandust ja rahvaluulet. Ülikooli ajal hakkas Sütiste osa võtma Proletaarse Üliõpilaste Seltsi tegevusest. Seal tutvus ta marksistliku õpetusega, mis avaldas tema maailmavaate kujunemisele ja luuletajapalgele sügavat mõju.

Ülikooliperioodil (1928. a.) ilmus noore luuletaja esikkogu. Juba esimene luuletuskogu näitas, et poeedi poolehoid kuulub nendele, kelle hulgast ta ise põlvnes — töötavale rahvale.

Ülikoolis õppides harrastas Sütiste agaralt sporti. Odaheites saavutas ta Eesti meistri tiitli ja tuli Roomas ülemaailmsel üliõpilaste olümpiaadil esikohale.

Noore luuletaja huvid olid mitmekülgsed. Sel ajal õppis ta Tartus ka näitekunstikursustel. Hiljem töötas Sütiste õppejõuna Tartu teatrikoolis ja asus 1938. aastal Tallinna Draamateatri kirjandusala juhataja kohale.

1941. aastal, kui puhkes sõda, võttis poeet aktiivselt osa kodumaa kaitsmisest fašistide vastu. Pärast Tallinna vallutamist areteerisid okupandid luuletaja tema kuulumise pärast Tallinna töölispolku ja sulgesid ta üheks aastaks vanglamüüride vahele.

Fašistide toorusest kõneleb fakt, et luuletaja viidi haiglast, kus ta haigena viibis, otsemaid vanglasse. Kuid fašistlik terror ei suutnud maha suruda luuletaja mõtteid ja vaikima panna ta sulge. Okupatsiooniajal kirjutatud luuletustes leegitseb viha okupantide vastu.

Kodumaa vabastamine fašistlikest anastajaist vallandas täielikult luuletaja loomisjõud. Suure energiaga asus ta kirjanduslikule tööle. Lühikese ajaga ilmus poeedi sulest luuletusi ja mitu näidendit. Kuid fašistlik vangla oli murdnud ta tervise. 17. veebruaril 1945. aastal vaikis poeet jäädavalt. Ta põrm viidi Tallinna Metsakalmistule.

*

Juhan Sütiste on viljakas luuletaja. Tema sulest on ilmunud 10 luuletuskogu ja mitmed draamateosed.

Poeedi kodanluseaegse loomingu sisuks on töötav inimene, kelle muresid, kannatusi ja võitlust igapäevase leiva eest ta realistlikult kujutab.

Luuletuses «Hommik sepikojas» maalib luuletaja tõetruu pildi sepa ja tema õpipoiste tööst. Luuletuses jääb kõlama austus töötava inimese ja töö vastu.

Haamer haamri järgi kõrgelt
laseb alla kaare vilkja,
kolmas vasar takti kilkab,
nätsub raud ja naksub selg,
palgeid mööda higi nõrgub.
Nii saab töös ja tules vastne telg.

Kuigi luuletaja kõneleb tööst lugupidamisega, on ta kaugel sellest, et idealiseerida tööd kapitalistlikus ühiskonnas.
Samas luuletuses vihjab ta õpipoisi elutingimustele.

... heitnud sahtli kehva eine,
viilib kohviveskil' vastset võlli.

Kapitalistlikus ühiskonnas, kus valitseb ekspluateerimine, on tööinimese elu raske ning vilets. Südamesoojusega räägib luuletaja nendest, kes võitlevad töötava rahva õiguste ja paremate elutingimuste eest.
Luuletuses «Matus» kujutab poeet rahva huvide eest võitleja matust.

Nägin matust,
punast matust.
Polnud pastorit, ei kellakõla,
polnud surnuvankri musta katust —
seltsimeeste kuuest õlast
kirstu kanda küllalt jätkus.
Poja järgi —
kirstu järgi
kõndis ema ainult mustas rätis.

Kodanlus vaatab matust mõnitades.

— Vaat kus koera kantaks' õlul!
Ässitaja, linna ääres
südaöiti lehti jagas ...
Saadi jaole, — lasti maha ...
üleeile.

Luuletaja poolehoid ja austus kuulub aga töörahva parema elujärje eest võitlejale:

... olin maha võtnud mütsi
selle põrmu, selle ema pärast.
Veri südamesse mõõnas,
olin üksi, päris üksi
kevadises tänavkäras.

Haarava pildi sotsiaalsest ebavõrdsusest annab Sütiste luuletuses «Õhtulaul». Poeet osutab karjuvatele klassivahedele ja meeleheitele, milleni viib vaesus perekonnaisa.

Teravaid sotsiaalseid vastuolusid ja töötava inimese eluraskusi kujutavate luuletuste kõrval on Sütiste loonud rea luuletusi, milles ta meeleolukalt kõneleb loodusest ja oma matkaelamustest. Need on realistlikud maaelu- ja looduspildid.

Luuletuses «Nurmkanad» loob poeet kunstiliselt mõjuva pildi abitutest lindudest möllava tuisu taustal.

Eredaid kujutluspilte tekitab lugejas luuletus «Tares». Meie ette kerkib vanaaegne rehetare mõrumaigulise vinguga, mis tungib silma ja kurku; reheahjus hõõguvad kustuvad söed, punane helk langeb tare seinale; toas on palav.

Sütiste luules esinevad tõetruud pildid inimestest, tööst ja loodusest haaravad lugejat oma lihtsuse ja südamlikkusega.

Luuletaja Nõukogude-aegses luuleloomingus hakkab juba algusest peale domineerima töörahva võitluse ja sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise teema. Pärast 1940. aasta juunipööret kirjutab Sütiste poeemi «Maakera pöördub itta», milles ta kujutab eesti töörahva ajaloolist võitu.

Nüüd kadugu kahtlus — siin on meie käed,
need kadu on kuulutand ööle.
Uus tulevik, kodumaa nurmed ja mäed
ning meri meid kutsuvad tööle.

Selles teoses väljendab luuletaja mõtet, et sotsialismi võit on niisama kindel kui maakera pöörlemine ümber oma telje.

Ja kogu viie meelega tunnetad tõde —
et maakera pöördub itta.

Ühes oma viimases luuletuses «Tervitus teile, võidukad väed!» tervitab poeet Nõukogude armeed ja kutsub üles lõplikult purustama fašismi.

Tahame üles lüüa uue müüri ja sarika,
tahame elada, laulda ning luua.

Juhan Sütiste luule paelub lugejat oma elulähedase, humaansuse ja suure väljendusjõuga. Tema loomingu paremik jääb meie südames elama kui rahva töö, võitluse ja võidu poeesia.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutusta J. Sütiste lapsepõlvest ja kooliajast.
2. Meenuta teisi eesti kirjanikke, kes hariduse saamisel võitlesid suurte majanduslike raskustega.

3. *Nimeta Sütiste luuletusi, mida tunned. Õpi mõnda neist ilmekalt peast ütlema.*
4. *Tutvu klassiväliselt J. Sütiste luuletustega «Tagasipöörang», «28. XII 1929», «Must vanker», «Jänes», «Maakera pöördub itta» (vt. J. Sütiste, Teosed I). Milline neist eriti meeldib? Põhjenda vastust.*

Õhtulaul.

Uinu, laps, ma laulan sulle —
sinust kasvab mees,
sirgud suureks, kasvad julgeks,
leiad oma tee.

Akna taha tuisand lumes
vahib pime öö,
sule silmad, küll sa unes
kõhu täis taas sööd.

Ühisabi näljasuppi
homme jälle toon,
pooleks teeme leivajupi,
kinnituseks sool.

Pea meeles: sadas vihma,
kaebas tuultejooks,
vaesus võttis püksirihma —
isa kuuri poos.

Pea meeles värvit silmi,
kuldseid hambaid suus —
need me vaenlased on ilmsi,
südamed neil puust.

Inimarm sääl kinni jäätund
nagu aken, näed, —
sinu süda helgeks jäägu,
ausaks ikka käed.

Kui mind vaesus vara murrab,
mulda matab pää —
ära omaks võta kurja,
ära norgu jää.

Uinu laps, ma laulan sulle —
sinust kasvab mees,
sirgud suureks, kasvad julgeks,
leiad oma tee.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kirjelda luuletuse põhjal vaeste inimeste elu kodanlikul ajal.*
2. *Missuguste piltide kaudu näitab luuletaja sotsiaalseid vastuolusid kodanlikus ühiskonnas?*
3. *Mida õpetas ema oma pojale?*
4. *Kuidas saad aru värssidest:*
   «sirgud suureks, kasvad julgeks,
   leiad oma tee.»
5. *Mis jääb selles luuletuses kõlama?*
6. *Võrdle Sütiste «Õhtulaulu» Tuglase «Kätkilauluga». Mis on neil ühist?*

Nurmkanad.

Otsekui puhanud jõuga
taevas on täna
tusaseks lõönd.
Maas tuulesõnn hõõrub lõuga

hange on kadunud värav, —
tuisk kihises läbi öö.

Ikka julgemaks, julgemaks paisub
nurmedelt tuisklev,
valendav tuhk.
Pole rahu, pole pilgukski vaikust,
ulviall neelab ning huikleb
näärikuu heitlev puhk.

Tuul nagu puhastaks vaipa —
jahust ja rasket —
otse su nina all.
Lumepilv veereldes ründab aita, —
nüüd juba raputab kaske,
nüüd juba oigab tall.

Korraga veerlevad aias
nurmkanatäpid
abitus reas.
Süda ei jäta sind mõnusalt majja:
müts varnalt ja randmeile käpik, —
tuisk välja su veab.

Vaiksema hange varju
kollaseid teri
raputad peost.
Ja eemalt siis jälgid, kui harjub
inimesest peljutet veri, —
veri, mis ühte meid seob.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kirjelda lumetormi järkjärgulist tugevnemist. Millist kunstilise kujutuse võtet poeet kasutab?*
2. *Milliseid tundmusi luuletus äratab?*
3. *Sügava emotsionaalsuse saavutab luuletaja kontrastiprintsiipi kasutades. Milles see luuletuses ilmneb?*
4. *Mis on luuletuse ideeks?*
5. *Korda: gradatsioon.*

Tares.

Ving mõrumaiguline hõljub tares
ja seina paistab süte kustuv hõõg.

Silm tõmbub vesiseks ja kurk on kare,
tuult neelab mühisedes ahjulõõr.

Hoovihma sagar tusameelselt väle
seinpalgel tuimalt alla rabistab.

Siis veereb pereema üle kõrge läve,
käes rõske viht ja valge labidas.

Ta kolde sompu tõmbab söed ja tuha
ning kapsalehed labidale säeb.

Veekausis kirjuservalises uhab
ta puhtaks sinisoonelised käed.

Tükk tüki järgi taigna pätseks voolib
ja hellitades otsi paitab pihk.

Saaks küpsemisel pruun ja sile koorik —
vett vilkalt kastes paindub kumer piht.

Ta iga leiva pääle tõmbab risti,
ja ahju ette lükkub vana kard.

Jääb hämarusse laulma ainult ritsik
ning kuumas tares hooti praksub pars.

Sõit.

Kasuk selga, läkiläki pähe,
kaenla alla ohjad, taosed ja piits.
Õues vilklevad veel hommikused tähed,
talli manu saadab lumekriiks.

Kinnitada rinnus, look ja sedulg,
rauad suhu, puhastada rähmas silm.
Puhand looma jalad nagu vedrud, —
metsa suunas läheb kabjapild.

Taadi raudjas kergelt nagu agan
puristab ja laseb traavi kaugel ees.
Varsti, varsti üles tõuseb selja tagant
suitsev hommik nagu uduveest.

Härmas metsa regi lauldes sorab,
põske näpistama kipub külmasõrm.
Kuuske mööda üles vilksab käbe orav,
saba sorgus, kikkis väike kõrv.

Juba kirves lajatades hõikab,
juba põlismänni tüvve särtsab saag.
Hommik pimeduse jalalt maha lõikab,
punetades kumab sügav laas.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missugune looduspilt kerkib lugeja ette?*
2. *Leia luuletuses personifikatsioone, võrdlusi, metafoore ja näita nende osa väljenduse piltlikustamisel.*
3. *Korda: riim, isikustamine.*
4. *Määra luuletuse riim a) asukoha järgi, b) silpide arvu järgi. Nimeta ristriimi tunnused.*

Tervitus teile, võidukad väed!

Tervitus teile, võidukad väed,
idas, lõunas ja läänes!
Tervitus teile, kel mered ja mäed
üle tormatud mitmes käändes.

Kord mina laulsin inimesest, ristist ja leivast —
minu mure oli siiras ja puhas.
Siis õitsev toom ja tühi teivas
võllaks muudeti talus ja luhas.
Pidagem vastu, hõiskasin kord,
ning uskuge ülestõusvat tõde!
Siis mõrvati vend, oksa tõmmati õde —
kalme kaanetas näärikuu torm...

Olin inimlik ning hell
oma lugude luikel,
kuni rahvaste kohal lõi matuste kell
Germaania tankide tuikel.
Jälle meie söödamaile harjus
värrastund paruni lõust.
Kõigest jõust
talle õnnistust karjus
üksik lammaste lammas kodumaa tõust.
Olime jälle vandaalide osta ja müüa,
võõraste hooste tallata
jäi meie vili ja pahmas.
Meie söömaaeg oli nende süüa,
meie viin nende kurku kallata.
Ja mina vaikisin, nagu vaikis mu rahvas.
Rahus nagu laps,

kes lendlevaid räitsakaid püüab,
tahaksin minagi käed
tõsta valgete helvete poole.
Kuid vihisev tuuleraps
varemeis hüüab:
tervitus teile, võidukad väed,
tervitus tõele ja rünnaku hoole!

Vaadakem varemeid Emajõe ääres,
tuhalademeid Narva paesel rünkal,
elusate tuleriitu merekääres,
masshaudade armutuid ridu.
Meenutagem preislaste kuulidepidu
parisois või männiku künkal,
meenutagem meie sihvakaid mehi
röövhuntide mundreisse püütult,
nähkem surnuks piinatud kehi
üles tõusvat ööst —
ja teie ei saa enam laulda süütult
lumehelbest ega tähtedevööst.

Tervitus teile, võidukad väed,
idas, lõunas ja läänes!
Tervitus teile, kel mered ja mäed
üle tormatud mitmes käändes.

Võidusaluutidest mürise, Moskva õhtune õhk,
möirata, Briti lõvi, raputa lakka,
kihuta, rünnaku rõhk,
unda üle Reini, ulja Ameerika miin —
enne me ei lakka,
kui põlvitab pime Berliin!
Juba praguneb-jaguneb,
pettusest laguneb
pruunide pullide lauda
terasest kest.
Tugevamat tuld, tulisemat rauda —
Pariis, Brüssel, Belgrad ja Bukarest!

Hei, sina Müncheni õllekeldrite suitsus
küpsend oraakel,
julm rasside praaker,
surmkondine roimade isa —
kas sinuni ikka ei kosta talvises tuisus
lämbujate kisa?!
Kas ikka veel verest ja viinast on purjus
raudristiga uhkeldav lurjus?

Hei, sina naeruväärne Augustus,
pahupidises roojuses —
sinust mõtegi mustus
inimsüdamete soojuses.

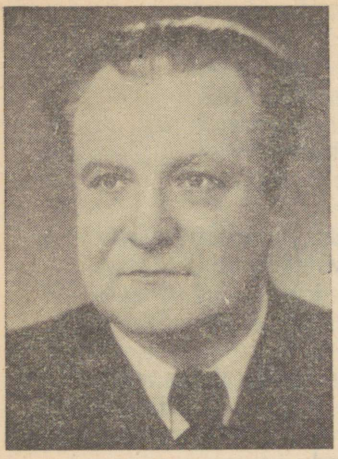
Oma hävitatud linnade nimel,
oma hukatud laste nimel,
oma mõrvatud naiste eest
rahvad tulevad läbi tulest ja veest
ja pole paika enam päästval imel.
Nad tulevad krampunud käsi,
tulevad inimlikus vihas,
nad ei väsi —
sest varem ei kustu valu nende veres ega
lihas.

Kas sa ei tunne, kuidas mullapind
põletab juba su kandu?
Sul pole enam varjavaid randu —
koolnute käed kõikjalt leiavad sind.
Sinu ümber pole vereta kändu ega käbi —
sina, tuhandeaastane inimsoo häbi!

Ja meie tahame mõruda karika
nüüd põhjani juua.
Tahame üles lüüa uue müüri ja sarika,
tahame elada, laulda ning luua.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kellele kuulub selles luuletuses poeedi austus? Tõesta vastust näidetega luuletusest.*
2. *Kirjelda luuletaja suhtumist fašistidesse, sõjasse. Põimi oma jutustusse tsitaate luuletusest.*
3. *Mida pidas poeet rahvaste kindla rahu ja loova töö aluseks? Missuguste värssidega väljendab ta seda mõtet?*
4. *Anna seletus l a u s e k u j u n d i kohta.*
5. *Luuletus on rikas mitmesuguste lausekujundite poolest. Leia luuletusest a) tunderõhulisi lauseid, kus esineb hüüdeid ja küsimusi, b) kordusi, c) astmelist tõusu (astendust). Missugustele poeedi tundeelamustele need vihjavad? Leia värsid, kus esineb algriimi ja assonantsi. Mis eesmärk neil on?*

AUGUST JAKOBSON

(1904—1963)

August Jakobson sündis 1904. aastal Pärnus Rääma agulis töölise perekonnas. Ta õppis Pärnu ühisgümnaasiumis. Koolivaheaegadel töötas ta lihttöölisena, et hankida endale ülalpidamist.

1926. aasta sügisel astus A. Jakobson Tartu ülikooli õppima majandusteadust. Mõne aasta pärast aga vahetas teaduskonda, asudes õppima arstiteadust.

A. Jakobson hakkas varakult tegelema kirjandusliku loominguga. Juba 1927. aastal ilmus temalt kaheköiteline romaan. Kodanlikul perioodil kirjutas ta rea mitmeköitelisi romaane ja hulga jutustusi. Selle ajajärgu loomingus esineb kirjanik kriitilise realistina.

Suure Isamaasõja ajal viibis A. Jakobson Nõukogude tagalas. Suur Isamaasõda avaldas tema kui kirjaniku kujunemisele suurt mõju. Sel ajal loodud teostes astub ta juba sotsialistliku realismi teele.

Pärast kodumaa vabastamist okupatsioonist töötas A. Jakobson Eesti NSV Kirjanike Liidu esimehena, Riikliku Kirjastuse «Ilukirjandus ja Kunst» peatoimetajana ja mitmeid aastaid Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehena.

Sõjajärgseil aastail ilmusid A. Jakobsoni paremad jutustused ja novellid kogumikes «Sadam udu taga» (1945), «Aovalgus» (1946), «Tulikuum päev» (1949) ja «Kasvutung» (1949), «Hilinenud söömaaeg» (1961) jt. 1954. aastast hakkasid ilmuma tema «Valitud teosed».

August Jakobsoni kirjandusliku loomingu esileküündivamaks osaks on tema draamateosed.

Sõjajärgsetel aastatel ilmuvad üksteise järel aktuaalsed näidendid, mis eesti nõukogude draamakirjanduses oma võitleva sisu poolest silma paistavad.

A. Jakobsoni tähtsamad dramaatilised teosed on: «Elu tsitadellis» (1946), «Võitlus rindejooneta» (1947), «Rooste» (1947), «Kaks leeri» (1948), «Saakalid» (1951), «Kaitseingel Nebraskast» (1952), «Vana tamm» (1954).

A. Jakobson on eesti nõukogude draamakirjanduse rajaja. Suurte teenete eest ühiskondlik-poliitilises töös ja eesti nõukogude kirjanduse arendamisel on kirjanikku autasustatud kahe Tööpunalipu ordeni ja kahe Lenini ordeniga. Draamade «Elu tsitadellis» ja «Võitlus rindejooneta» eest sai A. Jakobson riikliku preemia laureaadi aunimetuse. August Jakobson suri 1963. a. ja on maetud Tallinna Metsakalmistule.

VÄIKE KANGELANE.

Nad tabati öösel, mil nad olid parajasti metsast külla tulemas. Päev otsa piinati ja vaevati neid endises mõisa viinaköögis ja õhtul lasti nad maha. Kui neid mööda tänavat alla viidi, seisid nad vaevalt jalul, kolm suurekasvulist, julget meest, peksust verised, kuid kindlameelsed ja kanged nagu oma hiljutises võitluseski. Ja siis seoti nad vallamaja ees maasse kaevatud postide külge, ja siis pidid nad ootama seal, kuni aeti kokku kogu ümbruskonna rahvas, ja siis pidasid uued võimumehed nende kohta väikese kõnegi, kuni kõlas viimaks käsklus ja kuni see oli lõpetatud.

Inimesed alt vaestekülast, kes pidid seisma hukatavaile kõige lähemal, vaikisid ja läksid laiali, — nad ei leinanud enam oma surnuid, nad jätsid aga selle kõik meelde ja ootasid paremat aega. Ja tundus, nagu poleks neil midagi trööstivat ütelda tollele väikesele ahastavate silmadega tõmmule poisilegi, kes oli samuti kõike juhtunut pealt vaadanud ja sammus nüüd nobedasti teistega kaasa raba ääres asuva külakese poole.

Kopli serval jäi Ants vana sookase alla seisma. Ja need, kes teda selle juures vargsi silmitsesid, aimasid, et ta kavatseb tagasi vaadata, et tal on seda teha aga väga raske ja et ta seda siiski ... varsti teeb. Rippuvad puuoksad hõljusid tasakesi ta pea kohal, ja kui ta end vastu jämedat valgelaigulist tüve nõjatas, näis talle, nagu hõljuks seegi tasakesi edasi-tagasi.

Ants ootas, kuni ta päris üksi jäi, ja pööras siis pikkamisi pead. Ja ta nägi neid siit üsna selgesti, nõnda nagu nad seal kõrvuti seisid, rinna ja kaenaldega nööridele vajunud, pead ripakil, just nagu oleksid nad seal oodates magama jäänud. Jah, ta isa oli keskmine, nood kaks seal paremal ja pahemal olid talle tundmatud ...

Esimene kord kogu päeva jooksul ei suutnud poiss end valitseda, surus käed rusikaiks ja puhkes vaikselt nutma. Ja läbi pilku udutavate pisarate oma kurba vahtimist jätkates mõtles ta endamisi, et nõnda siis on nad nüüd üksi jäänud, tema ja vanaema,

sest ema vaeseke... leidis ju oma valusa lõpu juba suurte juulilahingute ajal.

Veidi hiljem hakkas Ants jälle minema. Ta nägi õhtut enda ümber aina edenevat. Ümmargusse silmapiiri suletud lagendikul asuvad talud ning metsatukad näisid juba halli hämarust levitavat, sest kell oli üle üheksa ja öö hakkas lähenema.

Nõnda oma varaküpsenud poisi asjalikke täiskasvanumõtteid aina edasi mõlgutades jõudis Ants viimaks lepiku vahele, mille taga pidi varsti algama madal soomaastik. — Korraga kuulis ta kedagi üle kraavi oma selja taha hüppavat, ja enne veel kui ta sai ringi vaadata, pisteti käsi ta kaenla alla. Vaikne ning sügav hääl ütles talle sõbralikult:

«Tere õhtust, poja.»

Ants peatus ja pöördus kähku. Mees, kes seisis nüüd ta ees, oli temast pisut pikem, aga ta õlad olid laiad ja nurgelised, nagu välja tahutud kõvast puupakust. Tal olid jalas säärikud ja seljas kandis ta paksust purjeriidest pluusi, mille värv ühtis peaaegu täiesti hilissuvise metsaaluse luitunud rohelusega. Üksikud järsud tuulehood, puhudes talle kuklasse, liigutasid ta raskeid heledaid juuksekahle, mis olid pisut metsistunud ja sarnastasid teda mõne muretu hulgusega.

«Tere,» vastas poiss lühidalt.

«Tuled... sealt.»

«Jah.»

«See on siis nüüd tehtud?»

«Jah.»

Võõra mehe tugev habemetüükaline nägu jäi endiselt rahulikuks, ta helesinised silmad hakkasid aga järsku vaatama väga-väga teravalt, just nagu püüaks ta suruda oma usutleva ning kõike märkava pilgu otse poisi südamesse. Ja viimaks ütles ta äsjasest veelgi vaiksemalt:

«Ole mehine, sõber! Sest su isa, ta oli väga mehine. Ei värisenud ta käsi iialgi vaenlasele hoopi andes ega muutunud ta meel kindlusetuks ka siis mitte, kui me kaotasime oma kõige tublimad võitlejad. Ja sina, tead sa... püüa olla just samasugune.»

Ants vaatas purjeriidest pluusis meest omakorda teravalt, teadis nüüd, kellega tal on tegemist, ja küsis viimaks:

«Te siis... tundsite teda?»

«Tundsin. Ligi kaks kuud töötasime kõrvuti. Võib-olla oled ehk kuulnud, — mina'p see Kuusk olengi, kelle pea eest päris ilusat raha pakutakse.»

«Ah sedasi... teie oletegi siis see Kuusk...» ütles Ants lihtsalt, tundes äkki midagi sooja ning lohutavat mõtte juures, et nõnda siis oli taat võidelnud selle üldiselt tuntud sangari juhtimisel, kellest ta oli kuulnud sosistatavat all vaestekülas lausa imelugusid.

Ja partisan pigistas teda nüüd hellalt küünarnukist ja kõneles rutates:

«Ära mõtle, vennas, et ma ässitan sind südametusele. Ei, seda mitte. Neid, kes on meile kallid, ei tohi me kunagi unustada. Ja kord, kui me oleme endale võidu kätte võidelnud, teeme me suurloenduse ja hüüame välja kõigi nende nimed, keda me oleme kaotanud praegu käivas heitluses. Ja siis on meil küllalt aega oma omaste ja sõpradegi taganutmiseks... Muuseas — kui vana sa oled?»

«Viieteistkümne-aastane,» vastas Ants.

Nad olid ammugi suurelt teelt kõrvale läinud ja sammusid edasi otse läbi tiheda padriku. Ja olles uuesti välja lagedale jõudmas, peatus partisan ning ütles:

«Jah, sõber, tuju alla lasta pole tarvis. Ja ära sa ka unusta, et sa pole üksi. On sul midagi meile teatada, kirjuta sedelike ja tule raba kalda alla oja äärde. Pea silmas kaheharuliseks kasvanud mändi, mille tüvelt on veidi koort maha raiutud. Juurte all on auk. Otsi, küllap sa leiad. Enamasti on meil keegi seltsimeestest seal vahtigi pidamas. Seisab meeles, eks ole?»

«Seisab... seisab küll ...» kogeles Ants hardunult.

Partisan naeratas ja viipas käega. Ja siis oli poiss tekkivas hämaruses jälle üsna üksi.

*

Kolme hukatud partisani laibad rippusid vallamaja juures posti küljes veel mitu päeva ja poiss käis igal õhtul neid ülalt mäenõlvalt vaatamas. Ja kui nad sealt ometi viimaks kadunud olid, samuti ka saksa tunnimees, kes neid valvas, vabanes ta nagu raskest painajast, mis piinas teda seni ööl kui päeval.

Siis muutus ta elu vaid keskendatud valvsuseks, tähelepanuks, teraseks vaatlemiseks, mille kestel ei libisenud ta pilgust mööda ükski pisiasi, mis paistis talle kuidagi tähelepanuäratavana. Ta oli pealtnäha koguni rõõmus ja lõbus, jah, see näis nõnda, nagu oleks ta inimene, kes oskab kõike unustada väga kiiresti. Ta liikus ringi küll siin, küll seal, lobises, võis vestlusse astuda nendega sealt rikaste külastki, kes ei pidanud oma poolehoidu hitlerlastele isegi mitte varjamist väärivaks. Ta tutvuskond laienes iga päevaga, ulatus varsti üle koduküla piiride. Ja selle alati tolmuse maanteehulguse silmadeks ning kõrvadeks olid sagedasti need, kes ei teadnud seda aimatagi: siit kuulis ta ühe väärtusliku sõna, sealt teise, too tõi kolmanda ja see poetas neljandagi. Ja temap see oligi, kelle andmete põhjal rünnati rusudeks kaks saksa veoautot ühes laskemoonaga; temap see oligi, kes viis kokkulepitud kohale sõnumi saksa tagalastaabi asumisest uude algkoolimajja, mis põles alusmüürideni maha ühes granaadiplahvatustest tapetud ja haavatud härrade ohvitseridega, ja lõpuks oli seegi tema, kes uuris välja aja,

millal hakkas mõisa juurest liikuma pikk viljavoor, mille saatus otsustus just samal kohal, kus metsad ja rabad juba lõppesid ja hädaoht näis kõige väiksemana.

Ent see kõik tundus juhuslikuna, Ants ise ei hinnanud seda kuigi kõrgelt. Kui ta vahel üsna üksi oli — kui vanaema oli läinud kuhugi naabrite juurde oma murelikku südant kergitama või magas ahju taga koil —, mõtles ja unistas ta millestki hoopis suuremast, millestki nii suurest, mida võidaks näha sadade verstade kaugusele. Ta oli veidi romantiline ja tal oli tunne, nagu oleks ta võtnud enda peale isa haua korrashoidmise ja nagu oleksid kõik need saavutused vaid kivikamakad, mida ta kuhjab mälestusmärgiks sellele kallile kalmule. Aga seni olid need kivikamakad liiga väikesed, tühised ja ilmetud, jah, seni polnud nende seas ühtki suurt rahnu!

Siis ühel päeval leidiski ta, mida ta nii väga otsis. Ta oli parajasti oma kodukülast eemal ringi hulkumas, ta läks üle raba, ja just siis, kui ta kuskil kõrgemal künkakesel puhkas, lendas sealt mööda väike lennukiterivi, kadudes soiste heinamaade taha, mis asusid seal lääne pool. Ja imelik küll, jõudnud üsna selle paiga kohale, kus Ants teadis laiuvat kõige üksildasemaid tihnikuid, hakkasid need lennukid üksteise järel sujuvalt maanduma, kadudes puude latvade taha, nagu langedes sinna otse tihedate okste vahele.

Ants peatas hingamise. Äkki tekkis ta keelele mõru sapimaitset. Ta oli nii ärev, et ta oleks meelsasti pikkade sammudega kihutama pistnud. Sest ta teadis nüüd päris kindlasti, et seal peab ta asumagi, sakslaste üks paljudest salajastest laskemoonabaasidest — arsenalidest, mille kohta oli teda küsitletud juba ammugi.

Poiss liikus edasi nii vaikselt, et ta ei kuulnud isegi oma sammude kahinat. Ja paar tundi hiljem, istudes hiirvaiksena kõige kõrgema kuuse ladvas ning lastes end üha valjenevast tuulest tasakesi hõljutada, avastaski ta kõik nagu kord ja kohus: noid kõrgemaid põndakuid mööda tuleb selle laoplatsi juurde kaks tähtsusetuina näivat teeharu, valvemeeskond paistab nii-ja-nii suur olevat — rohkem mehi need tillukesed karpmajakesed ju kindlasti ei mahuta!

Sel õhtul külitas Ants seltsimees Kuusega hulk aega oja kaldal põõsaste varjus, jutustas nii täpselt, kui ta seda vähegi suutis, ja esitas lõpuks omaendagi kaalutlused. Ja ta oli väga-väga rõõmus, kui partisanide pealik viimaks ütles:

«Noh, tubli, vennas, see on igatahes sinu meistritöö. Me kahtlustasime neid sealseid rajoone juba ammugi, aga kohalikud poisid olid vist pisut hooletud ja ei viitsinud **asja lõpuni uurida**. Olgu siis nii, et pühapäeva öösel kargame me neile kukile.»

«Pühapäeva öösel?» küsis Ants.

«Jah. Sest nii laiaulatuslikuks ettevõtteks tuleb mehi hoopis

rohkemal arvul kokku kamandada ja plaanidki hästi välja töötada. Ja pühapäeviti on sakslased ikka... pisut laisemad ja hooletumad kui harilikult.»

Kui Ants vaevalt tund hiljem läbi sinaka septembriöö vargsi koju hiilis, oli ta nii ärev, et ei saanud kaua aega und laugudele. Aga siis jäi ta magama ja nägi, nagu oleks isa alles elus, istuks ta jalutsis ja räägiks mingit pikka-pikka lugu, mille kuulamine tegi ta väga õnnelikuks.

Kaks päeva hiljem oli hommik tuuline ja sadas vihma. Õhus tundus juba tublisti edenevat sügist. Lagendik ei lõhnanud enam nii nagu alles hiljuti, ja hall, pilves taevas tundus külmana ning vaenulikuna. Puud akna taga nõretasid veest, mida jooksis pikkade jugadena alla mööda tüvesid ja tilkus kolletavailt lehtedelt. Kuid maa oma sügavustes oli veel kuiv ja jõi janusena.

Vanaema talitas kuskil kõrvalhoonete vahel, — jah, see piskugi, mis oli neile veel jäänud, tahtis ju korrashoidmist. Ja Ants, kelle meeleolu oli täna lausa elevil, astus kohe üle märja õuemuru maanteele, vilkam kui kunagi seni, vana kummimantli krae kõrgele üle kõrvade tõstetud.

Ja ta kõndis ning kõndis, ja heameel tas suurenes ja suurenes. Ja ta oli ses rõõmsas ärevuses nii hajameelne, et ei märganud hulgal ajal sedagi, kuidas temaga hakkas sammu pidama keegi pikk tugev ratsakaitseliitlase mundris omakaitselane, kõõritades teda oma pilusilmadega, mille valged välgatasid läbi uduse septembriõhtu.

Kas see sündis juhuslikult, või ärkas Antsus tõesti mingi ettevaatlikkusele manitsev vaist, aga äkki pidi ta seisatama ja ringi vaatama. Ta pilk kohtus mehe omaga. See tuli nüüd üle rööbaste otse ta kõrvale. Nad vaatasid teineteist hetk aega tungivalt uurides ja poiss mõtles korraga, et see on ju uus vallavanem, suurtalunik Anderson... Ja veel mõtles ta, et... nõnda on nad ta.., siiski viimaks avastanud.

Just sel silmapilgul, kui ta kavatses teelt kõrvale hüpata ja üle põllunurga võssa pogeneda, rabas teda küünarnukist suurekasvulise mehe tugev haare. Tal oli väga valus, kuid ta ei teinud häältki. Omakaitselase mustjaspruunide vuntside alt ilmusid nähtavale kaks laia hammasterida ja avanesid kerge naksatusega, nagu vaid selleks, et lasta endi vahelt välja pilkavat küsimust:

«Noh, sõbrake, kuhu sa's j ä l l e nii nobedasti tõttad?»

«Kuhu ma's ikka?... Mitte kuhugi. Niisama,» vastas Ants.

«Ahaa, või niisama,» ütles mees ja naeris järsku karmilt. Ja Antsu käsivart vabaks laskmata lisas ta kohe: «Nobe vennas oled mul... n i i s a m a ringi hulkuma. Ja tutvusi ning sõprusi on sul vist küll niisuguseid, küll teistsuguseid üsnakesti palju, eks ole?»

«Mitte midagi üsnakesti palju. Oma ümbruskonna rahvast tunnen ma samuti nagu sinagi.»

«Sedap muidugi, sedap muidugi!»

Vallavanem noogutas ja jätkas naermist. Pisut aega kõndisid nad vaikides edasi. Ja poiss küsis viimaks tasakesi:

«Mis sa minust kinni hoiad?»

«Mina? Ja hoian sind kinni! Jäta jutt, sõbrake!» hüüdis vallavanem. Ja siis teeskles ta mesimagusat õrnust ning sõnas kohe edasi: «Panin sulle ainult käe kaenla alla ja... kõik. Muuseas, armas laps, kui sul just päris suurt ruttu ei ole, siis sa võiksid minuga ehk ivake kaasagi jalutada.»

«Kuhu?»

«Noh, kuhu's ikka? Kah... niisama.»

Ants neelatas, tõmbas sügavasti hinge. Ta kuulis oma selja taga veel teisigi samme ja teadis kohe, et toogi seal kõndis vaid tema pärast. Ja samuti teadis ta kogu oma olemisega ka seda, et tal pole praegusel hetkel enam küll pisimatki pääsemislootust.

Mõneminutilise kiire käigu järel jõudsid nad vallamaja juurde. Nüüd ei peetud vajalikuks temaga enam vigurdada: teda tiriti käest ja tõugati kuklasse. Mundris mees ütles midagi komandantuuri uksel vahti pidavale saksa tunnimehele, kes irvitas vaid laialt ja laskis nad mööda. Ja siis löödi teda valusasti vastu sääremarju, ja siis lükati ta läbi poolpimeda koridori kuhugi väiksesse tuppa, mis oli maani täis kanget tubakasuitsu.

Akna juures laua taga istus ümmarguse näoga ohvitser, kirjutas midagi ja vaatas küsivalt üles. Nähes tulijaid, kergitas ta korraks oma kõveraid heledaid kulme. Omakaitselane-vallavanem istus pehmesse tugitooli ja see, kes oli käinud seni Antsu kannul, astus nüüd vangi kõrvale.

Kaks paari kurje silmi vaatasid poisile tükike aega otsa, puurisid teda ja tundusid teda hammustavat. Vallavanem ja ohvitser mõtlesid vist millegi üle järele, vahetades omavahel pilke, mis tõendasid seda, et nad olid mõnegi asja suhtes juba ette kokku leppinud. Ja korraga kõlas kärmas küsimus, mida Ants poleks teadnud uneski oodata:

«Kes see sihuke oli, kellega sa eile seal võsas ninaotsi kokku ajasid?»

«Mina? Ma ei ole mitte kellegagi...» ütles Ants.

Ta ei saanud aga lauset lõpetada, sest samal hetkel virutati talle mingi vetruva esemega vastu põske, — vallavanem oli püsti karanud ja seisis ta ees kogu oma ähvardavas pikkuses, hoides käes kumminuia, mis oli vist juba varem valmis pandud.

Sakslane kissitas silmi ja noogutas heakskiitvalt. Siis küsis ta midagi. Ja vallavanem vastas pika komistavate sõnade valinguga. Ja sakslane näitas ümmarguse lihava sõrmeotsaga Antsule otse vastu rindu ja noogutas veelgi heakskiitvama ilmega.

«Ah ei ole... Või ei ole... mitte kellegagi... Sssina hundikutsikas!» kärkis vallavanem, viskas löögiriista laual asuvate paberite peale ja nõjatas lõua rusikatele. Veidi aega vahtis ta

liikumatult üle oma karvaste sõrmenukkide ja jätkas siis pärimist: «Bandiit, eks ole?»

Ants neelatas suhu nõrguvat verd ega vastanud midagi.

Ja ülekuulamine muutus nüüd hetk-hetkelt käredamaks:

«Oli ju bandiit? Ütle, kas oli! Ütle, noh!»

Poiss vaikis.

«Ah nii! Tahad edasi vigurdada, tähendab? Noh, pole viga — murrame su lahti nagu hernekauna . . .» ütles vallavanem.

Aga poiss ei lausunud nüüdki midagi ja ta hakkas järsku meeltitama:

«Oled koolis käinud ja . . . arukas. Mõista ometi ise, jah. Mingisugused punased ja kommunistid teevad oma tempe ja meie kõik peame selle eest vastutama. Sestap olgu igaühe meie kohus kurjategijad välja uurida ja kohe võimudele teatada. Räägi kõik ilusasti ära ja sulle ei sünni mitte midagi paha. Mõistame ju, noh . . . tegid poisikesetembu, muud midagi. Ma ütleksin koguni, et sulle kingitakse . . . kõik eelminegi!»

Vaikus. Nad andsid talle pisut mõtlemisaega. Kuid ta oli ikka tumm nagu kala ja see vihastas neid kõige enam. Nad kärkisid ja karjusid, lõid teda uuesti kumminuiaga, peksid vastu nägu ja kaela hirmsate hoopidega, mis näisid tungivat sügavale-sügavale luusse ning lihasse. Ja kui ta ikka ristipigistatud hammastega kõik välja kannatas, tirisid nad ta endaga kuhugi kaasa — pimedast sahvrist tehtud arestikambrisse, sulgesid selle ukse ja hakkasid teda piinama.

Nad muljusid teda, väänasid ta jäsemeid ja peksid teda jalataldade alla. Aga seegi ei aidanud ja nad kiskusid tal peast salgukeste kaupa juukseid. Siis murdis keegi ta sõrmi — see oli luise, veidi nukra näoga allohvitser, ja kui ta ei suutnud end enam pidada, nuttis ta vaid tasakesi, sest neis kohutavais, jätkuvais kannatustes andis talle ivake kinnitust ta endagi hääle kuulmine.

See taevani tõusev vaev kestis kogu päeva. Nad lasksid teda aeg-ajalt pisut puhata, et jätkata siis uuesti seda halastamatumalt. Ja kui nad üsna õhtu eel ta jälle kord üksi jätsid, haistis ta pimedas kongis mingi kohutava teravusega vere lõhna, mida näis levivat kogu ta vigastatud kehast.

Ta istus põrandale, lõõtsutas, oli kohutavalt väsinud. Ja siis jäi ta magama. Sügav, kuidagi rohekaskollasena ja ribadeks käristatuna näiv uni valdas teda ja surus ta pikali külma seina äärde, mis oleks tast järsku nagu kaitstes üle kummardunud.

Tal polnud aimugi, kui kaua ta niiviisi magas, aga äkitselt oleks teda nagu tugevasti tõugatud, ja ta kargas istukile. Kogu maailm paistis mürisevat, möirgavat, sügava kõminaga oma iidsetelt alustelt minema kippuvat ja tasa-tasa värisevat. Ja kuna ta kohe aimas, mida see seal tähendab, ajas ta end suure vaevaga püsti, taarus ukse juurde ja tagus seda seni, kuni talle viimaks avati.

Saksa ohvitser ja omakaitselane-vallavanem vaatasid teda üle vahisõduri õla. Oli juba pime, teine neist hoidis käes rasvaselt läikivat plekklampi. Mõlemad mehed olid surnukahvatud ja ei paistnud tast hoolivat, kuid ta ei lasknud neid eemalduda ja karjus kogu jõust:

«Oodake... oodake... noh... ma tahaksin kõnelda! Ma... ma tahaksin... kõnelda... teile midagi ütelda!»

«Hiljem! Küllap me sinuga jõuame!» ütles vallavanem ärevalt.

Aga ta ei jätnud, ta karjus edasi:

«Ei, nüüd... nüüd! Mitte hiljem! Vaadake... sellepärast, et... Jah, te mõrtsukad... kuulake ainult... Ja selle üle me eile all oja kaldal kõnelesimegi. Just selle üle, jah.»

Ta nõjatas vastu uksepiita ja nuttis jälle tasakesi — see oli rõõmus ning õnnelik nutt, — noh, mis siis, ta oli võitnud, sündigu nüüd, mis sündima peab!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missuguse ajaloolise sündmusega on jutustuse ainestik seotud?*
2. *Milline oli partisanide ennastsalgava võitluse eesmärk Suures Isamaasõjas?*
3. *Millest selgub, et partisanid ei andnud välja oma võitluskaaslasi? Loe vastavad kohad jutustuses.*
4. *Milles seisis Antsu kangelaslikkus?*
5. *Iseloomusta fašiste ja nende käsilasi.*
   Milliseid iseloomustamisvõtteid kasutab kirjanik nende kujutamisel? Esita näiteid jutustusest.
6. *Mis on jutustuse «Väike kangelane» idee?*
7. *Meenuta teoseid, kus jutustatakse kangelastest.*
8. *Jutusta teemal: Ants partisanide abilisena.*
9. *Korda: kirjandusliku teose tegelased.*

AADU HINT

Aadu Hint, silmapaistvaid proosakirjanikke sõjajärgses eesti nõukogude kirjanduses, sündis 1910. aastal Muhu saarel meremehe pojana.

Kirjaniku isa, kes oli elukutselt laevapuusepp ja tüürimees, veetis peaaegu kogu oma elu pardal.

Nooruk käis koos täiskasvanutega varakult merel. Nii õppis tulevane kirjanik juba poisikesena tundma rannarahva rasket elu.

Lõpetanud Kuressaare gümnaasiumi, töötas A. Hint algkooliõpetajana Saaremaal ja Tartus.

Suure Isamaasõja ajal viibis kirjanik Nõukogude tagalas Tadžiki NSV-s, kus ta organiseeris evakueerunud eestlastest-kaluritest kaluriartelli. Hiljem teenis ta Nõukogude armee ridades.

Naasnud kodumaale pärast Eesti NSV vabastamist okupantidest, töötas A. Hint algul Eesti Kalurite Ühistute Liidu esimehena, hiljem pühendas end täielikult kirjanduslikule tegevusele.

Sõjapäevil kirjutatud novellid ja laastud avaldas kirjanik raamatus «Metshaned» (1945). Noorsoojutustus «Vesse poeg» kõneleb saarlaste kangelaslikust ülestõusust 1343. aastal.

Järgnevad olukirjeldused vabariigi eesrindlikest töötajaist — kaluritest, talumeestest, tootmise novaatoreist jt. Hiljem koondab kirjanik ajakirjanduses avaldatud olukirjeldused kogumikku «Töömeeste portreid» (1948).

A. Hint oli esimesi olukirjelduse viljelejaid eesti nõukogude kirjanduses.

Samal ajal töötab ta näitekirjanduse alal. Ilmuvad näidendid «Tagarannà meeste kalakuunar» (1947) ja «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» (1949).

Tema näidendite tegevus toimub Saaremaal kalurikülas esimestel sõjajärgsetel aastatel ja kujutab ausate kalurite võitlust klassivaenlastega.

Aadu Hindi sulest ilmus 1950. a. populaarteaduslik noorsooraamat «Angerja teekond».

Kirjaniku loomingu kõrgpunktiks on kolmeköiteline ajalooline romaan «Tuuline rand» (I osa ilmus 1951. a., II — 1954, III — 1960). «Tuulises rannas» jutustab kirjanik rahva elust ja revolutsioonilistest sündmustest käesoleva sajandi alguses.

Romaaniga «Tuuline rand» andis A. Hint väärtusliku panuse eesti nõukogude ajaloolise romaani alal.

Teenete eest eesti nõukogude kirjanduse arendamisel on A. Hinti autasustatud teenelise kirjaniku aunimetusega ja Töö-punalipu ordeniga.

TUULINE RAND.

(Katkend romaani II osast)

VI peatükk.

Hirsaia Jaak, Sõrvest Kaavi küla mees, kes oma suures uisus[1] kevadel Mare vennad Jüri ja Oti koos teiste karjalastega üle väina viis ja suveks Kuramaa peremeestele maha kauples, tõmbas mihklilaupäeval oma ustakule[2] purjed peale ja sõitis üle Irbeni väina Väike-Irvi, kuhu ta kevadel karjalapsed oli viinud ja kuhu nad nüüd uuesti tagasitoomiseks pidid kokku tulema. Muidugi polnud Hirsaia Jaagu ustak ainus, mis mihklilaupäeval koosi[3] Kuramaa poole võttis. Neid oli arvata paarkümmend paadimeest Sõrve poolsaare idapoolsetest rannaküladest, kes karjalaste ülevedu Sõrve kaluritele mingiks lisateenistuseks. Mõni kokkuhoidlikum ustakumees arvas sellest saadud rublasid isegi mõisa rendimaksu sekka, kuid Hirsaia Jaak kulutas kõik lisateenistuse peamiselt iseoma kurgurohuks. Sel aastal oli Jaagul sagedase kurgukastmise tõttu ustaku tõrvgi napiks jäänud.

Kui mihklipäeval teised paadid juba hommikul oma koormatega tagasi Sõrve poole sõitma hakkasid, istus Jaak ikka veel Väike-Irvi kõrtsi ees ja lõi läti peremeestega Jüride ja Ottide, Andruste ja Kustide, Mildede ja Viiade peale klaase kokku. Aga

---

[1] uisk — tekita lahtine purjepaat, umbes 10 m pikk. Uisuga peeti läinud sajandil ja veel käesoleva sajandi alguseski korrapärast reisijate- ja kaubaveoühendust üle Muhu väina.

[2] ustak — sama mis uisk.

[3] koosi võtma — suunda võtma.

needsamad Jürid ja Kustid, Milded ja Viiad, kelle peale juba tulevaks jüripäevaks liiku võeti, käisid kannatamatult ümber kõrtsi ning vaatasid teiste ustakute purjedele järele, mis juba silmapiiri taha hakkasid kaduma.

Viimaks lõppes paadimehe abilise, Jaagu enese poja Tiidriku kannatus.

«Kas sa jätad oma lakkumise, või ma sõidan poistega üksi minema ja jätan sinu siia,» ütles Tiidrik purjus isal rinnust kinni haarates.

Vana Jaak jõllitas Tiidrikule kurjalt otsa ning tõmbas käe rusikasse, et poega lüüa. Aga Tiidrik, kes oli samuti nagu isagi oma kuus jalga pikk ning vägeva kerega, surus vanamehe käe tagasi.

«Mis sa, tühi, ka lööd, sa oled ennast nii täis lakkunud, et sul pole jõudugi enam!»

«Ah sina, kurat, ütled, et mul pole jõudu!» ütles Jaak oma pikka keret püsti ajades ja hoobiks hoogu võttes. Läti peremehed, kes olid kahe pika sõrulasega [1] võrreldes lühikesed ning paksukesed mehed, pudenesid isa ja poja vahelist löömingut kartes hädaldades laiali ning kõrtsmik juba vaatas, kuidas oma pudeleid ja klaase peita. Kuid Tiidrik ei tahtnudki tüli, Tiidrik tahtis ükskõik mis nõuga, hea või halvaga, isa paati saada ja koju sõita, sest keskpäev oli juba käes, ilm kaldus korrast enam tuulele ja paat lekkis [2].

Tiidrik jooksis õue, sealt randa. Vana Jaak tormas talle järele. Tiidrik oma pikkade saabastega sumas vette, vana Jaagu saapad olid joogilauas alla lotakile vajunud, ja niikaua kui ta neid nööridega üles püksirihma külge sidus, näis ta saavat uued mõtted. Ta vaatas ilma, vaatas enda ümber kogunenud hallides riietes poisse ja paari-kolme tüdrukut, vaatas tagasi Väike-Irvi kõrtsi poole, mille katus liivaluidete tagant rannamändide vahelt paistis, vaatas Tiidriku poole, kes juba paati hakkas jõudma, kuhu arvata tosin poisse olid endid iseomal jõul läbi külma sügisese vee sumanud ja märgadena üha valjemaks muutuva tuule käes lõdisesid.

«Peab hakkama minema jah!» ühmas Jaak veel kord tuult ja ilma hinnates ja maha kükitades, nii et paar lähemal olevat väiksemat poissi said talle selga ronida. Kolmanda, tüdrukutirtsu, haaras ta aga sülle ja hakkas niiviisi, ise küll pisut vaarudes, läbi vee paadi poole sammuma.

Nii said isa ja poeg kumbki oma pool tosinat korda paadi ja madala leetseljakulise ranna vahet käia, enne kui kõik passaserid [3] paadis olid. Ja kuigi Jaak nüüd oma jalad kärmeks seadis, nii et ta rutates komistaski ja vasaku jala saapa vett täis võttis,

---

[1] sõrulane — sõrvelane.
[2] lekkima (laeva, paadi kohta) — vett sisse laskma.
[3] passaser (inglise k. *passenger*) — reisija.

läks ikka oma aeg, enne kui purjed üles tõmmati ja ustak Sõrve poole teele võis asuda. Ühtegi teist Sõrve mihklipäeva-paadi purje polnud enam näha, need olid juba jõudnud vähemalt poole teele Väike-Irvi ja Sõrvemaa vahel.

Tuul kaldus korrast enam vastale, andis aga veel ilma poutimata[1] joosta, ning nagu Tiidrik oma hõbeuuri vaatas, olid nad kella nelja paiku Domesnäsi tuletorni kohal. Lained tulid vahutades vastu hooga jooksva paadi rinda, põrkasid peenteks piiskadeks ning veetolm lendas üle poiste peade. Aga mingit muret ega kartust polnud kellelgi. Pikk, raske suvi oli seljataga — oh, mis sellest nüüd enam mõelda! Igamehel olid uued hallid riided seljas, mustad kamassid jalas, nokaga müts peas — kõik uhiuus, iseoma teenitud, paar-kolm päeva tagasi selga saadud, lisaks veel kümneline, kellel koguni kaks kümnelist kulda — nii kuidas mehe suurus — pintsaku voodri vahele õmmeldud. Kõige otsa pandi mõnele poisile läti perenaise poolt veel teele leivakottki kaasa. Sõrvest koju, Muhusse, oli küll veel pikk tee, aga tühja, see läheb lennates, kui maa jalge alla saab!

«Tahad sa Saaremaal Kaugatomale Mare poole ka sisse minna?» küsis Ott, väike muhulane, vanemalt vennalt, kelle kõrval ta ennast paadi äärelaua vastu surus, nii et peanupp päris parda varju jäi.

«Peaks ikka minema. Teised kodus ka küsivad, et kuidas Mare elab ja . . .» kostis Jüri.

«Teeb suure kääru sisse — siit Sõrvest saaks mõne silgumüüja vankril otse Kuressaare ja sealt siis edasi,» arvas Ott, kes kangesti kodu poole ihkas. Las siis teised Muhu poisid näevad, et on ikka juba Kuramaal käinud mees! Uued tritsud[2] läigivad kaenla all — «Halifaxid»[3] ostab ta tingimata enne linnast ära, kui koju läheb, muidu, mine tea, kuidas selle rahaga . . . Tähve, kõige vanem vend, käsib viimati kodus oma kätte hoiule anda — ja siis jäävadki tritsud poe kõrgele laudile.

«On su jalad ikka veel hõõrunud, et sa Mare juurest ei taha läbi minna?» küsis Jüri, kellel õe kevadine hoolitsus oli väga meelde jäänud ja kes nüüd tingimata tahtis Aeru poistega — Laiakivi Priidu ja Kustiga — kõigepealt Ruusnasse minna ja alles sealt läbi linna Muhusse panna.

«Ammu terved — juba mitu nädalat tagasi paranesid ära. Nagu sa sel pühapäeval külas käies õpetasid, määrisin searasvaga ja kohe sai terveks. Aga kuidas sul see praegu meelde tuli küsida?» päris noorem vend.

«Noh, et sa ei taha Mare juurest läbi tulla?»

«Egas jalgade pärast — jalgade pärast läheks või Hiina-

---

[1] p o u t i m a — siksakiliste kurssidega vastu tuult purjetama (loovima).
[2] t r i t s u d — uisud.
[3] «H a l i f a x» — tuntud inglise uisufirma.

maale,» Ott nimetas koha, mille ta arvas siit kõige kaugema olevat, «aga palju poisse läheb otse linna, ja kui me ükskord ringiga Kuressaare jõuame, polegi ainust paari tritse enam — kõik poed tritsudest tühjaks ostetud . . .»

Jüri hakkas naerma. «Mine ikka! Mitmel poisil juba tritsud mineva-aastasest reisist, küll jätkub sinulegi. Kui aga jalad terved — tritsusid saab Muhustki, ühisusepoest.»

«Aga linnas on valik suurem — võta just parajad, esimene sort, kannakonksuga. Ennem tuleb saapal tald maha kui trits küljest!» nägi Ott oma «Halifaxe» nii üksikasjaliselt, nagu oleks ta Muhus teiste kadedate omavanuste külapoiste silme all talvel loigujääl tiire teinud. Suvised hädad olid aga juba meelest läinud — selles eas paranevad ju kõik haavad kiiresti. Ja kui nad veel mälestustena kusagil hingesopis tuikasid, ei teinud nad enam mingit valu.

Muidugi oli algul kevadel Kuramaal hirmus raske, seda enam, et Ott ei mõistnud sõnakestki pererahva keelt (selle poolest oli Jüril, kes teist sügist Lätist tuli, kergem); muidugi oli mets suur ja võõras, et kohe hirm oli karjaga sisse minna; muidugi olid noored mullikad vallatud ja muudkui tahtsid lehmade juurest plehku panna, muidugi oli lammastega igavene häda. Ning muidugi oli häda unega. Hommikust õhtuni, terve pika päeva, pead olema valvas, aga tema, uni, ajab nagu painaja peale, vajutab esiteks kinni ühe, siis teise silma, nii et näri või sõrmed verele, pista või nuga reide, et ärkvel olla. Teinekord keskpäeva ajal kari magab, ka lambad on siinsamas lehmade lähedal, loomad mäletsevad poolkinni silmi, päev on kuum. Uni hõljub otse siinsamas su pea kohal puude vahel. Jõevulin on uni, mis kõik muu su kõrvust viib, iga soe õhusõõm, mis sa hingad, on unest paks. Ka kari, keda sa valvama pead, magab. Sa istud puu najal ja juba tukastabki su pea allapoole. Paks, soe unekasukas muudkui vajub su peale, katab kinni silmad ja kõrvad ning tahaks nagu paisuda suureks, üleilmseks magamiseks, aga ei saa, sest kõigest hirmsast kiusatusest hoolimata on sus midagi valvel: tritsud, «Halifax». Kord juba juhtus, et uni võimuse võttis ja perenaine loomad viljast välja ajas, — teine kord ei või niisugust asja enam juhtuda, teine kord aetakse sind tõesti minema ja «Halifaxid» jäävadki poodi — kuigi sa kevadel olid saanud Jüri sokutuse tõttu hea peremehe juurde, sinnasamasse, kus Jüri ise mineval aastal oli. Kohalt äraajamise hirmus võtad sa oma ninast kinni ja venitad seda, nagu oleks vaene nina milleski süüdi, kangutad silmad lahti, hüppad püsti ja jooksed ojja. Kui sa oma pea juuste juurteni oled märjaks kastnud, on tõesti nagu kergem olla ja uni on vähemalt seks korraks minema aetud. Aga ta tuleb uuesti teisel päeval, teisel nädalal, sest koos päikesega kisub perenaine sind hommikul koiku koti küljest lahti ja alles pärast päikest saad sa õhtul uuesti magama. Kui mitu korda oli ta suve jooksul kadestanud ruskekirjut härjavärssi, kes võis magada niipalju kui tahtis. Jah — aga pole ka

enne nähtud, et ükski pull, tritsud all, oleks talvel jää peal number kaheksaid lõiganud!

Nii et kahetseda pole midagi! Hurraa, meie meeste võit!

«Kur tu teci, kur tu teci, gailīti manu,
kur tu teci, kur tu teci, gailīti manu,
no rītiņa agrumā —
no rītiņa agrumā.
Ciemā teku, ciemā teku, kundziņu manu,
ciemā teku, ciemā teku, kundziņu manu,
no rītiņa agrumā —
no rītiņa agrumā.[1]

kõlas laul paadist.

Laiakivi Priidu, igavene naljavend, seletas lugusid ning rääkis läti perenaise häält järele tehes, kuidas neil peremees ja perenaine omavahel kakelnud ja perenaine purjus peremeest peksnud.

«Mis sa muidu puhud! Võib-olla, et perenaine küll sulle, Priidu, nahatäie soolas, aga et ta nüüd peremehele midagi teha sai...» ütles keegi valgetverd, suurte kahlus juustega arvata viieteist-kümne-aastane poiss enesele vilkat keerates.

Oli Ottki sel suvel naabri-karjapoisiga algul piibu, pärast vilka ära proovinud, kuid tubakas hakkas südame peale — pärast oli paha olla, seepärast hoidis ta ennast veel suitsumeeste sehvtist kõrvale. Ka Jüri polnud piibumeeste kambas, — mitte sellepärast, et süda ei kannatanud, vaid «põhjusmõtete» pärast. Ta oli üldse imelik poiss, niisugune hea ja... tahtis raha koguda, kooli minna ja asjameheks saada. Vahel käis Otil koguni mõte läbi pea, et kas Jüri viimati mitte liiga hea pole, — headest aga räägiti, et nad enneaegu ära surevad... — — —

Kuigi pealttuule lainehänd viskas vahel juba terve pahmaka vett üle parda varjus istujate peade, polnud karjalastel oma kojusõiduärevuses mahti märga-külma tunda ega kurja ilma karta, olid nad ju ka maast-madalast merega harjunud. Harutati lahti kaasapandud leivakotid ja löödi hambad ümmargustesse läti leibadesse, näsiti seapekki juurde ja keegi poiss paadi ninas lõi Väike-Irvist ostetud suupillil kuralaste polka lahti — mis sellest, et tuul viisi enne paadi pärasse jõudmist ära viis. Kahlus peaga poiss, tahtes peale tüdrukute näpistamise ka muuga välja paista, hakkas algul padinal läti, siis koguni vene keelt kõnelema, mida ta ütles ennast sulaselt õppinud. Ent mida madalamale sügisene päike vajus, mida valjemaks tuul läks, mida enam vihane laine vett ustakusse viskas, nii et Tiidrikul oli juba tegu selle väljaloopimisega, seda vaiksemaks, seda tõsisemaks muutus paadis. Kui Sõrvemaa viimaks paistma hakkas, läksid küll jälle läti keel ja

[1] Kuhu lähed, kukeke,
vara hommikul?
Külla lähen, härrake,
vara hommikul.

veel kord ka laulud lahti. Aga seda rõõmu polnud pikalt. Tuul kiskus kogu aeg vastale, nii et Jaak, tahtes paati kursil hoida, pidi Sõrvemaa asemel kursi võtma Abruka saare peale, mis küll siia Irbeni väina ei paistnud, aga mida Jaak teadis mitmekümne versta taga oma paadi nina ees olevat.

«Kandib,»[1] ütles Jaak ja heitis oma silmakulmupuhmaste alt pojale veidi nõuküsiva pilgu.

«Hommikul ei kantinud, hommikul andis kogu aeg otse Kaavi küla alla joosta,» kostis Tiidrik ning pidi lisama, et teised paadid on nüüd juba ammu koduküla all sadamas. Ent kuna ka karjalapsed seda etteheidet oleksid kuulnud, jättis ta selle huulte taha.

Jaak mõistis selletagi, et hommikul lätlaste seltsis viinaklaasi taga ennast unustades oli lasknud head kojusõidutuult tühjalt jcosta. Nüüd oli ta küll valvas ja püüdis paadilt, purjedelt ning tuulelt võtta viimast, mis need andsid. Kuid paat lekkis, purjed polnud enam uued ja tuul kiusuks puhus nüüd otse sealt, kus ta metsajoone järgi Kaavi küla ära tundis.

«Teeme poudi!»[2] ütles ta Tiidrikule ning soote[3] pisut järele andes laskis paadile täie hoo sisse.

«Teeme poudi ära!» kordas Tiidrik ning andis poistele märku, et nad oma pead poomi[4] eest kõrvale hoiaksid, kui poom poudi ajal teise külje peale läheb.

Paat pööras. Korraks peksid ja rabelesid purjed nagu hiiglasuured lipud tühjalt mastide küljes vastu tuult, ähvardades iga hetk õmblustest rebeneda, siis läksid nende pinnad uuesti raginal pingule, nii et priit ja poomgi tuule survest kooldusid. Ühe hetke jooksul oli Tiidrikul esimese, Jaagul tagumise purje soodile kinnitussõlm peale heidetud, paadi vasak, tuulealune parras surus ennast kihinal vastu vett, ning siis, saanud hoo sisse, hakkas ustak uuesti järske ja vihaseid Irbeni väina laineid raiuma, nina seekord Sõrve majaka poole hoides.

«Näe, suits!» hüüdis Laiakivi Priidu, tagumise purje poomi otsa kohal suitsu nähes. Kõigi paadisolijate silmad pöördusid suitsuvine poole.

«Ega sa ta koosi mõista ära arvata?» küsis Jaak tagakapilt.

«Paistab tulevat suurest merest ja paneb lahte sisse — olgu Riia või Pärnu peale,» ütles Tiidrik jalgadega piidal tasakaalu hoides ning käega vastu masti toetudes.

Tiidrik tuli piidalt maha, et tuulele mitte asjata takistuseks olla. Jaak, ilma roolipuud käest panemata, nägi üle õla tagasi vaadates samuti laeva suitsu, ning mõlema paadimehe silmad jooksid peaaegu ühel ajal kaugelt suitsult Sõrve majaka püstjale, vaevalt väikese sõrme suurusele täpile, mis merre laskuva, suure

[1] kandib — tuul pöördub, tuule suund muutub.
[2] pouti tegema — laeva teist parrast pool-vastu tuulele ette pöörama.
[3] soot — nöör (kõis) purje tuule järgi seadmiseks.
[4] poom — ümmargusest puust ritv purje alumise ääre hoidmiseks.

ja jäigalt punava päikese tõttu nagu verises udus kumas. Laeva suits, kuigi allatuult, oli liikuv ja kaugenev ja võis peatselt saabuva öö tulles hoopis nende käest kaduda, — vastutuult majakas aga oli kodusaarel, püsis paigal ning plinkis[1] öö läbi. Kui ta tuult ainult raasikese, paari-kolme streegi[2] võrragi muudaks, siis pääseksid nad maa varju väiksema laine kätte ning see oleks juba ükskõik, kas nad nüüd päris Kaavi all või kusagil kaugemal Sõrve randa saaksid. Nõnda lootis Jaak, paadimees, ilma et oleks mahti saanud hommikust kurgukastmist ja Väike-Irvis ajaviitmist liiga taga kahetseda. Kuid suuremate passaseride hulgas oli siinseal juba kuulda tasast, summutatud nurinat. Muidugi ei kahelnud keegi, et nad viimaks ometi randa jõuavad. Aga milleks see merel külmetamine, sest egas nad teistest, varem väljasõitnud karjalastest odavamad olnud! Teised olid nüüd juba Sõrves soojades tubades varjul, kindel maa jalge all, ning võisid kodu poole teele asuda — nemad said aga siin külma vett kaela! Ometi võttis Jaak läti peremeestelt samasuguse raha nagu needki paadimehed, kes varakult oma karjalastekoormatega olid välja sõitnud.

Ott oma uutes hallides, nüüd paraku märgades riietes vinge tuule käes värisedes surus ennast tihedasti vanema venna Jüri vastu ja muudkui näsis Lätist kaasa pandud leiba, et vähemasti suus soe oleks. Ka Jüri sõi, sõid Laiakivi Priidu ja Kusti, sest mis muud paremat siin paadis ikka teha oli. — — — Kahlus juustega viieteistkümne-aastane poisivolask, kes enne oli tüdrukuid näpistanud, itsitas, lõõpis ja laulis enda arust õige mitmemõtteliselt ja mitme keele peal:

«Tai pašā zilā mendegā
man grošu nav pie dvēsela,
ai tunk, ai tunk, ai tunk, ai tunk,
ai tunk ai tiderallala!»[3]

«Jäta juba ükskord oma lora!» käratas Tiidrik, kes ise oli puhta hingega noormees ja lõõpimist ei sallinud.

Tõepoolest, üksnes noor narr, kellel asja tõsidusest polnud mingit aimu, võis püüda veel tühja nalja teha. Vett tuli sisse küll üle parda, küll lekist, nii et Tiidrik seda iga mõne minuti takka kühveldama pidi. Varsti oli öö käes, tuul aga paisus. Mustad, rebitud pilvetükid, mille hatud päikese mere taha laskudes punama lõid, viskusid otse Sõrvemaa metsaviiru kohalt üles, nagu oleks seal mingi tohutu suur musta suitsu ja punaste leekidega tulekahju puhkenud, ning kihutasid siis kiiruga üle taeva. See siin all, kuigi vali ja kuri, oli siiski veel tuul, seal üleval möllas aga torm, sügisemaru, mihklipäeva-maru, mis iga hetk pilvist

[1] plinkima — korrapäraste vaheaegadega valgust heitma.
[2] streek — nurga mõõtühik (11°15′).
[3] Selsinatsel sinisel esmaspäeval
pole mul krossigi hinge taga,
ai tunk, ai tunk jne.

siia alla võis karata ja mere põrguks muuta. Seda nägi ja kartis paadi ahtris vana Jaak, silm valvas, üks käsi klammerdunud roolipuu ümber, teine hoidmas läbi plokkide pistetud tagumise purje sooti. Seda nägi ja kartis Tiidrik, kes kolmest hakkajamast poisist hauskarimeeskonna[1] moodustas, et ise paadis voka[2] ja esimese purje sättimise ning muu vajaliku töö jaoks rohkem vabu käsi saada. Seda tundis ja kartis ka Külasoo Mare neljateistkümne-aastane vend Jüri, kelle Tiidrik koos Laiakivi Priidu ja kellegi suurema Mustjala poisiga hauskari-meeskonda — vee väljakühveldamise peale oli määranud.

«Ei võta majaka kurssi välja,» ütles Tiidrik korraks isa kõrvale tagakapile[3] istudes. Paari laine ajal oli küll majakas otse nina ees, vahel näis paat jooksvat pisut enamgi maa poole, kuid suur laine paiskas ustaku nina uuesti vasakule ja kauge tuli paistis jälle tükk maad paremalt.

«Vool on meres, kisub tagasi Irbeni poole ja laine loob alla. Kamanda poisid järjestikku ka ämbritega vett kühveldama, kui peaks tarvis minema,» käskis Jaak.

Nõnda tõstsidki merega enam vilunud poisid kordamööda hauskari ja ämbriga ustakust vett välja ning kummagi veenõu peal oli tõstjail kaks asendajat, et kui üks väsib, siis teine kohe asemele hakkab. Tiidrik ei uskunud, et tõsise häda korral, kui kõik oleneb mõnest lühikesest hetkest, ämbrimeestest suurt abi oleks — siis peab ämber ta enda käes olema. Aga töö vähemalt julgustas poisse, andis sooja, hoidis nende tuju üleval.

Kui parem parras oli alltuule, läks ustak kergemini tuule sisse, seepärast tegi Jaak uuesti poudi. Ka nüüd oli paadi nina poolviltu vastu kaugelt vilkuvaid Sõrvemaa tulesid, ometi ei jõudnud nad rannale palju lähemale, sest laine ja vool kiskusid neid ka selle halsi peal sõites endistviisi Irbeni poole tagasi. Nõnda tegi Jaak arvata pooletunniliste vaheaegadega veel kaks pouti, ühe tagasi majaka poole, teise vastassuunas paremal halsil[4].

Mustade hiiglaküüntena väljasirutuvad pilvehatud kihutasid suure kiirusega loodest kagusse. Korraks oli taevas laialt puhas, nii et terve Suur Vanker koos Vehmriga ära paistis. Aga kauaks! Uuesti kerkisid vesikaarest[5] kodusaare kohalt üles mustad, tahmased tondid, ratsutasid oma luudade seljas vihinal üle taeva, keerlesid, pöörlesid ning muutsid öö mõne hetke jooksul nii mustaks, et vett kühveldavad hauskari- ja ämbrimehed enam hästi üksteise kogusid ei seletanud. See oli täistorm, mihklipäeva-maru,

---

[1] hauskar — erilise kujuga puust kühvel vee paadist väljaviskamiseks.
[2] vokk (voka) — ustakul on kolm purje: vokk, esimene puri, tagumine puri; vokk kinnitatakse esimese purie masti külge.
[3] tagakapp ja esikapp — paadi vööris ja ahtris asuvad panipaigad, mida kasutatakse ühtlasi istekohtadena.
[4] halss — siin: parras, parraskülg.
[5] vesikaar — maakaarele vastassuund, siin: edel.

mis üleval taeva all pilvi paiskas. Veel ei puutunud ta otseselt merd, jättes mere tugeva ja kiusliku tuule hooleks, mis karjalaste paati kuidagi kaldale ei tahtnud lasta.

Aga ka Jaak, vana kogenud Hirsaia Jaak, kes üha selgemini oma hommikust minnalaskmise-süüd tundis, oli kiuslik, oli tüüripuu ja purjesoodiga kahekordselt tähelepanelik ja iga paadis, purjedes ja tuules olevat võimalust viimaseni kasutades suutis õhtuks kella kümne paiku ustaku rannale siiski kaunis lähedale viia, nii et üksikute perede tuled kaldakinkudelt juba selgesti paistsid. Nüüd veel üks pout, veel pool tundi, siis saavad nad juba maa varju päriselt kätte. Siis ei anna laine enam üle parda sisse ja siis on nad niisama hästi kui kodus. Aga just poudi tegemise ajal või pisut enne seda, kui Jaak oli paadile poudipöörde tegemiseks hoogu andmas, see juhtuski. Äsja paistis veel kuu — päris pimedas ei tahtnud Jaak pouti teha —, kui äkki paadile pimedusetahm ja veemöll korraga peale kallati. Kostis õudset, läbilõikavat vilinat, surmani ehmunud karjalaste hirmukarjeid, raginat ja rebenemist. Tiidrik, kes keset paati istudes ühe käega esimese purje soodi ainsa tõmbega lahti rapsas ja teise käega paadi piidast kinni haaras, tundis, kuidas tal vesi põlvini lõi. Ta ei näinud midagi, krabas paremasse kätte ämbri, mille ta nagu rohkem aimates paar hetke tagasi oli poiste käest oma jalgade vahele tõmmanud, ning hakkas sellega nii kiiresti kui iganes suutis paadist vett välja kühveldama, mõtlemata, on sest enam mingit abi või mitte. Aga võib-olla just need esimesed ämbritäied, mis Tiidrik enne uut lainet suutis välja paisata, päästsid seekord paadi. Ka järgmine laine lõi uuesti sisse, nii et kõik, mis paadis lahti, selles ujus ja kolksus, kuid nüüd hakkasid ka hauskarimehed kibekiiresti tööle. Kui kuu mustade pilvede vahelt hetkeks jälle pääses paati valgustama, nägi Tiidrik, et vokk oli läinud ja tagumisest purjest pekslesid veel ainult siilud masti küljes. Üksnes esimene puri, mille soodi Tiidrik ise oli õigel ajal päris valla lasknud, paistis veel terve olevat, rabeles aga kogu linaga iilis, iga hetk rebeneda ähvardades. Tiidrik surus ämbri kellegi pihku, püüdis purje alumise selise[1] kätte, sai soodigi uuesti näppude vahele ja nüüd kallutas iil paadi rohkem paremale küljele, nii et uus laine vasakult enam paati ei pääsenud. Oleks see uus päris kuri laine olnud, poleks enam muidugi ükski nõu aidanud, aga see polnud tormilaine. Torm, ikka veel üleval pilvedes möllates, ei vajutanud veel oma kohutava kämbla kogu raskust alla, vaid riivas nagu kobamisi, nagu õiget paika otsides alles siin-seal mõne oma hirmsa küünega merd ja haaras pihku, mis parajasti küüne alla puutus. Karjalaste paadilt voka kaasa viies ja tagumise suure purje peenteks siiludeks käristades oli ta siin muidugi kurja laastamise toime pannud, aga pärast seda kui suurem hulk vett

[1] selis — purjelina ümber õmmeldud nöör (kõis).

oli välja saadud ning paat ühe purjega külgtuules edasi liikuma hakkas, ei paistnud asi veel päris lootusetu olevat. Randa nad oma jõuga muidugi enam ei pääsenud, sest üks puri andis kõige enam külgtuult minna, aga Kaavi küla kohta jõudes käskis Jaak Tiidrikul purje maha võtta ja ankru sisse lasta. Kui paadi esikapile viimaks suure vaevaga ka tuli üles saadi — õnneks oli üks tops tikke vana Jaagu põuetaskus kuivaks jäänud —, hakkasid kolmkümmend kaks paari silmi ranna poole sihtima, kas sealt juba nende hädatuld ei märgata ja appi ei tulda. Kuid ootaja, eriti hädas ootaja aeg on pikk, üks laine teise järel oma valge harjaga mürises paadist mööda, tuul aina vihises ja mühises — nüüd paadi paigal seistes sai alles aru, kui vali ta oli! — ja päästjate paati polnud veel kusagil. Ei, siiski, kas ei vilkunud kuidagi imelikult rannas tulesilm, kas polnud see latern, mis tuli külast alla paadisadama poole ja püüdis märku anda, et nende hädatuld on nähtud ja abi varsti kohale jõuab?

«Oleks ometi siin aerudki olevat, hakkaks ise ranna poole sõudma,» urises keegi suurem poiss.

«Ei suutnud täismehed tunamullu kevadel räimelt tulles vaiksema ilmaga seda paati randa sõuda, mis siia poisikeste ramm loeb,» püüdis Tiidrik ärevaid meeli rahustada, ise märgutulele toitu otsides.

«Aga kuidas appi saadakse tulla, kui sõuda ei jõuta?» esitas väike Laiakivi Kusti umbuskliku küsimuse ja sirutas käed tule poole välja, et sooja saada.

«Väikest paati sõutakse ka tormiga, suurele laevale aga ei hakka vaiksegi ilmaga ramm peale, mis siis veel tuulest-tormist rääkida. Meie ustak on tehtud purjede jaoks, kolmkümmend jalga kiilust pikk, ainult et pole tekki peal, muidu oleks väike laev valmis. Niisugusel vaata, et ankruköis vastu peab!»

Võib-olla oli Tiidrikul paadis poistega veel muudki sellelaadilist juttu, enne kui ta tundis, et ankruköis katkes, — püüdis ta ju lapsi julgustada, rahustada, sest hädaldamine oleks asja ainult veelgi hullemaks teinud. Aga kui Tiidrik hiljem selleõist lugu jutustas, rääkis ta alati, et just siis, kui ta kellelegi väikesele poisile oli öelnud, et «vaata, et ankruköis vastu peab», — oli ta ustaku ninas rapsatust tundnud. Mida enam elusündmused minevikku vajuvad, seda enam kalduvad nad oma esialgset, alasti, tõepärast kuju kaotama ja uut kuju võtma, otse samuti nagu vesi aknal jääkristallideks hangudes nagu mingiks muinasjutuliseks muutub. Ent nii või teisiti, paati polnud enam miski asi pidamas, seda oli kohe tunda, ja kui Tiidrik kähku-kähku paadi esitäävi juurde kobis ja ankruköie pihku haaras, tuli merest mõne sülla pikkune jupp lobinal ilma ühegi raskuseta paati, ankur koos muu köiega võis aga juba tükk maad eemal merepõhjas lamada, sest tuul lükkas ustakut nagu sülega tagasi ulgumere poole.

Ei jäänud muud nõu üle, kui tuli allesjäänud puri uuesti

püsti ajada ja katsuda võimalikult mööda randa sõita, et mitte päriselt tagasi suure avamere vihaste lainete kätte sattuda. Ja abi pidi tulema, vilkuvat laternat oli ometi igaüks oma silmaga kaldal näinud, võib-olla oli tuul selle ära kustutanud. Nende asukoht, kuigi nüüd muutuv, pidi abimeestel teada olema, sest ikka jälle hööritas Tiidrik punaselt hõõguvat tuletukki oma pea kohal.

Jah, aga ka üleval pilvis möllav torm polnud neid unustanud. Üha sagedamini lõi ta oma mustad, harevil kämblad alla merepinda välja, ja häda sellele, kes või mis ööpimeduses samasuguse kiirusega läänest itta ei kihutanud nagu ta ise — olnud ettejääja siis sõrve mänd või pukktuuliku tiib, olnud see Sõrve maakühmude taha painduv alumiste õhukihtide tuul, mis — kuigi juba jooksis täiest väest — ikka veel kippus tormi kiirusest maha jääma, olnud see merepind, mille lained rannast tulles oma päris täit, tormiaegset kõrgust polnud kätte saanud, või olnud see üksik karjalaste paat, mis ikka veel kiuslikult lainetel hülpis ja oma ühe purje ning kolmekümne kahe pääsemislootuses tuksuva südamega veel püüdis mingit kurssi hoida.

Mida mõtles vana Jaak sel silmapilgul paadi päras? Ei, kahetsuseks polnud mahti ja kahetsus poleks siin enam ka midagi aidanud, nüüd vähemalt püüdis ta kõik teha, et lapsi päästa. Alla- ja poolkülgtuult minnes kuulas ustak veel sõna. Kas pöörata ustaku nina allatuult ja lasta ennast tagasi suurele merele kanda? Allatuult, tormi-tahtsi minnes on lainelöök vastu paadi rinda pehmem ning ka purjel on lootust kauem vastu pidada. Aga kuniks? Täistorm, seesamane, mille hõlm neid äsja riivamisi puutudes oli laastamistööd teinud, võis iga silmapilk täie jõuga peale tulla. Oi issand, kuidas nüüd pilved täiskuu all kihutasid! Kodurand oli vaevalt kolm või neli versta kaugel, kuidagi ei tahtnud siit, kus iga paik nii maal kui merel oli ammust ajast tunda-teada, lasta tormil ennast vastu ööd uuesti tagasi suurele merele viia. Omal jõul ühe purjega randa jõuda polnud enam mingit lootust. Abi — abi pidi ometi tulema, nad ju teadsid, et üks karjalaste paat oli alles merel. Arvatavasti on nad juba teel, nüüd oleks tarvis ainult ühel kohal püsida, et torm neid päästjate eest ära ei kannaks. Ning randa nagu oma viit sõrme tundval Jaagul tekkis uus mõte. Maatulede järgi otsustades pidi siinsamas kusagil lähedal olema rida veealuseid leetseljakuid, Kaavi madal, millest kuivade meredega mõni nukk veepinnani välja ulatub. Kui paat tuule pealtpoolt küljest praegu madalale satuks, lõhuks meri paari lainega paadi tükkideks. Tuule allpool küljes on aga meri vaiksem, sest eespool karidel on murdlaine oma suure jõu juba maha jooksnud, ja kui õnnestuks ustak praegu just sealt, tuulealuselt küljelt, madalale ajada, võiks paat hea õnne korral isegi päris terveks jääda. Igal juhul saaksid nad siis niikaua madalikul paigal olla, kuni lõpuks ometi rannast abi tuleb.

Kuule, juba hakkabki tuule ulgumise sekka kostma murdude möirgamine, näe, juba jooksevadki Lõpe Mihkli ja Koltsi Peetri tubade tuled ühte, ainult tuleb vaadata, et ta paati pealttuule murdude sisse ei aja.

«Lase allapoole — veel allapoole!» karjus Tiidrik, kes isa plaani ilma sõnadeta näis taipavat, püsti tõustes ja pootshaaki haarates, et vee sügavust mõõta. Pootshaak läks peaaegu lõpuni vette, kuid siis kolksatas põhja. Tiidrik, tõmmanud kibekiiresti pootshaagi paati, laskis sooti järele. Jaak surus tüüripuule ning lained, tohutu suured, ennast püsti ajada tahtvad lained, tungisid paadile mitte enam küljest, vaid ahtrist peale. Näis, et lainemägi, mis otse siinsamas paadi ahtri taga hetkelises kuuvalgelaigus oma vahus kihisevat suud kõrgele üle Jaagu pea ajas, just nüüd, nüüdsama alla langeb ja paadi vett täis valab. Aga jälle liikus roolipuu, ning laine, suutes üksnes tühise osa oma kihisevast sisust paati süljata, kadus kohinal paadi alla, selle ahtrit kõrgele vastu tuult ja taevast tõstes. Oli see õnn või meeste osavus, et nad ainult paari laine tõsisemalt sisse lüües Kaavi madala pealttuule murdudest mööda pääsesid. aga varsti kiskus Tiidrik uuesti purje sisse ning veel kord püüdis Jaak eneselt, purjelt ja paadilt viimast välja pigistada, et külgtuultpidi madalikule lähemale saada, kogu aeg kartes, et murdudest küll mööda pääsedes tuul neid ka madalikust enesest mööda võib kanda.

«Võtke pardast kinni!» karjus Tiidrik, kui vesi veel ainult poole süllani ulatus, ning järgmisel silmapilgul jooksiski ustak mürinal madalikule. Tiidriku hoiatusest hoolimata lendasid mitmed poisid üksteise otsa paadi põhja pikali. Mõni väiksem, käe, jala või põlve ära löönud, halises valu ja hirmu pärast nuttagi, aga seda ei kuulnud peale nende eneste keegi — see kadus ööpimeduses tuule pahinasse ja murdude mürinasse. Paadi vastu kive põrgates oli purje hoidev mast oma pesast välja karanud ja merre paiskudes käristanud siiludeks selle viimase purje, mille soodinööri ümber jäänud tükke nüüd Tiidrik tagasi paati püüdis saada. Paat ise oli aga õnnekombel veel terveks jäänud — vähemalt säärast lekki, millele hauskari- ja ämbrimehed ühisel jõul poleks järele jõudnud, ei paistnud paadil olevat. Vana Jaak tõmbas ustakul tüüri tagant ja sumas ise üle parda vette, et põhja lähemalt järele kobada. Kivirähk, mille otsa ustak mürinal ninaga oli sõitnud, polnud paadile just head teinud. Murdlaine jooksis küll eespool pealttuule karidel oma suurema jõu maha. aga seegi, mis tast üle jäi ja siiapoole leetseljakut ulatus, oli küllaltki võimas paadi ahtrit üles tõstma ja raginal kiilupidi vastu kive virutama, nii et kõik ustaku sees hüppas ja põrus. Mere tõustes — ja selle tormiga tõuseb meri veelgi — võib mõni suurem laine paadi oma turjale haarata ja uuesti merele kanda, aga võib ka nii suure hooga siinsamas vastu mere põhja paisata, et tükid järel.

Kõik, mis paadis vähegi lahti oli ja tuld võttis, põletati ära. Kui nüüd ometi abi — kui ometi ükskordki abi tuleks!

Ja ta tuli, oli äkki päris ootamatult nende kõrval, väike must rüsapaat[1], milles neli tugevat meest aerude küljes rippusid ja viies rooli pidas.

«Jaak?» hüüti appitulijate paadist.

«Jaak jah,» hüüdis Jaak vastu.

Ei olnud siin mahti epistlit lugeda ega sõnadele aega viita. Appitulijate väiksesse paati mahtus ainult kümmekond last, tuul oli vali, abipaati ei võinud üle koormata. Abipaadi kipper käskis kõigepealt tüdrukud ja väiksemad poisid ustakust siia üle tulla. Suur kahlus juustega poiss, kes ennist hea ilmaga oli tüdrukuid täispoisi kombel kõditama kippunud, hüppas nüüd esimesena abipaati ja kes see mahti sai teda siit enam tagasi ajada. Ainult Külasoo Mare vend Jüri ja Laiakivi Priidu hoolitsesid oma väiksemate vendade eest — Ott ja Kusti olid tõesti kõige nooremad siinsete karjalaste hulgas ning neil oli seega täis-õigus abipaati pääseda.

«Kott! Mu leivakott!» hüüdis Ott ustaku pardal korraks kõhklema lüües.

«Mine! Ma toon leivakoti järele!» hüüdis Jüri. Küll oleks temagi vennale järele hüpanud, aga oli siin ju temast väiksemaidki poisse; pealegi oli teda vaja suurde paati hauskari peale, seda enam, et Tiidrik pidi minema abipaati, et aidata seda randa sõuda.

Ott oligi viimane, kes abipaati pääses. Meeste käed, mis abipaati ustaku parda ääres kinni hoidsid, lükkasid paadid järsu tõukega lahku ning suure murdlaine järelroom[2], mis üle karide tõusis, vedas abipaadi mõne lühikese hetke jooksul ustakust nii kaugele, et viimane Oti silme ees juba üheksainsaks tombuks sulas, millest raske oli Jüri kogu teistest ustakule jäänutest eraldada. Siis surusid abipaadi mehed aerutüved tugevasti pihku ning võitlus merega algas. Küll püüdsid Kaavi madala nurga tagant paiskuvad murdlained abipaati enda alla matta, aga sõudjad, osavasti kord paadi nina, kord paadi külge vastu lainet pöörates, kord all laine orus olles, kord selle kihisevasse latva jõudes, sõudsid murdlainetest mööda. Küll püüdis tuul neid sülitsi suure mere poole lükata, aga kuus tugevat rannameest rippusid kogu oma jõuga visalt nagu takjad aerude küljes ning toll-tollilt, jalg-jalalt, süld-süllalt nihkus paat ometi rannale lähemale.

Südaöö paiku oli kõigil abipaadis olijail uuesti kuiv ja kindel Sõrvemaa rannakruus jala all. Kuigi oldi väsinud ja läbimärjad, nii et ühelgi ärapääsenud karjalapsel polnud enam kuiva kohta

---

[1] rüsapaat — väike, tavaliselt ühe-kahe-mehe paat, mida kasutatakse ääremõrdadest saagi väljavõtmisel.

[2] järelroom — murdlainetele järgnev veemasside ööts umine.

hambajuure all, ei tähendanud see palju. Rannas ootavad naised viisid nad oma kalurihüttidesse soojade, kadakatules praksuvate pliidisuude ette ja toibutasid kõigile pääsenuile kuivade riiete, sooja piima, kartuli ja värske tursakala abil varsti kontidesse täie soojusetunde tagasi. Peagi magasid nad nagu kotid kollastel õlgedel. Ei nad kuulnud, kuidas küla lähedal männikus torm mände maha murdis, ja kuigi neile unes veel päevased ja selleõised sündmused viirastusid, ärkasid nad hilja järgmisel hommikul, märkasid silmi hõõrudes algul iseendid, siis kaaslasi ja alles pärast seda tuli neil meelde nende kaheksateistkümne järele küsida, kes öösel koos vana Jaaguga Kaavi madalikule olid jäänud.

Rannaküla ei saanud korraga kahte abipaati välja saata, sest noored tugevad mehed olid suviselt teenistuselt alles tagasi jõudmata, ja nõnda pööras samane abipaat samade meestega öösel uuesti oma nina mere poole, et ka teisi ustakule jäänud karjalapsi maale aidata. Kaavi madala poole viis tuul paati ise, nii et sel ajal saadi pisut hinge tagasi tõmmata, ja asi ei paistnudki nii väga hull olevat. Aga kui pisut maad rannast eemale jõudes torm nüüd tõesti kogu raskusega merele peale laskus, nii et see ühesainsas veetuisus keema lõi, oli abipaadi meestel enestel tegu, et nad siitsamast, alles ranna lähedalt, surmväsinutena eluga tagasi maale pääsesid.

Kui hommikuks torm tuuleks vaibus ja hiljem päris vaikseks jäi, nii et ka vanemad, nõrgema jõuga mehed võisid aerutüved pihku haarata, ei leitud mitme paadiga otsides ei Kaavi madalalt ega ka kaugemalt merest ei ustakust, ei selle peremehest ega ustakule jäänud kaheksateistkümnest karjusest enam mingit jälge.

Tavaliselt juhtub, et meri osa oma ohvritest laipadena tagasi kaldale uhub või vähemalt mõni ese hukkunud laevast või paadist siin või seal rannas maale aetakse, mille järgi siis hukkunute saatuse, nende viimsete tundide üle püütakse selgust saada. Kuid sel mihklikuu ööl Kaavi madalale Hirsaia Jaagu ustakusse jäänutest ei pääsenud ükski enam tagasi kuivamaa mulda, vähemalt mitte sel kujul, et neid oleks enam ära tuntud või kombekohaselt matta saadud. Kui murdlaine uhtuski mõnel hilisemal aastal siin- või sealpool Irbeni väina kaldale mõne üksiku kondi, mille karjalaps pärast tormi kruusalt või rannaliivalt leidis, ei mõistnud ta niisuguse üksiku kondiga muud peale hakata kui viskas sulpsatuse tegemiseks merre tagasi. Vanem inimene oleks selle ehk siinsamas kruusa alla matnud, kuid meri uhub üksikuid konte, kui liha nende küljest on juba ära pudenenud, harva kaldale, sest kondid on veest raskemad.

Jah, surnu kondid on veest raskemad, aga elava inimese mõte on otsiv, liikuv ning teinekord kalduv igasugustele oletustele, eriti siis, kui lootusi ja oletusi toidab emasüdame kustumatu arm. Läks nädal, teine, kolmas, mihklipäeva järel hakati juba mardipäeva ootama. Miks meri siis viivitab? Aga kui tal polegi anda,

kui nad polegi uppunud? Eks ole ennegi juhtunud, et merehädalised, kelle eest kirikus juba surnupalvet lasti lugeda, äkki ühel heal päeval kopsti oma kodude ustest sisse astusid. Ustaku kere oli ju alles terve, kui abipaat pooled karjalapsed öösel Kaavi madalalt ära tõi. Kas ei võinud mõni suurem laine ustakut ka niisama tervelt Kaavi madalalt minema viia, kas ei võinud nad hiljem mõne juhuslikult möödasõitva laeva pardale sattuda, mis neid kusagile kaugele maale viis, kust enam nii kerge pole tagasi pääseda? Jah, aga elumärki võiksid nad enestest siiski saata, kas nad siis ei tea, et nende pärast kodus muret tuntakse... Ah, hakka nüüd teatamisega raha raiskama, kui nad homme-tunahomme ise võivad kodus olla! Ja mis siingi talvel ees ootamas? Vaatavad ringi, mõni poistest juhtub veel välislaeva kokapoisi või noorema madruse koha saama ja tuleb alles siis ükskord koju, kui naisevõtu-aeg hakkab kätte jõudma.

Aga nüüd märkas emasüda isegi, et ta ennast lohutades oma lootustes liiga kaugele oli läinud, ning kibe tõelisus surus tööst ja murest kurnatud naisel selles või teises vabadikuhütis silmad vett täis. Jälle vingus sügistorm uste ja akende taga, jälle olid mehed merel, kes siinsamas siiapüügil, kes taga kaugel maailma äärel kolmemastilise rooliratta juures. Kas ei hüüdnud keegi appi, kas ei kostnud läbi tuulevihina imelik, tuttav hääl, Priidu hääl? Värat mürtsus suure hooga vastu posti, õues nagu kostsid kellegi sammud, lähenesid uksele ja kõhn naine, silmad ootusest pärani, ajas ennast voki taga püsti. Issand, issand küll! Aga siis lõi torm — jah, see ta oli, kes väljas värati vastu posti viskas, — oma käed ümber hüti katuse ja puhus korstna otsast sisse, nii et tuhk ahjust tuppa lendas.

Naine läks ja lükkas õhtul poolenisti lahti ununenud siibri kinni ja istus siis uuesti voki taha.

Oh issand küll — ei ole sealt enam kedagi tulemas! Seda viina ju müüakse ja sisse lakutakse — oleks Jaak ometi pool, ometi veerand tundi varem Kuramaa rannast tulema saanud, oleksid nad seekord kõik eluga tagasi olnud! Jaak ise sai oma karistuse kätte — surmast suuremat pole ka seaduseväänajad veel osanud välja mõelda — kes on see, kelle peale sa kaebad, keda sa süütute surmas süüdistad? Jumal on kõrgel, keiser kaugel — ja mis seegi aitaks, kui üks madalal ja teine lähedal asuks. Keiser ise ju oma monopoli kaudu seda viina inimestele sisse lakutab! Surnuid ei saa keegi enam elavaks teha, ja meri ei andnud seekord isegi nende laipu tagasi.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Mispärast paljud Saare- ja Muhumaa lapsed pidid Lätimaale karjastele minema?*
2. *Jutusta sellest, kuidas karjalapsi kaugetele peremeestele «maha kaubeldi».*

3. *Kirjelda Oti karjapõlve.*
4. *Missuguste meeldivate omaduste poolest paistavad silma vennad Ott ja Jüri? Leia vastavad kohad tekstis.*
5. *Kirjelda «kahlus juustega poisivolaski» käitumist ja anna sellele hinnang.*
6. *Jälgi, missuguste kunstiliste piltidega kujutab kirjanik tormi järkjärgulist tugevnemist. Leia kõnekujundeid ja helijäljendusi, mis annavad tormi ilmekalt edasi.*
7. *Kes oli süüdi karjalaste hukkumises? Leia oma vastusele kinnitust tekstist. Mida võis tunda Hirsaia Jaak?*
8. *Õpi tekstilähedaselt jutustama teemal «Tüdriku ja ta isa võitlus tormiga», põimides oma jutustusse möllava tormi pilte.*
9. *Missugused rannarahvale iseloomulikud jooned selles katkendis ilmnevad?*

HANS LEBERECHT
1910—1961

Hans Leberecht, Eesti NSV teeneline kirjanik, sündis 1910. aastal Peterburis treiali pojana. Suur osa tema lapsepõlvest möödus Eestis. Suvekuudel viibis ta koos emaga Järvamaal endises Kareda vallas Koordi külas, kust oli pärit tema ema.

Lõpetanud 1928. aastal Leningradis keskkooli, asus H. Leberecht tööle masinaehitustehasesse «Elektrosila». Seal töötas ta kaheksa aastat keevitajana ja elektrimontöörina. 1935. aastal asus ta õppima M. Gorki nimelisse kirjanduslikku õhtuülikooli.

H. Leberecht võttis Suure Isamaasõja lahingutest osa Nõukogude armee eesti rahvuskorpuse ridades.

1951. aastast alates tegutses H. Leberecht kutselise kirjanikuna. Tema sulest on ilmunud jutustused «Valgus Koordis» (1948), mille eest kirjanik sai riikliku preemia, «Teel» (1950), «Ühes majas» (1958) ja romaanid «Kaptenid» (1954), «Sõdurid lähevad koju» (1956), «Vassarite paleed» (1960).

Hans Leberecht suri 1961. aastal.

VALGUS KOORDIS.

(Katkend.)

Paul astus pikal sammul tööriistadega — labidate, kirkade ja kirvestega koormatud vankri järel.

Oma selja taga kuulis ta paljude inimeste tugevat hingamist, nende raskeid samme ja valju juttu. Vahetevahel lõi Paulile ninna kibe, hingemattev omakasvatatud tubaka suits, — nii kõva tubakat võis suitsetada Koordis ainult Johannes Vao. See oligi tema, kes astus siin esimestes ridades oma present-vihmakuues ja kummi-

säärikuis. Aeg-ajalt kuulis Paul Taaksalu karedavõitu naeru ja Priidu Murumetsa peenikest tenorihäält.

Koordi rahvas sammus Pauli järel tiheda salgana koos, kõik needsamad, kes kord olid päästnud tema talu tulekahju käest, ja nendega oli liitunud palju uusi. Ainult Semidori ja küla seppa Peetrit polnud nende hulgas, — nad parandasid tammi vana veski juures, valmistudes seda käiku laskma.

Tujukas sügistaevas puistas minejaid üle kord peenikese kiiresti mööduva vihmaga, kord heitis neile viltu läbi helesiniste pilvelõhede langevaid päikesevalguse laike, mis roomasid üle ümberkaudsete põldude ja metsatukkade.

Algasid nukrad soomättad, mida kattis hõre tolknev hallikas rohi ja mürkroheline sammal, siin-seal nende vahel kasvasid kidurad kasekesed ja männiäbarikud — imelikud kõverad männikesed, mis ei kõlvanud kütteks ega tarbepuuks. Nende, juba noorusest saadik igerikkude puude kuivanud alumisi oksi katsid tihedalt samblikud.

Vankrirattad vajusid pehmeisse, veniva poriga täitunud rööbastesse, tee muutus ilmselt kõlbmatuks.

Viinud välja väikesele heinamaale, mille keskel oli tohutu suur kivirahn, lõppes tee äkki, otsekui peatudes segadusse sattununa, ja sirutas edasi, soo sügavusse, mitu hargnevat jalgrajakest.

Ants Lauri peatas hobuse ja hakkas teda lahti rakendama. Kõik võtsid kirkad ja labidad.

Kümmekond sülda kivirahnust eemal oli näha värskelt väljakaevatud mulda. Sealt algas lai ning sügav poole kilomeetri pikkune kraav. See meenutas Paulile kaevikut. Esialgu oli see kinnine kaevik ilma sisse- ja väljapääsuteeta — umbkraav, tühine haav soo kehas, mis vajub ruttu kinni, kui teda ei ühendata teise magistraalkraaviga.

Mindi umbkraavi otsa juurde, peatuti vaikides ja koguneti kobarasse. Ehkki neid polnud vähe, — Paul loendas kaheksateist inimest, — kuid keset tohutut, üksluist ja nukrat avarust, kus pehme ja vajuv pinnas vaevalt kandis inimest, näis neid palju vähem ja nad kadusid otsekui siia ära.

Silmitsenud mõõtvalt tehtud tööd, vaatas Peeter Tatrik ettepoole sirgele tähiste reale. Kraavi oli kaevatud ainult väike jupp, aga tähiste rida ulatus kaugele, sulas kuskil ühte hallide mätastega ja põõsastikuga, otsekui polekski tal lõppu . . .

Tatrik hõõrus oma harjaselist lõuga. Ja paljud heitsid tahtmatult Tatriku eeskujul pilgu tähiste reale. Kauge nagu oleks . . .

«Aeglaselt kaevame . . .» ütles Paul. «Pool kilomeetrit viie päevaga. Täna tuleb teha rohkem.»

Tatrik kehitas õlgu.

«Kurat seda asja teab. Paistab, et rõhume peale, nii et selg suitseb . . .»

«Ei, kuule, Peeter, mulle näib, et me ei kaevanud õieti esimes-

tel päevadel. Sina, näe, võtsid endale, ütleme, kolmesüllase tüki ja kaevasid selle valmis algusest lõpuni, ja igaüks niisamuti... Ja tuleb nii välja, et kuigi meid siin on kakskümmend tugevat meest, aga ikkagi kaevame igaüks omaette... Kuid kolhoosiasi on uus ja-ka töötada tuleb uut moodi.»

«Kuidas sina siis arvad?» küsis Priidu solvunult, asetades jala labidaservale. «Sa oled brigadir...»

Paul silmitses tähelepanelikult enda ümber kogunenud inimesi ja vaikis hetke. Kõigi silmis nägi ta asjalikku tähelepanu ja samal ajal mingit kahtlevat jahedust: näis, et erilisi avastusi nad temalt ei oodanud.

Paulil polnud praegu kerge. Pole temal ühtigi sobiv neile inimestele, keda on targaks teinud sajandite kogemus, õpetada, kuidas labidat käes hoida ja seda maasse suruda. Nemad teadsid seda ilma tematagi. Ja laiskust neile ette heita ei saanud... Paul luges neid mõtteid Johannes Vao näost, kes ükskõikselt silmitses oma labidatera.

«Eks me vaata, mis sa mulle õige räägid,» kõneles Johannese nägu.

Paul tõmbas pea õlgade vahele, ajas end turri, otsekui valmistudes tõstma väga suurt raskust.

«Ma arvan, et me hakkame teistmoodi pihta,» ütles ta. «Mina ja Taaksalu asume ette — rajame teed, koorime maha pealmise kihi, raiume läbi juured, kangutame kivid välja. Meie järel tulevad Murumetsa Priidu, Vao Johannes ja veel kaks tugevamat meest, nemad võtavad välja teise kihi. Kõik teised süvendavad kraavi põhjani. Varematel päevadel käis igaüks meist ise oma tööriista teritamas. Täna asub käia juurde üks inimene, ütleme, Lauri Ants... Asume uut moodi asja kallale, ja meid pole mitte kaheksateist inimest, vaid kaks korda kaheksateist...»

«Ja tööriista tuleb vahetada käigu pealt, et inimesed ei seisaks,» segas vahele Priidu.

«Õigus, käigu pealt,» kinnitas Paul. «Ja töö jagame ära: ühed võtavad labidad, teised kirkad ja kangid.»

Siis läks jutt lahti. Käiapukk lähemale tõsta... Tarvis oleks kaht kirvemeest juuri raiuma, et endal ei tarvitseks koukida...

Paul ohkas kergendatult ja vaatas Johannes Vaole otsa. Ehkki too ei öelnud midagi, mõistis Paul asjalikkuse järgi, millega ta heitis seljast oma vihmakuue, et vastuvaidlemist ei tule.

Ning labidad tungisid vintskesse maasse, välkus kirka Taaksalu käes, kes ähkides raius painduvaid, risti-rästi põimunud soojuuri... Kiskudes maha musta turbasegust pinnakihti ja koukides välja kive, liikusid Paul Runge ja Kristjan Taaksalu kõige ees. Vao, Murumetsa, Meistersoni ja Tatriku labidad vajusid sinakasse liivsavisesse pinda. Nad kaevasid mulla põlve sügavuselt välja. Kõik teised nende järel liikujad süvendasid tehtud tööd; kraavikohal oli näha ainult kummarduvaid selgi ja liikuvaid labidaid

mulda välja viskamas. Kui kraavikaldale kerkis juba mullavall, kadusid selle varju ka seljad. Ainult eesmised — Runge ja Taaksalu — liikusid edasi kogu oma suuruses nähtavaina, silmale märgatava kiirusega. Viimaste järel nõrgus kraavipõhja vesisest maapinnast juba pruunikas, turbalõhnaline vesi ja järgnes kuulekalt ning alistuvalt inimestele...

Kui töö oli täies hoos, ilmus sinna Kaarel Maasalu. Ta läks peatumatult eesmiste juurde. Mingit rõõmsat läbematust, vaevu tagasihoitud võiduröömsat naeratust arvas nägevat Paul, kui ta heitis küsiva pilgu esimehe näkku.

Maasalu vaatas kella, suunas pilgu ettepoole, sood läbivate tähiste reale, ja lausus:

«Täna läheb hästi. Mis sa arvad, kas kolme männi juurde kaevame täna välja?»

Paul vaatas ettepoole, pilutas silmi ja hakkas naerma.

Kaarel teeb nalja. Kolme männini, mis kerkisid märgatavalt üle madala võsa, oli vähemalt kilomeeter maad... Sealt lõpuni pole enam kuigi kauge...

«Nädala pärast, kui hoolega teeme,» vastas ta ükskõikselt.

«Oled kindel?» küsis Kaarel, ja tagasihoidmatu võiduröömus naeratus paljastas tema valged hammasteread.

Paul jäi arusaamatult sõbrale otsa vahtima.

See viskas kuue seljast ja küsis läbematult:

«Anna siia, ma...»

Töötanud ägedasti üle veerand tunni, andis ta labida tagasi, vaatas uuesti kella ja ütles nagu muuseas:

«Muuli helistas.»

«Noh?» huvitus Paul. «Mis, kas tahab siia sõita?»

«Tahab jah,» noogutas Kaarel peaga. «Ja mitte üksi. Linnast, vabrikust sõidab rahvas meile pühapäevakule... Johannes Uustalu teatas hommikul. Paarsada inimest pidi olema...»

«Nalja teed,» hämmastus Paul silmi pärani ajades. «Aga miks mitte, vanast Johannesest võib kõike uskuda...»

Ta hakkas rõõmsalt naerma.

«Ohoi!» röögatas Kristjan Taaksalu pasunahääl. «Vana Uustalu sõidab siia! Tuleb appi, — rõhuge nüüd, mehed...»

Kolhoosnikud tõstsid uudishimulikult pead. Mis see Taaksalu lobiseb seal? Mis uudiseid tõi Maasalu? Kust kohast see abi on oodata? Kes sõidab?

Kaarel seadis peopesad ruupori moodi suu juurde, kuid samal ajal kostis eemalt pikk autovile.

«Tulevad!» karjus keegi.

Ning visates maha kirkad ja labidad, tõusid inimesed muldvallile, et paremini näha.

Teel, mida mööda nad olid hommikul siia tulnud, sõitis kaugel väikeste mändide vahel välgatades auto, teine, kolmas... Masinad olid täis inimesi... Kirendavalt, võidukalt, tõmmates endale kõigi

pilgud ja nagu trotsides tohutu Ussisoo roostekarva ning halle värvitoone, lehvisid punased lipud autodel. Tuul kandis kaugusest kõrvu laulusõnu.

Parteiorganisaator Muuli otsis silmadega kohta, kuhu võiks tõusta, et haarata ühe pilguga kõiki inimesi ümberringi, ja leidmata soomaal midagi kõrget, hüppas käiapukile.

Koordi kolhoosnikud muhelesid heakskiitvalt Muuli leidlikkuse üle.

Nüüd nägi Muuli hulka talle tundmatuid nägusid, noori ja vanu, mehi ja naisi, nad liitusid talle nii hästi tuntud Koordi inimeste rühmaga. Ta otsis silmadega rahvahulga seas Murumetsa ja Vaod, Laurit, Tatrikku ja Taaksalu, kelle õlad ulatusid üle meeste mütside, — kõik nad seisid praegu veidi hämmeldunult ja kuidagi arastunult — ja naeratas neile sõbralikult.

«Vaadake, kui palju on täna inimesi Ussisoos,» ütles Muuli heakskiitvalt ning valjusti. «Siin pole kunagi olnud nii palju inimesi... Näete, nõukogude võim tõi nahaparkijad, raudteelased, pagarid ja igasuguste teiste ametitega töölised linnast kolhoosnikutele appi ehitama uut elu Koordis, appi kuivaks laskma Ussisood, looma selles soos viljakandvaid põlde — et võiks sohu vilja külvata...»

Kandes lippe ees, kolistades labidate ja kirkadega, liikusid inimesed edasi. Pika roduna vemisid nad piki tähiste rida...

Johannes Uustalu, pidanud nõu Pauliga, hakkas juhtima eesrindlikku, raudteelastest, kogenud töölistest koosnevat brigaadi. Uustalu oli nagu ikka töö ajal oma alatises läbihigistatud sinises tööülikonnas. Ta liikus inimestehulga seas nagu omaenda perekonnas, — kõik tundsid teda ja keegi ei imestanud tema siinoleku üle. Selline oli juba Johannese töö — ehitada ja ehitada uut!

Johannes Vao tõmbas mõtteisse vajunud Pauli käisest:

«Ei maksa aega raisata,» pilgutas ta silma. «Tead, et külalised joonduvad alati peremeeste järgi...»

Ja jälle tungisid kirkad maasse, lendasid mullakamakad ja välkusid labidad.

Ussisoo muutus kärarikkaks hõigetest, kirve- ja kirkahoopidest, käia lakkamatust undamisest. Kuskil eespool süütasid sood puhastavad inimesed tulelõkke. Algul põles tuli väga visalt, roomavad sookasvud visisesid ja kustusid, vett täis maapind kustutas tule, ja tulle loobitavad juured ning oksad olid toored, kuid inimeste pingutused ja oskus andsid tulemusi, — lõke võttis tuld. Siis hakati loopima tulle väljajuuritud kände, üleskistud põõsaid ja terveid männiäbarikke. Leek vuhises ja kerkis tuulest paisutatuna kõrgele ning suits tõusis sambana taevani. Selles leegi ägetsevas kuumas põlemises, mis muutis tuhaks maa üleskündmist takistava võsa, oli midagi ühist soos askeldavate inimeste ägeda tööga.

Lõket märkasid kaugelt ka Semidor ja sepp Peeter, kes remontisid tammi vana veski juures.

«Põleb,» ütles Semidor heameelt tundes, ja tema punane, otsekui küpsetatud nägu tõmbus lõbusale naerule. «Põletavad Ussisoost põllumaad.»

«Jah,» nõustus Peeter, pannes hetkeks vasara ja pihid kõrvale, et imetleda silmapiiril tõusvat suitsusammast. «Lõpp Ussisoole.»

Kui päike oli nihkunud üle keskpäeva, peatasid Koordi inimesed lühikeseks ajaks töö, ja istudes siiasamasse kraavikaldale, sidusid lahti kodunt kaasa võetud toidukotid, et keha kinnitada.

Muuli kuulis mööda minnes lõbusat naerulaginat Johannes Vaod ümbritsevas salgas, — too jutustas midagi, järades lambakonti.

«Millest jutt on?» huvitus Muuli.

«Ah, tühine asi, oma ülikonnast räägin,» ütles Vao heasüdamlikult, osutades pilguga oma kaunikesti kulunud kuue varrukale. «Asi on niisugune, et ma ostsin selle Tartust Jänese juurest viisteist aastat tagasi... Paistis teine mulle kogu aeg hea ja tugev olevat. Aga täna hommikul hakkasin end tööle seadma, — mõtlen, mida kehvemat selga panna töö juurde? Liina ütleb: «Pane oma vana ülikond, see tuleb niikuinii varsti minema visata...» — «Kuidas vana,» mõtlen. Vaatasin põhjalikult järele, ja ongi õigus: küünarnukid paistavad vastu valget läbi, krae läigib higist ja käised narmendavad... Õigus jah, ei kõlba enam... Alles siis, kui teised näitasid näpuga, märkasin ise ka. Ma räägin seda sellepärast, et vana nahk paistab kuni seniajani ikka uuena ja hoiad tast küüntega kinni. Teda ei tasu aga hoida, parem uus muretseda... Näe, seda ma neile jutustangi...»

Ja Johannes Vao vaatas oma ripnevate kulmude alt lihtsameelse kavalusega Muulile otsa.

Muuli vangutas pead, tahtis midagi öelda, kuid ei öelnud ja läks muheldes eemale.

Töö käis kogu päeva kuni videvikuni. Kella viie paiku anti elavat ahelikku mööda edasi teade, et Johannes Uustalu on oma raudteelastega jõudnud kolme männini. Vesi kraavis tõusis, loksus jalge all. — algul oli teda kederluuni, hiljem tõusis kõrgemale. Paljud võtsid jalad lahti.

Lühikesel välknõupidamisel Muuli ja brigadiride vahel otsustati ilmtingimata täna läbi kaevata ühendus magistraalvõrguni, mis oli poole kilomeetri kaugusel kolmest männist, et lasta vesi välja voolama. Kui täna ei lähe korda kraavi valmis kaevata kogu laiuses, siis teha kolme männi juurest edasi kas või kitsas kraav, et hiljem seda laiendada.

Koordi inimesed, lõpetanud oma kraaviosa, läksid ettepoole appi Uustalule. Nad töötasid lõbusa ägedusega, mudased, pealaest jalatallani läbimärjad, kuid nad ei tundnud ei vinget sügistuult ega vee külmust. Taaksalu käes purunes raksatades labidas, ta silmitses kahjutundega labidavarre tükke, viskas need minema ja võttis kangi. Kuid varsti oli ka kang märgatavalt kõveraks pain-

dunud. Vao peale oli hirmus vaadata, kui ta kogu jõudu pingutades ja tumepunaseks muutudes kaalus kivimürakat ja seda maast välja kangutas. Murumets surus raevuka näoga labida sinisesse savisse ja viskas seda tohutu suurte kamakatena kraavist välja. Paul vaatas aeg-ajalt murelikult taeva poole, — kas nad jõuavad valmis, kas on veel aega?

Nii möödus pingelises töös veel mitu tundi, mis näisid kõigile väga lühikestena.

Lõpuks kostis eestpoolt «hurraa» ja kandus mööda ahelikku Koordi kolhoosnikuteni.

Paul vaatas tähelepanelikult vett jalge all.

«Vesi voolab!» hüüdis ta.

Ja kõik ümberringi hakkasid naerma, käratsema, rääkima...

«Vesi voolab! Vesi voolab välja!»

Videvikus sõitsid linnast tulnud külalised autodel ära. Neid saadeti tugevate käepigistustega ja sooviti head teed. Kojuminekuks hakkasid seadma endid ka kolhoosnikud, kes olid viimse võimaluseni väsinud, kuid rõõmsad ja vaimustatud sellisest suurepärasest päevast.

Lõkked jäid põlema Ussisohu, valgustades mättalist lagendikku vallatu, hüpleva helgiga, ja peegeldusid tumedas rabavees, mis nõrgus inimeste poolt päeva jooksul kaevatud kraavi. Terane kõrv võis kuulda vaikset vulinat. Vesi voolas...

Lõkked helendasid öösel veel kaua Ussisoos. Kuma paistis kaugele, ja naaberkülade talupojad rääkisid seda vaadates:

«Näe, Koordis põlevad tuled... Kolhoosnikud puhastavad sood põllumaaks...»

Pauli oodates astus Aino ukselävele, surudes hellalt vastu rinda vaipa mähitud Kure talu uut elanikku — väikest Antsu.

«Lõke põleb, vaata — valgus...» ütles ema, eemaldades ettevaatlikult katte poja näo eest. «Isa süütas tule Antsu jaoks...»

Kolmenädalane Ants krimpsutas nägu, ent kui taevarannal tantsisklev punakas valgus peegeldus tema silmaterades, ajas ta hämmastunult oma puhtad pungis silmakesed suureks ning laskis suust välja väikesi mullikesi, ja Aino mõistis, et ta naeratab.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Mis näitab, et Koordi küla inimesed olid jõudnud arusaamisele kollektiivse töö paremusest?*
2. *Kirjelda tööd soos.*
3. *Kuidas mõista Johannes Vao juttu oma vanast ülikonnast?*
4. *Koordi küla elanikud töötasid labidate, kirkade ja kangidega. Jutusta tänapäeva kolhoosiküla tehnikast ja tee järeldused kolhoosikorra arengu ja võidu kohta.*

JUHAN SMUUL

Juhan Smuul on eesti noorema põlve kirjanikke. Ta alustas oma kirjanduslikku tegevust Suure Isamaasõja aastail.

Kirjanik sündis 1922. a. looduslikult karmil Muhu saarel. Ta vanemad olid talupidajad-kalurid, kes tegid ränka tööd igapäevase leiva pärast.

Lõpetanud algkooli, õppis J. Smuul lühikest aega Jäneda põllumajanduskoolis.

Suur Isamaasõda viis Smuuli kutsealusena Nõukogude tagalasse. Algul töötas nooruk Uraalis ehitustöödel, hiljem asus tööle «Rahva Hääle» toimetuses Leningradis. Neil aegadel tegeles Smuul aktiivselt luuleloominguga. Karmid sõja-aastad kasvatasid temast nõukogude patrioodi.

Leningradis toimus tähtis sündmus nooruki elus — ta võeti vastu kommunistliku noorsooühingu liikmeks. Seda sündmust kujutab noor poeet luuletuses «Komnoore pilet» kui uue, võimsa elu algust.

1946. aastal ilmus J. Smuuli esimene luuletuskogu «Karm noorus», mis sisaldab sõja-aastail kirjutatud luuletusi. Selles kogus on poeedi lapsepõlve kujutav südamlik luuletus «Mälestusi isast». 1947. aastal ilmus poeem «Tormi poeg», milles luuletaja kirjeldab meremehe rasket elu kodanlikul ajal.

J. Smuuli teine luuletuskogu kannab pealkirja «Järvesuu poiste brigaad» (1948). Selles kogus esineb suure kunstilise väärtusega luuletusi ja poeeme. Eriti tuleb esile tõsta poeemi «Järvesuu poiste brigaad», mis kujutab Leevaku elektrijaama ehitamist. Luuletaja näitab, kuidas noored ehitajad, kes asusid tööle ilma oskuse ja poliitilise teadlikkuseta, omandavad teadmisi ja vilumusi tegelikus

tööprotsessis ja kuidas neist kujunevad kollektiivses töös ja võitluses klassivaenlasega teadlikud sotsialismiehitajad.

1949. aastal valmis Smuulil libreto G. Ernesaksa ooperile «Tormide rand».

Andeka luuletajana on J. Smuul rikastanud eesti lüürikat rea kunstiküpsete teostega. Luuletuskogus «Et õunapuud õitseksid» (1951) laulab ta kaasaja loovast tööst ja võitlusest rahu eest. Poeedi tähelepandavaks kunstiliseks saavutuseks on poeem «Mina — kommunistlik noor», milles ta kujutab rahva rasket elu minevikus ja võitlust nõukogude korra eest.

Juhan Smuul on viljelnud ka proosat. Sellel alal tuleb esile tõsta žanriliselt omapärast teost — jutustust-olukirjeldust «Kirjad Sõgedate külast» (1956).

«Kirjades» kõneleb ta julge häälega kolhoosiküla puudustest ja saavutustest. Ta jutustab usutavalt, kuidas ausad tööinimesed visalt vana ja iganenu vastu võitlevad ning sisemiselt ümber kasvavad. Ingel Aer (kirjas «Seafarmi juhataja») vabaneb suurte siseheitluste tulemusena oma usulistest eelarvamustest.

Kirjaniku suurt loomingulist võitu proosa alal tähistab tema Antarktise-reisi päevik «Jäine raamat» (1958), mida autasustati 1961. aastal Lenini preemiaga.

Juhan Smuul on rikastanud ka eesti draamakirjandust näidenditega «Atlandi ookean» (1956) ja «Lea» (1960). Kirjanik on mõelnud ka noorsoole. 1958. a. ilmus tema sulest noorsooraamat «Meremees Murka». 1963. a. ilmus reisipäevik «Jaapani meri. Detsember».

Juhan Smuul on suure talendiga viljakas kirjanik. Rakendades sotsialistliku realismi meetodit, on ta loonud paljude žanride alal kunstiväärtuslikke teoseid. Erilist tunnustust väärivad tema poeemid.

Poeedi keel on elav, kujundirikas ja rahvapärane.

Sõjajärgses eesti nõukogude kirjanduses on J. Smuuli loomingul kaaluv ja tähtis koht.

JÄRVESUU POISTE BRIGAAD.

(Katkendeid.)

4.

Ladusid seal kive seina
noored mehed Järvesuust.
Tegid seina, vaat'sid seina,
ja ei mõelnud üldse muust.

Mõtled — tellis, see on kantis,
täpselt istub seina sees.
Tellis — see on viimne vigur,
vahel sada imet teeb.

Seisab seinas, passib seina,
aga löö vaid peale lood,
kohe näed, et lood on halvad,
seinaga on sandid lood:

kisub välja, kisub sisse,
nagu nõadu vingerdab.
Tellis — see on viimne vigur,
pagan temast aru saab!

Vaatab noorukene meister,
tasa, mornilt nohiseb.
Aga jõgi laulab laulu,
jõgi aina kohiseb.

Vaata — kümme korda mõõdab,
hõõrub kivi külgi ja
neli kilo paneb paika
nooruke Paul Külvija.

Neli paari noori käsi,
neli raskelt mõttes pead:
miks me, tellis, telliseke,
sinu saladust ei tea?

Õhtu jõuab, päike veereb.
Uuesti löö peale lood —
sein on sirge, sein on sile,
seinaga on teised lood!

Kaval, punav telliskivi,
mõtlesid — meid nurka lööd!
Aga sinu saladuse
leidsid poisid pingsas töös.

Päike pikki varje heidab.
Tuhisevad tuulehood.
Silm on sirkel, nina vinkel —
vaata, millest räägib lood!

12.

— — — — — —

«Paul, kas komsomoli astud?»
Õhtul oodati talt vastust.
Tema mõtles, tema ütles:
«Veel ei astu. Oodake!»

Pärast narilt lõõtsa võttes
istus selle kohal mõttes.
Sõrmi keeltel libistades
istus vaikselt kogu öö.
Hommikul ta küsis luba.
Sai. Ja samal päeval juba
katsus jõudu tellistega.
Valis uue — müüritöö.

Kive toodi, segu toodi.
Sein ei tule seina moodi...
Töö käib pikka, töö käib raskelt,
seinaga on sandid lood.
Püüad, vihastad ja rabad.
Õiget nooti veel ei taba.
Noomides ja õpetades
kõlgub vigu näitav lood.

Töö ei ole rikkumiseks —
teavad teised, teab ta ise.
Kui ei oska, kui ei suuda,
mine kraavi kaevama!

Aga kannatage vähe!
Küll ta Külvija käes läheb.
Töö on mehe vääriline,
Külvija tööst jagu saab.

Päevi päikesega kadus.
Ikka kive seina ladus
rõõmsaid silmi kissitades
müürisepp Paul Külvija.
Kuni kõigil teada anti,
autahvli peale kanti
normiületaja nimi
— müürisepp Paul Külvija!

«Paul, kas komsomoli astud?»
Õhtul oodati talt vastust.

Tema mõtles, tema ütles:
«Veel ei astu. Oodake!»

Kuid kui jaamal' löödi katust,
Külvija vast hoogu sattus.
Kitsad valendavad sindlid
tegid temast kuulsuse.

Siis ta näitas, mis ta suutis,
kuidas Leevaku ta muutis
poisiks, kelle kohta passib
austav nimi — täitsamees.

Koidust pimedani püsis
katusel. Ta ümber rüsis,
kiskus hõlmu, puges põue
külm ja lõikav sügistuul.
Lõigaku tuul nagu saega —
külma tunda pole aega.
Sindlid, naelad, naelad, sindlid,
töö on kiire, nahk on kuum!

Eha päevi maha mattis.
Ärkas koit. Ja katust kattis,
püsides kui kapten sillal,
nooruke Paul Külvija.
Aga kõigil' teada anti,
autahvli peale kanti
noore normitäitja nimi.
Järvesuust — Paul Külvija.

Lõppes töö. Ja lõõtsa võttes
istus selle kohal mõttes.
Istus, vaikis, mõtles, mõtles,
viskas pilli narile.
«Paul, kas komsomoli astud?»
Küsimata tuli vastus,
otsis üles Ojasoo:
«Anna ankeet!»

13.

Oktoobriöö. Sajab. Ja tuulehood.
Ühtki tähekest taevas ei ole.
Kell tiksub uut päeva. Veel istub koos
komsomoli algorg-i koosolek.

Oma poolsada noort, kes kõik valguse eest
tulid kodudest tööle kui sõtta,
viit noorukest, algajat ehitusmeest
täna oma peresse võtab.

«On tulnud avaldus,» — sekretär loeb,
«ühelt noorelt, kes Leevakut taastab.
Nimi — Karusoo, Jakob Jakobi poeg,
sündind kolmekümnendal aastal.

Ta avaldus:
«Ainsaks ja õigeks teeks
suure Lenini tõde on, tean ma.
Ja kui ainsat õiget ja ausat teed
seda mööda minema pean ma.

Kõigest hingest ja puhtast südamest
sinna teele ma tahan astu'.
Ja seepärast palun võtta mind
kommunistlikuks nooreks vastu.»»

Jakob jutustab eluloo: «Järvesuus
mina sündisin, käisin koolis.
Kool sai läbi. Ma tahtsin õppida muud,
aga isa sest vähe hoolis.

Ei süüdista. Raha ei jätkunud seks.
Maa oli vilets ja pere läks suureks.
Möödunud aastal ma astusin sulaseks
ühe kuradi kulaku juurde.

Ei sõlminud lepingut. Vedas mind alt.
Ma uskusin, et ta on puhas.
Ka kohus ei päästnud. Jäi saamata talt
väljateenitud poolteist tuhat.
Kirjas olen ma natuke saamatu,
vähe aega jäi lugemiseks.
Ja seepärast rohkem kui raamatud
on õpetand elu ise.

Niipalju kui nõukogude võimust tean
selle põhjal, mis mulle ta toonud,
võin ütelda — vali, kuid õige ja hea,
nagu Järvesuu poiste jaoks loodud.

Mis siin rääkida. Enam ei ela ma,
nagu elasin — pimedalt, varem.
Ta on pannud mind õppima, elama.
Tunnen — ma olen kuidagi parem.»

Temast kõneleb brigadir:
«Nii palju tean —
kõva töömehe nime ta väärib.
Ja selle eest anda võin oma pea —
oma piletit tema ei määri.

Tal on puudusi: kergesti vihastab,
tikub kaklema, natuke vannub.
Kuid kordan — töömehena ennast ta
brigaadi on austama pannud.»
Jakob:
«Õigus on, olid sellised lood —
vahel vihastad, kaklema tikud.
Aga tunnistan — säärane tegumood
distsipliini ja rahu rikub.

Ma tõotan — neid kombeid ma üle ei too,
need tõesti on halvad ja toored.
Mu ellu peab tulema õige joon
kui kommunistlikul noorel.»

Valvsas vaikuses toimus hääletus.
Jakob ootas ärevalt vastust:
kas jah või ei?
Noormees Järvesuust
võeti Lenini nooreks vastu.
Võeti ühel häälel.
Näe, tuba on soe,
järsku lamp annab heleda leegi.
On Karusoo, Jakob Jakobi poeg
nii õnnelik kui ei keegi.

*

Paul Külvija jutustab eluloo:
«Just palju mul ütelda pole.
Ma sündisin Järvesuus, seal oli kool,
kuus klassi. Kõik. Rohkem ei ole.»

Kohe raksatab sõnavõtt:
«Seleta, Paul,
meile ära üks udune asi —
minu arust on edev ja pole aus —
kolm korda end paluda lasid!»

Paul tõuseb ja tormavas mõtete rãos
käte vahel ta kortsutab mütsi.
Suur hämmastus on tema punavas näos
ja ta meenutab koolijütsi.

Aga siis löövad silmad tal leekima,
puna näos hakkab lainetama.
Kõrge murduva lapsehäälega
hakkab Külvija kõnelema:

«Luba, seltsimees... Säärane sõnavõtt,
nagu sinu, on vale, sa lahmid!
Sa lahmid! Sa väänad õigust ja tõtt
nagu kõverat paragrahvi!

Sa ütled, et mina, Külvija Paul,
edevusest end paluda lasin,
et ma olen e d e v, et ma pole a u s,
ja ütlesid — udune asi.

Kommunistlikuks nooreks ei paluta
ega minda kui lasteaeda.
Seepärast mu süda valutas
ja sellepärast läks aega.

Sa tead ju, et kommunistlik noor
on eesrindlik, ausam ja parem.
Sellest kõneles Andrus Ojasoo,
mitte täna, vaid mitu kord varem.

Ja tal olid säärased sõnad — eliit,
ütles — avangard. Mida see näitab?
Tööta nii nagu avangard! Alles siis
ankeedi võid ära täita!

Kortšagin mind kindlale mõttele viis:
ela õigesti, tööta ja tõtta!
Kommunistlikuks nooreks võid astuda siis,
kui midagi kaasa on võtta —

nimelt töömehe nimi. Ei tahtnud ma muud,
sellest mõttest end juhtida lasin.
Ütle, seltsimees, kas see on edevus,
ütle, kas see on udune asi?!»

Ta kõneles, pingul kõik lihased,
tuba lainetas, udusse kastus.
Nõnda võeti ta uljalt ja vihaselt
kommunistlikuks nooreks vastu.

*

Neid Järvesuu poisse on kokku kaksteist.
Mõni tuletab vahest ehk meelde:
mispärast ei kõnelda kõigist neist,
miks ei astu nad minu teele?

Võin vastata:
nendel on ühine tee
ja ühine arengurada.
Nii Jakob kui Paulid on koondportreed,
neid võib teistega samastada.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kirjelda poeemi alusel noorte tööd. Milliseid kunstilisi vahendeid kasutab autor töö kujutamisel?*
2. *Kirjelda Paul Külvija ja Jakob Karusoo elu kodanlikul ajal.*
3. *Mida võimaldas Paulile ja Jakobile nõukogude võim?*
4. *Kuidas iseloomustavad Paul Külvijat sõnad:*
   Kortšagin mind kindlale mõttele viis:
   ela õigesti, tööta ja tõtta!
5. *Meenuta Pavel Kortšagini sõnu inimese elu eesmärgist.*
6. *Missugused noored on väärt kuuluma kommunistlike noorte ridadesse? Põhjenda vastust Pauli ja Jakobi sõnadega.*
7. *Kuidas mõista värsiridu:*
   Nii Jakob kui Paulid on koondportreed,
   neid võib teistega samastada.
8. *Loe poeem klassiväliselt läbi ja pane tähele kolmandat kangelast Paul Haavaoksa, kellest hiljem on kujunenud andekas luuletaja.*
   Kirjandusajalugu märgib sel puhul: «See on üks omapärasemaid kirjandusloolisi episoode, kus kirjandusteosest tuntud tegelane otseselt astub oma loominguga kirjanduslikku ellu.»
9. *Anna seletus lüro-eepika kohta.*
   Põhjenda, miks «Järvesuu poiste brigaad» on poeem.
10. *Õpi pähe meeldivaim osa katkendist.*

LÜRO-EEPIKA.

Kirjanduse põhiliigid on e e p i k a, l ü ü r i k a ja d r a m a a t i k a. Need liigid ei esine alati puhtal kujul.

Mitmepalgeliste nähtuste kujutamine nõuab mõnikord eri žanride liitmist. Nii võivad ühes ja samas teoses koos esineda nii eepiline, lüüriline kui ka dramaatiline element. Niiviisi kujunevad uued žanrid.

Seesuguseid kirjanduslikke žanre, millel on nii eepika kui ka lüürika tunnuseid, nimetatakse l ü r o - e e p i l i s t e k s.

Tähtsamad lüro-eepilised žanrid on p o e e m ja b a l l a a d.

P o e e m on pikem värsivormis kirjutatud jutustav luuleteos, mille süžeesse on põimitud luuletaja elamusi ja tundmusi väljendavaid lüürilisi kõrvalepõikeid.

Poeemis esitab luuletaja mitte ainult sündmusi, vaid väljendab ka oma mõtteid ja tundmusi nende sündmuste puhul. Seega on poeemis peale otseste kangelaste veel nn. l ü ü r i l i n e k a n g e l a n e.

J. Smuuli poeemis «Järvesuu poiste brigaad» tunneme, kuidas luuletaja südamega kaasa elab noorte tööpingutustele, töövõitudele ja kujunemisele väärtuslikeks nõukogude noorteks.

Paul Haavaoksa «Laulude Vihu» lugemine äratab poeedis elamusi:

«Loed. Imelik soojus on südames,
kogu ilm paistab olevat lahti.
Mõistad teda, neid kõiki, kes uue tee
puhta hingega avada tahtsid.»

Leevaku noore ehitaja luuletused kutsuvad poeedis esile mõtteid:

Noorus laiutab lauludes. Hinda ei tea,
mille eest jääksid päevastki ilma.
Sest elada, sõbrad, on tore ja hea
nõukogude ajal maailmas!

Poeemi «Mina — kommunistlik noor» kolmandas osas — «K. L. Stepanovile» avaldab poeet oma mõtisklusi invaliidi-raamatu puhul:

«On väike invaliidi-raamat,
vaid mõne grammi kaalub ta.
Kuid tuhat korda tuhat draamat
ta kannab ühes endaga.»

Need värsiread ilmutavad luuletaja siirast kaasaelamist endise rindevõitleja Stepanovi saatusele.

Poeemile on iseloomulik, et kangelaste kujutamisel ei näidata nende kõiki külgi, vaid tõstetakse jõuliselt esile ainult nende põhilised omadused.

«Järvesuu poiste brigaadis» näitab luuletaja Paul Külvija ja Jakob Karusoo peamiste omadustena nende tahtekindlust ja visadust õige tee otsimisel.

Poeemikatkendis «K. L. Stepanovile» kujutatakse kangelase põhilist iseloomujoont — tugevat tahtejõudu. Vaatamata füüsilistele piinadele, mida sõjas saadud haav tekitab, jääb erumadrus Stepanov oma tööpostile, kus teda vajab kodumaa.

Luuletajad on kõikidel aegadel loonud poeeme.

Tuntumad poeemid vene klassikalises kirjanduses on A. Puškini «Vaskratsanik», «Poltaava», M. Lermontovi «Laul kaupmees Kalašnikovist», N. Nekrassovi «Kellel on Venemaal hea elada».

Vene nõukogude kirjanduses tuleb esile tõsta poeeme, nagu V. Majakovski «Vladimir Iljitš Lenin», A. Tvardovski «Vassili Tjorkin» jt.

Parimaiks saavutusteks poeemi alal eesti nõukogude kirjanduses on J. Smuuli «Järvesuu poiste brigaad», «Mina — kommunistlik noor», D. Vaarandi «Alla Mari».

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Anna seletus poeemi kohta.*
2. *Meenuta, mis on ballaad. Nimeta tuntud ballaade.*
3. *Mille poolest ballaad erineb poeemist?*
4. *Loe võimaluse korral poeeme «Vaskratsanik» (vt. A. Puškin, Kaks poeemi) ja «Alla Mari» (vt. D. Vaarandi, Luuletused).*

Komnoore pilet.

Ma täna sinu sain, komnoore pilet.
Veel uuena sind praegu hoian käes.
Nii hele, valgust täis on kogu päev,
täis rõõmu tulvavat, mil pole nime.

On nii, kui oleksid mu teine süda,
kui osa enesest, üks tuikav soon.
Nii lähedane mulle, et kõik toon
ma tahtest puhtalt alles hoida teda.

Nüüd tean, kust läheb noorte hele rada,
suur lend, mis riivata võib Linnuteed,
mis suudab uueks muuta maad ja veed,
ja jõud, mis vaenlase võib purustada.

Su kaantest hallidest, neist kiirgab valgus,
ja tuline, eest tõkkeid murdev ind.
Siit tõuseb mõte nagu vaba lind
ja siin on uue, võimsa elu algus.

Komnoore pilet! Ikka tahan hoida
kui elu noort, kui enda tervist sind.
Sa kohustad, teed nõudlikumaks mind.
Sust tuleviku helge ime koidab.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Leia võrdlusi, mis näitavad, kui kõrgelt luuletaja hindab komnoore piletit.*
2. *Missugused värsid selles luuletuses on eriti iseloomulikud meie kaasajale — kommunismi ülesehituse ajastule?*
3. *Kirjelda oma tundmusi ja mõtteid kommunistlikuks nooreks vastuvõtmise puhul.*
4. *Õpi luuletust ilmekalt lugema.*

K. L. Stepanovile.

(Katkend poeemist «Mina — kommunistlik noor».)

Kes meist ei mäleta, ei tea
sind, neljakümne teise aasta
must kevad kevadete seas?!
Pruun katk siis Valgevene laastas,
ja seisis, ahelais ning tumm,
all kalgi taeva Baltikum.

Ja surmaunest sügavam
näiv vaikus, rusuv, valvas, painav,
on mähkind endasse Ukraina.
Kuid vaikne partisanisamm
käib mööda metsi, stepimaid
ja kütib Kochi [1] timukaid.

Leib, leivakene, kallim kullast,
sind nagu relvi vajab maa,
Ukraina rikkast stepimullast
nüüd enam ivakest ei saa.

Suur Siber, karm ja kaunis maa!
Nüüd pead Ukraina kohust kandma.
Armeele mehi, leiba andma
sa sõjaaegselt p e a d ja s a a d!
Su kohalt üksnes päev ei koida.
Suur Siber, praegu rinnet toidad
ja toidad kogu Kodumaad!

[1] Erich Koch — Poola, Ukraina, Valgevene massimõrvar, Hitleri parem käsi. Mõisteti surma Varssavis 1958.

Sovhoos.
Sovhoos?
Ei, ääretus,
noor, rohetav ja kevadine.
Sa ainult mine, mine, mine,
kolm päeva mine, aga kus
on äär, on lõpp, sovhoosi piir?
Ei jõua selleni sa minna.
Sa väsid enne, kui saad sinna.
Siin vahus täkul brigadir
toob käsud.
Aga põlluvagu
sel väljal, mis on meie jagu,
on neli kilomeetrit pikk.
... On traktor, nimeks «Stalinets».
Suur, võimas masin.
Murdub mets,
kui läbi läheb.
Kümme nina
ta järel kümmet vagu viib.
Ja selle juures töötan mina —
ma olen sahapoisiks siin.
Nüüd, maha jätnud laiad veed,
on madrus siin mu peremees.
Kirill Leontjevitš on nimi,
Stepanov — perekonnanimi,
ja teise grupi invaliid.

Jutt Inimesest algab siit.

Odessat, kangelaste linna,
Stepanov kaitses.
Oli nii:
— Arm, sinuni on kauge minna,
kuid neli sammu — surmani.
Ta tihti kordas seda viit,
neid mõnda sõna.
Aga siit
need s i n n a tagasi ta kandsid
ja mälestuste kätte andsid
ta hinge, keele, südame.

... Ta roomas, tulistas ja kaevus,
ta karjus kähedalt «hurraa!»,
ta jonnakana, raskes raevus
seal kaitses iga meetrit maad.
Rood kokku kuivas, veri voolas,
ja hõredaks jäi täägivall.

Kuid valusalt kui haaval soola
maad tundis oma rinna all. ...
Maa värises kui elusolend,
maa palus seal, Stepanov, sind:
«Stepanov, madrus, jää, kus oled,
Stepanov, madrus, päästa mind!»
Ta jäi, kus oli.

Ära minna
ei saanud. Teda viidi siit.
Kild lõhki käristas ta rinna,
Stepanov, madrus, see jäi sinna ...
Kuid ära kanti — invaliid.

Siis tulid kuud, kus võõrad muret
ta pärast tundsid.
Aga ta
üht ise soovis: magada.
Üks doktor ütles:
«Madrus sureb.»
Kuid teine:
«Ta jääb elama.»
Jäi elama. Ja valu soikus.
Kuid puhkekodu pehme koiku
ei tapnud umbset rahutust.

On väike invaliidi-raamat.
Vaid mõne grammi kaalub ta.
Kuid tuhat korda tuhat draamat
ta kannab ühes endaga.

Talv oli.
Lumi kattis välju,
kui madrus puhkekodust väljus.
Ja nagu veskikivi raskus
ta sammu lohisema viis
see väike raamat rinnataskus:
praak, erumadrus, invaliid ...

Kaks kuud ta rändas.
Alma-Ata,
Omsk, Tomsk.
Kuid hingel pole hea.
Ta elas ilma elamata,
ta päevad läksid hallis reas,
ta kustus, tigestus.
Ja vingelt
kui põhjast tormav stepituul
see elu närtsitas ta hinge.

Ta tuli siia jürikuul.
Direktor pakkus:
«Toa ma annan.
Saad paiuki. Ja raha saad.
Siin nagu kõikjal muret kannab
su eest kui ema Kodumaa.»

Stepanov:
«Seltsimees, ma vajan
tööd traktorile — oma tööd.»
Direktor:
«Annan omal ajal.
Nüüd, madrus, maga, puhka, söö.»

Stepanov vaikis. Hädavaevu
ta varjas raevu enda sees.
Ta nägi nagu musta kaevu
neid puhkepäevi enda ees.
Siis laia lainena lõi valla
kõik kibedus, mis hinges kees.
Direktor — see jäi laine alla.

— — —

*

Soe, kevadine öö on lai.
Ja taevas sinihallilt tukub,
vaid tähekesi säravaid
sealt vahel harva alla kukub.
Tuhm stepp on tumm.
Ei linnukarjet,
ei ulukeid näe enda ees.
Vaid kujuta ja pehmeid varje
on liikvel noore rohu sees;
kuu uinub kuskil taiga taga,
tuul hingab tasa, magusalt,
ja näib, et kogu Siber magab
kui lapsukene vagusalt;
et front on kauge, mure kauge,
et need sind riivata ei saa.
Kas tõesti tukastad sa raugelt,
suur Siber, karm ja kaunis maa?

On traktor, nimeks «Stalinets».
Suur, võimas masin.
Murdub mets,
kui läbi läheb.

Öö on sume,
ja stepp on ääretu ja tume,
kus traktor roomab.
Laulab diisel
öös oma mürisevaid viise
ja stepirohtu kümme nina
end surub vaiksel sahinal.
Maa keerdub saha hõlma all.
Lai vööt, öö värvi, mustjas-sinav,
kus öine valgus väreleb,
nii läikiv, et seal tähekesed
kord peegelduvad vähekese,
käib traktorile järele.

Ma istun sahal.
Kamar keerleb
ja nutab sahanina ees.
Ja kogu öine stepp, see veerleb
nüüd kaasa minu silmades.
Kaks korda linnud unne jäävad,
kaks korda eha ahetub.
On sõda.
Kestab öö ja päeva
siin stepis meie vahetus.
Kaks korda kaksteist tundi langeb
stepp näoli mulda kümnes reas.
Öö-päeva raudseid juhikange
kabiinis madrus hoidma peab.
... Ees tuhmilt helendavad tuled,
stepp läikleb tumehallina,
ta traktorile vastu tuleb
just nagu lainevallina.

Tund enne vahetuse lõppu
sahk nõrgalt vabiseb ja võppub
ja traktor seisab.
Laulab diisel
veel oma mürisevaid viise.
Kuid piduritel krampis jalad,
Stepanov hoiab juhikange,
ja kahvatule näole langeb
külm vaevahigi.
Tal on palav,
ta särgi rinnal lahti lööb.
Ning korraga ta näib nii vana
ja üle rinna punavana

käib kinnikasvand haavavööt,
lai, hirmus.
Võtan juhihoovad
ja jälle lauldes stepis roomab
pool-tank, pool-traktor
«Stalinets».
Ta istub kõrval kahvatuna,
näos iga joon on tarduv-karm.
Ja üle rinna punavana
kui kaevik jookseb haavaarm.
Vist hirmsat väsimust ta talub,
ja valu rebib armi all.
Ta sõimab tasa oma valu
ja hingab raskelt, kähinal.
Ja traktor roomab, aina roomab,
stepp taga näoli mulda vaob.
Ja minu käes on juhihoovad,
ja minu küntud on need vaod.

Stepanov õpetas mind kündma
neil päevil, kui tal oli hea,
neil öödel, millal valu ründas
ja väsimus tas tõstis pead.
Ta valusalt võis õpetada,
head sõnakest ei öelnud ta.
Nii viis vist poegi oma rada
suur kasakas Tarass Bulba.

Nüüd minu käes on juhihoovad,
ja minu küntud on need vaod.
Mu juhituna traktor roomab,
kuid rõõmu pole minu jaoks.
Ja vahel nagu leeriplika
ma usun:
äkki aitab soov?
Kui langeb täht, siis palun ikka:
Stepanovile tervist too.

Ja väga tihti nendel öödel,
kui tähti kukkus taevalael,
kui põhjataevas külmalt vöötles
ja paigal seisis Põhjanael, —
suurt soojust tundsin tema vastu,
end tundsin väiksena ta ees.
Ja kangelasena siis astus
mu ette vene meremees.

On õigus — nagu kangelane
ta võitles kord Odessa all.
Kõik hinge lahingusse pani
ja surm seal oli lähedal.
Kuid siin:
tal tuleb maha matta
ja võita valu enda sees
ja selle vastu lakkamata
ta vihaseid atakke teeb
ja võidab enda.
Ta ei näita,
ta üksi enda kriisist teab,
ta teab, et koht on vaja täita
kui rivis, — ja ta sammu peab.
Ja nagu lahingusse minnes
ta rinnaga seal kattis maad —
nii siingi hoiab meie rinnet
tä raudselt, kümne küünega.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Iseloomusta Kirill Stepanovit rindevõitlejana Odessa all ja traktoristina Siberi stepis.*
Missuguste omaduste poolest paistab ta silma nii lahinguväljal kui ka tagalas? Esita poeemi katkendist vastavad värsid.
2. *Missuguste kangelastega vene nõukogude kirjandusest võib Stepanovit kõrvutada ja mis on nendel ühist?*
3. *Leia värsse, mis mõttesügavuse poolest eriti silma paistavad, ja õpi need pähe.*
4. *Kuidas «K. L. Stepanovile» mõjutab lugejat ja mis seda põhjustab?*
5. *Leia luuletaja tundmusi väljendavaid kõrvalepõikeid.*
6. *Jutusta teemal «Kommunist K. L. Stepanov», kasutades poeemi ilmekat sõnastust.*
7. *Korda: lüro-eepika.*

SEAFARMI JUHATAJA.

> On ju täiesti selge: selleks et hakata elama olevikus, tuleb esmalt lunastada minevik, teha lõpp sellele.
>
> Tšehhov, *«Kirsiaed»*

On kahju, et ilus, iseloomustav ja õige naisenimi — Ingel — hakkab kaduma. Saartel ristiti tütarlapsi Ingliteks veel sajandi alguses. Majaka kolhoosis, kus paljud võiksid auga kanda seda nime, on passi järgi neli Inglit. Kõige noorem, ja ma kardan — viimane Ingel selles külas on seafarmi juhataja Ingel Aer. Ta on sündinud 1915. aastal.

Oleme temaga sõbrad. Nendel päevadel, kui Ingel ajab sigu merre pesema, annab ta mulle vitsa ja ütleb vaikse, paluva häälega:

«Tule, aita.»

Veidi alandav on, aga kui hea inimene palub, tuleb minna.

Õhtuti on meil pikad vaidlused. Ingel on sektant ja jutud lähevad sageli usulistele küsimustele. — — —

Saarel, kus asub Majaka kolhoos, oli ja on veelgi naiste hulgas metodiste ja nelipühilasi. Oleks julm ja arg kirjutada need meie jaoks kadunud inimesteks. Nende tagasitoomiseks elu juurde tuleb võidelda, neile on vaja läheneda erilise ja suure taktitundega. —

Paljude lahkusuliste õnnetus oli selles, et vana kord ei andnud neile inimlikku kohta elus. Ja kahest viletsusest valisid nad halvema — lepliku ja vaga viletsuse. Kuid niipea kui kolhoosid kiskusid need inimesed välja eraldumisest, andsid neile võrdse koha teistega, hindasid nende tööd õiglaselt — hakkas suur osa sektantidest välja pääsema aastatepikkusest nürist pimedusest.

Üks nendest on Ingel Aer. Ta tuleb tagasi elu juurde kindlasti palju kiiremini kui teised. Teda aitab ja tõukab tagant suur kiindumus oma töösse; see, et tal on väga väljapaistev koht ja lugupidamine Majaka kolhoosis. Kuid võib-olla rohkem neist aitab teda nälg teadmiste järele; tahtmine kõike näha ja õigele sektandile mittelubatav juurdlemine maailma asjade üle.

— — — — — —

1.

Ingel keedab oma hoolealustele kartuleid. Suur karjaköök on puhas, kummulikeeratud panged läigivad. Ingel, pikas tumesinises kitlis, käib kogu aeg köögi ja farmi vahet ja laulab mingit valssi meenutavat viisi ülivagade sõnadega. Istun pliidi ees ja panen puid alla. Selgesti on kuulda, kuidas ta sigadega räägib. Suur emis Leonora, väga vastiku iseloomuga elukas, narib vist jälle küna. Ingel räägib üheaegselt kurjalt ja meelitavalt nagu lapsega:

«Kui ma tagasi tulen ja sa veel närid, võtan vitsa!»

«Õhh! Rõhh!» vastab Leonora sealiku ükskõiksusega.

«Jäta järele,» ütleb Ingel päris kurjalt.

«Rõhh!» vastab Leonora sealiku ükskõiksusega.

Kuid niipea, kui Ingel jõuab põrsasteni, on ta hääl ja sõnavara hoopis teine. Põrsad on talle «kullakesed», «kallikesed», «armsad seapojad», «notsud», «piigud», «nitid» jne., jne. Põrsad aga, puhtad ja valged, kisuvad sabad veelgi rohkem rõngasse ja üksteist kärssadega tõugates ja vingudes kuhjuvad oma talitaja jalge ümber.

Töö läheb Ingli käes kergelt ja ilusasti. Ta tuleb tagasi kööki — tõmbab käega üle niigi siledate juuste, aga kitsas, päevitunud, omalaadselt kaunis nägu on õnnelik, hallid silmad lõbusad ja uudishimulikud.

«Kuule, miks sa suitsetad?» küsib ta siis.

«Tahan ja suitsetan.»

«Suitsetamine on patt.»

Ma vaidlen vastu: «Mingit pattu ei ole. On ainult kahjulik nõrkus.»

«Nõrkusele järeleandmine ongi patt.»

«Aga sina oled patuta?» küsin.

«Mina?» Ingel mõtleb kaua ja muutub tõsiseks. «Ei ole mina patuta. Minu patt on uudishimu.»

«Uudishimu? Säärasest patu liigist ma kuulen esimest korda,» olin tõsiselt imestunud.

«Siis kuula.» Uuesti mõtles Ingel kaua. Ta näol, mis peeglina andis edasi mingite tormiste ja raskete mõtete keemist, ei liikunud midagi, kuid ometi liikus kõik. Ühe hetkega kadus ta silmist rõõm, andes aset kahtlustele ja veel millelegi, millest ma aru ei saanud.

«Uudishimu on see, mis lõhub, ma tunnen, kuidas lõhub kõike seda, mida ma kogu elu olen uskunud ja õigeks pidanud. Ma saan raamatu kätte, ütleme, päikese, kuidas seda nüüd nimetatakse...»

«Päikesesüsteemi.»

«...päikesesüsteemi kohta. Juba esimene lehekülg räägib jumala ja piibli maailma loomise seaduste vastu. Aga loen lõpuni ja hakkan kahtlema selles, mida ma usun. See on uudishimu! Kolhoosi tuli kaks kuud tagasi kõneleja, keegi naine Tallinnast. Rääkis, et inimene on pärit ahvide juurest. Ma ei vihka inimesi, usk ei luba vihata, aga tundsin, et seda naist ma võin hakata vihkama. Esimene kord ma tundsin tema vastu viha siis, kui ta rääkis: «mingisugune jumal», «mingisugused rumalad usuvad». Kogu aeg «mingisugune» ja «mingisugused».»

«Mis sind siis vihastas? Ma räägin sulle kogu aeg sama.»

«Rääkida võib. Aga teotada ei tohi!» — — — —

«Ja millal sa teist korda vihastasid?»

«Lõpetas kõne ja pani suitsu suhu. Mina näha ei või, et naised suitsetavad. Aga...» Ingel sai oma ärritusest jagu, «teil seal Tallinnas vist kõik naised suitsetavad?»

«Mitte kõik. Pooled.» Ma arvatavasti ei valetanud.

«Ja ometi kuulasin loengu lõpuni,» rääkis Ingel edasi. «Ma vihkasin kõnelejat, aga tahtsin teada, mis ta räägib. Pärast olid valguspildid. Neid tahtsin näha. Ja see jutt, nii hull kui ta ka oli, sööb ja närib minu usu kallal. Ütle veel, et uudishimu ei ole patt!»

Ja siis, ilma mingi üleminekuta:

«Ma lugesin läbi raamatu koertest.»

«Missugustest koertest?»

«Pavlovi koertest.» (Jutt on Popovski raamatust «Akadeemik Pavlov».)

«Meeldis?»

«Selgelt kirjutatud. Lihtne inimene saab ka aru. Oi, kui naljakad ja targad koerad on!» Ja edasi — mõtlikult, pehmelt:

«Usud, et inimesel on surematu hing?»
«Kuidas raamatu järgi on?»
«Raamatu järgi ei ole.»
«Ma pole Pavlovist targem,» vastasin. Ja küsisin kohe: «Kuidas sa läksid lahkusuliseks?»
Ma teadsin, et sektandid alati jutustavad seda meeleldi. «Ärkamislugudes», ühes nendepoolse propaganda vormis on tihti, ei, peaaegu seaduspäraselt väga palju üksteist katvat, kokkulangevat. Meestel — alguses asjalik ja kaine võitlus igapäevase leiva eest, siis joomine, siis mingi kiire krahhiline kokkulangemine, must meeleheide ja surmamõtted. See on alguseks. Ma ei tunne sektanti, kellel poleks suurema või väiksema usuhullustuseni jõudmisel alati olnud tõukejõuks mingi õnnetus, unenägu, nägemus, nimetu hääl ja edasi — lühike kõhklus, ja lõpeb see andestuse ja õndsusega. Naistel on sagedasti teekond lühem, kuid rohkem varieeruv. Siin mängib suuremat osa jutlustaja, ümbrus, samuti jubedad maalingud põrgust. Kes kordki kodanlikul ajal on kuulnud mõne palvevenna ekstaatilist, sonivat esinemist, värvide teravust ja üliküllust patu, põrgu, viimsepäeva ja taeva maalimisel, see mõistab, et inimesi peksti eelkõige hirmuga nagu piitsaga tolle egoistliku jumala juurde, kelle inimene ise välja mõtles. Igal juhul on «ärkamises» palju meeleheitlikku, midagi, mis meenutab viimast piiri.
Ingli lugu on siin.

2.

Ingel ei jutustanud mitte selles veenda püüdvas, agressiivses toonis, nagu seda harilikult tehakse, vaid mingi suure, tahtega vaoshoitud nukrusega. Sektandiks ta mind pöörata ei püüdnud. Tundsin kogu aeg, et tal on raske rääkida, et ta kiirustab ja jätab vahele.
... Sama Sõgedate küla. Samasugune talu, nagu kõik siin olid. Neid oli neli tütart, Ingel neist kõige noorem. Koolist peale algkooli ei saanud unistadagi. Isa käis kalal, ja kui vanemad õed mehele läksid, jäi kogu põllutöö Ingli, tema õe ja ema kaela.
«Saad sa aru, et see küla oli mulle vangimaja. Ma tahtsin kooli,» rääkis Ingel. «Kas või põllutöökooli, või kui sinna ei saaks, siis kokakursustele või õmbleja juurde. Aga ei...»
Ma sain temast aru just selles osas, mida ta rääkis keskmikkude laste saatusest. Olen tundnud füüsilist nälga leiva järele, kuid samuti teist, palju teravamat ja hirmsamat — nälga selle järele, et kas või kõige väiksem murdosa meie lihtsatest soovidest inimliku elu järele läheks täide.
Inglit püüti panna mehele väga rikkale ja vastikule mehele — ühele «angerjakuningatest». Ta hakkas vastu. Ja kuigi ma tean, et kunst nõuab inimeselt palju kangelastegusid, sealhulgas enese hinge halastamatu paljastamise kangelastegu, — ei saa siiski rää-

kida inimlikust, suurest ja halastamatust kurbmängust, mis murdis Inglis väga palju, paiskas ta välja niigi nigelatest ja lühikestest rööbastest ja viis ta lõpuks sektantide hulka. Igaühes meist, kes me kirjutame elavatest, konkreetsetest inimestest — ka neist inimestest, kes alles arglikult tulevad meiega kaasa —, on ja peab olema see sõnadesse mittepandav mõõdutunne.

Meri on läänes, lõunas ja põhjas. Igal pool on küllalt lagedat maad, teed jocksevad niitidena läbi saare ja edasi, edasi. Neil ei ole lõppu. Kuid inimene, kahekümneaastane, noor, ilus, terve ja sisemiselt täiesti segi, kätest ja jalgadest sidumata, ei hakka astuma ühtegi mööda. Tugevamini kui ahelad seovad teda küla ja talu kahekümne hektari külge isa vihane käsk, teenimatult saadud plekk, ja lootusetus. Tema jaoks saar oma paari tuhande elanikuga, kusagil Hiiu väinade ja Riia lahe vahel sinise vee sõrmuses, on ankrusolev XX sajandi orjagaleer, millel on vähe õnne, kuid palju ülekohut ja maaelu idiotismi.

Nii, 35. aasta ühel õhtul satub ta palvetundi.

«Ära jäta teiseks korraks!
Sinu elu kui unistus on.»

Kõik on hirmus, kurb, lootusetu. Ja Ingel muutus sektandiks. «Ütle, kuhu ma pidin minema?»

Selles tema küsimuses oli õigustus, varjatud kibedus ja süüdistus nende vastu, kes rikkusid ära mitte ainult tema nooruse. Kuid sektandi rõõmu «ärkamise» üle — seda ei olnud.

3.

Ingel on sigadega mere ääres. Rand on lausik, ja ere kevadpäike soojendab tuulitute ilmadega kaldaäärset madalat vett nii, et selles on paras palja jalu sumada. Ingel võtab põrsa kaenlasse, astub vette, peseb ta puhtaks ja laseb lahti. Haleda ruigamisega jookseb see kaldale, raputab end korraks ja poeb, puhas ja valge, ema kõhu alla. Vana ja tark emis Emma astub aga Ingli järel rahulikult vette, laseb end nühkida ja röhib mõnutundest. Kaldale jõudes ei hooli ta põrsastest, vaid hakkab sageli Ingli poole tagasi vaadates midagi otsima. Lõpuks ta leiab. Suure halli kivi varjus on madal tõusuveest sinna jäänud mudane lomp. Veel korra vaatab siga Ingli poole, kuid see peseb parajasti siplevat põrsast. Ja korraga on Emma külieli poris. Nii. Alles oli ta valge ja puhas, kuid praegu on teine külg porist täiesti must. Veel kord! Ja värskelt pestud Emmal on ainult seljal valge, sirge triip, kuid kõik muu, sabast kärsani, on porist läikiv.

Ingel tuleb tagasi ja räägib talle:

«Miks sa siis nõnda teed!»

«Röhh! Röhh! Küll on hea!» Emma vaatab talitajale oma lombist otsa, liigutab laisalt suurt ja porist kõrva ning on väga rahul.

«Kui rumal sa oled! Sa oled päris siga.»

Emma on nõus ega mõtlegi soojast mudast välja ronida.

«Küll on loll loom!» katkestan selle jutuajamise.

«Seda ära ütle!» hakkab Ingel sigu kaitsma. «Nii tarku loomi polegi! Võib olla, et koer on sama tark. Sigade kohta halba ütelda ei tohi!»

«Ja pestud emis läheb porilompi püherdama!» tsiteerin Inglile talle vägagi tuttavat raamatut.

«Tehku mis tahab! Tõesti rumal siga!» pahandab Ingel Emmale ja meelitab ta uuesti merre. Mina valvan seni lompi ja kaitsen seda Emma epigoonide eest.

Lõpuks on kogu kari puhas. Ingel läheb ees, sead aga, valged ja laisad, astuvad ruiates ja sabu rõngasse kiskudes talle järele. Päris talitaja kannul on vanad sead, nende vahel sibavad põrsad, keskmine generatsioon on kõige järel. Just need kuuekuised on kõige halvema iseloomuga. Kuna neil on rõngad ninas, ei saa nad tõnguda ja seepärast püüavad üksteist kiskuda. Ühe sulu sead hoiavad kokku ja ründavad teisi, püüdes ennekõike hammustada vastast kõrvadest või tagumisest singist. Kui kisa läheb liiga heledaks ja vihaseks, astub Ingel vahele. Et ta vitsa kasutab õrnalt, venivad riiud sageli pikaks.

Säärase kakluse ajal läks juba tuttav Leonora, kelle järele keegi ei valvanud, Pärdi Mihkli õueväravani. Pani kärsa alla, tõstis natuke. Värav läks lahti, ja põrsad rivis järel, oli ta äkki keset Pärdi Mihkli individuaalkartulimaad. Üle pehmete kohevate vagude läksid Leonora suured ja sügavad ning põrsaste väikesed ilusad sõrajäljed.

Värav vajus vaikse kääksatusega kinni. Ma ei märganud emise kadumist enne, kui selja taga hakkas kostma Mihkli vihane sõim. Aer tüüdpidi käes, peksis ta halastamatult aerulabaga Leonorat vastu külgi. Ingel, värisedes viha ja hirmu pärast, jooksis tagasi.

«Ära peksa!» hüüdis ta juba eemalt heleda katkeva häälega.

Mihkel kuulis, aga peksis edasi.

«Ära peksa keeletut looma!» hüüdis Ingel uuesti ja juurde jõudes langes kogu kehaga aerule.

Emis, hirmunud põrsad pärjana ümber, läks haledalt vingudes üle vagude tagasi värava poole. Kuid talitaja hoidis ikka veel aerulabast nii tugevasti, et sõrmenukid tõmbusid valgeks.

«Kuidas sa julged peksta kolhoosi looma!» rääkis Ingel Mihklile, olles ise viha pärast kahvatu.

«Siin on minu maa! Siin võin su sead maha lüüa!» vastas Mihkel sama vihaga.

Ja siis juhtus midagi säärast, et mul jooksis külm värin üle selja. Ootamatult, koolutades põlvega aerulaba, murdis Ingel selle pooleks.

«Nii tuleks sinuga teha!» Ehmunult astus Mihkel sammu tagasi. Ingel, pool aeru käes, vaatas talle otse silmadesse ja astus järele.

«Nii tuleks sinuga teha!» Ja siis jäise, rahuliku raevuga: «Kulaku hing oled! Sa ... sa kuradi kulak!»

Pool aeru ikka veel käes, tagasi vaatamata astus Ingel üle vagude. Panin ta järel värava kinni. Sead sõid küla vahel rahulikult noort rohtu. Ingel istus kivile, heitis aerutüki laias kaares eemale ja hakkas kogu kehast vappudes nutma.

«Ja sa ütled, et hinge ei ole?» rääkis ta nutuhoogude vahele. «Aga näed — sellel on! Kulaku hing, kõige hirmsam hing maailmas!»

Päris rahunes ta alles õhtuks. Algul ma mõtlesin, et süüdistus «kulaku hingest» oli öeldud vihahoos. Kuid selgus hoopis muud. Ingel nähtavasti kandis seda mõtet endas kaua. Kui mõni teine oleks teinud nagu Mihkel, poleks see tal üle huulte tulnud, kuna ta teistest mõtles teisiti ja andis neile rohkem andeks.

Kõigil meil on elus sääraseid päevi, kus me kuidagi ei talu üksiolekut ja hoiame teisest inimesest kramplikult kinni. Me nagu paneksime suure osa murest teise õlgadele. Ingliga oli sellel õhtul nii. Me rääkisime väga kaua.

«Kuidas sa mõtled seda — kulaku hing? See on ränk süüdistus.»

«Ränk ja õige,» vastas Ingel. «Usu, kui poleks tulnud nõukogude võimu, oleks ta aasta-kahe pärast olnud kulak, ja see kõige hirmsam. Säärane ei halastaks.»

«Miks sa seda arvad?»

«Tead sa. miks ma aeru pooleks murdsin?» küsis Ingel. «Lapsepõlvest saadik ei või ma näha aeru Mihkli käes. Ikka paistab, et see on verine.»

Meri, suur ja sügav, ei anna oma saladusi välja. Tal on neid palju, uduseid ja hirmsaid. Neid on võimatu kontrollida, ja inimest, keda kahtlustatakse roimas merel, ilma et suudetaks süüd tõestada, jälgivad paljud silmad kogu elu — kuidas ta elab, oli või ei olnud tema oma aastatepikkuse käitumise valgusel selleks võimeline või mitte?

Enne Esimest maailmasõda vedas Mihkel piiritust. Julgust tal oli, julgust oli, kuid siis, kui asi päris hoogu läks, jättis ta järele lihtsal põhjusel — mitte keegi ei olnud nõus hakkama tema paadikaaslaseks. Nimelt uppus ühel reisil Meemelist tagasi temaga kaasasolnud mees.

Muidugi — piiritusepaat pole klooster, piima seal ei jooda ning säärane õnnetus on alati võimalik. Kuid Mihkli kohta hakkas liikuma tume, salajane kõmu, nagu oleks tema käsi segatud sellesse surma. Võib-olla üks või kaks inimest usuvad seda kogu külas, ja needki ebakindlalt, kuid inimene elab ja tema peal on tõestamata süüdistuse vari, mis, kui selles oleks ka sajas osa tõtt, on küllaltki hirmus.

«Ma usun, ta tappis aeruga,» lõpetas Ingel.

«Kuule, hea inimene, on hirmus süüdistada inimest säärases asjas,» vaidlesin vastu.

«Tema on ahne inimene. Tema võib seda teha. Temal on kulaku hing!» rääkis Ingel ägedalt. «Ma olen näinud seda hinge, see on mul peo peal.»

Et oma süüdistust, millest Inglil vist endalgi hakkas jube, põhjendada, rääkis ta mulle järgmise loo.

45. aastal tuli külasse luteri pastor ja peale «tundi» võttis inimesi armulauale. Sellel juhul on tava maksta nn. «armulauaraha». Kes andis 3, kes 5, kes 10 rubla. Pärdi Mihkel andis 50 kopikat. Raha oli samal laual, mille ääres talitus toimus. Kui inimesed palusid, kes tõsiselt, kes kombe pärast, liikusid Mihkli huuled kuidagi eriliselt. Ta ei vaadanud mitte põrandale nagu teised, vaid rahale laual. Mitte «Meie isa» ei sosistanud ta, vaid arvutas: «Viis ja kolm — kaheksa. Kümme juurde — kaheksateist. Kaheksateist ja kolm — kakskümmend üks.» 65 rubla pealt läks ta segi. Rahad olid liiga tihedalt üksteise peal, kuid, saamata rahu, lükkas Mihkel nad käega laiali ja arvutas lõpuni, saades 103 rubla.

«Nii ahne inimene ei saa olla hea inimene,» ütles Ingel veendunult.

— — — — — — — —

Aeg oli üle südaöö. Äkki tuli Inglile midagi meelde:

«Vaata nüüd olen hädas. Mul tuleb ju loeng!»

«Mis loeng?»

«Seakasvatusest.»

«Kus kohas?»

«Rahvamaja ringis. Paluti ja mina lubasin. Päevane vihastamine viis täiesti meelest ära. Kuidas ma küll seda teen?»

«Tee, nagu oskad. Sa oled kuulus inimene.»

«Ma ei oska. Miks ma ometi lubasin?» ahastas Ingel.

«Kirjuta valmis. Ma vaatan läbi. Seakasvatusest ma midagi ei tea, aga keele küljest aitan.»

«Aita, kulla inimene!» palus Ingel.

Ingel tõusis püsti ja tahtis veel korraks farmi minna.

— — — — —

4.

Kunagi ma küsisin Inglilt:

«Aga kui sul oleksid lapsed, kuidas sa neid kasvataksid?»

Ingel läks üleni punaseks. Temas polnud kaugeltki surnud elulised ja õiged unistused, tahe inimliku, perekondliku õnne järele.

«Kui oleksid... Mina neid kasvatada ei oskaks!» Ja samas läks tingivalt kõneviisilt üle kindlale:

«Kui nad tulevad, kasvatab neid kool.»

«Koolis õpetatakse neid mõtlema risti vastupidi sinu mõttelaadile.»

«Koolis õpetatakse teadust. Teaduse vastu ma minna ei saa. Kui ma olen rumal naine, siis seda rumalust ei saa lastele peale sundida.»

Mulle meeldib Ingli puhul see joon — sügav, püha lugupidamine teadmiste ja teaduse vastu. Ta on inimene, kes alles kõigub kahe maailma, kahe tõe vahel, kuid tugeva, kestva magnetina tõmbab ja kallutab teda meie poole nälg teadmiste järele.

Kas ta tunnistab seda endale või ei tunnista, kuid kuskil sügavas südamepõhjas mõistab ometi, et tohutu, oluline osa elust on elatud valesti ja vaeselt. Ja praegu, kui tal on nii palju tööd ja muret, et ta pole pool aastat saanud palvetundi, on ta omalaadselt õnnelik. Ingel elab nii pingeliselt, nagu tasuks ta vana võlga, elaks oma elamata jäänud elu.

Ingel tuli minu juurde oma loengu algusega ja ohkas:

«Miks ma lubasin? Ma ei jõua! Näed, tund mulle lubati, aga algus on ise tund.»

Ma võtsin ta loengu alguse ja kohkusin. Korralik, peaaegu kalligraafiline käekiri, lai puhas serv, ja äkki — pikad ladinakeelsed nimetused, kirjutatud kohmakalt, tähthaaval, nähtavasti vaevaga. Loeng oli üliteaduslik ja sellise põhjalikkuse juures võis ta kesta 12 tundi.

«Mille järgi sa selle koostasid?» küsisin.

«Agronoom Jaama «Seakasvatuse» järgi. On midagi valesti?»

«Valesti pole midagi. Ainult natuke keeruline.»

— — — — —

«Kuid sa räägi oma sõnadega. Oma sigadest. Missugune loengu plaan sul on?»

Loengu plaan oli järgmine:

1) Sigalaste sugukond ja sigade tõud; 2) sigade kehaehituse tüübid ja eksterjöör [1]; 3) sigade aretus; 4) sigade söötmine; 5) sigade hooldamine; 6) sigala; 7) sigade kasutamine ja 8) tähtsamad sigade haigused.

Pärast pikki vaidlusi nõustus Ingel oma loengu aluseks võtma kolm põhipunkti, mida ta kõige paremini tundis: sigade söötmine, sigade hooldamine ja tähtsamad sigade haigused. Murelikult hakkas ta koostama nende kolme põhiteema alajaotust. Need katsid üksi neli lehekülge.

«Räägi peast. Sul on ju alus olemas.»

Ma teadsin et tal oli tohutu hulk väljalõikeid ajalehtedest, mis käsitlesid loomakasvatuse küsimusi. Oma haruldase mälu tõttu teadis ta neist kõik olulise. Peale selle olid tal tegeliku seakasvataja suured kogemused. Nelja silma all rääkis ta seakasvatusest huvitavalt ja tõi kõik olulise välja.

---

[1] eksterjöör — looma välistunnused.

«Siis ma räägin peast,» ohkas Ingel. «Sa helde aeg, aga järsku on palju inimesi!»

Jätsin ta istuma oma kolme põhipunkti juurde. Kahe päeva pärast oli loeng.

Loeng õnnestus. Ingel rääkis peast, vabalt, ja kuna kuulajad, tegelikud farmijuhatajad ja talitajad, mõistsid asju poolelt sõnalt, anti komistused andeks. Loeng oli lühike, kõige rohkem kakskümmend minutit, aga küsimuste ja vastuste osa läks elavalt üle kahe tunni. Et küünalt ei tohi vaka all hoida, suutis Ingel väga asjalikkude söödaühikute, lõssi ja kartuli vahele poetada ka Herodotose. Kuna inimese üks parimaid jooni on tahtmine teada nii vajalikku kui ebavajalikku, võis ta pärast seda rääkida veel «sigalaste sugukonna» pikast ajaloost.

Ja lõpuks:

Elu tempo maal on sageli väga kiire. Mõni päev peale loengut tuli esimees Aer Ingli juurde ja küsis:

«Õppida tahad, hea inimene?»

«Mis mina nüüd ... las nooremad ...» ütles Ingel ohates, kuid kõigest oli näha, et ta väga tahtis.

«Rajoonist tuli korraldus, et tuleb saata üks inimene kuuajalistele farmijuhatajate kursustele Kõljala põllutöökooli. Juhatus otsustas saata sind. Lähed?»

«Miks ma ei lähe!» ütles Ingel rõõmsalt, tütarlapselikult.

«Anna homme farm üle.»

«Kellele?»

«Las võtab Milde Puri. Tõsine tüdruk, saab asjaga hakkama,» soovitas esimees.

«Milde? Vaata järele, Jaen, et ta omade vanade viguritega pihta ei hakka. Aga ma ise räägin temaga, koputan südamele.»

Kui esimees ära läks, pani Ingel käed sülle ja istus kaua ilma sõna lausumata. Siis, tõstes hämaruses oma noorenenud näo, ütles imestunult:

«Näed sa, missuguseks aktivistiks mind on tehtud. Ja kui hea see on. Tunnen ... ei, ma ei oska rääkida. Tunnen, et minus elab koos kaks inimest, uus ja vana, aga uut ma armastan rohkem.»

Läbi hämara kevadõhtu hakkas kostma ta täsane, pehme hääl: Ta õpetas oma sigu.

«Olge ilusasti, armsakesed. Ingel läheb õppima, notsud. Kuulake Milde sõna — tal on kõva käsi! Aga ära olen ma teid hellitanud.»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Millega hirmutasid palvevennad liihtsameelseid inimesi ja meelitasid neid palvetundidesse?*
2. *Kuidas kujunes Ingel Aerust sektant?*
3. *Mida arvad sellest, et Ingel ei leidnud teist, normaalset väljapääsuteed ummikust? Loe tähelepanelikult vastavat lõiku tekstis.*

4. *Jutusta Pärdi Mihklist.*
5. *Mida võib öelda Inglist tema suhtumise põhjal Pärdi Mihklisse?*
6. *Missugused asjaolud toovad Ingli tõenäoliselt elu juurde tagasi? Leia tekstist vastavad kohad.*
7. *Määra, missugusesse žanri «Seafarmi juhataja» kuulub.*
8. *Korda: jutustus, olukirjeldus.*

JÄINE RAAMAT.

(Katkendeid.)

21. detsember 1957.

Koordinaadid keskpäeval 63°17′ lõunalaiust ja 90°43′ idapikkust. Mirnõini on jäänud vähem kui 400 kilomeetrit. Viimase kuue tunni jooksul oleme katnud üksnes 19 miili. Ees, külgedel ja taga ujub jää suurte saartena, mida lõhestavad rennid ja avavee-lahvandused. «Kooperaatsia»[1] töötab kui jäälõhkuja, ja töötab hästi. On tore vaadelda laeva võitlust jääga. Ta ei tungi jäätüki või jääsaare kallale mitte hooga, vaid ettevaatlikult, toetub ninaga vastu serva, muljub end jää sisse. Jääsaar hakkab liikuma, aeglaselt pöörlema, paneb oma keerlemisega liikuma teised väiksemad jäätükid, pöördub siis kõrvale ja lõheneb kaheks. Kohati me ainult nihkume edasi. Jää nende servade külge, mida tääv lõikas, jääb laevavärvi. Laeva võitluses jääga on jää poolt tema vanadus ja tugevus, laeva poolt jõud, kapteni kannatlikkus, kavalus, ettevaatlikkus, otsustavus ja mõistus. Anatoli Saveljevitš Jantselevitš ei viibi neis vetes esimest korda, ei läbista jääd esimest korda. Ta teab, mida «Kooperaatsia» suudab või ei suuda. Vahel nihkume edasi kõige tasasema käiguga, siis hakkab laeva korpus värisema täiskäigust edasi, on tunda, kuidas ta jääga rinnutsi koos on, ja jää annab järele. Iga kord, kui «Kooperaatsia» jääga kokku läheb, tõmbuvad kõik mu lihased pingule, nagu tahaksid laeva abistada.

Siis, kui laev küljega riivab suurt jäätükki, võppub ta nii, nagu raputaks teda mingi antarktiline elukas, kes on haaranud oma nähtamatutesse jäistesse kätesse laeva pardad ja kiilu.

Eile saime Mirnõist radiogrammi, milles teatatakse, et «Ob» meile vastu ei tule. Arvatakse, et «Kooperaatsia» pääseb edasi omal jõul. «Ob» asub praegu Mirnõist viis ja pool kilomeetrit eemal, kuid traktoritega mööda jääd on tee pikkus 17 kilomeetrit, s. o. liiga kaugel. «Ob» tungib Mirnõile lähemale, jõudes edasi kilomeeter päevas. Kui tee Mirnõi ja «Kooperaatsia» vahel muutub lühemaks, jõuame laeva rutem tühjaks laadida. On kindel, et «Obi» renni mööda jõuame Mirnõile päris lähedale.

Täna kohtasime esimest Nõukogude saadikut Antarktise mandrilt — Moskalenko lennukit, mis tegi «Kooperaatsia» jaoks jää-

[1] Nõukogude laev, millel J. Smuul tegi kaasa Antarktise-ekspeditsiooni Mirnõisse.

luuret. «Il-12» kihutas meist madalalt mööda, tegi ookeani kohal tiiru ja eemaldus kursiga, mis näitas vabamat vett «Kooperaatsia» jaoks. Teine kord visati lennukilt alla jääkaart. See kukkus tagumise masti vantidesse. Osavad mehed!

Ilmusid esimesed väikesed adelie pingviinid. Nad seisavad jäätükkidel nagu pisikesed poisid oma mustade kuubede ning valgete vestidega ja vahivad laeva. Nende seas oli ka üks suur imperaatorpingviin, kuid liiga kaugel.

Üksikuid hülgeid. Kaks neist magasid otse «Kooperaatsia» kursil ja me segasime nende und. Nad vähkresid laeva parda ääres jääl ja näisid sama vihastena nagu inimesed, keda magada ei lasta. Need siin on krabisööjad hülged, kollakashalli või kollakashallvalge nahaga.

Olin pool tundi tekil ilma lumeprillideta. Valgus on väga hele. Silmad valutavad.

12. jaanuar 1958, Komsomolskaja.

Kell 9.00 hommikul istusin uuesti «Li-2»-s, sõiduks Komsomolskajasse. Meil on ees peaaegu 1000 kilomeetrit rasket õhuteed.

Lennuki meeskond on mulle tuttav juba «Kooperaatsialt». Komandör Viktor Grigorjev, teine piloot Ivanov, radist Tšernov (mitte Boriss), tüürimees Grigori Paidala — valgevenelane, pardamehaanik Aleksejev ja kaasasõitev insener lennugrupi ekspluatatsiooni alal Konstantin Genjuk. Meie laadungiks on igasugused aparaadid ja produktid traktorirongi jaoks, mis mõne päeva pärast peab Komsomolskajasse jõudma. Lennuk stardib kohe. Siin sees on mugav ja kodune. — — —

Me lendame mööda sedasama suurt Antarktise õhutrassi, mille esimese osa, Pionerskajani, ja teise osa, Vostok I-ni, me eile läbisime. Trass läheb Vostok I-sest edasi Komsomolskajani ja sealt Vostokini, kaldudes veidi itta. All on tuttav monotoonne, lakkamatult tõusev mannerjää, kiirgav lumi, mitte ainustki väljaulatuvat ja silmale puhkust pakkuvat, erinevat punkti. Uuesti ronib lennuk mööda Antarktise mandri lamedat nõlva üles, kõrgusemõõtja osuti tõuseb aeglaselt: 1000, 1500, 2000, 2300, 2500, 3000, 3400. Meenub kuskilt kuuldud tabav lause: «Aga siis lõi «Fokker» küüned mäenõlva ja rebis end mõirates üles.» Näib, et lennuk rebib ennast tõesti nähtamatute küünte abil edasi mööda pidevat, aeglast tõusu — jää on niivõrd lähedal.

Kell 11.15 olime uuesti Pionerskaja kohal. Meie tüürimees Paidala selgitas mulle kannatlikult päikesekompassi ehitust. See lihtne, selge ja praktiline kompass teenib juba kaua ja edukalt polaarlendureid. Kuid ma pean ta Mirnõis siiski uuesti käsile võtma — 3000 meetrist alates muutub mu vene keele oskus viletsaks, sõnavara tõmbub kokku ja asjadest, mis puutuvad tehnika valdkonda, saan ma juba õige vähe aru.

Traktorirong oli jõudnud Vostok I-sse. Masinad ja saanid seisid kobaras seal, kuhu me eile tünnid veeretasime, võtsid kütust. Välja arvatud see, et kõrgus aegamisi aina tõuseb, ei muutu ülejäänud teeosal midagi. Jää, jää, jää, millest üle kihutavad meie lennuki vari ja madal tuisk. 3000 meetri kõrgusel muutub rääkimine raskeks, 3600 meetri kõrgusel tunned, et on raske hingata. Läheneme Komsomolskajale.

Maandume kell 13.20.

Esimene asi on lennuk rutem tühjaks teha. Meile on roomiktraktoriga vastu tulnud jaama ülem Fokin, meteoroloog Ivanov ja mehaanik-traktorijuht Morozov. Samal ajal, kui me kaste maha võtame, veeretab lennuki meeskond vaate tiibade alla — «Li-2» ei jõuaks oma kütusetagavaraga siit tagasi.

Kastide mahavõtmisel annab kõrgus ennast esimest korda tõsiselt tunda — tundub, nagu oleks kaks kolmandikku jõust jäänud Mirnõisse. Tõstad kasti maha, ja istud hingeldades lumele puhkama. 80-kilosed hapnikuballoonid, mida «Kooperaatsialt» kahe mehega sai küll ja küll tõstetud, on järsku kolm korda raskemad. Siin on väga tähtis liigutuste ökonoomia, jõu mõistlik kulutamine. Komsomolskaja õhk on külm, lõhnata ja maitseta, nii nagu jooksid destilleeritud vett. Puhkad, püüad sügavalt hingata ja tunned, et õhku ei jätku.

Jään homseni siia, lennuk sõitis tagasi. Laadime kastid traktorile, istume ise peale ja sõidame Komsomolskaja jaama. Siin on kaks roomiktraktorit, millele on peale ehitatud suured kastmajad. Neis võib elada kuni kümme meest. Jaam ise on keskmise suurusega kokkupandav maja. Selles on neli ruumi. Avar esik on nii laoks kui kinosaaliks, seintel ripuvad vattkuued, karusnahksed kindad, riiulitel on toiduained, riietusesemed, voodipesu, raamatud jne. jne. Vasakult läheb uks kambüüsi,[1] kajut-kampaaniasse. Siin on gaasi- ja elektripliit, suur nõu lume jaoks, vaskpajad, kastrulid, kartulikastid, suur söögilaud, kolm magamisnari. Esikust viib teine uks masinaruumi, kus on kaks diiselmootorit. Üks neist töötab, annab voolu raadiojaamale, kambüüsi, laeb akumulaatoreid, annab valgust. Teine seisab reservis. Kõige tähtsam ruum aga, Komsomolskaja süda, on see, kus asuvad raadio saate- ja vastuvõtujaam, kõikide meteoroloogilisteks vaatlusteks vajalike aparaatide ning seadmetega. Siin võib ühe nupukeeramisega teada saada tuule kiiruse, suuna, õhutemperatuuri jne. Siin ruumis elab ka kogu Komsomolskaja neljaliikmeline meeskond, talvitusrühm.

— — —

Komsomolskaja kõrgus merepinnast on 3540 meetrit. Praegu, Antarktise südasuvel, kõigub temperatuur 20—40 kraadini alla nulli. Täna keskpäeval oli 29 kraadi külma. Õhurõhk püsib 470 mm piirides. Möödunud polaartalvel polnud siin ühtegi inimest. Siia-

[1] kambüüs — laeva köök.

jäetud termomeeter näitas madalaima temperatuurina 74,5 kraadi. Ühe teooria järgi võib temperatuur siin talvel langeda kuni 110 kraadi alla nulli. Kuid see on üksnes teooria. Muidugi oleks 110 kraadi puhul talvitamine siin üle inimvõimete piiride. On täiesti reaalne, et temperatuur langeb talvel kuni 85 kraadi alla nulli. Ka sel puhul on siin väga raske, kuid elada veel võib.

Teistes jaamades, eriti Pionerskajas, puhuvad äärmiselt tugevad tuuled. Vaatamata Komsomolskaja suurele kõrgusele on siin suhteliselt vaikne. Tuule maksimaalset kiirust võib arvestada 20 meetrile sekundis. Pole teada, kui sügaval siin all asub maapind.

Pea valutab. Kõrvad kumisevad. Suu kuivab. Hingan vahetevahel nagu kala kuival. Hapnikupuudus.

13. jaanuar 1958, Komsomolskaja.

Juba Kaliningradist alates oli «Kooperaatsial» palju juttu Antarktise kontinentaalsetest jaamadest. Ja alati, välja arvatud Mirnõi ja Oazise puhul, läks jutt hapnikule. Hapnik muutus neis kõnelustes nagu mingiks iseseisvaks, leiva ja unega samaväärseks aineks, kuid sääraseks aineks, mis on defitsiitne ja mille vähesus ta olemasolu alati meelde tuletab.

Öö vastu tänast oli nii füüsiliselt kui psüühiliselt kõige raskemaid öid minu elus.

Eile heideti Komsomolskajas kahelt lennukilt bensiinivaate alla. Me vedasime neid roomiktraktoriga kokku, kusjuures kogu aeg andsid tunda hapnikuvähesus ja suur kõrgus. Iga vaadi püstiajamine pani lõõtsutama. Süda tagus väga kiiresti, iga hoogsam liigutus väsitas. Pärast seda võtsin kokku kõik oma tahtejõu riismed ja kirjutasin kaks tundi päevikut.

Koos traktorijuhiga läksime magama ühte roomiktraktorile ehitatud majja. Meile anti põdranahksed magamiskotid, pugesime nendesse, tõmbasime kaelused tugevasti kokku. Vajusin mingisse jampsivasse, väsitavasse poolunne ja ärkasin selle peale, et minu kaaslane oksendas. Ta sõi eile küll vähe, kuid piinles hulk aega.

Minu enesetunne oli säärane, nagu kõrge, piinava palaviku ajal. Suu oli kuiv ja kibe. Pulss tagus kiiresti-kiiresti. Vahetevahel oli tunne, et süda läheb pahaks. Ja peavalu oli niisugune, nagu ma kunagi varem pole tundnud, tugev, pead kuklast otsmikuni oma tangide vahel hoidev, terav, puuriv. Aeg-ajalt lõi nagu kirvega oimukohtadesse.

— — —

Püüdsin uuesti uinuda, kuid uni, mitte tõeline uni, vaid une kollakashall vari, väsitav, aju mitte minutikski tööst väljalülitav, lämmatava vatina kattev uni on halvem kui ärkvelolek. Tahad sügavalt hingata, hingadki, kuid see on nagu tühjast kruusist

joomine — õhunälg jääb. Hakkad rabelema, magamiskott hoiab su käed kinni, tahaksid kuhugi joosta — kott seob jalad. Une sogane tiik, täis parastavaid nägusid, moonutatud lõustu, käsi, mis tahaksid sind aidata, kuid ei ulatu, ridu «Kurja lilledest», mereõnnetuste pilte uppumistega ja muu taolisega — see une sogane tiik hoiab sind kinni, ei lase endast välja rabelda, pinnale tõusta, kuigi sa kogu aeg selgesti tead, et ärkamine oleks kergenduseks.

3540 meetrit!

Esimene öö siin, öö, kus päike on kogu aeg kõrgel ja valgus ere, möödus ja oli pikk nagu aasta.

Hommikul, kui habet ajasin, vaatas peeglist vastu kellegi võõras nägu. Läbi tugeva päevituskorra tungis esile ebaterve hallus, kortsud olid teravad ja sügavad, silmad piinatud, silmavalged kollased. See olin mina. Vahtisin ennast hulk aega ja pähe ronis kuskilt loetud, olukorraga üldse mitte sobiv lause:

«Ma olen vana mees ja lähen koju, lähen koju . . .»

Kordasin seda valjusti. Ja taipasin kohe, et siia üles, 40-kraadise külma kätte, oli mulle järele tulnud vana vaenlane sentimentaalsus. Ta seisis mu selja taga, soovitas alla anda ikka veel väga tugevale peavalule, käskis pugeda magamiskotti, põdranahkse lapi üle näo tõmmata ja lõugama pista.

Selle asemel ajasin habeme maha.

Tuleb ruttu kohaneda, aklimatiseeruda.

Hapnikupuudus on tõsine asi.

— — —

Pidin täna tagasi sõitma, kuid Komsomolskajas ei maabunud ühtki lennukit.

Kirjutan neid ridu meeskonna- ja aparaadiruumis. Mirnõi aeg on praegu kell 4 hommikul, Moskva aeg kell 12 öösel. Siin elatakse Moskva aja järgi, kuigi pikkusekraad Mirnõiga on peaaegu sama. Algul on harjumatu, kui sind kell 3 öösel kutsutakse teed jooma.

Imelik, kui ruttu võib kohaneda! Muidugi, kirjutamiseks peab ennast sundima, kuid enesetunne on juba hea, päris inimlik. Püsib veel üksnes kerge peavalu, kuid see kas kaob, või harjub sellega. Liigutustega tuleb olla kokkuhoidlik, jõudu ei tule asjata raisata, tuleb olla m õ i s t l i k.

Täna lendas siia kolm lennukit «Il-12». Nad ei maabunud, heitsid ainult kütusevaate alla. See on huvitav pilt. Madalalt, kümne meetri kõrguselt üle helendava lume kihutab suur hõbedane lennuk, mis heidab alla rohekaid vaate. Vaadid paiskavad üles sätendava lumepilve, põrkavad paar korda jäält tagasi ja jäävad siis siruli. Hoog on teadagi väga suur, vaatide purunemisvõimalusi palju, kuid lendurid Perov ja Rõžkov, kes siia kütust veavad, on omaette meistrid. 14 vaadist, ühest lennukilaadungist, ei purunenud sageli ühtegi, vahel puruneb üks, harva kaks vaati.

Täna vedasime vaate kokku. Panime neile ümber vaierisilmused, mille otsad on kinnitatud traktori külge, ja sõit läheb lume tuisates edasi. Roomiktraktor viib korraga ära 7—9 vaati. Vahepeal istume, sest käimine, rääkimine, iga liigutus väsitab. Mõni vaat on kukkudes lumme kaevunud ja et talle silmust kaela saada, tuleb teda enne veeretada või püsti upitada. See võtab hingeldama.

Hapnikupuudus tuletab ennast nüüd siiski juba harvemini meelde. Eile ma ei tahtnud suitsetada, täna on juba kümnes pabeross. Õieti peaks suitsetamise maha jätma — vastik harjumus. Eriti selles kõrguses.

14. jaanuar 1958, Komsomolskaja.

— — —

Magasin suurepäraselt, raskelt. Eelmine öö tundus kurja unenäona. Mu kaaslane kannatab endiselt, tal on tugevad peavalud, ta ei söö midagi. Kuid ka temal paistab kergem olevat.

Uuesti heideti alla kütusevaate, ja uuesti vedasime neid kokku. Lähematel päevadel peab saabuma traktorirong, ta on kuskil Vostok I ja Komsomolskaja vahel.

On tekkinud juba kodutunne. Kollektiiv on noor, lõbus, seltsimehelik. Kauaks jäävad meelde tunnid Komsomolskaja kajutkampaanias.

— — —

Kambüüsis on soe ja kodune. Ilusaimad jutud talvitamisest põhjas, muidugi Sorokini kastmega, kuulen ma siin. Siin vaieldakse tehnika, kirjanduse, elu suurte probleemide üle, ja see, mis tundub juba kaugena, näod, mis on hakanud kaotama oma piirjooni ja muutuma ähmasteks, saavad uuesti elavateks. Unustad, et ümberringi on lumine, külm, tuiskav lagedus, et sadade kilomeetrite ulatuses pole ühtki hingelist, et saja meetri kaugusel sellest kambüüsist võib polaaröö lumetormis hukkuda, et siit väljudes põletab külm raud su peopesa; unustad sellegi, et neil inimestel on ees raske polaaröö, ja näed ainult noori, terveid, huumorit ja soolast sõna armastavaid, elust huvitatud inimesi, kes võtavad Antarktise lage kui oma harilikku töökohta ja räägivad:

«Suurel Maal pole meie jaoks ruumi.» — — —

15. jaanuar 1958, Komsomolskaja.

Täna maandus siin Grigorjevi lennuk. Oli võimalus Mirnõisse tagasi sõita, kuid otsustasin jääda veel paariks päevaks. Enesetunne on juba täiesti normaalne, see treening kõrguse ja hapnikupuuduse suhtes on mulle ehk hiljemgi vajalik, kuigi Vostokis olevat peaaegu samad tingimused. Kuid kõige tähtsam on see, et homme-ülehomme jõuab siia traktorirong, ja seda tahan ma tingimata näha.

Siia jäi ka lennuinsener Genjuk, et võtta arvele siinsed kütusetagavarad. Teiseks tuleb vist uuesti rajada Komsomolskaja lennuväli, nii et siin peale «Li-2» saaksid maanduda ka «Il-12». Komsomolskaja muutuks vahejaamaks Mirnõi ja tulevase Sovetskaja vahel. Siit stardiksid lennukid, mis varustavad traktorirongi teel Komsomolskajast Sovetskajani. Muuseas, välismaa ajakirjanduses räägitakse, et Sovetskaja rajamine olevat juba ette nurjumisele määratud, et traktorirong ei suutvat läbida viimast, rasket etappi peaaegu suhtelise ligipääsmatuse pooluseni ja et tegemist olevat nõukogude utoopiaga.

— — —

17. jaanuar 1958, Komsomolskaja.

Täna saabus traktorirong. Sõitsime talle mõne kilomeetri kaugusele vastu. Algul paistis ta lume valgel kangal tumeda täpina, siis suurenes, lagunes mitmeks ja lõpuks eraldas silm juba flagmantraktori [1] punase lipu ja kõrge raadiomasti.

Traktorirong oli veninud õige pikaks, oma kahele-kolmele kilomeetrile. Esimeses kolonnis, mille peaks oli flagmantraktor, oli viis masinat. Me lasksime tervituseks üles kümmekond raketti, jõudsime kohakuti ja peatusime. Punastest traktorikabiinidest, saanidele ehitatud majadest väljusid mehed. Oli palju võõraid nägusid, kes olid saabunud siia «Obil», ja üksikuid, kes kuulusid teise ekspeditsiooni koosseisu ja olid siin talvitanud. Oli ka meie, s. o. «Kooperaatsia» omasid. Suudleme, suitsetame, külmas ning selges õhus kõlavad tervitused ja tervitustele järgneb seaduspärase sarvikusabana mõni tõsisem sõna. Meeleolu on pidulik ja samaaegselt asjalik.

«Me ootasime Komsomolskajat nagu pidupäeva!» räägivad traktorirongi mehed.

«Lumi on raske.»

«Vaierid katkevad.»

. . . . . .

Samas vaimus läheb kogu esimene kohtamine.

Istun ümber traktorikabiini, mis veab enda järel kaht saani — esimesel on kütusevaadid, teisel pealeehitatud maja. Koorem on nii raske, et eelmise traktori viimase saani külge on kinnitatud vaierid [2] — eelmine on kergemini koormatud ja aitab raskematel kohtadel edasi. Liigume aeglaselt, esimese käiguga. Komsomolskaja traktor kihutab meist lume tuisates mööda — tal pole koormat. Meie ainult venime edasi. Lumi on raske, sügav, ja traktorid, liikudes paralleelselt, veavad kogu jõuga. Flagmantraktor, mis tirib nii, et ta nina üles kerkib, jääb äkki seisma. Vaier katkes. Traktorid peatuvad, juhid lähevad appi. Veidi aja pärast liigume uuesti Komsomolskaja poole.

[1] flagmantraktor — juhttraktor.

[2] vaier — terastross.

DEBORA VAARANDI

Debora Vaarandi, silmapaistvaid nõukogude lüürikuid, sündis Võrus 1916. aastal postiametniku perekonnas. Luuletaja lapsepõlv ja noorus möödusid Saaremaal, kuhu vanemad hiljem kolisid.

Lõpetanud Kuressaare (praegu Kingissepa) gümnaasiumi, astus D. Vaarandi Tartu ülikooli õppima kirjandust ja keeli. Suure Isamaasõja ajal evakueerus ta Nõukogude tagalasse, elades Tšeljabinski oblastis ja Kasahhi NSV-s. Sõja viimastel aastatel töötas luuletaja Moskvas ja Leningradis «Rahva Hääle» toimetuses.

1944. aastal, pärast Eesti NSV vabastamist fašistidest, tuli ta tagasi kodumaale.

D. Vaarandi on kirjutanud lüürilisi luuletusi ja poeeme, mis on ilmunud kogudes «Põleva laotuse all» (1945), «Kohav rand» (1948), «Selgel hommikul» (1950), «Luuletused» (1953 ja 1956), «Unistaja aknal» (1959).

Tema luulet iseloomustab kõrge ideelisus ja vormi meisterlikkus.

Debora Vaarandile on antud Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus.

Laul kombainerist

Kord siin orjas popsipere,
vaarus vabatmehe naine,
küürus sirbil kõveral.
Nüüd ses laias viljameres
sõidab tütarlaps-kombainer
kõrge päevavarju all.

Juhib oma sinist laeva
läbi ruske rukkivalli,
üle küpse kaeramäe.
Reheliste rasket vaeva,
higisoolast, tolmuhalli
kauges minevikus näeb.

Tema elab ajal suurel.
Hoida oskab juba noorelt
kindlalt rooliratast ta.
Hiiglase-kombaini juurest
veereb koorma järel koorem
kotte puhta teraga.

Üle põllu käivad tuuled,
libisevad kuldsed lained,
kahisevad rukkipead.
Mootorite taktis kuuleb,
kuuleb tütarlaps-kombainer
laulu õnnelikku, head.

Sõida, tütrekene, sõida!
Kuula, kuidas kutsub, hõikab
suur ja rikas elutee!
Mis sa kõik veel kätte võidad,
millist vilja sa veel lõikad,
isegi ei aima veel!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missuguste piltidega kujutab luuletaja nõukogude noore õnnelikku tänapäeva ja helget tulevikku?*
2. *Leia luuletuses rahvalaulule omaseid kunstilisi iseärasusi.*
3. *Õpi luuletust peast ilmekalt esitama.*

Emale.

See ei ole kangelanna, sirgepihtne,
kõigist väärikam, suursugusem,
kes seal läheb. Vaid mu kühmas, lihtne
kõigist armsam soojasilmne memm.

Siiski lapsemeel ei üksi hinda
kortse neid, mis kaevund silmaveest.
Vaata, vaprusmedal sulle rinda
pandi töö ja tubliduse eest!

Memm, kas mäletad veel murerohkeid
möödund aastaid kaugeil sõjamail,
laste, omaste, ah, kõigi pärast ohkeid,
milleks ainult öösel mahti said?

Ei, sust iga ärakantud koorem
maha jääb. Ja sul on aina rutt
võtta uus. Su silmad on nii noored,
sest seal puudub minevikunutt.

Keskpäev minu üle kuumust valab,
sind ju riivab tema längus kiir.
Kas sa tead, ma vahel mõtlen sala —
meie vahelt kadunud on piir.

Ükskord oli vaene, ükskord oli pime,
väsiti ju elu alguses.
Ei, me ühteaegu sündisime
Suure Juunipäeva valguses!

Nõnda noorelt vaatavad su silmad,
sest nii kuumalt haaravad su peod
igast tööst. Ja kogu suurt maailma
oma lihtsa eluga sa seod.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Mis põhjustas muutuse ema elus?*
2. *Leia luuletuses kunstilise kujutuse vahendeid, mis ilmestavad ütlemisviisi.*
3. *Õpi luuletus pähe ja esita ilmekalt.*

Kasahstani noorus.

Päev ei tule hallina
stepis siin, kui ao algul
tõusmas päike, suur ja kuum.

Pihus puuvill juba,
pehme, soe ja valge,
keerleb pallina.

Kõikjal üle hiiglapõllu
ruskeid kätekiirte vilkeid.
Kõikjal noori kilkeid
tärkab nagu lilli.

Kaugel põhjas heinamaade
varjuliste vete kohal
kaunimalt ei õõtsu vesiroosid,
kaunimalt kui puuvill valge vohab
stepis Kasahstanis.

Melonpehme pruuni palge
Agman pesi
kanalis veel enne valget,
enne teisi
ruttas põllule,
ema kirju salli
sidus õlule.

Sinna sisse poetas
räitsme järel räitsme
laia lumevalli
siidset taimevilla.
Päev nii kuumalt voolab Agmanile.
Mõte ikka püsib vennal kallil,
vennal kaugel rindel.
Saab sest, saab sest sulle abi?

Kas sest abi sai
kallis Buharbai?

Kaunimalt ei vahulemmed
lendle põhja jahedatel vetel,
kaunimalt kui puuvill stepis
lõunalaste kuumil kätel
õhtus tumenevas.

Ammu öö, nii suur ja selge,
võtnud sülle väiksed jurtad.
Jäi vaid helendama mägi
põllu küllust valget.

Kaua voolab laagri üle
jutuvada soe.
Sealt, kus võitleb Punavägi,
Punavägi julge,
Agman kaaslastele lugu
kangelastest loeb.

— — — — — —

Nõnda Agman uinub
selges Kasahstani öös,
meeles sõdur-veli Buharbai.

Ta ei teagi,
kuidas temast endast
päeval stepis laias
kärmes, kärmes töös
sõdalane sai.

ÜLESANDEID JA KÜSIMUSI ISESEISVAKS TÖÖKS.

1. *Loe luuletust süvenedes ja pane tähele luuletaja ütlemisviisi.*
2. *Leia luuletuse idee.*
3. *Jutusta luuletuse sisu, kasutades ilmekaid võrdlusi, epiteete ja metafoore.*
4. *Mis selles luuletuses meeldib?*
5. *Milliseid D. Vaarandi luuletusi veel tunned? Iseloomusta neid.*

Kadakad.

Kasvasin kesk kadakaid,
kadakaid ja kive.
Need on minu vennad-õed,
kellel pole nime.

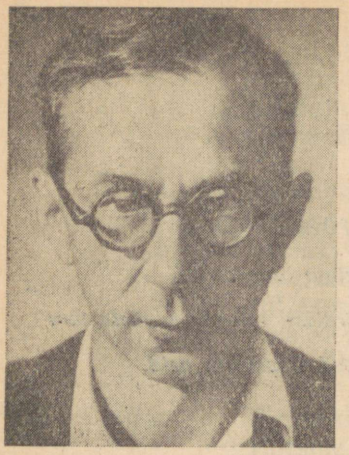
Koos ei saa me rännata
võõraid maid ja vesi.
Neil on kanda oma laul,
hoida oma pesi.

Tihti taga igatsen
lagedate vaikust.
Seal on päike, tuul ja õhk
lapsepõlve maiku.

Kui sealt magus suvesuits
mulle ninna tungib.
Kõike jättes torman siis,
põsed naerust pungil.

Põleb laia taeva all
kadakane lõke.
Kõrgele käib valus leek,
nagu puhas mõte.

Tuiskab sädemete rõõm,
prigiseb ja praksub.
Küll on minu omaksed
särtsu täis ja jaksu!

MART RAUD

Eesti NSV teeneline kirjanik Mart Raud sündis 1903. aastal Viljandimaal talupoja perekonnas.

Lõpetanud 1923. aastal Viljandi gümnaasiumi, hakkas ta tegutsema kutselise kirjanikuna.

Suure Isamaasõja ajal töötas ta Tšeljabinskis, Moskvas ja Leningradis kirjanduse ja ajakirjanduse alal.

M. Raud on viljakas kirjanik. Kodanlikul ajal ilmusid tema sulest mitmed luuletuskogud, mitu romaani ja üks novellikogu.

Sõjapäevil kirjutas M. Raud olukirjelduse-raamatu «Noor kangelane» ja luuletuskogu «Sõjasõna» (1943).

Sõjajärgsel perioodil on ta avaldanud luuletuskogud «Uued sillad» (1945), «Kaks astiat» (1946), «Valimispäeviks» (1947), «Jõud ja valgus» (1948), «Valitud luuletused» (1948), «Kõik teed» (1953), «Laulud ei lõpe» (1961), näidendid «Karastus» (1946), «Suveöö ilmsi» (1962) ja novellikogu «Silmast silma» (1959).

Surematus.

Suur sõna
LENIN
igaveses rahus
on mausoleumi graniiditahus.
Kuid kindlamalt kui sesse kivipinda
jääb elama ta nimi rahva rinda.
Jääb igaveseks nagu päiksetõus
ta mälestus
ta mõtte tões
ja jõus.

Kaks kuuske.

Kaks kuuske kasvasid kord kingul,
kus mullad olid head ja ilus avar paik.
Kui lõõtsus torm, siis ladvad pingul,
kui hõõgas suvi, tüvest nõrgus vaik.

Aeg aga varsti hakkas avastama,
et iseloom ei olnud nendel sama:
üks kasvas uhkelt püsti päi,
justnagu pilvi püüda tahtis,
kuid teine aina maha vahtis
ja järjest jässakamaks jäi.
«Oo, tuul ja päike...» Sirge kohises.
«Maadligi kindlam...» Kõver nohises.

Läks mööda kütt või seeneline,
üks oli kõigil arvamine —
kui Sirge südamele rõõmu tegi,
siis Kõverat ei pandud tähelegi.
See Kõverikul torkas hinge okka.
No lokka, lokka...
ta mõtles tigedalt ja otsis nõu,
mis murraks naabri kasvujõu.

Kui talvel metsa tuli mees,
kel kirves rees,
Jäss püüdis sõbralikult kohiseda:
«Oh, inimene, vaata seda,
kas pole täitsa paras see —
lõö maha, latiks tarasse...»

Kui sügisene tuulekeeris
umbrohuseemned lendu lõi
ja siia tõi,
Jäss Kõverik siis neidki agiteeris:
«Mu naabri alla heitke maha
ja sügavale sirutage juur.
Seal, kullakesed, maa ei ole paha,
kui kuuskki kasvab nõnda suur...»

Kui suvekuumast tõusis äikseilm
ning suures sajus
ja äikserajus
lõi tulist piitsa tume pilv,
siis Jäss veel väga küüru vajus
ning tema kohin muutus väga hardaks:

«Oo, pilve peremees ja pikse isand,
no mis sa'nd
neid välke nõnda huupi raiskad,
kes teab kus soos nad maha paiskad, —
näe, naaber mul kui loodud piksevardaks...»

Ent kirvemehed teisalt latte tõid.
Umbrohurämps võis maas küll mättaid katta,
kuid mitte varjata nii kõrget latva.
Ja välgud siiski mujal sisse lõid...
Siis ühel päeval tuli Peremees.
Ta tõstis silmad korraks Sirge ees
ning muhe naeratus tal ilmus laugele.
«Ei sellest,» ütles, «tee ma taralaudu,
ei sae ta tüve sõimekastiks;
see kuusk veel kasvab laevamastiks,
mis mitme suure mere kaudu
veel purjetab kes teab kui kaugele...»

Siis aga pööras pilgu Kõverale,
ja mõrkjalt muigele tal tõmbus pale:
«Kuid ei sest
teisest
mul tule muud
kui tulepuud...»

Ning piserdanud pihku pisut sülge,
ta lõigi kirve Kõveriku külge...

*

Kes juba maas, sel õppida on hilja,
kuid teadku teised sama vaimu perest,
et kadedatel kaovad kalad merest
ja vihaga ei kasvatata vilja.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Iseloomusta kumbagi kuuske.*
2. *Kuidas kohandada Sirge ja Kõveriku lugu inimeste vahekordadega? Too näiteid kirjandusest või elust.*
3. *Missugune põhimõte määrab kommunistliku ühiskonna inimestevahelised suhted?*
4. *Määra luuletuse žanr ja riim.*
5. *Korda: valm, allegooria.*

ERNI KRUSTEN

Erni Krusten, Eesti NSV teeneline kirjanik, sündis 1900. aastal Harjumaal Muraste mõisas, kus ta isa oli moonakas — aednik.

Hariduse sai tulevane kirjanik Tallinnas Kirsipuu eraprogümnaasiumis, mida ta majanduslikel põhjustel ei saanud lõpetada. E. Krustenile meeldis noorusest peale aiatöö. Algul oli ta sel alal isa abiliseks, hiljem töötas aednikuna mitmetes majapidamistes ligi viisteistkümmend aastat.

E. Krusteni esimesed kirjanduslikud katsetused, mis ta avaldas ajalehtedes, ilmusid 1921. aastal. Alates 1945. aastast töötab ta kutselise kirjanikuna.

Kirjaniku silmapaistvaid loomingulisi saavutusi on romaan «Noorte südamed» (I osa ilmus 1954, II osa — 1955). Selles romaanis käsitleb ta 1905.—1907. aasta revolutsiooni eesti külas.

1957. aastal avaldas kirjanik oma novelliparemiku kogumikus «Piitsa matused».

Laialdast tähelepanu on võitnud E. Krusteni lastejuttude kogud «Kolm pähklit» (1955), «Hilised võililled» (1958) ja tema lühikesed laastud, mis ilmusid kogus «Kevadet otsimas» (1960).

1962. aastal avaldas kirjanik romaani «Nagu piisake meres», 1963. a. luule- ja proosaraamatu «Juka».

KEVADET OTSIMAS.

Sõitsin maale märtsikuu lõpul. Harilikult ei oleks see sugugi vara olnud, kuid sel aastal jäi kevad hiljaks. Püsisid külmad ja selged ilmad. Ja talv oli sügav. Kui astusid teerajalt kõrvale, siis olid põlvini ja üle sellegi sees. Tuhkjas lumi tõendas, et pärast sadusid polnud sula olnud.

Sulailm saabus aprillikuu alguses, kuid kestis ainult päeva või

kaks. Uued öökülmad tõmbasid lumele kõva kooriku peale. Nüüd pääses igale poole silmalt. Milline ootamatu rõõm: jätta maha kitsas jalgrada, mida tüütuseni oli tallatud, ja minna, kuhu süda kutsub.

Mind kutsus kuusik, mis kasvas teispool raiesmikku künka jalal. Olin tulnud ju kevadet otsima ja teadsin, et teda võib just sellistelt tuulevaiksetelt ja päikesepaistelistelt metsaservadelt leida. Seal ärkavad esimesed kärbsed, seal võib esimest liblikat ja sinilille näha. Aga kus oleks rohkem lootust esimesele ussilegi sattuda?

Tookord leidsin ma sealt sipelgapesa. See oli juba poolest saadik lumest välja sulanud. Et aga aeg hommikune oli ja päike pesale peale ei paistnud, siis ei avaldanud kõrge okasloss vähematki elumärki.

Mul ei olnud kuhugi kiiret. Toetasin õla vastu puutüve ja jäin ootama. Umbes tunni aja pärast hakkas päike sipelgapesale peale paistma. Kulus veel umbes samapalju aega, kui neid oma kuhja harjal võis liikumas näha. Seal nad kogunesid kobarasse kokku või käisid uimastena ringi, kohendades talve jooksul ummistunud pesaavasid.

Kui ma viimaks metsaservalt lahkusin ja üle raiesmiku tagasi tahtsin minna, siis selgus, et päike oli vahepeal lumekooriku pehmeks sulatanud. Vajusin sisse ja sattusin kohati otsekui põhjatusse salve. Andis rabelda, enne kui sealt välja sain. Kuid sellest polnud midagi: teadsin nüüd, et sinna kuusiku serva oli kevad oma jala maha pannud.

*

All oli org siniste varjudega silmipimestavalt valgel lumel. Sellest orust jooksis orav mäkke. Loomake tuli otsejoones tuulemurtud puu poole, millel mina juba tükk aega olin istunud.

Meetri kolme kauguselt märkas ta mind, tegi järsu pöörde, häälitsedes vallatult, millest jäi mulje, et ta keelt vastu kurgulage naksutab. Kahtlemata oli ta minu siinviibimisest üllatatud.

Paari graatsilise hüppega oli ta lähedase kuuse all, mille oksad maani ulatusid. Kuuldus ainult küünte krabinat. Kui ma teda jälle nägin, siis oli ta saba selga tõmmanud ja istus pooles puus ühel oksal, vahtides oma pungsilmadega uudishimulikult alla.

Kavatsesin veel tunniks-pooleks istuma jääda ja heitsin pilgu mitte just kõige meeldivamast harjumusest kellale, siis sulgesin silmad. Mets mu selja taga mäel kohises lakkamatult, kuid vaikselt, vaevukuuldavalt. Sealtpoolt orgu, kuhu helendava lume tõttu võimatu oli vaadata, kostis rähni toksimist. See oli nii ühetooniline, et muutus ise vaikuseks. Ma ei mõtelnud midagi ja nõnda oli kõige parem — minule ja nendele küsimustele, milledele ma oleksin pidanud mõtlema.

Tuule laul puude latvades jäi veelgi tasasemaks, otsekui kau-

genes, kostis siis katkendlikult ja vaikis viimaks hoopiski... Virgudes tundus mulle, et olin maganud terve igaviku. See tunne oli seda imelikum, et orav istus ikka veel puu otsas ja vahtis sealt uudishimulikult alla. Kuid kell näitas, et mu uinak oli kestnud kõige rohkem minuti. Ainsa minuti! Ja vahest sedagi mitte!

Et rikkam ja õnnelikum olla, ei võta ma tulevikus metsa minnes enam kunagi kella kaasa.

*

Varakevadine metsaalune oli täis keltsa. Harva langes sinna mõni üksik ja otsekui kogemata mahapillatud valguslaik. Olin käimisest väsinud. Kui ma viimaks lõunapaiku päikesepaistelisele künkajalamile jõudsin, siis kavatsesin kohe kõige lähemal asuvale kännule istuda.

Sammu kakskümmend eemal märkasingi vana ja üsna kõrget kändu. Läksin sinna, kus ta seisis, pleekinuna keset kuluheina, kuid istuda ma ei saanud — kännu südamest kasvasid välja pohlavarred. Muidugi, külalisena ma oleksin ju võinud end nende kõrvale toetada, kuid see ei sobinud mu meeleoluga — tahtsin laiutada ja end vabana tunda.

Seda kõike näis mulle tõotavat suur känd, mis asus üsna künka tipul. Paraku oli sinna tubli tükk maad. Võtsin kepi tugevasti kätte ja hakkasin ülesmäge astuma. Aga kui ma viimaks oma ihaldatud kännu juures seisin, siis tekkis tunne, et olin pidulauda sattunud.

See oli värske, talvel mahasaetud kase känd, mis mahla välja ajas. Küll oli siin külalisi ja küll aga pakuti siin jooke! Kärbsed ja mesilased sumisesid üksteise kõrval; neid läks ja tuli. Sipelgaid aina vooris kännu juurde ja keset pidulauda istusid liblikad. Kõik, kes viitsisid ligi astuda, said oma osa. Siin oldi nii lahked, et anti kojugi kaasa.

Olid aga need alles peied!

Kuigi külalisi oli mustmiljon, ei jõudnud nad ometi ära juua kõike, mida lahke võõrustaja pakkus. Võimas laanepuu jootis ise omaenda peielisi. See oli viimane, mis ta andis. Viimane, mis tal oli! Ning ta näitas, kui ohtrasti ja heldesti võib anda see, kes palju aastakümneid oli kasvanud kõrgel künkatipul, ümbritsetuna valgusest ja õhuküllusest.

Jah, olid aga need alles peied!

Või oli see siiski kevadpidu, priiskav ja sumisev?

Nii või teisiti, kuid minul tuli hakata kolmandat kändu otsima.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Mida võib selle pala põhjal öelda kirjaniku suhtumisest loodusesse? Põhjenda oma väiteid näidetega tekstist.*
2. *Leia järgmistes lausetes kõnekujundid ja näita nende piltlikustamisjõudu: ...päike oli vahepeal lumekooriku pehmeks sulatanud. Vajusin sisse ja sat-*

tusin kohati otsekui põhjatusse salve. ... Kuid sellest polnud midagi: teadsin nüüd, et sinna kuusiku serva oli kevad oma jala maha pannud.

3. *Kirjanik ütleb kase kohta: «Ning ta näitas, kui ohtrasti ja heldesti võib anda see, kes palju aastakümneid oli kasvanud kõrgel künkatipul, ümbritsetuna valgusest ja õhukülluses t.»*
   Kuidas need sõnad on kohandatavad väärtuste loomisega inimese poolt? Too näiteid elust ja kirjandusest.
4. *Õpi pala kolmandat osa tekstilähedaselt jutustama.*

KIVI.

Sel kevadel öeldi jõe taga noortes metsakultuurides ohtrasti mürkleid kasvavat. Sinna oli kilomeetrit viis või veelgi rohkem, mis ei ole just pikk maa neile, kes armastavad jalutuskäike looduses. Liiati olid puud peale ettevaatliku saare just lehte läinud. Ja künklik tee, mis lookles läbi segametsa kord varjualusena, kord päikesepaistelisena, aina ahvatles ning kutsus.

Ühel õhtupoolikul, kui käod pärast lõunauinakut olid jälle kukkuma hakanud, läksin ma teele, ilma et oleksin seente kasvukohta lähemalt järele kuulanud. Mul ei ole suurt usku kauge maa tagant antud juhatustesse ja lootsin saada kõige usaldusväärsemaid näpunäiteid kohapeal tuttavalt metsavahileselt.

Paraku ei olnud vanakest kodus. Ma seisin tükk aega mesilas ja vaatasin jõe lakkamatut voolu, meenutades kadunud metsavahti, keda ma tema eluajal olin külastanud, ajasin siis veel uudishimulike kitsetalledega juttu ning lonkisin viimaks üle silla, mis siinsamas läheduses asus.

Esialgu, kuid mitte väga kaua, kulges jõetagune tee läbi noore lehesalu. Jänes jooksis lähedalt mu eest üle sihi, ma käisin otsekui mööda lillat vaipa — kannike õitses. Kui heleroheline salu lõppes, avanesid mulle mitmetesse kümnetesse hektaritesse ulatuvad metsakülvid ja noored, ikka veel kännustikke meenutavad kuuseistandused. Hiljutised palgiveoteed olid rohtumas ja enamikul tuleasemeist lokkas juba esimese aasta põdrakanepitaim.

Ma hulkusin istutusaukude, kändude ja tuleasemete vahel mitu tundi ringi, ei leidnud ainustki mürklit ja jõudsin tagasi metsavahimajakese juurde õhtu eel, kui päike oli veeremas. Vanake oli nüüd juba koju tulnud.

Kui ma talle naerdes oma äpardunud seenelkäimisest olin jutustanud, ei jõudnud ta küllalt kahetseda, et polnud ennist kodus olnud: mürklid kasvavat siit ainult viie minuti tee kaugusel. Ja sedamaid võttiski käbe eideke korvi, ütles, et peab oma kitsetalledele rohtu tooma, ja tuli minuga kaasa.

Me läksime läbi õhtuvarjude ja jõudsime peatselt kuusiku serva, kust algas kahe-kolmeaastane metsakultuur. Siin oligi mürklite üks kasvukohti. Kui mu saatja nägi, et ma seeni juurtega välja ei kisu,

vaid neid noaga hakkasin lõikama, naeratas ta rahulolevalt ja ütles end minevat rohtu kitkuma.

Mürkleid oli ohtrasti. Olin oma korvikese juba peaaegu täis korjanud, kui kuulsin äkki eidekest taamal pahandatult rääkima hakkavat. Esialgu ma arvasin, et ta kellegagi on kokku saanud, kuid natukese aja pärast pead tõstes nägin ometi, et ta seisab sipelgapesa juures täiesti üksinda ja räägib iseendaga. See näis mulle võõrastavana, ma jätsin seenekorjamise sinnapaika ja ruttasin vanakese juurde.

«Kes see niisugune rumal inimene küll on olnud,» ütles ta juba eemalt, näidates mulle telliskivi, mis oli sipelgapessa visatud. Ma ei jõudnud talle veel midagi vastata, kui ta juba sipelgapesa kohale kummardus, kivist kahe käega kinni võttis ja selle pahaselt huuli liigutades võimalikult kaugele viis.

Kui me varsti pärast seda metsavahimaja juurde tagasi läksime, oli senini nii jutukas vanake sõnakehvaks muutunud. Alles siis, kui ma lahkuma hakkasin ning sealjuures talle käe ulatasin, ütles ta jälle:

«Kui ma hingestki aimaksin, kes see meie kandis niisugune toores ja rumal inimene võiks olla!»

Ma ei tundnud tema kanti, kuid tahtsin teda ometi rahustada.

«Noh, kes teab, võib-olla mõni poisike,» tähendasin ma nii muretult kui vähegi võimalik. Kuid näis, et ta minu arvamist ei kuulnudki.

«Terve telliskivi!» arutas ta edasi. «No mis see kivi seal teiste pesas pidi tegema!»

Ma surusin veel kord ta kätt ja tulin ära nukra aimusega, et eideke ei saa sel õhtul niipea rahu, et ta ka üksinda jäädes oma murelikku küsimust aina kordab, et ta selle telliskivi isegi asemele kaasa võtab ja sellega seal veel kaua aega vähkreb, valge põhjamaine öö aknakese taga.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missugused mõtted jäävad selles lühijutus kõlama?*
2. *Jutustus jätab lugejale meeldiva mulje. Millega kirjanik selle saavutab?*
3. *Võrdle «Kivi» sama kirjaniku lühijutuga «Käepigistus». Mis neid seob?*
4. *Kirjuta kirjand teemal: «Lugedes E. Krusteni lühijutte «Kivi» ja «Kevadet otsimas».»*
5. *Loe klassiväliselt läbi sama kirjaniku jutustustekogu «Kevadet otsimas».*

EDUARD MÄNNIK

Eduard Männik sündis 1906. aastal Tartus töölise perekonnas. Ta õppis Tartu reaalkoolis ja kommertsgümnaasiumis, kuid aineliste võimaluste puudumisel oli ta sunnitud haridustee pooleli jätma.

E. Männik töötas turbarabades, põlevkivikaevandustes, raudtee-ehitusel. Ühtlasi tegi ta kaastööd paljudele ajalehtedele ja ajakirjadele.

Suurest Isamaasõjast võttis E. Männik osa eesti rahvuskorpuse ridades. Ta sai haavata Velikije Luki ja Saaremaa lahinguis. Pärast sõda pühendas ta end täielikult kirjanduslikule tegevusele.

Eduard Männik on silmapaistev novellist. Tema jutustused ja novellid on ilmunud kogumikus «Südamete proov» (1946), «Viisteist sammu» (1947), «Võitlus kestab» (1950), «Üle mägede» (1953 ja 1956), «Traataed» (1954), «Inimesed vaekausil» (1959) ja «Rindejutud» (1962).

E. Männikut on autasustatud Tööpunalipu ordeniga.

UUE ELU ALGUS.

Kui Punaarmee 1942. aasta jaanuarikuus vabastas Zapadnaja Dvinaa ja Toropetsi ning edukais pealetungilahinguis tungis sakslaste loodepositsiooni tähtsaima kindlustatud sõlme — Velikije Luki — lähistele, siis võttis vaenlane kasutamisele ühe oma metsikumatest kaitseviisidest, nn. «kõrbetsooni».

Kõrbetsooni ettesirutatud haarmed ulatusid üle Oktoobriraudtee ja kaugemale, kogu maa-alale, kus hitlerlaste jõugud olid sunnitud taganema. Kuid seal leidus ikka põletatud külade kõrval ka vähemkannatanud asulaid, lennukipommidest purustatud majade reas peaaegu puutumata hooneid, nõgiste korstnajalgade vastas

õitsvate pelargoonidega aknaid. Hitleri armee kiire ja ootamatu lüüasaamine Moskva all ei andnud neile siin mahti kõike hävitada, tuhaks ja kildudeks pihustada.

Tõeline kõrbetsoon algas alles Velikije Luki lähistelt, sirutatud 30—40-kilomeetrise raadiusega ümberringi. Suvel kasvasid siin põldudel puusadeni ulatuv takjaleht ja ohakas. Külade asemel mustasid ainult rusuhunnikud ja ahervaremed. Mõned söestunud väravapostid tõusid kõrgele nagu võllapuud. Talvel oli see kõik maetud lume alla, ainult kõrgemad kühmud või püstijäänud korstnajalad tähistasid endiste külade asemeid.

1943. aasta sügis-suvel paiknes meie väeosa ühe niisuguse hävitatud küla ahervaremetel. Enam kui seitsmekümnest eluhoonest oli nagu imekombel säilinud ainult üks — halli aukliku sindelkatusega ning suuremalt osalt purustatud aknaruutudega vana laut-elumaja. Siin elunesid ka kogu ümbruskonna ainukesed elanikud — kaks vana inimest, peremees ja perenaine. Ka loomadest olid säilinud ainult kaks — halli habemega vana kits ja sabata kass. Seda kassi olid sakslased katsunud kogu aeg maha lasta, põmmutades teda revolvritest ja püssidest. Ent ikka oli ta saanud kuidagi minema lipata, eluga pääseda. Ainult üks kuul riivas ta kõrva ja teine purustas saba. Kuid öösel, kui sakslased norskasid, leidis ta ainult temale teadaolevaid avausi ja käike, millede kaudu hiilis nende toiduriiuliteni, keedupottideni, praetud kanadeni. See imelik võitlus looma ja vägivallaga võimutsejate vahel kestis enam kui aasta, ja pererahvas hakkas kassi salamisi «Partisaniks» kutsuma.

*

Ühel päeval nägin ma takjalehtede vahel uustulnukat. Ta ei ulatunud palju üle nende metsistunud kasvude, mis tõusid tema ümber. Siis kadus ta tükiks ajaks silmist, ilmudes varsti jälle nähtavale. Nüüd uuris ta hoolikalt ümbrust ning hakkas siis otsejoones mulle lähenema.

Alles mõnekümne sammu kauguselt suutsin uustulnukast tervikliku mulje saada. Ta kandis suurt vattkuube, mis andis talle veidi kühmus vanaeide kuju. Vattkuue alt paistsid samasugused suured lotakile vajunud sõduripüksid, mille sääreotsad olid torgatud tanksaabastesse. Kuid õige mulje andis uustulnukale peakate. See oli sõduripilotka, mis, uhkelt torgatud valgetele juuksekahludele, andis läheneja näole mingi erisuguse särava ja noorusliku helgi. Aastatelt võis ta olla kaksteist-kolmteist.

Minule lähemale jõudes hüüdis juba eemalt:

«Onuke, juhata mõni hea muldonn.»

Kas ta oli üks neid sõjas peavarjuta jäänud noori, kes hoidusid väeosade köökide lähedale, alatasa nuhkisid mahajäetud muldonnides, sagisid edasi-tagasi suurte liiklemisteede ning raudteede läheduses?

Küsisin vastu:

«Milleks sulle muldonni tarvis? Kavatsed siia elama asuda?»

Ta noogutas tõsiselt vastu:

«Jah, elamiseks. Nüüd ei pääse fašistid enam siia ... on tarvis jälle kodu ümbrusse tagasi kolida.»

«Oled pärit siit?»

«Siit.»

Ta viipas käega kõrgendiku poole, kus kunagi oli asunud küla.

«Kas oled üksi?» jätkasin pärimist.

«Ei,» raputas ta pead. «Meid oli suur pere, kolm venda, kaks õde, isa ja ema ... nüüd on aga kõik laiali. Oleme praegu ainult kolmekesi. Ema on haige ja Anja veel päris noor, sellepärast tulingi mina siia eluaset vaatama.»

Nüüd mõistsin seda omapärast joonekest, mis paistis kõigist ta liigutustest, häälekõlast ja isegi mõtetest. Ta oli ju peremees, väike perekonnapea, kel tuli hoolitseda haige ema ja väikese õe eest.

«Tähendab peremees ise?» heitsin pooleldi naljatades.

Kuid tema jäi päris tõsiseks ja vastas:

«Jah ... kes siis teine. Elame Toropetsis tädi juures, aga temalgi on omad mured. Ema tahab tagasi tulla kodukohta ... siin oli meil oma maja ja aed. Korrastaksime eluaseme esialgu kas või muldonni ... küllap hiljem saab jälle kõik.»

Ning siis pead veidi viltu minu poole pöörates:

«Onuke, võib-olla tead mõnd niisugust?»

Tõepoolest ma teadsingi üht päris korralikku muldonni. Olin selle juhuslikult avastanud, kui hulkusin küla varemetel.

«Tule,» tõmbasin teda peaga.

Astusime küla ahervaremete poole. Minnes läbi kõrge rohu jäi meile alatasa jalgu põlenud kopsikuid, keeduriistu, kõveraks keerdunud raudvoodeid. Siin vedeles veel rohtu mattunult kirves, mille kuuas põlenud. Seal paistsid paksu roostekorraga kaetud sirpide terad. Ja ikka voodid: väikesed, suured, kitsad, laiad, päris lihtsad plekivitsast põhjadega, laiad reformmadratsitega, kõrgemate ja madalamate pähitsitega, põlenud nuppude ning ratastega.

«Siin elasimegi,» näitas poiss ühele mullahunnikule, millel kasvasid juba nõgesed. «Midagi kõlvulist pole järele jäänud ... mitte midagi. Ainult viili leidsin, kuid selle on keegi hiljem sinna kaotanud.»

Ta tõmbas vattkuue taskust väikese, juba roostetama löönud viili ja proovis seda nagu nuga küüneseljal. Siis naeratas minu poole:

«Küllap läheb tarvis majapidamises, kus midagi ei ole. Sellega saab valmistada nuga leivalõikamiseks.»

«Kas sa oskad seda?» küsisin üle õla.

«Oskan. Minu isa oli meistrimees — lukussepp. Nüüd töötab Kalininis. Aga ema ei taha sinna minna ... tema igatseb tagasi koju.»

Olime jõudnud muldonni ette. Seda varjas tihe, juba metsistunud põõsastik. Painutasime oksad kõrvale ja astusime mööda lagunenud astmeid alla. Läitsin tiku ja mu väike kaaslane heitis asjaliku pilgu ümberringi.

«Sobib,» noogutas ta rahul olles peaga. «Ainult trepp tuleb parandada, aknale klaasid ette panna, ahi uuesti savitada. Hea, et torugi on alles, just nendega on hädа... tuleb kaugelt otsida. Ja laud, magamisasemed, istmed? Küllap muretsen needki. Nüüd on tarvis kohe kütma hakata, sest ema tervis ei luba elada niiskes ruumis.»

Ta plaanitses seal nagu väike peremees, kelle ergas kujutlus hüppab tänastest raskustest üle homse ja ülehomse ilusatele lootustele. Nõnda jätsingi ta sinna muldonni ette plaanitsema. Õhtu eel nägin küla künkal tõusmas suitsuvinet — küllap uus peremees juba küttis ahju. Siis ma ei näinud teda enam mitmel päeval.

Kuid ühel õhtul nägin umbrohtu kasvanud põldudel väikest kõhna eidekest ning kuue-seitsmeaastast punase lindiga seotud patsidega tüdrukukest. Nad lõikasid sirpidega kaera, mis mõnes kohas kasvas pisitillukeste viljasaartena. Nähtavasti olid need noore peremehe ema ja väike õde Anja, kes saabunud oma kodukohta.

Ja sellest ajast hakkasin teda sageli nägema maanteedel, metsas või küla ahervaremetel, kus ta ikka midagi otsis, tuhnis, välja kiskus, kandis. Kord kohtasin teda külavaheteel suure, kahe sentimeetri paksustest laudadest valmistatud pehkinud uksega. See võis olla mõne aida või lao uks, mis juba kaua oli maas vedelnud. Ta kandis ust seljas. Õigemini toetus ukse ülemine osa tema turjale, kuna alumine jooksis rabinal teed mööda järel. See oli raske koorem, ja eemalt paistis ta suure ukse all pisikese sipelgana, kes oli võtnud kanda üle jõu käiva koorma.

«Milleks sulle seda ust tarvis on?» küsisin tema kohale jõudes.

Ta oli selle raske koorma vedamisest päris otsas. Alles hiljem sain teada, et ta oli juba eelmisest õhtust saadik seda ust tassinud. Isegi kogu öö valvas ta selle juures, et mõni juhuslik möödasõitev väeosavoor ei arvaks heaks seda toredat ust oma kasuks tarvitada. Nüüd oli ta lõpuks jõudnud päris muldonni lähedale.

Tükk aega ei suutnud ta minu küsimusele vastata. Siis, pühkinud vammusevarrukaga üle õhetava näo, ütles:

«Meil pole söögilauda ega pinki istumiseks. Missugune ilus uks, sellest saab mõlemad, nii söögilaua kui pingi. Mitte ei raatsinud maha jätta.»

Aitasin tal ukse kanda muldonni juurde ja nägin, missugune suur töö oli siin tehtud nende mõne nädalaga. Lagunenud trepp oli kindlustatud kasepulkadega, katus kohendatud uute mätastega, aknaavas uhkeldas klaasideta raam.

«Mitte kuskilt ei saa klaasi, kõik on purunenud kildudeks,» lausus ta minu pilku tühjal raamil nähes. «Kavatsen akna teha pudelitest.»

«Pudelitest?»

See näis mulle nõnda veidrana, et pahvatasin naerma. Kuid mu väike peremees ei lasknud end häirida. Ta vastas rahulikult ja tasakaalukalt nagu inimene, kes teab, mis ta kavatseb ja teeb:

«Jah, ma nägin ühes purustatud kivimajas niisugust akent. See oli tehtud viinapudelitest, kuid jaama lähedal vedeleb terve kast palju paremaid pudeleid — lapergusi. Just neist panengi raamile ruudud ette.»

Ma ei naernud enam.

Muldonni sisemuski oli oma nägu muutnud. Madalas pliit-ahjus pragises tuli, ümberringi oli tunda kuiva ja sooja õhku. Põrandat katsid kuuseoksad. Need oli väike peremees jälle nähtavasti kaugelt metsast kandnud. Üht muldonni otsa palistas lepalattidest valmistatud magamisase — nari, mis kaetud õlgede ja mõne õhukese vaibaga.

Väike peremees seisis ise mu kõrval, jälgides iga pilku, mis heitsin ahjule, kuuseokstega kaetud põrandale, magamisasemele. See kõik oli hästi tehtud, elu tühjadel ahervaremetel pistis nagu noor puu mullapeidust välja esimese tipukese. Väljas tulid meile vastu ema ja väike õde suurte kaeravihkudega. Mu noor kaaslane ruttas emale vastu, aitas tal kandami seljast maha ja tõreles:

«Sa ei tohi nõnda palju kanda... siis hakkad jälle oigama.»

Mulle meenus raske aidauks, mida ta ise oli tirinud kogu päeva ja öö.

Siis hakkasin teda nägema askeldamas kahe lennukikere kallal, mis olid purunenud päris lähestikku. Ikka ta kangutas, kruvis ja muukis seal midagi. Mind hakkas huvitama, mida ta sealt purustatud metallirusu hunnikust leiab. Ühel päeval kohtasingi teda pikka alumiiniumplekiriba maha rebimas.

«Kas võib aidata?» küsisin eemalt.

Ta pühkis vattkuue varrukaga otsmikult higipisaraid ning vastas:

«Jah, küll on sitke, nagu kuradinahk. Aga neist saavad head kopsikud ja kausid. Nüüd on laud valmis, tuleb ka toidunõusid rohkem vaja.»

Kangutasime kahekesi plekiriba lahti ja ta läks kodu poole.

Kuid ühel õhtul ilmus ta ootamatult minu juurde. Ta polnud kunagi minult midagi küsinud ega mangunud; ma ise olin talle andnud vattkuue jaoks presendist rihma, talvemütsi, jalamähised ja vana seljakoti. Kuid nüüd hoomasin sellest vaikivast häbelikkusest kohe, et ta tuli minult midagi küsima.

«Mis on?» küsisin oma kirjutuslaua tagant, mis ka õieti midagi muud polnud kui just samasugune aidauks kui temalgi.

«Onu, anna lusikat. Meil on ainult üks lusikas, kuid selle järgi ei saa teist valmistada. Vars on peenike, lähevad katki.»

«Kuidas sa neid valmistad?» küsis perenaine, kes oli tulnud meie juttu kuulama.

«Valan alumiiniumist.»

«Valad kohe päriselt?» üllatusin mina.

«Jah. Aga peenikese varre pärast purunevad. Nüüd oleks vormi jaoks tarvis parajat mõõtu, siis ehk oleks igaühel ka oma lusikas.»

«Kunas sa valama hakkad?»

«Just praegu.»

Otsisin oma lusika, tubli sõjamehe-lusika, ja võtsin mütsi.

«Lähme!»

Ta seisatas veel silmapilgu nagu midagi mällu surudes.

«Vaat, nüüd hakkan ka endale niisugust riiulit valmistama,» näitas ta seinale.

Väikese muldonni ahjusuust paistis põrandale riba valgust. See oli ainuke valgus siin ruumis, ulatudes vaevalt poole põrandani. Ema ja väike õde juba magasid, nõnda et sellest valgusest jätkus meistritööks. Ahjus sulas hõõguvate süte vahel nõu helkiva metalliga. Põrandal asetses lauatükk saviga. Nähtavasti oli see vorm.

Mu noor meister vajutas minu lusikaga sinna jälje. Nähtavasti ei teinud ta seda tööd esimest korda, sest kõik ta liigutused olid kindlad ja asjalikud nagu inimesel, kel on suuri kogemusi. Ta silmitses savijälge, kohendas seda puupilpaga, litsus servi. Siis haaras ahjust mingisuguste tangidega sulaminõu ja valas helkiva joa vormi.

Ma pole vist kunagi elus niisuguse huvi ja põnevusega jälginud ühe uue eseme sündi, tema valmissaamist, kui tookord. Näis, nagu polekski see lihtne lusikas, vaid väga keeruline meistriteos, poeem, mis just sündinud luuletaja sule alt, kaunis kuju, mille ümbert meister avab varjava katte. Olime mõlemad kummardunud vormi lähedale, silmitsedes jaheneva metalli muutusi, selle tuhmumist. Me kumbki ei julgenud õieti hingatagi, oodates vaikides, liikumatult.

Siis katsus mu noor meister vormi ja ütles särava ilmega:

«See ei purune... sellest saab lusikas.»

Mina kordasin ta sõnu:

«Sellest saab lusikas.»

Läksin tol õhtul ülendatud meeleolus oma korteri poole, nagu oleks sündinud midagi väga tähtsat, pöördelist. Eemal pimeda linna kohal veeres jälle suurtükkide kõu. Vaenlane tulistas kaugelaskjatest seda purustatud, peaaegu rusuhunnikuteks muudetud linna.

Vaadates kaugeid plahvatuste välgatusi, meenus mulle jälle täna valatud lusikas. See näis tähtsamana kui hitlerlaste purustavad mürsud. See oli uue elu algus, mis hakkas tärkama siin lagedatel väljadel, ahervaremete asemetel. Ja see oli visa, tugev ning võimas, seda ei suuda purustada mürsud, see jääb alati võitmatuks.

Järgmisel päeval asus meie väeosa teele lääne poole.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kirjelda põletatud külaaset ja peavarjuta jäänud inimeste eluraskusi. Loe tekstist vastavad kohad.*
   Kuidas fašistide tegevus neid iseloomustab?
2. *Iseloomusta noorukit — peategelast. Missuguseid tema omadusi hindame kõrgelt?*
3. *Jälgi pala teises osas mina-tegelase ja nooruki vahelist kahekõnet. Pane tähele, kuidas kirjanik väldib samade sõnade kordamist: ...hüüdis juba eemalt, ...küsisin vastu, ...jätkasin pärimist, ...heitsin pooleldi naljatades, ...vastas, ...minu poole pöörates jt.*
   Mida sellest õppida isiklikuks keeletarvituseks?
4. *Analüüsi järgmisi võrdlusi tabavuse ja ilmekuse seisukohalt:*
   ...ja eemalt paistis ta suure ukse all pisikese sipelgana...,
   ...elu tühjadel ahervaremetel pistis nagu noor puu mullapeidust välja esimese tipukese.
5. *Korda: eepika. Missugusesse eepika žanrisse kuulub «Uue elu algus»?*

UNO LAHT

Uno Laht sündis 1924. aastal Valgas tolliametniku perekonnas. Alanud Suure Isamaasõja tõttu tuli tal keskhariduse omandamine pooleli jätta. U. Laht evakueerus koos perekonnaga Tatari ANSV-sse. 1942. aastal mobiliseeriti ta Punaarmeesse, mille ridades ta võitles Velikije Luki all, kus sai haavata. Pärast paranemist õppis Kaasanis ja Puškinos.

Nõukogude Eesti vabastamise järel töötas U. Laht algul Riikliku Julgeoleku Ministeeriumis, hiljem siirdus ajakirjanduslikule tööle.

Uno Laht on saanud populaarseks oma satiiriliste värssidega. Ta on avaldanud luulekogumikud «Piimahambad» (1954), «Plombeeritud piimahambad» (1956), «Sinelitaskust seanahkse portfellini» (1958), «Selle suve värsid» (1960), «Suitsuangerjad ja kastemärjad roosid» (1960), «Linnupesa teraskiivris» (1961), «Kümne küüne laulud» (1962).

Uno Lahe sulest on ilmunud komöödia «Atlandi heeringas» (1959).

R. I. P.[1]

Tuli tänavale vaatama
kommunistlikku mister K-d[2]
maailma rikkaima riigi
vananev daam.

---

[1] Rest in peace (ingl. k. — loe: rest in piiss) — puhake rahus.

[2] Ameerika ajakirjandus märgib tähtsamaid riigitegelasi nende perekonnanime algustähega. Hruštšov algab inglispäraselt K-tähega.

Tuli vaatama, teades niigi,
et hetkeks vaid näha saab —
juhul, kui selle striidi[1]
läbistab mr. K...

Miks on tal ärevust vaates,
miks nii kärsitult ootab ta?
Õhtuses TV-saates
kuulas ta mr. K-d.

Mõtted jäid kergesti meelde —
selge ja lihtne laad.
Kõikide emade keelde
tõlgiti mr. K-d.

Tekkis tal õhtul hilja
kirja saatmise plaan.
Öösel kirjutas kirja
mr. K-le see daam.

Äratas teenija ka veel,
öösel posti viis too,
kirja, mis mr. K-le
jutustab järgmise loo:

«Olen ema,
kuid kõnelema
pean Teiega poja nimel.
Mu Fredil on sama soov,
mis Teilegi rahu ei anna...
Ja nimelt —
Fredi naabriks on aerodroom
Lõuna-Itaalia rannal.

Mullu suvel
olin Euroopas,
käisin, kus käima pean.
Mul pole muid huve,
kuigi ma tean —
Fred mind ei oota.

Neil on seal kena —
marmorseinad, küpressialleed
ja sinine-sinine meri,
mida poisid ei vaata enam.

---

[1] street (ingl. k. — loe: striit) — tänav.

Neil on seal kena —
pügatud muru, pressitud teed,
punasest kivist kui veri,
mida poisid ei kasta enam.

Neil on seal kena —
kohanimed, kus rügement kähmles,
aukraadid ja sünniajad,
mida poisid ei vaja.
Ja peatsis on kõigil kolm tähte,
mida nad vajavad veel:
R. I. P.

Neil on seal kena.
Fred armastas olla koos
oma poistega, seda ma tean.
Olen jõukas ja hoolitsev ema,
kuid koju ma poega ei too —
Fredil on sõbrad seal!
Lamagu üksteise lähedal,
lõppes neil ühine tee
kolme vaikuse tähega
R. I. P.

Neil on seal kena.
Õhtul, kui viinamäe kroonilt
päike loojudes loidab,
küpresside kummargil varjud just
nagu lastele hoidjad
soovivad head und nad.
Aga juba sealt aerodroomilt
reaktiivide kriiskav karjatus
üle ristide undab.
Maa vappub ja taevas oigab —
seni kui hommikul koidab,
hotellis ma unetult vähkren...
Kas tõesti siis poisid need
said pilkeks kolm tähte
R. I. P.?!

Olen ema.
Mälestustest elan.
Illusioone ei loo ma.
Palusin jõudu Madonnalt[1],
naiselt, kes kõike peab jõudma.

[1] madonna — katoliku usu järgi jumalaema.

Hommikul sõitsin Rooma
oma kodumaa saatkonnalt
pojale vaikust nõudma.

Olen ema —
mida vastasid nemad?!
Mu Fredile andvat au
tiivad, mis kaitsevad õiglust.
See olla kuulsuse laul,
mis poistele meeldida võib just...

Nii vastasid nemad,
kuid mulle see hinge ei mahu.
Millise kuulsuse nimel nad lendavad
võõras taevas ja surmaga endaga
mängivad õiglast rahu?!

Kuulasin Teid ja, vastu ootust,
andsite vanale naisele lootust.
Võib-olla ma tõesti näen veel
päeva, mil antakse see
käsklus maailma lennuväele:
R. I. P.! R. I. P.! R. I. P.!

Leinaloori siis kübaralt rebin ma
ja tänan Teid koos oma Frediga.»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missuguse maa aerodroomist Lõuna-Itaalia rannal kõneleb luuletaja? Põhjenda vastust teksti najal.*
2. *Esita värsid, milles selgub aerodroomi otstarve?*
3. *Mis on luuletuse teema ja idee?*
4. *Missugune riik maailmas on rahu eest peetava võitluse esirinnas ja kuidas luuletaja sellele osutub?*
5. *Leia k o r d u s e d ja a n t i t e e s i d. Kuidas need süvendavad luuletuse emotsionaalset mõju?*
6. *Missuguseid mõtteid ja tundmusi luuletus äratab?*

ANTS SAAR

Ants Saar sündis 1920. aastal Viljandimaal kooliõpetaja pojana. Ta lõpetas Viljandis Keskkooli.

Suures Isamaasõjas tegi ta kaasa eesti rahvuskorpuse lahingutee.

Pärast sõda töötas A. Saar ajakirjanikuna. Ants Saar on silmapaistvate tulemustega viljelnud olukirjeldusi, mis on ilmunud kogumikes «Inimene otsis õnne» (1958) ja «Mõrvarid maskita» (1961).

SUURE EHITUSE HOMMIK.

Hooti jõelt puhuv tuul lükkas peent kaldaliiva. Tasase sahinaga liiguvad päeval päikese käes peaaegu tolmuks kõrbenud liivaterakesed ikka kaugemale ja kaugemale, peatudes lõpuks kaldajoont piiravas kuivanud kasteheinas või hiljuti maharaiutud paplite ja pajude närbunud lehtedes.

Vastaskaldalt, Mogutova mäe juurest tõuseb täiskuu, ronides üles piki mäe kallakat serva. Volga vasak kallas, mis päeval oli lame ja tasane, muutub kuu varjudest künklikuks. Kalda ääres kasvavate paplite lehed sahisevad.

Vaikseks on jäänud kaldaäärne sadam. Üksikud kõrgemad lained püüavad kõigutada Volga vetest ja tõrvast läbiimbunud vana pargast, mis nüüd koos uute tekiehitustega täidab sadama ülesannet. Nähes oma töö asjatust, veerevad lained pahaselt kohisedes jälle tagasi. Vaikinud on valjuhääldajad kaldal ja sadamas, pärast seda kui diktor Moskvast teatas viimaseid päevauudiseid.

...Veel tund aega tagasi müksisid Kuibõševist ja Uljanovskist, alt- ja ülevaltpoolt saabunud reisijatelaevad oma külgedega vana pargase, praeguse ujuva sadama küljekontidena väljaulatuvat raamistikku. Madrused kinnitasid köied ja noorukesed tüdrukud lükkasid kohale maabumissillad. Käratsedes ja tõugeldes, kiirustades, nagu kartes kusagile hiljaks jääda, ruttas kaldale sajapäine inimhulk — kohvritega ja kohvriteta, kottidega, lihtsalt riidesse mässitud või õmmeldud pampudega, lastega ja lasteta, mehed ja naised, poisid ja tüdrukud, hallihabemelised taadid ja noorukid, kelle põski ja ninaalust pole veel puudutanud habemenuga. Astusid

kaldale ja peatusid. Sirutasid istumisest kangeks jäänud liikmeid, ronisid madalast kaldajärsakust üles, heitsid pilgu paremale ja vasakule — piki Volga kallast —, vaatasid tagasi vastaskaldale — lamedatele mäeselgadele —, püüdsid silmadega läbi puurida pimedusest, näha eelolevat — kusagil küngaste taga orus asuvat Stavropoli, millest siia paistsid ainult üksikud tuled.

Seisatasid ja vaatasid ringi nagu inimesed, kes on jõudnud lõpp-peatuseni. Vabastasid end seljakottidest, viskasid õlgadelt maha pambud, panid kaldaliivale kohvrid, istusid ise sinnasamasse liivakünkale või kaldale uhutud puutüvele.

Laevad aga, jätnud maha suurema osa oma lastist, heitsid õhku lahkumishuikeid ja liikusid edasi tulede särades jõe õisel mustal pinnal.

Kus kohal oled sa juba varem näinud sellist pilti? Miks tundub kogu inimhulk kaldal tuttavana? Nii tuttavana, et hakkad nende hulgast otsima vanu sõpru.

Mäletad sa sõjapäevi, kui rindele tuli uus täiendus? Mäletad, kuidas sõitsid kohale Volga—Doni ehitajad? Mäletad sa raamatuist loetud lehekülgi, kuidas tulid Kaug-Idasse Amuuri kaldale kommunistlikud noored — Komsomolski ehitajad?

Sellepärast tunduvadki need inimesed sulle vanade tuttavatena. Nad ongi sinu tuttavad. Uued, kuid ühtlasi ka vanad sõbrad. Uus täiendus sellele armeele, kes peab võitlust Volga jõududega, kes muudab siinse Volga Kuibõševi mereks, paneb tuledes särama Volga-äärsed maad, viib põuastele põldudele vee, saadab juhtmeid mööda jõudu ja valgust pealinnale Moskvale.

Täna näed sa neid kaldal puhkamas, askeldamas kõige lihtsamate pisiasjadega. Vaata noorukit, kes praegu oma kompse lahti võtab ja arutab, kuidas oleks parem neid uuesti kinni siduda. Samas kõrval kirub vanamees paksu liiva, millesse jalad vajuvad kederluudeni. Kolmas harutab kompsust välja tüki leiba, suitsuvorsti ja soolakurgi, ning ümberolijatele seletades, kuidas õieti tuleb kurke soolata, hakkab suurte suutäite kaupa hammustades isukalt sööma. Nagu poleks maailmas midagi tähtsamat peale õigesti soolatud kurgi või parajalt vürtsitatud vorsti.

Juba homme kohtad neid inimesi ekskavaatoritel ja buldooseritel, mullapumpadel ja kõisraudtee ehitusel. Võib-olla juba ülehomme seletab toosama, kes praegu tundub spetsialistina kurkide ja vorsti alal, inseneridele ja tehnikutele oma ideed töö paremaks organiseerimiseks. Ja veel mõni aeg edasi — loed tema kohta artiklit ajalehest, kohtad ta pilti autahvlil.

...Öö edeneb. Üksikult peatuma jäänud inimesed kogunevad gruppideks. Autojuht saab teada, et temast paar sammu eemal istuval lühikesekasvulisel jässakal poisil on samuti taskus autojuhtimise luba, ja tõstab oma kompsud talle lähemale. Udmurt leiab oma kaasmaalase. Või kohatakse lihtsalt inimest, kellega Kuibõševis või Uljanovskis piletikassa juures seisti.

Tumedasse taevafooni lõikuvad valgusvihud. Autod sõidavad kaldale ja kaldalt ära. Sõidavad ära inimesed, kes on siia tulnud juba teist või kolmandat korda, keda siinses, Volga-äärses Komsomolskis või Sadamalinnakeses — linnades, mille vanus on kõigest kaks aastat, — ootab perekond ja uues majas asuv avarate akendega või värskelt värvitud põrandaga korter. Uustulnukad jäävad ootama hommikut, et siis päevavalgel otsida üles ehitusvalitsuse vajalik osakond ja tööle vormistatult sõita kas Žiguli süvendisse, Komsomolski tõkketammile või mõnda uude ehitatavasse linna.

Poisikeseohtu nooruk nööbib lahti lõõtspilli ja alustab vana valssi Mandžuuria kõrgendikest. Pill võtab harjumatuis kätes kord tooni kõrgemalt kui vaja, siis jälle madalamalt, kuid päästjaks saavad bassid, mis meloodiast järjest tugevamalt üle karjuvad. Grupp tüdrukuid alustab laulu Stepan Razinist. Kuid laul katkeb peagi — ei sobi kokku siiasõitnute meeleoluga.

Volga lained veerevad rannale kord vaikselt loksudes, nagu oleks jõgi leppinud mõttega, et siit mõni kilomeeter allapoole ehitatakse talle tõkketammi, kord jälle vihaselt pahistades, nagu ähvardades oma teelt minema viia igasugused takistused. Ükski kaldalolijaist ei kuule Volga kohinas jutustust möödunud aegadest, vaid lugu uuest, tulevasest Volgast, meredest, mille veed on nii avarad, et silm ei ulatu kallast nägema. Uuest elust, uutest inimestest hakkab keerlema jutt gruppides. Nagu oleks kogu Nõukogudemaa siin kaldal koos. Inimesed sadadest eri kohtadest, igaüks on toonud kaasa tükikese oma kodukohta.

Kaks noort inseneri jutustavad Tsimljanski mere loomisest. Paar aastat tagasi kuulasid nad alles instituudis loenguid. Aga praegu on nad siinolijate hulgas kõige tähtsamad. Nemad ainukestena kaldalolijaist on võtnud osa Tsimljanski hüdrosõlme ehitamisest.

«Mere ehitasite, aga näe, meil siin Stavropolis,» räägib üks juuresolijaist, nähtavasti kohalik inimene, «meil siin Stavropolis mõni veel ei usu, et vesi Volgas nii palju kerkib, et ujutab üle kaldad ja jõuab Stavropolini. Kus sa sellega, tema on elanud seitse aastakümmet, kordagi pole vesi nii kaugele tulnud. Ei aja ka nüüd seda ükski võim sinna, liiatigi veel inimese jõud. Mässaku nad oma ekskavaatorite ja mullapumpadega niipalju kui tahavad. Ja kõige suurema südamerahuga ehitab ta praegu uut maja kohale, kus paari aasta pärast mitme meetri sügavusel vee all asub mere põhi. Vaat missuguseid inimesi veel on! Jah, ikkagi on.»

«Ega teda mere põhja jäeta. Traktor ette ja veetakse koos majaga enne välja, kui vesi märjaks teeb.» Noor tööülikonnas mees teeb liigutuse, nagu oleks vanaätt juba praegu oma majaga kusagil seal teel liikumas.

«Jajah, juhtub veel niisuguseid inimesi, kes enne ei usu, kui vea ninapidi juurde. Minule endale rääkis tuttav, Nikolai Aleksandrovitš — palju aastaid töötasime varemalt temaga koos. Nüüd

oli ta aastat paar Volga—Doni kandis.» Rääkija, aastailt üle keskea, tuulest veidi kähiseva häälega, seadis ennast tammetüvele paremini istuma.

Ja ta jutustas loo, mida võiks nimetada Žiguli rahvajutuks, kuigi jutustuse sündmustik ise toimub Tsimljanski mere ääres. Hiljem kuulsin seda jutustust veel paljudelt Stavropoli, Žiguli ja Õunapuuoru elanikelt. Kuulsin seda mitmes variandis, nagu alati räägitakse jutustust, mis on juba kaotanud oma esialgsed tegelased, mida räägitakse suust suhu ja mida iga jutustaja täiendab oma maitse ja võimete kohaselt. See on lugu tänapäevast, milles on palju jutustajate fantaasiat, aga mille aluseks on elu ise.

Žiguli rahvajutt.

«Elas meil Tsimljanski kandis — koha- ja külanime olen unustanud — vanaeideke; tädi Marfaks hüüdsid teda kõik. Ka küla kõige vanemate inimeste noorpõlves oli teda ikka nii hüütud. Võibolla ainult esimees ja arveametnik teadsid ta perekonnanime. Ja ainult vanad inimesed mäletasid aega, mil Marfa mattis oma mehe ja jäi üksipäini.

Ta elas küla kõige viimases tipus, viimastest majadest poole versta kaugusel, väikeses puuhütis. Soovitati Marfal tulla elama kolhoosi keskusesse. Marfa ütles ära. Kolhoos tahtis talle ehitada uue maja. Esimees saatis auto palkidega ja töömehed kirvestesaagidega. Aga Marfa ei lasknud autot õueväravast sissegi ja ehitusmeistritele näitas ust. Hüti oli ehitanud juba Marfa vanaisa. Vundament oli nii alla vajunud, et seinapalgid toetusid otse maapinnale. Aga Marfa ise kohendas hütti.

Niisugune ta oli.»

«Ei või olla, et meil kolhoosis on veel...» protesteeris keegi nooruk.

«Võis ikka olla hunnik tigedust,» imestas teine.

Jõelt puhus hooti jahedat tuult. Naised tõmbasid tihedamalt õlgade ümber villased kootud rätikud, mehed nööpisid kinni kuued. Keegi tõi kaldale uhutud kuivanud puu koos okste ja juurtega. Varsti loitis jutustaja jalge ees lõke. Tuli kutsus uusi inimesi juurde ning ring tõmbus koomale. Aga jutustaja jätkas, katkestades hetkeks ainult siis, kui ta kummardus uut puutükki tulle viskama.

«Marfa ei olnud sugugi tige, ja erak ei olnud ta kah. Kuigi vanaduse tõttu teda kolhoosi tööle ei kutsutud, ometi oli ta alati kohal. Ise tuli esimehe juurde, nõudis tööd. Ja kui kolhoos talle peale normipäevade eest saadava vilja veel omalt poolt mitu kotti nisu saatis, nii-öelda vanaduse pensioniks, siis ei võtnud Marfa seda vastu.

Ükskord olevat keegi talle ütelnudki, et elab nagu mõni oma-

aegne üksiktalupidaja — kolhoosist eemal. Nagu ei olekski nõukogude inimene.

Siis olnud Marfa esimest korda vihane. Mis puutuvat nõukogudesse, siis sellega olevat Marfal kõik vahekorrad selged. Nõukogude võim aitas teda, tema aitab nõukogude võimu. Ja sinna vahele ärgu keegi oma nina toppigu. Ja kui Marfa jääbki vanaks, nii et ta ei jõua tööl käia, siis vanaduspäevadeks olevat tal niipalju kogutud kui vaja.

Niisuguseid selgeid vahekordi armastas Marfa.

... Siis aga hakati ehitama Tsimljanski hüdrojaama. Peaaegu igasse majja külas asus mitu inimest — ekskavaatorijuhid, elektrikud, masinistid.

Kolhoosi kahe veoauto asemel kihutas mööda külatänavat sadu masinaid. Algul Marfale ei meeldinud muudatus, aga lõpuks hakkasid kolm autojuhti talle isegi nii meeldima, et võttis nad enda juurde elama. Jutustasid poisid Marfale oma tööst, viisid ta autoga isegi ehitusplatsile. Lõi kahte kätt kokku, kui nägi esmakordselt ekskavaatorit haaramas mitut kuupmeetrit mulda. Pärast, kui nägi sammuvat ekskavaatorit, enam ei imestanudki — oli harjunud. Autojuhid jutustasid, kuidas jõele ehitatakse ette tamm, tõuseb vesi, tekib meri.

«Tuleb teilgi, tädi Marfa, ära kolida teise kohta,» rääkis üks noormeestest. «Kuid maja on teil vana, niisugust ei tasu vedada.»

Nähes, et Marfa jäi tõsiseks, hakkas teine lohutama:

«Uuele kohale ehitatakse uus, palju ilusam. Riik ise ehitab. Teil pole muud kui sisse kolida. Pole vaja ehitajatele isegi «aitäh» ütelda.»

«Aga kolida aitame meie. Lehm ühele autole, majakraam teisele ja — aidaa,» tõotas kolmas.

Marfa jäi tõsiseks. Mõtles päeva, teise. Tuletas meelde kõik isalt ja isaisalt, emalt ja vanaemalt kuuldud jutustused sellest, kuidas vanasti siin külas oli elatud. Kuid ta ei mäletanud, et kunagi oleks räägitud ajast, mil vesi oleks tõusnud nende külani. Tihtipeale oli olnud uputusi. Marfa mäletab neid isegi. Vesi tõusis ükskord peaaegu naaberkülani. Aga nendeni — ei, seda pole olnud. Ja kui tõusebki — tema hütt on kõige kõrgemal künkal.

Ehitavad küll tammi, aga suudab siis inimeste kätetöö vastu panna loodusjõududele. Algul ehk peabki vastu, aga pärast — varem või hiljem — uhub vesi ikka minema. Marfa tundis vee jõudu, oli näinud, kui kevadine, jää alt vabanenud vesi viis minema terved külad.

Kolmanda päeva õhtul ütles Marfa järsku söögilauas:

«Sellest ei tule midagi välja.»

Poisid ei saanud algul arugi, millest korteriperenaine räägib. Aga kui ta lõpuks seletas, hakkasid naerma. Vihastas tädi Marfa, ja hiljem, kui üürilised tõendasid, et tammi, mida nemad ehitavad, vesi siiski minema ei vii, vaikis.

Vahekorrad jäid endiseks. Uuest merest ei räägitud enam kunagi. Noored unustavad tihti selle, mis vanadel südamel kipitab, ja nad ei mõtelnudki rohkem Marfa kahtlustele. Marfa mõtles ja vaikis.

Möödus aasta, tuli teine. Külas hakati valmistuma kolimise vastu. Kolhoosi esimees käis grupi inimestega külale uut asukohta vaatamas. See oli kilomeetrit kümme eemal — kõrgel künkal. Meri pidi ulatuma otse selle jalani. Niisuguse koha valisid kolhoosnikud uueks eluasemeks, otse tulevase mere kaldale. Esimees koos agronoomiga koostas plaane niisutussüsteemi ehitamiseks. Tulevikus võib isegi kalapüügibrigaadi organiseerida.

Ja lõpuks oli aeg niikaugel, et tuli hakata kolima. Esimesena läks esimees. Sööginõud ja väiksema majakraami ladus autosse. Kapid, lauad, voodid — need kolisid koos majaga. Ei uskunud esialgu kolhoosnikud niisugust imet, et maja võib tervelt ühest kohast teise viia. Kui aga nägid, kuidas esimehe maja mööda külatänavat minema sõitis, otsustasid nad ka lauanõud kappidesse ja laudadele kohale jätta. Räägiti, et põllutööbrigadiri naine olevat isegi tule ahju jätnud — leivaküpsetamine olnud pooleli. Pärast seletanud teistele kolhoosinaistele, et muud viga polevat sõidul midagi, aga leiva ahjupanek olevat raske. Künklikumatel kohtadel raputab nii, et viib pätsi labidalt maha.»

Siinkohal raputasid paljud kuulajaist uskumatult pead, kuid jutustajat siiski ei katkestanud.

«Niimoodi jõudis järg Marfani. Läksid meistrid kohale, et maja üles tõsta ja alusele asetada. Vaatavad mehed, arutavad:

«Häda niisugusega. Palgid nagu ussipuru, sõrmega lükka auk sisse. Katsu liigutada.»

«Ja ei olegi vaja liigutada. Kes teile ütles, et on vaja liigutada? Mina teid palunud ei ole, ja ei palu kah.»

«Kuidas siis nii, tädi Marfa? Kõik ju lähevad — vaja vee eest ära minna. Ja seda, et seinapalgid ära vajuvad, rääkisime niisama jutujätkuks,» vaigistas meister. «Maja viime ilusasti ära!»

«Kas te hästi või halvasti viite, seda ma ei tea ja ei tahagi teada. Aga see maja on seisnud siin juba üle saja aasta ja seisab veel teist niipalju. Niimoodi ütelgegi esimehele.»

Ei jäänud meestel muud üle kui ära minna. Esimees ja kolhoosi parteiorganisatsiooni sekretär süüdistasid iseennast, et juba varem ei olnud Marfa juurde läinud ja temaga rääkinud. Arvasid, et Marfa teab isegi kõike. Võttis ta ju osa kõigist kolhoosi koosolekutest, kus oli arutusel kolhoosi ümberkolimine ja uued tööplaanid uuel kohal. Alles nüüd meenus esimehele, et Marfa oli neil koosolekutel alati istunud vaiksena ega olnud kordagi sõna võtnud.

Ruttasid mõlemad Marfa juurde.

«Kuidas sa siis niimoodi, et takistad kolhoosi ümberasustamisel?» alustas esimees. «Sinu pärast seisavad töömehed, seisavad

masinad. Nad oleksid meil töö lõpetanud ja teise külla sõitnud — seal inimesed ammu ootavad.»

«Las sõidavad pealegi,» vastas Marfa. «Minu pärast ei ole neid vaja kinni hoida.»

Räägi palju tahad, kõigele on üks vastus — tema, Marfa, jääb kohale. Tema teab ise, mida teeb. Ega tal pole ilmaaegu aastaid üheksa kümmet, juba käib kümnendat kümmet.

Aga päevad läksid. Paari kuu pärast pidi jõe tee suletama. Ja siis hakkab vesi tõusma. Kolhoosi esimees rääkis oma murest ehitusjaoskonna ülemale, kelle piirkonnas oli Marfa maja. Sõitis seegi Marfa juurde. Asjata.

Lõpuks astus ühel hommikul Marfa majakese uksest sisse kõigi nende ehituste ülem ise. Teate, niisugune, ei eriti tüse ega ka mitte kõhnake. Ja juustes päris kõvasti härmatist.

Rääkis alguses maast ja ilmast. Jutustas, kuidas ta oma elus on juba loonud meresid ja uusi jõgesid. Aga see siin — Tsimljanski meri — olevat kõige suurem.

«Seda minagi,» toetas Marfa. «Võib teha järvi, ja kraavi võib kah niisuguse kaevata, et on nagu jõgi. Aga niisugust merd, nagu tahetakse siia teha, — ei sellest tule midagi välja.»

Ülem oli ahastuses. Juba mitu tundi rääkis. Marfa oli kõigega nõus, sai kõigest aru, aga niipea kui jutt läks kohapealsele merele, oli Marfa jälle endine.

Ehitustööde lõpetamise tähtaeg lähenes. Ülem otsustas, et parim vahend on, kui inimene ise veendub ülekolimise paremuses. Ja arvas, et kõige paremini veenab Marfat, kui ehitada talle uus maja uude asukohta.

Laskiski ehitada uue maja, täpselt samasuguse, kahe toa ja köögiga nagu Marfal. Vahe oli ainult selles, et uus lõhnas värsketest palkidest, aga Marfa maja palgid olid juba aastaid tagasi kaotanud igasuguse lõhna. Laskis vooderdada ja värvida, katus sai kõige paremast tsinkplekist, mis aina sillerdas päikese käes. Uksepiidad ja aknaraamid olid samasuguste nikerdustega, nagu neid omal ajal tegid Marfa vanaisa ja vanavanaisa.

Marfal kasvas aias kaks pirnipuud. Aga ülem otsustas uue maja juurde istutada kakskümmend kirsipuud.

Sõitis siis jälle Marfa juurde. Kutsus teda autosse ja sõidutas uue maja juurde.

«Vaadake, tädi Marfa, kas meeldib teile?» küsis ülem.

Marfa vaatas maja seest ja väljast. «See ei ole maja, vaid paradiis,» otsustas ta.

«Tähendab, leppisime kokku. Sõitke juba homme,» rõõmustas ülem.

«E-ei, pojake. Ega ma maja sellepärast kiitnud. Niisugune maja ei ole minu jaoks. Siin võivad elada ainult ülemad ja juhatajad. Niisugune maja on kallis.»

«Teil, tädi Marfa, ei tule midagi maksta. See on kingitus — meie, ehitajate poolt ja üldse — nõukogude võimult.»

Marfa raputas pead. Tema ei tahtvat mingisuguseid kingitusi. Ja jälle sõitsid nad tagasi.

Nii jõudis kätte päev, mil jõe tee suleti, ja vesi hakkas tõusma üha kõrgemale ja kõrgemale. Ainukesena istus oma majas Marfa. Aga maja lähedal, teekäänaku taga olid valmis needsamad kolm autojuhti, kes kogu aeg Marfa juures olid elanud. Kui vesi tõuseb majani, siis viivad kas või väevõimuga ära. Vaat, missugune kisakära oli üheainsa vanakese pärast!

Väevõimuga Marfat siiski viia ei tulnud. Kui vesi üsna lähedale jõudis, jooksis ta ise välja, et kedagi appi kutsuda. Siis tulidki poisid, ladusid kraami autodesse, panid Marfa esimese auto kabiini istuma ja sõitsid minema. Aga nende selja taga vesi aina tõusis ja tõusis. Nüüd Marfa enam ei kahelnud — selge, et vesi ujutab üle ka tema hüti.

Nii ta asuski elama uue, sinise mere kaldale.»

Kõneleja tegi jälle pausi. Tundus, et ongi jutustuse lõpp. Tule juures istujate ja seisjate hulgas tekkis vaikne elevus, nagu alati pärast huvitava loo lõppu. Kuid jutustaja jätkas.

«Algul tundus Marfale, et kogu elu on segi löödud. Mitte sellepärast, et oli halb. Kirsipuud õitsesid, merelt tuli jahedat tuuleõhku ja tihti istus Marfa tundide kaupa kaldal. Vaat kuidas elu ennast pöörab. Seni istus ta kuivas, põuases stepis, jõgigi oli kümmekond kilomeetrit eemal. Aga nüüd — missugune veeväli silmade ees, ei otsa ega äärt! Tõtt öelda, Marfale meeldis muudatus, kuigi ta ei olnud kunagi varem mere ääres elanud.

Ja missuguseks muutus elu ümberringi! Vesi pumbati põldudele. Ka kõige suuremad põuad ei suutnud midagi teha.

Marfa käis tihtipeale külas, istus tundide kaupa lasteaias, mis asus nagu tema majagi otse mere kaldal, küla kauneimal kohal. Mängis pisikeste poiste ja tüdrukutega.

Siiski oli ta nagu mingisuguses segaduses. Vahel mõtles omaette tundide kaupa. Marfale tundus, nagu oleks ta teinud elus mingisuguse vea, nagu oleks ta eksinud nendes arvestustes, millele ta oma elu rajas.

Tema, Marfa, sai uue maja. Kopikatki ei nõutud selle eest. Muidugi — tal on raha kogutud, ta võiks maja kinni maksta, jätkub. Aga kuidas tasuda selle eest, et ta elab nüüd mere kaldal, hingab põuastel päevadel värsket jahedat mereõhku? Kuidas tasub kolhoos selle eest, et vesi läheb tema põldudele? Mere ehitamine on kindlasti nii kallis, et seda ei suuda kinni maksta ei nende kolhoos ega ka kõik teised mereäärsed kolhoosid. Ikka jäävad võlgu.

Marfa mõtted käisid veelgi kaugemalt. Ta tuletas meelde noorusaega, siis nõukogude võimu tulekut. Kui Marfa oli veel noor, töötas ta mitme inimese eest. Kuid hädavaevalt tuli ots-otsaga kokku.

Niisugused mõtted olid Marfal. Tol ajal muidugi keegi Marfa mõtetest ei teadnud. Alles hiljem ta ise rääkis.

...Kirsid olid lõpetanud õitsemise. Algul olid marjad rohelised, siis muutusid heleroosaks. Aga kui nad olid juba tumepruunid ja nende mahl paks ning tumepunane nagu elav veri, siis kogus Marfa saagi, missugust ta polnud kunagi varem näinud. Ta jagas kirsse lastele ja naabritele, kuid ikkagi sai veel kirsside müügist suure hulga raha. Ja kolhoosis oli saak rikkalikum kui kunagi varem. Kui Marfa oli saanud kätte vilja ja raha normipäevade eest, kadus ta äkki kolhoosist. Imestati, arutleti. Taheti juba otsimagi hakata, kuid üks kolhoosnikutest teadis rääkida, et Marfat nähtud raudteejaamas piletikassa juures võtmas piletit otse Moskvasse.

...Marfa saabus tagasi alles paari nädala pärast. Juhusliku autoga sõitis kolhoosini, seal ruttas kohe esimehe juurde ja palus jaama sõiduks veoautot. Olevat Moskvast ostnud üht-teist, mida ei saa kauaks ajaks pakkide hoiuruumi jätta.

Aga jaamast tulles ei lasknud Marfa autol sõita oma maja juurde, vaid otse lasteaiani. Ronis kabiinist välja ja käsutas lasteaia kasvatajaid, et need appi tuleksid. Ühiselt tõsteti kastid autolt, tassiti majja. Lasteaia juhataja ja kasvatajad olid segaduses. Miks Marfa oma kastid ja pakid lasteaeda tassib? Kuid Marfa otsis vahepeal kirve ja hakkas üht kasti teise järel lahti kangutama. «Tule appi!» käsutas ta autojuhti. Ja siis kukkus avatud kastidest põrandale mängukarusid, koeri, kasse, kiikhobuseid, lahtikäiv karussell, nukke, trumme, pasunaid.

«Kas saadeti haridusosakonnast?» päriti. «Saatekiri on sinu käes?» küsis lasteaia juhataja.

«Saatekiri... Võib-olla mina ise olengi saatekiri ja haridusosakond kõik kokku.»

«Tähendab siis teie, tädi Marfa, teie ise tõite selle kõik lasteaiale?»

Marfa ei vastanud küsimusele. Käskis lasteaia töötajatel võtta paberi ja üksikult kirja panna kõigi kastide sisu.

«Et kõik oleks korralikult inventariraamatus sees, et ühtegi asja kaduma ei läheks.»

Ütles ja läks minema.»

Jutustaja lõpetas.

«Aga mis edasi sai?» küsiti.

«Nii nagu tuttav mulle rääkis, istub tädi Marfa nüüd iga päev lasteaias, otse mere kaldal, jutustab neile, kuidas ta elas vanasti ja kuidas nõukogude võim andis uue elu temale ja kogu rahvale.»

Niisugune oli Žiguli rahvajutt, mida ma kuulsin esimesel ööl, kui sõitsin hüdroelektrijaama ehitusele. Erinev kõigist teistest varem kuuldud ja loetud Žiguli rahvajuttudest.

Vahepeal oli päike juba tõusnud. Vähene jõe kohale tõusnud

udu hajus. Mäenõlvaku tagant hakkas paistma kirikutorne, näidates teed Stavropoli.

Vastuvoolu lähenes sadamale praam masinate ja mingisuguste kottidega. Hakkasid põrisema kraanade mootorid. Helevalge jõetramm sõitis reisijatesadama ette, oodates töökohale sõitvaid töölisi. Seal, kus toimus tõkketammi rajamine ja süvendi ehitamine tulevase elektrijaama hoonele, hakkasid tugevamalt kui öösel mürisema kümned masinad ja mehhanismid.

Algas suure ehituse hommik.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missuguse eesmärgiga rajati Kuibõševi meri? Nimeta teisi uusi meresid, mis on loodud nõukogude inimeste kangelasliku töö tulemusena.*
2. *Kirjelda Marfa arenemist ja kujunemist nõukogude inimeseks.*
3. *Kirjelda jutustuse põhjal, kuidas nõukogude võim hoolitseb vanade eest.*
4. *Võrdle Marfa ja A. Kitzbergi jutustuses esineva vanakese Räime-Reeda elu.*

PAUL HAAVAOKS

Paul Haavaoks sündis 1924. aastal Värskas (praegu Põlva rajoon) kehviktalupidaja perekonnas.

Tema lapsepõlv ja noorus möödusid majanduslikult rasketes tingimustes. Pärast Värska algkooli lõpetamist puudusid tal võimalused oma haridustee jätkamiseks. Tal tuli hakata endale leiba teenima. P. Haavaoks töötas päevilisena ja hiljem sulasena jõukates taludes.

Pärast Suurt Isamaasõda jätkas ta õppimist Värska maanoorte koolis. 1947. aastal läks ta komsomoli üleskutsel Leevaku hüdroelektrijaama ehitusele, kus sel ajal viibis Juhan Smuul. Paul Haavaoks on poeemi «Järvesuu poiste brigaad» üheks prototüübiks.

Paul Haavaoksalt on ilmunud luuletuskogud «Peipsi rannalt» (1957), «Rändajad maanteel» (1960), «Metsad kohisevad» (1962) ja «Rannapoisid» (1960) ning «Lehesall ja lumerätt» (1962), mis sisaldavad luuletusi lastele.

KEVADVÄRSID.

Kevadõhk. Sulatuul. Metsade sinetus.
Vastpestud valgete pilvede vinetus.

Kevad on soontes ja kevad on ajudes,
kevad on urbadest nõtkuvais pajudes.

Kevad on katustel, undavais traatides,
hoolikait tõrvatud kaluripaatides.

Veed aina tormavad, veed aina vulavad.
Viimased räitsakad langedes sulavad.

Lauda ees karjamees kõneleb naistele:
«Istume, noorikud, päikesepaistele!»

**
*

Õhtune sadu viis viimase lume.
Kinkudel koidiku õhetav jume . . .

Mühavad metsad ning kutsuvad rajad.
Hääled ja lõhnad ja kilked ja kajad.

Päikese keegi on surunud põue,
vilega keegi sind meelitab õue.

Keegi su varvastelt paisati üles,
liiritab-lõõritab sinavas süles.

Keegi sind tuuseldab, raputab õlast:
«Vaimustu, vaimustu laulude kõlast!»

Naeratlev kevadneid ütleb sind saates:
«Küll aga täna on julgust su vaates!»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missuguse meeleolu luuletus loob?*
2. *Anna seletus värsimõõdu kohta. Määra luuletuse «Kevadvärsid» riim ja värsimõõt.*
3. *Ülesandeid klassiväliseks töökś: jutusta luuletuse autorist P. Haavaoksast poeemi «Järvesuu poiste brigaad» põhjal; vaatle kevadloodust ja katseta võimaluse korral kevadeteemalise luuletuse kirjutamisega.*

VEERA SAAR

Veera Saar sündis 1912. a. Ta on pärit põllutöölise perekonnast. Pärast keskkooli lõpetamist astus ta Tartu ülikooli filosoofia teaduskonda, mille lõpetas 1937. aastal. Sellest ajast peale on ta töötanud eesti keele ja kirjanduse õpetajana Tartus, Kehtnas ja Jänedal. 1957. aastal anti Veera Saarele Eesti NSV teenelise õpetaja nimetus.

Veera Saar on kirjutanud novelle ja lühijutte. Lastele on V. Saare sulest ilmunud «Sõit mustikametsa» (1950).

Romaan «Lõokesed taeva all» sai 1959. aastal romaanivõistlusel II auhinna. Romaani järjeks on «Üle allikate» (1964).

LÕOKESED TAEVA ALL.

5.

Kui auto šeffidega sõitis kontori ette, seisis Olev vanaisaga trepi juures. Ta oli kogu päeva riisunud odrapõldu, õhtu eel sellega valmis saanud, hobuse koplisse viinud ja kontori juurde brigadiri otsima tulnud. Brigadiri polnud näha, vanaisa aga istus kontori laial trepil, kepp põlvede vahel, ja vahtis taevast. Kui ta Olevit nägi, osutas kepiga päikese tõusu poole ja lausus: «Vaata, missuguse samba ajab üles. Küllap laseb homme jälle, nii et ladiseb!»

Olev vaatas. Tõepoolest — veereva päikese vastas punetas taevas kahtlaselt, lillakad jooned jooksid otse alt üles. Ta ütles:

«Väljatagusel sain kokku — naised jäid viimaseid riismeid peale panema. Aga Koplimäel teeb sõnnikut.»

«Seda muidugi ka!» möönis vanaisa. «Aga rukkipõllu poole ei taha enam vaadatagi.»

Olev tahtis vanaisale vastata, et asi pole nii hull, et hakkidel on pead peal, aga kuulis automootori mürinat ja vaatas tee poole. Ta nägi, kuidas vahtrate vahelt, mis kasvasid kahel pool sissesõiduväravat, sõitis õue nende oma veoauto.

Olev ei teadnud midagi sellest, et neile õpilased appi tulevad. Kui see poleks olnud «Tuleviku» auto, oleks ta arvanud, et mingi

ekskursioon — nagu neid suvel tihti käis — tuleb öömaja paluma. Nüüd ei osanud ta midagi arvata.

Autokabiini uksed lükati lahti. Ühelt poolt astus välja Ants, teiselt poolt võõras mees kalifeedes ja kummikutes. Viimane laskis pilgu üle maja ja kõrvalhoonete libiseda, käis siis korra ümber auto, rääkis midagi nendega, kes seal pinkidelt ringutades ja mantlihõlmu lehvitades püsti tõusid, ja tuli trepi poole.

«Tere! Kas võiks esimehe või agronoomiga kokku saada?»

«Tere-tere!» vastas vanaisa oma lõbus-lahkel moel, pani kepi konksupidi käevangu, tõstis habeme püsti ja Olev tundis uhkusega, kui tore võib vanaisa olla. Iialgi ei jäänud ta kimpu, igaühte mõistis väärikalt kohelda. Nüüd mõõtis ta võõrast hindavalt, näis temaga rahule jäävat ja ütles:

«Esimees, õigemini esinaine on rajoonis, agronoomi meil pole ollagi, aga mis teil siis oli — ehk tuleme nendetagi toime?»

Olev märkas, kuidas vanaisa hääl äratas võõra mehe nagu mingist unest. Ta võpatas; tõsine, isegi murelik nägu elustus ja silmadesse ilmus varjamatu rõõm. Ta sirutas vanaisale käe ja ütles uuesti teretades:

«Tere, meister Räni!»

Vanaisa võttis käe vastu ja kordas:

«Tere-tere! Aga mitte ei tunne!»

«Kas ikka tõesti ei tunne?»

Vanaisa mõõtis meest pikuti ja põigiti — midagi nagu hakkas ta mälus hargnema, aga ei hakanud ka. Võõras ei kärsinud kauem oodata.

«Kas siis isa tõesti mind enam ei tunne?» küsis ta Olevi suureks imestuseks.

Vanaisa unustas oma väärikuse, ajas silmad pärani ja hüüdis:

«Juss, sindrinahk, oled see tõesti sina!?»

«Mina, isa!» kinnitas mees ja veel kord raputasid nad teineteise kätt, nüüd juba kaua ja tugevasti. Vanaisa pühkis habet ja kordas:

«Või siis nii... Või siis niimoodi... Kassa näe...»

«Niimoodi jah!» naeratas võõras, kes korraga oli muutunud Olevile omaseks ja lähedaseks. Ometi ei saanud ta asjast veel aru. Ta tundis kõiki oma onusid, aga säärast ei teadnud ta endal olevat. Või oli mõni surnuist üles tõusnud?

«Nüüd siis ütle, on sul anda meile tööd ja leiba, või sõidame tagasi,» küsis «onu» ikka veel naeratades ja vanaisa mingi erilise lugupidava armastusega silmitsedes.

«Ah et ikka ajad taga tööd ja leiba!» imestas vanaisa, pühkis koguni silmi ja ütles auto poole vaadates: «Mitte poleks osanud arvata, et sa niimoodi tuled. Aga noh...» Ta pöördus Olevi poole ja käskis: «Mine ütle kontoris, et šefid tulid!»

Olev kuulis küll, mis vanaisa ütles, kuid ta ei saanud tema käsku kohe täita. Vanaisaga samal ajal oli ta auto poole vaada-

nud ja äkki midagi taibanud. Ja järgmisel silmapilgul oli ta juba nende seas, kellega ei lootnud enam kokku saada.

Algas säärane rõõmus vadin, imestuste ja üllatushüüdude segu, nagu oleks kohtunud palju vanu häid tuttavaid. Mitte ainult poisse, vaid ka kõiki tütarlapsi pidi Olev kättpidi teretama, ja see oli säärane tere, mis korraga tegi kõik tuttavaks.

«Või siis sina elad siin!» imestas Tiit Leikop juba mitmendat korda. Ta tegi seda niisuguse häälega, nagu oleks see olnud mingi suur ime või ootamatu õnn. Ja Olev kinnitas hea meele ning uhkusega:

«Jah, siin. Või õieti — mitte just päris siin, aga ikkagi siin «Tulevikus».»

«Mis siis viga! Siis hakkame elama nagu omas kodus!»

«Jah — no muidugi! Oodake, ma vaatan kontoris kohe järele, kuhu sumadanid panna.»

Kuid kontoris oli juba võõraid nähtud. Raamatupidaja ilmus trepile ja teatas:

«Esimees käskis teil asuda kontori peale — seal on kaks tuba. Varsti tuleb brigadir — küll tema siis . . .»

Septembri alguses on harilikult soojad ja vaiksed õhtud. Kui nüüd Olev oma sõpradega läbi küla kõndis, et neile tutvustada «Tuleviku» tähtsamaid kohti — poodi, rahvamaja ja bussipeatust —, olid kõik kerges, suvises meeleolus. Bussipeatuse juurest mindi uue kanala juurde ja sealt karjalauda ehitusplatsile. Seal polnud küll rohkem näha kui kividega täidetud vundamendikraav ja mõned koormad laudadeks lõikamata palke, aga ka neid tasus näidata ja vaadata. Ja lõpuks kõnniti lihtsalt niisama, liiguti mööda tasaseks tallatud teed. Kahel pool olid vanad aiad täis õunu, õued lõhnasid kummelist . . .

Mitte kunagi polnud Vanaküla tundunud Olevile niisugusena kui sel õhtul. Teistele oma kodu näidates hakkas ta ka ise seda paremini nägema. — — —

Sel ajal kui Olev tutvustas külalistele oma kodukohta, kõndisid kaks meest aegamisi mööda maanteed ümber küla. Vanema samm oli lühike, aga mitte tõnts, ta käes oli kõvera otsaga kepp, kuid ta ei toetunud raskelt sellele, vaid heitis seda veidi vigurdava kergusega. Aeg-ajalt tõusis ta lai käsi habeme juurde, nagu tahaks ta seda näidata või silitada. Ta kitsad, kavalad ning targad silmad uurisid teist vargsi ja avalikult.

«Või siis nii! Või siis niimoodi, et ikkagi Vainu Juhan! Ja koguni koolmeister. Või õpetaja, nagu nüüd öeldakse.»

«Õieti ma polegi veel õpetaja — proovin alles, esimest aastat.»

«Vaata sindrit! Ja mis sa siis siiamaani tegid? Õppisid kogu aja? Või olid ametis?»

«Kõike olen teinud — sõdinud, õppinud ja ametis olnud.»

«Või kõike oled teinud — seda võib arvata.»

«Viimati olin agronoomiks Võipere sovhoosis.»

...Nad sammusid mõne aja vaikides, nagu püüaksid oma südame mõtteid lugeda. Siis ütles vanamees:

«Jah, nii me siis nüüd siin elame ja oleme.»

Noorema ilme elavnes. Ta vaatas paremale, kus kiviaia taga laius suur vahepeenardeta põllumassiiv, siis vasakule, kus tee ääres seisid vanad, osalt lagunenud majad kobaras kaevude ümber. Ainult väiksemad eluasemed näisid korras olevat, korralikkude õueaedadega, rohust puhastatud teedega, lillepeenardega. Ühe vana tare ümbrus oli täis mitmesuguseid põllutööriistu ja masinaid, roostetavaid, osalt rohusse ja nõgestesse kasvanud. Paari suurema talu õu oli poriseks sõtkutud — piimariistade kolin ja laudahääled seletasid selle põhjuse. Vanamees jälgis teise näoilme muutumist ja kordas:

«Jah, nii me elame...»

«Tõepoolest — suured ja vägevad on madalaks vajunud, madalad aga, nagu näha, hakkavad tõusma.»

«Nii ta on. Jäme ots pole enam Kubjarahva, Otsa ega Vainu käes. Nüüd juhivad Kullikopli, Kivilombi ja Väljataga ning revideerib vana Ellikmäe Räni. Aga ikkagi ei lähe, nagu minema peaks.»

«Aga miks siis?»

«Saa sa sellest asjast aru. Korraga nagu liiga palju kätte antud. Jaks ja mõistus ei hakka peale. Ja eks siin ole muidki hädasid.»

«Kas esimees on tubli?»

«Kuidas seda nüüd öelda... Naisterahva asi — teeb ka, mis oskab. Aga paljuke ta üksi jõuab.»

Vanamees päris ohkas. Raputas siis pead ja ütles nagu vastumeelselt:

«Partei joon on meil nõrk. Mõistad!»

«Mispärast?»

«Paljuke neid siin siis on — esimees, tema vend ja Väljataga Valter. Kõik alles kobajad.»

«Aga sina ise?»

«Mina? Mina olen parteitu...» Vanamees muutus äkki väga tõsiseks. «Vaat oleks mu Jaan elanud — tema juba teadis, mis tahtis. Aga magama panid, sindrid, mehe.»

«Kes?»

«Omad. Sellesama söödisiilu pärast, mis ta neljakümnendal aastal sai.»

Vanamees vajus nagu küüru. Kepp ta käes unustas vigurdava kerguse ja asus oma õiget ülesannet täitma. Ja nüüd märkas teine, et Ellikmäe isa pole hoopiski enam endine meister Räni, et ta jalad on kõverasse vajunud, nokatsi alt väljapaistvad juuksed hõredad ja peaaegu valged, punagi näol kerge ja petlik. Ja tal hakkas temast kahju. Ent vanamees, kes iial polnud harjunud vastu võtma kaastunnet ega sallinud haletsemist, näis seda kohe tundvat. Ta

ajas end uuesti sirgu, äigas peoga üle habeme ja küsis peaaegu vihaselt:

«Aga miks te mu poissi kooli ei võta, mis!?»

«Missugust poissi?»

«Olevit. Sedasama, kes läks teie omadega. Jaani poeg. Jaan tahtis õppida, muud ei rääkinud kui põllutöökoolist. Aga seal õppisid siis peremeeste pojad. Mul polnud raha, et teda sinna saata. Nüüd poiss — samuti vali tööle ja... Meil siin agronoomi hädasti vaja, aga ei võeta vastu. Paljalt vene keele pärast. Paljuke seda siis agronoomil vaja on?!»

«Nii et käis eksamitel ja ei saanud sisse. Noh, tuleb uuesti proovida. Koolil ju ka omad eeskirjad, ei saa niisama.»

«Seda muidugi. Aga mehele tuleks ikka näkku ka vaadata. Igast sitast ei saa ju veel agronoomi.»

«See on tõsi,» nõustus Kõnnussaar ja püüdis vanameest rahustada, rääkides, et poisil pole ju veel hilja õppida. «Las kasvab ja harjub tööle. Ja kui tal tõsine tahtmine on, küll siis õpib vene keelegi ära. Seda läheb ikkagi vaja, jah, ka agronoomil. Sinul oli ta vanast ajast suus — kulub nüüd marjaks. Mulle teda koolis ei õpetatud ja oleksin nüüd püstihädas, kui poleks olnud neid pikki rännu- ja sõja-aastaid. Ja või minugi koolitee sirge oli — kõrvaäärtes oli halli, kui lõpetasin.»

Nii umbes seletas Kõnnussaar ja vanamees kuulas teda tähelepanelikult, noogutas nõustuvalt, ei vaielnud vastu. Aga siis, kui teine rääkis hallidest juustest, välgutas ta kavalaid silmi ja naeris:

«No nüüd sa küll luiskad! Pole sul praegugi halli. Nii tumedad nad küll vist ei ole, kui su emal olid, aga Vainu peremehest oled küll hoopis tõmmum. Halle karvu — neid annab sul veel oodata.»

«Jah, viimasel ajal on nagu vähemaks jäänud,» nõustus Kõnnussaar. «Elu on rahulikum.»

Nad olid jõudnud ringiga küla viimaste majade juurde. Seal, heinamaa kaskede taustal, oli veel üks maja. Valgeks võõbatud korstnast tõusis suitsu, uksel aga seisis pikk kõhn naine, hoidis kätt silmade kohal ja vaatas maantee poole.

«Lähme aga sisse — näed, ema juba ootab,» lausus vanamees lahkesti. «Ega sa pole ju näinudki meister Räni praegust elamist. Neljakümnendal aastal ehitasin Jaanile, aga nüüd elan siin ise tema lastega. Nii jah! Niisugune see elu on. Lähme!»

«Aitäh! Kui ma tüli ei tee.»

«Kuule nüüd juttu!»

7.

Niipea kui Kõnnussaar sai maa ligi, ärkas temas jälle agronoom. Ta otsekui unustas, et on õpetaja, kelle ülesanne on valvata, et õpilased ettenähtud aja korralikult kolhoosis ära oleksid ja et nendega seal midagi ei juhtuks. Ta unustas ka, et on «Tulevikus»

ainult kaks imelühikest nädalat, ning et kõik see, mis siin praegu on ja edaspidi juhtub, pole üldse tema asi.

Esimesel ööl, kus ta üle paljude aastate jälle viibis oma kunagise «kodu» katuse all, ei tulnud und.

Mansardkorruse suures toas, kus ta magas koos poistega, valis ta endale kõige uksepoolsema paiga. Ta laotas lina õlgedele, heitis linale oma vana mantli ja tõmbas end selle alla kerra. Kuid uni ei tulnud. Päevaste elamuste rahutus, poiste naljakad vaimukused, kõrvaltoast kostvad tütarlaste naeruturtsatused, rukkiõlgede tuttav lõhn, kaugete mälestuste ärkamine, meister Räni muretsev jutt sellest, et kõik ei lähe nii, nagu minema peaks, — kõik see ja veel palju muud hoidis ta meeled elevil. Ja kui ta vahetevahel oligi suigatamas, äratas teda jälle mõni kõhatus, mõni unes öeldud sõna, jalgade liigutamisest tekkinud õlgede kahin, laste kiire ja võõras hingamine. Lahtisi silmi vahtis ta pimedusse, kartes end pöörata, et mitte äratada neid, kes tema läheduses magasid. Ja alles hommiku eel langes ta lühikesse raskesse unne.

Akna taga oli veel hall hämarus, kui ta ärkas. Sovhoosis oli ta harjunud vara tõusma, kuid nüüd äratas teda miski muu. Õled olid laiali vajunud, ta tundis külje all kõva põrandat ja talle viirastus midagi kauget, ammu unustatut. See oli mühklikuks tallatud põrand suure kerisahju kõrval vabastatud Eestimaa piiriäärses külas. Automaat kaenlas, lamas ta seal kolme seltsimehega, kellest üks oli naine, õigemini — tütarlaps. Maja oli tühi, hääletu nagu kogu mahajäetud küla. Kuid hommikul istus uksepakul tuhmunud seelikus vana naine ja söötis käe pealt kana. «Tibi-tibi-tibi...» häälitses ta ja peened pisarad langesid nagu purunenud vihmapiisad ta halli rüppe. Ei miski kogu pika sõja vältel puudutanud Kõnnussaart nii kui need tundmatu eidekese pisarad. «Tibi-tibi-tibi...» häälitses vanake, kuid Kõnnussaar kuulis, nagu ütleks ta: «Kus sa olid nii kaua, mu poeg, kus sa olid, mu pojuke? Vaata nüüd, mis siin on tehtud, vaata, mis on juhtunud. Küla on tühi, majad surnud ja varjud kõnnivad teedel. Tibi-tibi-tibi...»

Miks meenus talle nüüd see kauge hommik?

«Kõik ei lähe nii, nagu minema peaks...»

Kõnnussaar tõusis istuli ja vaatas enda ümber. Tugevasti ja rahulikult hingavad lapsed äratasid ta lõplikult. Aga ometi kuulis ta, nagu küsiks keegi temalt süüdistav-nukra häälega: «Kus sa olid nii kaua, mu pojuke?»

«Ma ju töötasin!» ütles Kõnnussaar endale ja veel kellelegi nähtamatule, aga kuulis kohe vastust: «Ikkagi ei oleks sa tohtinud unustada kodu ega neid, kes siin tahtsid luua uut ega tulnud sellega toime.»

Et mitte kauem oma südametunnistusega vaielda, tõusis ta vaikselt, vaatas kella, pani end riidesse ja läks käratult trepist alla.

Küla hakkas juba ärkama — läbi uduse hämaruse kostis üksi-

kuid hommikuhääli. Kuid kontori ümbrus oli veel vaikne ja tühi. Kõnnussaare rahutus oli aga nii suur, et ta ei saanud jääda ootama, kuni keegi ilmub. Ta läks maanteele ja pöördus alla Kivilombi poole.

Ta mäletas hästi Kivilombi Helmit. Mäletas teda sellest ajast, kui ise oli Vainul, Helmi aga teenijaks naabertalus Niidul. Ta mäletas ka seda, kui Helmi Kivilombi perenaiseks viidi. Kivilombi oli pärijate vahel kolmeks jagatud, põllud olid täis kive, aga karjamaa ja heinamaa ulatusid äärega Kurisoosse. Helmi töötas põllul ja kodus, tassis kotiga soosaarelt lehmadele rohtu ja viis seljas piimavinkud maanteele piimamehele vastu. Seda, et tal oli tütar, et ta oli sõjast saadik lesk ja teist aastat «Tuleviku» esimees, kuulis Kõnnussaar nüüd vanalt Ränilt. Kuidas ta toime tuli? Kuidas ta esimeheks sobis? Või oligi tema süüdi, et «Tulevikku» arvati rajoonis viimaste sekka?

Kõnnussaar astus kiiresti. Kolmanda klassi maantee, mis tegi tiiru ümber küla ja põikas siis Kurisoo ja riigimetsa vahelt mõnekümne kilomeetri kaugusel asuva rajoonikeskuse poole, oli tasane ning suurtest masinatest lõhkumata. Kuid kraavid kahel pool teed olid puhastamata ja teeveered umbrohtu kasvanud. «Jah, aga kes seda märkab, kui põlludki on raisus,» mõtles Kõnnussaar ja talle meenus, kui palju oli tal tegemist, et sovhoosi läbivate teede äärest umbrohukasvandusi hävitada. «Oleks aga siin tööd, oi, oleks tööd!» ohkas ta vasakul laiuvate põldude poole vaadates.

Seal, kus maantee tegi käänaku Kurisoo poole, tuli talle üks naine jalgrattal vastu. Ta sõitis temast mööda, vaatas tagasi, astus rattalt maha. Kui ka Kõnnussaar teele seisma jäi ja tagasi vaatas, tuli naine jalgratast käekõrval lükates tema juurde.

«Teie! Sina!? Kust sina siia said?» lüüsis ta imestades ja Kõnnussaar tundis ta kohe ära.

Naine ulatas Kõnnussaarele käe ja kui Kõnnussaar seda surus, unustas ta silmapilguks, et ta ees on «Tuleviku» esimees, kelle peale ta hing seletamatul põhjusel täis on. Helmi oli juba üle neljakümne, ta polnud enam endiselt täidlane ega blondidele omase värske jumega. Ta nägu oli päevitunud, laup nagu mehel täis sügavaid vagusid, mis aeg-ajalt tasandudes näitasid oma heledaid, päevitumata põhjasid.

«Nagu näed, on maailm ikkagi veel liiga väike ja kõik teed toovad tagasi koju,» lausus Kõnnussaar ja tundis samas, kui veidralt kõlas sõna «kodu» ta suus. Ja kohe küsis ta endalt, kus siis õieti on siin ta kodu — kas Kullikoplil, Ellikmäel või ikkagi Vainul? Helmi aga ei märganud midagi, vaid ütles:

«Näha on. Kahju ainult, et mul pole praegu aega — oleks nii tore natuke juttu ajada.»

«Täna ju pühapäev — mis kiiret siis täna peaks olema?» küsis Kõnnussaar muiates.

«Sefid!» lausus Helmi õhates ja vaatas rahutult küla poole.

«Saadeti rajoonist paariks nädalaks mõnikümmend õpilast meile appi. Tuleb nüüd vaadata, mis neid tegema panna.»

«Kui tööd nii korras, et pole abi vaja, helista rajooni, las suunavad mujale.»

«Korras pole midagi, aga nii järsku kolmkümmend last tööle panna...»

Nad hakkasid mööda maanteed tagasi kontori poole minema. Helmi arutas nagu valjusti mõeldes:

«Sigalasse võiks kartuleid võtta, aga kust neid vagude lahtiajajaid täna saada... Tagaväljal on oder maha niidetud, see tahaks kokku panna... aga kas brigadir kärbisepuid laskis juba viia — mitte ei tea. Mõned poisid võiksid kuivatisse aidamehele appi minna... Kunstväetist tuleks ka purustada... Võib-olla sobiks Kurisoo luhalt heinugi vedada — aga ei, seal ikka vist ei kanna. Ah, et see Nõmmik ka...»

Kõnnussaar teadis, kes Nõmmik on. Ta teadis ka juba, missugune mees see on.

«Miks sa teda korrale ei kutsu?»

«Ei mõju temale miski asi...»

«Noh, siis valige uus brigadir.»

«Lihtne öelda,» ohkas naine ja vaatas Kõnnussaarele, nagu vaadatakse inimesele, kes elust veel suurt ei tea. Nad käisid mõne aja vaikides, siis ütles Helmi:

«Ei, tänaseks tuleb neile lihtsalt vaba päev jätta. Eks homme vaata...»

Oldi juba Vainu väravas. Kõnnussaar jäi seisma ja ütles:

«Ei, me ei tulnud siia suvitama. Vabu päevi oleksime võinud pidada Vana-Võhmalgi. Kuid seks pole meil aega. Meil on ka oma töö, ja nende päevade tõttu, mis me siin oleme, peame pärast mitmekordselt pingutama. Nii et...»

Kõnnussaar rääkis hoogsalt, kuid mitte pahaselt. «Tuleviku» esimees kuulas teda imestades, sai aru ja hüüdis rõõmsa üllatusega:

«Ah siis nii, et sa ise... No see on ju tore! Ma ei teadnudki... Koju jõudsin ka alles öösel... Kas teil oli ikka kõik?»

«Kõik oli korras — ainult tööd ei taheta meile anda.»

«Noh, ära karda,» naeris Helmi ja Kõnnussaar märkas, et tal olid ikka veel endised silmad, säärased sügavsinised nagu siis, kui ta veel Niidul oli. Talle meenus, kuidas Helmi talle kord põlle alt õuna pihku pistis — suure ja läbipaistva, ise aga temale nagu vandeseltslasele kavalalt silma pilgutas. Vainul oli suur aed — külm polnud seda siis veel hävitanud —, Juhan võis süüa õunu palju soovis, kuid nii head õuna polnud ta saanud kui see Niidu Helmi antud õun. See suur läbipaistev õun meenus talle nüüd, kui ta nägi, et Helmi silmad on ikka endised, noored ja sügavsinised.

Poisid kolistasid juba kaevu ümber. Tüdrukud jooksid käterätti-

kuid lehvitades õues edasi-tagasi. Avatud köögiuksest tuli kohvilõhna.

Kõnnussaar läks Helmiga kaevu juurde, soovis õpilastele head hommikut, küsis, kuidas uni passis, ja ütles Helmi poole viidates: «Esimees arvab, et täna peaksime rukist masindama.»

Helmi heitis talle kiire imestava pilgu, kuid vaikis. Õpilased olid nõus.

«Hästi!» lausus Helmi. «Alustame rukkist. Ainult et paar tundi kulub meil organiseerimiseks — me ju ei teadnud, et säärane võimas abivägi tuleb.»

Õpilased kutsuti sööma. Kõnnussaar läks koos esimehega kontorisse. Kui nad olid istunud üks ühele, teine teisele poole lauda, küsis Kõnnussaar:

«Oled sa pahane?»

«Ma ainult imestasin, kuidas sa jõudsid juba märgata, et meil rukis ...»

«Juba hakis haljendab,» lõpetas Kõnnussaar naljatada püüdes ja lisas: «Ma olen ju agronoom, sa tead.»

«On näha!» tunnistas Helmi ja muutus äkki väga tõsiseks. Kortsud ta laubal süvenesid, ilme kivines, silmad vaatasid väsinult ja kurvalt tindiplekki määrdunud lauapaberil. Käed aga lebasid süles liikumatult, lõdvalt. Kõnnussaar nägi seda ja tal sähvas läbi pea, et Helmi on väsinud. «Ta magas täna öösel vist veel vähem kui mina,» mõtles ta, kuid taipas kohe, et see, mida ta näeb, pole ühe öö väsimus. Ja võib-olla polnudki see ainult väsimus, vaid hoopis midagi muud. See oli mingi nõutus, mingi kaua varjatud mure, mingi peidetud hingevalu, mis otsis teed välja.

«Võib-olla sa räägiksid mulle natukene «Tulevikust» ja kõigest, mis siin praegu on,» ütles Kõnnussaar lihtsalt selleks, et teist ergutada.

«Jah, ma räägin. Mõnikord on hea, kui saab veidi viriseda,» ütles Helmi ja tõstis pead. Ta ilme muutus kohe energilisemaks, suujooned jonnakamaks. «Vaata, muidu poleks viga midagi, aga kui näed, kuidas inimesed sinu otsa vaatavad ja loodavad... Ja sa tead, et sa ei suuda, et sa neid petad... ikka veel petma pead... siis...» Ta peatus, vaatas Kõnnussaarele otse silma ja küsis: «Ütle, sa imestad, et mina esimees olen, eks?»

«Ei, mispärast?»

«No-jah, naised on ju nüüd moes. Meie rajoonis on mitu naisesimeest. Ma ei usu, et kauaks. Kolhoosi juhtimine ei ole mäng. Ja kui naisel on veel muid kohustusi, koduseid ja — siis ta lihtsalt ei suuda. Kusagilt peab kärisema. Mina aga, tead, ma ei saa isegi aru, kas see on auahnus või mis... Aga ma ei tahaks enne ära minna, kui midagi olen teinud. Nii, et meiegi inimesed hakkaksid juba uskuma kolhoosi. Praegu aga... Tahad, ma räägin sulle, kuidas oli lugu siis, kui üks suur kolhoos oli, ja kuidas kõik nii läks... Ja kuidas nüüd...?»

Helmi alustas sellest, kuidas Vanaküla kolhoos organiseeriti, lootustest ja kahtlustest, eestvedajatest ja vastulöödjatest. Ta rääkis kiirustades, kuidas kolm väikest kolhoosi ühendati, tülidest, mis siis tekkisid, väljast tulnud esimehe tegevusest, sellest, kuidas see ainujuhtimise printsiipi rakendades kõike väga suureit alustas, aga midagi ei lõpetanud ja sel moel kolhoosi võlgadega koormas.

«Inimestele anti ainult kopikaid. Mis seal imestada, et usk kadus ja paljud enam tööst ei hoolinud. Nooremad hakkasid kolhoosist põgenema, vanemad aga nokitsesid oma aiamaal,» lõpetas Helmi.

«Noh, ja nüüd?» küsis Kõnnussaar.

«Kerge on suurt kolhoosi väikeseks või väikest suureks teha, aga seda, mis seal on, ei muuda päevapealt. «Tulevikus» on nüüd ainult kaks brigaadi — lihtsam muidugi juhtida ja inimesed usaldavad üksteist. Aga ikkagi... Ja võib-olla tuleb see ka sellest, et... esimees... pole, nagu peaks.»

Helmi vaatas Kõnnussaarele, nagu ootaks ta temalt mingit otsust.

Kõnnussaar küsis:

«Kas ka sina rakendad... ainujuhtimise printsiipi?»

«Mina... noh, ma ei tea. Paljud asjad tuleb muidugi üksi otsustada.»

«Seda küll. Aga vaata, mind huvitab, miks sa oled üksi? Miks pole «Tulevikul» agronoomi? Miks pole siin isegi zootehnikut? Kas see tuleb sellest, et sa ei taha enda kõrvale teist jumalat?»

Helmi naeratas kibedalt.

«Kas siis praegu jätkub agronoome iga kolhoosi jaoks? Pealegi säärase vaese jaoks nagu «Tulevik»?»

«Minu teada on Vanaküla andnud mitu agronoomi.»

«Jah! Aga kui ma kutsun: «Tule meile agronoomiks!», kas sa tuled? Ei tule! Ja lõpuks — traktorijaama agronoom meil ju käib. Tuleb korra kuus, ütleb: «Tere, jõudu!» ja läheb.»

«Kes ta on?»

«On üks ülikooli lõpetanud plikakene — lakitud küüntega teoreetik. Aruannete klappijaks sobib.»

Need kibedad sõnad tuletasid Kõnnussaarele meelde neid, kes teda väljas ootasid. Ta tõusis toolilt ja lausus:

«Hea küll, jõuame veel... Nüüd vaatame, et tööotsa kätte saame. Muidu jäävad minu omad ka viimaks ainult lakitud küüntega teoreetikuteks.»

9.

Sellest õhtust peale, kui Vana-Võhma tehnikumi õpilased kolhoosi tulid, elas Olev mingis seletamatus uimas. Ta magas rahutult, tõusis hommikul enne teisi ja jõudis koju õhtul hilja. Isu ei

olnud tal üldse, ja kui vanaema sellepärast muretses, ütles ta ainult:

«Ei taha — toit käib suus ringi.»

«Ei see ole õige asi — küllap sul on uss sees,» muretses vanaema. «Peaksid sööma kõrvitsaseemneid.»

«Pole mul mingit ussi,» ühmas Olev ja jõi vanaema rahustamiseks tassi piima. Kuid piimalgi, mida ta muidu nii armastas, polnud õiget maiku.

Uss oli temas tõepoolest olemas ja see näris järelejätmatult. Kohe hommikul, kui ta silmad avas, tundis ta seda. «Ei tea, kuhu brigadir mind täna tööle saadab?» mõtles ta murega. «Küllap paneb haakijaks või saadab autoga linna. Mitte ei tahaks!»

Tööd, mis talle seni kõige enam olid meeldinud, tundusid nüüd karistusena. Kartulipõllul, kus märg muld tegi jalad raskeks ja vahetpidamata tibav vihm leotas turja läbi, oli nüüd hoopis toredam olla. Seal oli vargsi kiruv Tiit, ikka lõbus Jaan, omaette nokitsev Otu ja veel terve hulk teisi poisse ja tüdrukuid. Seal oli ka õpetaja Kõnnussaar.

See, et vanaisa ja vanaema õpetajat tundsid, et ta oli kasvanud üles Vanakülas ja olnud kunagi Vainu karjapoiss, mõjus algul Olevisse häirivalt. Aga siis, kui ta kuulis, missuguse lugupidamisega õpetajast kodus räägiti, ja nägi, et kolhoosnikud tema sõna hoopis rohkem ootasid kui esimehe oma, sai Olev esialgsest tundest võitu. Et Kõnnussaar ei eraldanud teda oma õpilastest, et ta teda nagu teisigi käskis ja õpetas, oli Olevile eriti meeltmööda. Ta töötas innuga, oli kõikjal esimene, kuid ei mõelnud niivõrd kolhoosile, kuivõrd koolile. «Ärge unustage, kes te olete!» armastas õpetaja sageli meenutada, ja Olevile tundus, et need sõnad käisid ka tema kohta. Ja nii tuligi, et ta ei püüdnud teenida mitte brigadiri või esimehe kiitust, vaid õpetaja tunnustust.

Kõige rängema ülekohtuna tundus talle see, et ta ei võinud elada teistega koos, süüa ühise pika laua taga, magada peeneks hõõrutud õlgedel. Kui teised lõuna ajal või õhtul kiirustasid kontori juurde, tema aga hoopis teise kanti pidi minema, langes ta meeleolu. Mõnikord ei suutnud ta kiusatusele vastu panna, vaid läks teistega kaasa, pesi käsi Vainu vana kaevu juures rohelise põhjaga puutoobris ja istus kontoritrepil, oodates, kuni teised sõid, et hiljem koos palli lööma hakata. Sööma ta teistega ei läinud, kuigi teda kutsuti. Ta neelas ainult seda lõhna, mis lahtisest söögitoauksest tuli, ja ikka tundus see talle imeheana. Kuid siis läks ta trepilt ära, võttis palli ja hakkas seda läbi posti, külge pandud rõnga loopima.

Vana-Võhmalt oli kaasa toodud võrk ja igal ilusamal õhtul mütsus nüüd Vainu õues pall ja kõlasid noorte ülemeelikud hääled. Olev oli hea mängija, kuigi ta polnud just pikk. Päevane töö ei suutnud teda kunagi nii väsitada, et poleks olnud enam tahtmist palli järel joosta. Aga siis, kui saabus pimedus ja teised treppi

mööda üles läksid, tundis Olev väsimust. Pikkamööda ja kurvalt lonkis ta küla teise otsa.

«Kus sa ometi hulgud?» pahandas Linda, kuigi teadis, kus vend oli olnud.

Olev ei vastanud harilikult midagi, kolistas natuke aega praeahju kallal, kõlistas lusikat või kahvlit taldriku vastu, et vanaema rahustada, ja puges sängi.

Mida lähemale jõudis päev, kus teised pidid Vana-Võhmale tagasi sõitma, seda haigemaks muutus Olevi meel. Tihti jäi ta töö juures seisma, silmitses Kõnnussaart ja mõtles: «Kui õige räägiksin talle...» Kuid ta kartis, et sellel pole mõtet: kooli võeti ainult eksamitulemuste põhjal. Aga ikkagi — mõni koht on veel vaba! «Ta ju näeb, et ma pole laisk,» julgustas ta end. «Tiit on minust peajagu pikem, aga niipea kui õpetaja selja pöörab, laseb end lõdvaks. Ja kuidas ta siunab: «Kuradi Kõnd — hinge tahab välja võtta!» Küllap hakkab ka koolis viilima ja virisema. — Kuid tal on ju vene keel viis,» vaidles ta endale vastu. «Töö pole tähtis. Näed ju — tüdrukud ei oska hobustki õigesti rakendada, panevad looga vasakult poolt peale, kuid ikkagi...»

Ometi teadis Olev, et Kõnnussaar vägagi hindab tööd ja töökust. See, et ta laisklevad poisid põllult koju saatis, ei jäänud saladuseks. Olev pani tähele, kuidas ta järgmisel hommikul tööle juhatades asjaosalised viimaseks jättis ja siis neilt küsis: «Kas mõtlesite hästi järele?» Kui poisid alandlikult jaatasid, ütles ta peaaegu tigedalt: «Siis pidage seda meeles!» Rohkem sellest asjast juttu pole olnud, kuid Olev sai aru, et õpetaja peab poisse silmas, et ta kuuleb ja näeb kõike.

Kord tegi Olev odrakoormat, Rein Hiljandi ja Marika Avarmaa andsid talle kätte.

Rein Hiljandi oli kursuse omapärasemaid poisse. Tal oli alati kiire, sest ta pea kihas plaanidest ja kavatsustest. Talle ei meeldinud kaua teha ühesugust tööd, ja seepärast loopis ta hiiglasuuri hangutäisi koormasse. Olevil oli päris tegemist, et neid paika panna. Pealegi ei andnud ka Marika talle armu. See «linnaplika», kes eksamipäevil tundus Olevile väikese tüdrukutirtsuna, polnudki nii väike ja nõrgake. Ja vaevalt, et ta oligi linnast. Marika oli tüdrukute seast parim hobuserakendaja, kihutas hobustega ratsa ja üldse armastas nendega töötada. Kui ta aga mujale tööle määrati, oli ta mossis ning kade nendele, kelle kätte hobused anti. See, et Olev sai hobusemeheks, tema aga pandi hanguma, ajas teda turtsuma. Kättemaksuks kihutas ta üles nii sassis sületäisi, kui vähegi sai.

Kõik kolm olid tõsises tööhoos ega pannud tähele, millal õpetaja nende juurde ilmus. Nad märkasid teda alles siis, kui ta astus Reinu juurde, võttis sellelt hangu, lõi otradesse ja ütles:

«Vaadake, nii tuleb tõsta ja nii koormasse panna — näete!»

«Kas see pole ükskõik!» turtsus Marika.

«Ei, see pole kaugeltki ükskõik. Kui te vilja nii üles loobite, mis peab Olev sellega seal peale hakkama? Kui te aga tõstate, näete, iga hangutäie õigesse kohta, siis tuleb koorem nagu nukk!»

Kõnnussaar võttis hangutäie, tõstis selle libamisi olevale koormanurgale ja Olevil polnud vaja teha muud, kui jalaga peale astuda.

«Ega me teda näitusele vii,» vaidles Rein, «peaasi, et kiiresti tehtud saab.»

«Eksite, Hiljandi,» lausus õpetaja. «Ja mitte üksnes siin, koorma suhtes, vaid üldse. Ma olen märganud, et te tahate kõike teha palju, kiiresti, olla igal pool esimene — ja teil on selleks võimeidki. Te spordite, saadate rajoonilehte meie tööst sõnumeid, olete hea jutumees, töötate tublisti, kuid — ajate taga kvantiteeti. Mõistate? Te ei tee midagi südamega. Kuid nii ei jõuta kaugele.»

Poiss kuulas, kuulas ja vangutas pead:

«Tuleb välja, et ma peaksin kolhoosi läppunud otra armastama!»

«Jah, peate,» kinnitas Kõnnussaar tõsiselt. «Te peate armastama isegi seda hanguvart, mis teie käes on. Muidu ei saa teist agronoomi!»

Ta andis hangu Reinule tagasi.

«Noh, eks proovime siis südamega,» lubas see uuesti tööle asudes.

Kuid Marika hüüdis nüüd omakorda:

«Ei, õpetaja, neid hanguvarsi me küll armastada ei saa, seda ärge meilt nõudkegi!»

«Miks mitte?» küsis Kõnnussaar ja pöördus tüdruku poole.

Marika jonnakal näol virvendas naeratus, tema rohelised silmad helkisid kavalalt.

«Aga vaat, sellepärast...» Ta küünitas hangu õpetajale. «Ütelge, palun, mitu kilo see kaalub!?»

Koormal püsti seistes nägi Olev, kuidas Kõnnussaar võttis hangu, tõstis seda, vaatas, libistas käega mööda vart edasi-tagasi. Ta nägu muutus tõsiseks, laup tõmbus kortsu ja heledavõitu paksud kulmud peaaegu puudutasid teineteist. Olev teadis: hangud, millega nad töötasid, olid uued, suured ja kulumata. Toorest puust kiiruga tehtud varred olid rohmakad ja tõepoolest väga rasked. Tema ise tuli seepärast igal hommikul tööle oma hanguga — sel oli paras kerge vars, mille vanaisa oli voolinud hästi siledaks. Ühelgi päeval ei saanud ta küll ise sellega töötada: tütarlapsed kiskusid hangu ta käest ja nääklesid omavahel tema kerge tööriista pärast.

«Noh?!» nõudis nüüd Marika, tundes ilmselt võidurõõmu õpetaja kimbatuse üle.

«Teil on õigus!» möönis Kõnnussaar. «Säärast hanguvart ei või küll armastada ja selle tegijat ka mitte.»

Veel samal päeval käis brigadir Olevi vanaisa jutul ja teisel

hommikul sõitis vanaisa koos Loigu taadiga Kurisoo taha, kus soo sisse tungivatel poolsaartel kasvasid vanade puude vahel pikad külgoksteta kuuse- ja männivibalikud. Mõne päeva pärast säras Loigu rehe all seina najal rida uusi reha- ja hanguvarsi. Loigu taat aga kooris ja voolis neid üha juurde. Iga kord kui Olev sealt mööda läks, mõtles ta, et taat teeb nüüd sääraseid hanguvarsi, mida võib armastada. Kuid ühtlasi torkas teda teadmine, et ei Marika, ei Rein ega teised ole siis enam kolhoosis, kui uued varred hangu taha lüüakse. Ainult tema üksi on — aga mis rõõmu need siis veel talle teevad!

Ühel õhtul pärast tööd istus Olev tühjas kontoris ja ootas, kuni teised söömise lõpetavad. Kogu päeva oli sadanud, kõik olid väsinud ja lotsis, seepärast polnud kindel, kas keegi pärast sööki tahabki palli lüüa. Kuid Olev ootas siiski.

Äkki helises telefon. Ta võttis kuuldetoru. Võõras, ent ometi kuskil kuuldud mehehääl nõudis Kõnnussaart.

«Halloo! Kust räägitakse? Kust räägitakse?» hüüdis Olev ja kuulis kohe selget vastust:

«Siin Vana-Võhma! Halloo! Kas «Tulevik»?»

Kummalises segaduses jooksis Olev õpetajat otsima. Nüüd ta teadis, kes rääkis. See oli Vana-Võhma õppealajuhataja — sama äraraiutud kuklaga mees, kelle küsimustele ta vastata ei mõistnud. Mis tahtis ta nüüd Kõnnussaarest?

Ka Kõnnussaar muutus kuidagi imelikult, kui Olevi kutset kuulis. Ta äigas käega üle habemetüükasse kasvanud lõua ja mingi rahulolematuse vari tumestas ta laupa. «Koolist,» ütles ta õpilastele ja tõusis lauast. Koos Oleviga läksid nad kontorisse.

Kõnnussaar võttis kuuldetoru laualt, hüüdis paar korda «Halloo!», lausus «Tere-tere!» ja jäi kuulama. Siis ütles ta kuidagi vastumeelselt: «Pole viga!» Pärast seda oli jälle vait, ainult ta ilme näitas Olevile, et ta polnud nagu rahul sellega, mis kuulis. Äkki aga näis talle tulevat mingi mõte, ta kehahoiak muutus ja ta hüüdis telefonitorusse: «Halloo! Kuulete? Küsige direktorilt, kas me ei võiks jääda veel üheks nädalaks. Ilmad on halvad ja tööd on hirmus palju! Ja-jah, veel üheks nädalaks!» Olev seisis teispool lauda, ta tõusis kikivarvule ja pingutas oma kuulmeid, et mõista kauget vastust. Kuid ta ei kuulnud midagi. Selle asemel aga nägi, kuidas Kõnnussaar kortsutas kulmu, kuidas ta silmad tõmbusid pahaselt pilukile. «Mis jutt see on!» hüüdis õpetaja. «Kes helistas? Mis rajoon?» Ta pidas vahet, kuulas, ilme pingul ja vihane. Keeras siis miskipärast Olevile selja ja hüüdis, peaaegu kisendas nähtamatule süüdistajale: «Jah, seda me siin just teemegi! Ainult palli taome!»

Ta heitis toru hargile ja pöördus ringi. Võib-olla märkas ta alles nüüd Olevit. Ta äigas jälle endal käega üle habeme, püüdis naeratada ja lausus:

«Kuulsite — meie peale on kaevatud! Eh! Kes võis seda teha?»

«Mispärast kaevatud?» imestas Olev.

«Noh, et viidame aega — lööme kolhoosis palli.»

«Kas see on siis keelatud?»

«Ei! Aga töö ajal — muidugi.»

Nüüd alles mõistis Olev kogu telefonikõnet. Kuid ta oli rõõmus, et õpetaja oli rääkinud nii, nagu oleks temagi üks nende seast, kelle peale kaevati. Kes võis see küll olla, kellele nende õhtune pallimäng ei meeldinud? Ja kuidas võisid nad seal Vana-Võhmal nii kergesti kõike uskuda? Võib-olla sellepärast ei lubagi direktor õpilasi kauemaks «Tulevikku» jääda. Nii et laupäeval nad lähevadki...

Kõnnussaarel olid omad mõtted ja need ei paistnud Olevi omadest sugugi kergemad olevat. Ta marssis tühjas kontoris edasi-tagasi, ikka edasi-tagasi. Lõpuks lõi ta käega ja läks otsustava hooga trepile.

Trepil seisid kobaras söömast tulnud poisid ja tüdrukud. Nad polnud just rõõmsate nägudega. Väsimus, nukrus niiskest ilmast ja varjatud kojuigatsus paistsid nende palgelt.

«Kas te täna palli lööma ei lähegi?» küsis Kõnnussaar kõikide imestuseks. Veel kunagi polnud õpetaja väljendanud huvi selle vastu, mis õpilased õhtuti teevad. Nad võisid mängida palli, kõndida uneaega oodates maja suurte vahtrate all või istuda unistades trepiastmetel. Mõnikord seisatas ta küll pallimängijate lähedal, hüüdis mõne ergutava sõnagi, mõnikord istus ta trepile või pingile õpilaste sekka. Kuid seda juhtus siiski harva. Kolhoos oma tööde ja muredega ei jätnud talle selleks aega. Nüüd aga: «Kas te täna palli lööma ei lähegi?» Ta küsis seda nii, nagu ei mõistaks, kuidas võivad nad siin seista ja ükskõikselt puude vahele seotud võrgu poole vaadata.

«Pole nagu tahtmist,» vastas Annuk, «päeval sai isegi rügada.»

«Aga minul on täna niisugune tahtmine palli lüüa, et...» ütles Kõnnussaar käsi teineteise vastu hõõrudes. «Kes tuleb?»

Poiste nägudelt kadus tuimus, rõõmus üllatus asus sinna asemele. Nad vaatasid üksteise otsa.

«Lähme, poisid!» hüüatas Annuk.

«Lähme!»

Poisid jooksid rüsinal trepist alla. Kuid Kõnnussaar jäi paigale. Ta silmitses kavalalt tüdrukuid, kes ikka veel seisid kahel pool trepikäsipuu vastas.

«Aga mina tahan ainult neidude poolel mängida,» lausus Kõnnussaar jonnaka poisikese häälega.

«Tore!» hõiskas Marika ja hüppas trepist alla.

Mitte ühelgi õhtul polnud mängitud sellise vaimustusega. Ei tähendanud midagi see, et palliplats oli libe, ei see, et Kõnnussaar polnud kuigi hea mängija. Mingi puhas rõõm, mingi tore lõbusus lennutas palli käest kätte, tõstis seda kõrgele, virutas üle võrgu — ning ununenud oli kogu väsimus ja nukrus.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Miks Olev tahtis põllumajandust õppida? Näita teksti najal, et tema soov oli põhjendatud.*
2. *Kuidas mõistad õpetaja Kõnnussaare hoiatust õpilastele: «Ärge unustage, kes te olete!»*
3. *Kuidas saad aru õpetaja nõudest, et tööd tuleb teha südamega?*
   Meenuta oma tööd kolhoosis (kolhoosiaias, farmis jm.).
4. *Loe romaan klassiväliselt tervikuna läbi ja mõtle küsimuste üle: kas ja kuidas on pealkiri sisuga ühenduses?*
   Mida see romaan sulle andis?
5. *Nimeta loetud romaane. Milline neist meeldib? Põhjenda vastust.*

HELVI JÜRISSON

Helvi Jürisson sündis 1928. aastal Tallinnas. Lõpetanud 1947. aastal keskkooli, astus ta Tartu ülikooli arstiteadust õppima. Ülikooli lõpetas H. Jürisson 1953. aastal. Praegu töötab ta arstina.

H. Jürissoni luuletused on ilmunud perioodikas, noorte autorite almanahhis «Võitlev Sõna» ja luuletuskogus «Mägedes sünnivad pilved» (1961). Lastele ilmus luuleraamat «Päike võttis kiirtekannu» (1963).

Aafrika laulab.

— — — — — — —

Neegripoistele õpetas tähti
taeva mõõtmatu tahvel.
Tindist ja sulest ei teadnud
viieharune kahvel.
«Valget kultuuri» kandsid
džunglisse klaasist helmed,
mikrast orjade usust
jutustas leegion kelme.

Ehk küll see valge manner
mitutki ärkamist ärkas,
ehk ta küll sõdade keerus
vahel ka inimest märkas,
ometi tabas ta silmi
Aafrikas valgusekartus —
neegriküllä ei jõudnud
isegi aabitsatarkus.

«Oh, et vaid alati püsiks
mustadel randmetel ahel,
lõbusad neegripoisid
muinasloo kaante vahel!»

Pimedusjüngrite palveist
siiski aeg murdis läbi.
Aga millal ta peseb
lahkuvailt lippudelt häbi?

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kirjelda luuletuse põhjal kolonisaatorite suhtumist maa pärisrahvasse.*
2. *Kuidas saad aru värssidest?*

«Valget kultuuri» kandsid
džunglisse klaasist helmed,
nukrast orjade usust
jutustas leegion kelme.

3. *Mida ütleb poeet kahes viimases värsis?*
4. *Mida tead Aafrika rahvaste vabadusvõitlusest?*
5. *Kuidas suhtub Nõukogudemaa koloniaalsüsteemisse? Meenuta, mida oled lugenud ajakirjanduses selle küsimuse kohta.*

KIRJANDUSTEOORIA MÕISTETE SÕNASTIK.

(Süvendamiseks ja kordamiseks)

allegooria (e. mõistukõne) — kõnekujund, mis konkreetse kuju abil mõistu väljendab tegeliku elu nähtusi või abstraktseid mõisteid. Allegooriat esineb valmides, vanasõnades, mõistatustes, jutustustes jne., näiteks J. Tamme valmides «Siga», «Punik».

On ka ulatuslikumaid allegoorilisi teoseid, näit. Fr. R. Kreutzwaldi «Reinuvader Rebane» jt.

alliteratsioon — kõlakujund. Sama kaashääliku kordumine kahe või enama sõna alguses, nagu: puna põlle paeladessa...

antitees — lausekujund. Vastupidiste mõtete, mõistete, tegelaste karakterijoonte üksteisele vastandamine kujukuse suurendamise eesmärgil.

Näiteks: Sina oled k e v a d e mureta laps —
k e v a d ise oled.
Mina olen tumeda s ü g i s e poeg —
s ü g i s ise ma olen.
(G. Suits.)

Kui r õ õ m u s t a s i d vanad, siis n u t s i d noored, aga kui n a e r s i d noored, siis p ü h k i s i d s i l m i vanad.

assonants — kõlakujund. Sama täishääliku kordamine kahe või enama sõna pearõhulises silbis, nagu: uni tuleb ullikene.

dialoog — kahe või mitme isiku vastastikune kõne.

Näiteks: «Soo, ja sina näitasid?»
«Mina näitasin jah...»
(O. Luts.)

dramaatika — näitekirjandus. Põhitunnused: lavalisus; esikohal on tegevus; tegelased jagunevad kindla eesmärgi taotlemisel enamasti kaheks võitlevaks rühmaks; tegevus areneb pingelises võitluses konfliktini, mis laheneb õnnelikult, leplikult või traagiliselt; iseloomulikuks sõnastusvormiks on dialoog; draamateosed jagunevad vaatusteks või piltideks, mis omakorda jagunevad etteasteteks ehk stseenideks; dramaatika põhiliigid on d r a a m a, k o m ö ö d i a, t r a g ö ö d i a.

draama — tõsise sisuga, terava konfliktiga näidend, mis ei lõpe traagiliselt, näit. A. Kitzbergi «Kauka jumal».

eepika — jutukirjandus. Põhitunnused: elunähtuste ja sündmuste ulatuslik ning mitmekülgne kujutamine; sündmustiku pidev arendamine; põhiliste väljendusviiside — jutustuse, kirjelduse ja dialoogi esinemine.

Eepika žanrid on: romaan, novell, jutustus, muinasjutt, muistend, vanasõna, mõistatus, eepos, valm, eepiline rahvalaul.

eepos — ulatuslik jutustava sisuga värsimõõduline teos. Näiteks: «Kalevipoeg», «Kalevala», «Ilias», «Odüsseia» jt.

ekspositsioon — teose sissejuhatav osa, mis tutvustab tegelasi ja olukorda. Näiteks O. Lutsu «Kapsapea» ekspositsiooni moodustab Sägi, Pliuhkami, Roosi

ja Eliisabeti omavaheline kõnelus näitusest kuni Pliuhkami otsuseni viia näitusele kapsapea.

epiteet — kaunistav lisandsõna, mis rõhutab põhisõna olulist ja tähtsat omadust. Näiteks: rõhuv vaikus; sibavad sammud.

epiloog — teose lõpule järgnev osa, milles autor käsitleb tegelase või tegelaste edaspidist saatust. Näiteks: «Mahtra sõja» lõpule järgnevad kuus kirja, milles selgub peategelaste edaspidine elukäik.

gradatsioon — astmeline tõus. Lüürikas tähendab see meeleolu järkjärgulist süvendamist; eepikas ja dramaatikas tegevuse põnevuse astmelist tõusu.

hüperbool — kunstiline liialdus suurendamise või vähendamise suunas.

Näiteks: Kuhu hääli kuulunekse,
sinna metsa murdunekse.

intriig — teose tegelaste omavahelise võitluse areng.

inversioon — lausekujund. Harilikust, tavalisest sõnade järjestusest kunstikavatsuslik kõrvalekaldumine.

Näiteks: hinge piinas tegu karm *(A. Puškin)*.
...on jäänud meelde pilte eredaid *(J. Smuul)*.

jutustus — romaani ja novelli vahepealne eepika liik, mis sündmustiku poolest on lühem kui romaan ja kompositsioonilt ei ole nii tihe kui novell.

Näiteks: Ed. Bornhöhe «Tasuja», A. Jakobsoni «Väike kangelane».

komöödia — näidend, milles naerdakse välja ühiskondlikke väärnähtusi, inimeste pahelisi ja veidraid omadusi ning igandeid.

Näiteks: Ed. Vilde «Pisuhänd», O. Lutsu «Kapsapea».

konflikt — teose tegelaste vaheline kokkupõrge.

kulminatsioon — haripunkt. Sündmustiku põnevuse kõige kõrgem aste.

kõlakujund — kunstilise kujunduse vahend, mille abil taotletakse keele musikaalsust, heakõla. Kõlakujundid on alliteratsioon, assonants ja helijäljendus.

Näiteid helijäljenduse kohta: okste vahelt kostis n ä t s a t a m i s t *(Fr. Tuglas)*; kuuldus l õ r i n, r a g i n, s u r m a k o r i n *(M. Metsanurk)*.

kõnekujund — kunstilise kujunduse vahend, mis piltlikustab sõna tähendust.

Tähtsamad kõnekujundid on: võrdlus, epiteet, isikustamine, metafoor, metonüümia, sünekdohh, hüperbool, allegooria.

lausekujund — kunstilise kujunduse vahend, mis tõstab lause ilmekust ja mõjujõudu.

Tähtsamad lausekujundid on: antitees, inversioon, parallelism, retooriline küsimus.

lüürika — kirjanduse põhiliik, millele on iseloomulik luuletaja isiklike elamuste, tundmuste ja mõtete väljendamine.

Vormilised tunnused: puudub sündmustiku arendamine, sündmused on aimatavad, domineerib üks põhielamus, millele alluvad teised motiivid; enamuses esineb värsivorm (rütm, värsimõõt, riim).

Näiteks: L. Koidula «Sind surmani», A. Puškini «Vang», J. Liivi «Ma lillesideme võtaks».

lüüriline kangelane — isik, kelle mõtteid ja tundmusi luuletuses väljendatakse. Tavaliselt on lüürilise luuletuse kangelaseks poeet ise.

metafoor — kõnekujund. Igapäevases kõnes kasutatava kujutluse asendamine piltlikuma, väljendusrikkama kujutlusega sisulise sarnasuse alusel.

Näiteks: piikide mets (palju piike); heledas härmamantlis raam (järve ümbritsevad härmatisega kaetud puud) *(Fr. Tuglas)*.

Sisult on metafoor peidetud võrdlus.

metonüümia — kõnekujund. Tavaliselt tarvitatava kujutluse asendamine ilmekama, piltlikuma kujutlusega mingi suhte alusel.

Näiteks: Vildet lugedes; meie klassi Tootsid.

monoloog (e. üksikkõne) — tegelase pikem kõne iseenesega.

moto (e. epigraaf) — teose alguses või peatüki ees esinev juhtlause, millega kirjanik püüab selgitada teose või peatüki ideed.

Näiteks J. Liivi «Varjus» on iga peatüki ees moto, millega kirjanik osutab oma seisukohtadele.

muinasjutt — rahvajutt, mis on loodud vabal fantaasial. Muinasjutus näidatakse üleloomulikke sündmusi võimalikena ja loomulikena. Muinasjutu sündmustik ei ole tavaliselt seotud kindla geograafilise kohaga.

Rahvamuinasjuttude looja on rahvas.

On olemas ka kirjanduslikke muinasjutte, mida ei tule ära segada rahvamuinasjuttudega («Saabastega kass», «Okasroosike», «Muinasjutt surnud tsaaritarist ja seitsmest vägilasest», «Seitse kitsetalle» jt.).

muistend — rahvajutt, mis põhineb rahva fantaasial nagu muinasjuttki, kuid muistendi sündmustik on seotud mingi kindla koha, tõeliselt elanud isikute või ajalooliste sündmustega. Muistendis esitatakse mälestusi tõelistest sündmustest või isikutest luulelise liialdusega, fantastiliste lisandustega.

Muistend peegeldab rahva kunagist arusaamist loodusnähtustest ja ühiskonnast.

Muistendite liigid: tekke- ja seletusmuistendid, vägilasmuistendid, ajaloolised muistendid jt.

müüt — muistend, milles antakse fantastiline kujutlus maailma tekkimisest, loodusnähtustest, vägilastest ja jumalatest.

Üldtuntud on kreeka müüdid Heraklesest, Ikarosest, Prometheusest jt.

novell — eepiline väikevorm, milles jutustatakse mõnd episoodi kangelase elust või mõnest iseloomulikust ühiskondlikust sündmusest.

Põhitunnused: üks keskne teema, vähe tegelasi, kelle iseloomu arenemist ei näidata, tegevus areneb pingeliselt, kompositsioon on tihe, lõpplahendus on üllatuslik, mõjuv.

Eesti kirjanduses on väljapaistvamaid novelliste Fr. Tuglas, P. Vallak, R. Sirge jt.; vene kirjanduses — A. Tšehhov, I. Turgenev, M. Gorki.

olukirjeldus — jutustusele lähedane eepiline teos, mis käsitleb tegelikust elust võetud fakte, sündmusi või inimesi, nagu need tõeliselt on olnud.

Olukirjelduses puudub väljamõeldis. Nõukogude kirjanduses käsitleb olukirjeldus sotsialistliku tegelikkuse aktuaalseid küsimusi.

Eesti kirjanduses on olukirjeldust viljelnud A. Saar, E. Rannet, A. Hint jt.

paarisriim — riimi liik. Skeem: aabb.

parallelism (e. mõtteriim) — sama mõtte teisendatud kujul kordumine järgnevates värssides.

Parallelismi esineb rohkesti eesti rahvalauludes.

Näiteks: Enne ma une unustan,
maha jätan magamise.

personifikatsioon (e. isikustamine) — kõnekujund. Inimese ja teiste olendite omaduste omistamine loodusnähtustele, esemetele, mõistele.

Näiteks: Võimsad mootorid laulsid üks-ühe võidu. *(J. Sütiste.)*

poeesia (e. luule) — seotud kõne. Iseloomulikke tunnuseid: korrapärane rütm, riim, värsimõõt ja teatav välisvorm.

poeetika (laiemas mõttes kirjandusteooria) — õpetus luulekunstist.

proosa — sidumata kõnes kirjutatud ilukirjandus.

põhiidee — teose peamine, kandev mõte; kirjaniku seisukoht teoses püstitatud probleemide lahendamisel.

põhiliigid — ilukirjanduslikud teosed jagunevad kolme põhiliiki: eepika, lüürika, dramaatika.

pööre — kulminatsioonile järgnevad sündmused, mis tekitavad pinevuse languse ja viivad tegevuse lõpplahenduse poole.

retooriline küsimus — lausekujund. Esitatakse mitte vastuse saamise eesmärgil, vaid lugeja tähelepanu ja huvi äratamiseks mingi nähtuse vastu.

Retoorilisele küsimusele vastab küsija ise.

Näiteks: «Mis tegi aga Punik? Hoobi sai ta valju. See oli tarvis kätte tasuda.» *(J. Tamm.)*

riim — kahe või mitme sõna häälikuline kokkukõla värsi lõpul, alates pearõhulisest või kaasrõhulisest silbist. Näiteks: j u t t u, n u t t u, hinda d e s t, korda d e s t.

Riimid jagunevad a) silpide arvu järgi: meesriimid (tuld, muld); naisriimid (pesa, kesa); libisevad riimid (seletab, peletab);

b) asukoha järgi: paarisriim (aabb); ristriim (abab); süliriim (abba).

ristriim — riimi liik. Skeem: abab.

romaan — ulatuslik eepiline teos.

Põhitunnused: laiahaardeline sündmustik, suur tegelaste arv, tegelaste kujunemiskäiku näidatakse tavaliselt pikema aja jooksul (Ed. Vilde «Mahtra sõda», A. Hindi «Tuuline rand», A. H. Tammsaare «Tõde ja õigus» jt.).

Romaani tähtsamad liigid: ajalooline romaan, psühholoogiline romaan (esikohal tegelaste hingeelu analüüs), sotsiaalne romaan (esikohal ühiskondlikud teemad), seiklusromaan jt.

rütm — seotud kõne olulisi põhitunnuseid. Rütmi moodustab silpide pikkuse, arvu ja rõhu korrapärane vaheldumine värsis.

Näiteks: sinu rinnal olen hingand, (8 s.)
kui ma vaevalt astusin; (7 s.)
sinu õhku olen joonud, (8 s.)
kui ma õnnel hõiskasin. (7 s.)

salm (e. stroof) — luuletuse osa, mis koosneb sisult ja vormilt kindlakujuliselt ühendatud värssidest. Tavaliselt on salm neljavärsiline. Esineb ka kahe- ja kolmevärsilisi salme.

satiir — tegelikkuse pahede terav naeruvääristamine ja hukkamõistmine. (A. Kitzbergi «Räime-Reeda 10 kopikat», O. Lutsu «Kapsapea».)

seotud kõne — luule e. poeesia. Iseloomulikud tunnused: sõnade rütmiline seos, emotsionaalne, tundeküllane sisu, värssidesse jagunemine, esineb värsimõõt ja riim.

sidumata kõne — proosa. Esineb kõnekeelele omane sõnade ja lausete vaba esitamisviis.

sõlmitus — teose süžee element. Sündmused, mis põhjustavad vastuolu ja annavad tõuke tegevuse arenemisele.

(O. Lutsu näidendis «Kapsapea» on sõlmituseks Pliuhkami otsus viia midagi näitusele.)

süliriim — riimi liik. Skeem: abba.

sünekdohh — kõnekujund. Metonüümia liik, mida iseloomustab terve vahetamine osaga või mitmuse asemel ainsuse tarvitamine. Sünekdohh tõstab esile nähtuse kõige iseloomulikuma omaduse.

Näiteks: Pea meeles värvit s i l m i,
kuldseid h a m b a i d suus. *(J. Sütiste.)*
Võõra võimu vägivalla
heitsid endalt, e e s t i m u l d. *(P. Rummo.)*

süžee — sündmuste tegelik järjestus teoses.

teema — elunähtuste ring, mida kirjanik on kujutamiseks valinud. Näiteks Ed. Vilde romaani «Mahtra sõda» teemaks on talupoegade elu 19. sajandi keskpaiku ja Mahtra ülestõus.

tragöödia (kurbmäng) — dramaatika põhižanr. Tragöödia kangelane, võideldes õilsate eesmärkide eest, jääb pingelises, ebavõrdses võitluses vastasele alla ja hukkub, näiteks Tiina A. Kitzbergi tragöödias «Libahunt».

trohheus — värsijalg. Skeem: —◡ (vt. värsijalg).
Näiteks: Karja/põli kada/kane (rahvalaul).

valm — õpetliku sisuga mõistuluuletus või -jutt, mille tegelasteks on loomad. Maailmakirjanduses on parimad valmikirjanikud Aisopos (muinaskreeka), La Fontaine (prantsuse), Krõlov (vene). Eesti kirjanduses J. Tamm, M. Raud, U. Laht.

vanasõna — väljendab ühelauselises, kuid tabavas, ilmekas vormis rahva elutarkust ja moraali.

Näiteks: Töö ei teota kedagi, laiskust laidab igamees.
Kui saad üle koera, siis saad ka üle saba.
Lõoke toob lõunasooja, pääsuke toob päeva sooja, ööbik toob öö sooja.

võrdlus — kõnekujund. Nähtuste kõrvutamine sarnasuse alusel.
Võrdluse abil tõstetakse esile kujutatava isiku, eseme, olukorra ja nähtuse olulisi omadusi ja jooni.
Võrdluste puhul kasutatakse sidesõnu k u i, n a g u, olevat käänet ja liitsõnu.
Näiteks: Kaugel kiirgasid mõned Lodijärve lossi valgustatud aknad n a g u k a s s i s i l m a d metsa mustaval põhjal. *(Ed. Bornhöhe.)*
...härmatis pudenes k i i r g a v a t o l m u n a. *(Fr. Tuglas.)*
S i i d p e h m e õhk.

värsijalg — reeglipäraselt korduv rõhuliste ja rõhutute silpide ühend värssides. Tuntumad värsijalad on:
kahesilbilised, näit.: eemal / tõuseb
kolmesilbilised, näit.: tarvis on / hoolega.

värsimõõt — värsi sisemine mõõt, rõhuliste ja rõhutute silpide korrapärane kordumine.
Näiteks: Vihma küll / valab ju / pilvede / vinas,
taevas kui / maa sügis / udude / vinas.
(A. Alle.)

värss (e. luuletuse rida) — seotud kõne rütmiline ühik.
Näiteks: Ladusid seal kive seina. *(J. Smuul.)*

SISUKORD

I

EESTI KIRJANDUSEST XIX SAJ. LÕPUS JA XX SAJ. ALGUSES. *K. Leht* 3

J. Liiv 19
Üks suvepäev (katkend) 19
Tulen, tulen! 20
Ta lendab mesipuu poole 20
Kerjaja 20

A. Kitzberg 23
Räime-Reeda kümme kopikat 26
Libahunt (1. vaatus) 29

Ed. Vilde 36
Seadusemees 36

H. Pöögelmann 49
Puid pillun küdevasse ahju 51
Kevadetuuled 52
Marseljees 53

G. Suits 56
Noorte laul 58
Lõpp ja algus 58
Mehed 59
Sügise laul 59

Fr. Tuglas 60
Asuja 62
Meri 66

EESTI KIRJANDUS KODANLIKU DIKTATUURI AASTAIL. *K. Leht.* . . 69

A. H. Tammsaare 77
Tähtis päev 81
Tõde ja õigus I (katkendeid) 88

M. Metsanurk 111
Ümera jõel (katkend) 112

II

NÕUKOGUDE KIRJANDUSEST. *K. Leht.* 124

M. Gorki 127
Laul Tormilinnust 131

V. Majakovski 133
Kuznetski inimesed 134
Luuletus Nõukogude passist 137

A. Fadejev 141
Noor Kaardivägi (katkendeid) 142

A. Tvardovski 175
Julm mälestus 175

V. Sokolov 177
Sipelgas 177

N. Assejev 178
Kommunistliku töö brigaadile 178

J. Sütiste 180
Õhtulaul 184
Nurmkanad 185
Tares 186
Sõit 186
Tervitus teile, võidukad väed! 187

A. Jakobson 190
Väike kangelane 191

A. Hint 199
Tuuline rand (katkend romaani II osast) 200

H. Leberecht
Valgus Koordis (katkend) 216
. 216
J. Smuul
Järvesuu poiste brigaad (katkendeid) 223
Lüro-eepika 224
Komnoore pilet 232
K. L. Stepanovile (katkend poeemist «Mina — kommunistlik noor») . 233
Seafarmi juhataja 234
Jäine raamat (katkendeid) 240
. 250
D. Vaarandi
Laul kombainerist 257
Emale 257
Kasahstani noorus 258
Kadakad 259
. 261
M. Raud
Surematus 262
Kaks kuuske 262
. 263
E. Krusten
Kevadet otsimas 265
Kivi 265
. 268
E. Männik
Uue elu algus 270
. 270
U. Laht
R. I. P. 277
. 277
A. Saar
Suure ehituse hommik 281
. 281
P. Haavaoks
Kevadvärsid 291
. 291
V. Saar
Lõokesed taeva all (katkendeid) 293
. 293
H. Jürisson
Aafrika laulab (katkend) 309
. 309

III

Kirjandusteooria mõistete sõnastik 311

Крийса, Алиса Яновна
ХРЕСТОМАТИЯ ДЛЯ VIII КЛ.
На эстонском языке
Обложка Э. Тали
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja V. Parbo
Kunstiline toimetaja H. Keigo
Tehniline toimetaja A. Odamus
Korrektorid: A. Kiho ja M. Saks

Ladumisele antud 4. X 1963. Trükkimisele antud 21. I 1964. Paber 60×90. 1/16. Trükipoognaid 20. Arvestuspoognaid 20,38. Trükiarv 7000. Tellimise nr. 3146.
Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42.

Hind 34 kop.

6—6

7

34 kop.

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00420677 9